

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

108677

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

DOKÜMANTASYON MERKEZİ

MISIR'IN 1882'DE İNGİLİZLER
TARAFINDAN İŞGALİ ve OSMANLI
DEVLETİNİN TAKİP ETTİĞİ SİYASET

108611

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN

Emine ALTUNAY ŞAM

DANIŞMAN

Doç.Dr.Mehmet EVSİLE

SAMSUN-2001

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda **DOKTORA** tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Zehra KURBAN
Üye : Doç. Dr. Mehmet ENŞİLE
Üye : Y. Doç. Dr. Osman KÖSE

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

03/08/2001)
Prof. Dr. Mehmet DAG
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
A-MISIR'IN 1517'DE FETHİ VE OSMANLI İDARESİNİN TESİSİ.....	1
B-İNGİLİZLERİN AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ VE 18.YÜZYIL SONLARINA KADAR TÜRK-İNGİLİZ MÜNASEBETLERİ.....	4

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN MİSİR'DA NÜFUZUNUN AZALMASI VE MİSİR'İN İŞGALİNİ HAZIRLAYAN HARİCİ VE DAHİLİ SEBEBLER

A-18.YÜZYILIN SONLARINDAN İTİBAREN MİSİR'İN AVRUPALI DEVLETLER İÇİN ÖNEMİ VE TAKİP ETTİKLERİ SİYÂSET.....	9
1-Napoleon'un Mısır Seferi (19 Mayıs 1798)	9
2-Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi (1805-1848)	22
3-18.Yüzyılın Sonlarından İtibaren Avrupalı Devletlerin Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika Siyaseti.....	37
4-İngiltere'nin Osmanlı Devletinin Toprak Bütünlüğünü Muhafaza Etme Politikasındaki Değişiklik.....	41
B-1862-1882 TARİHLERİ ARASINDA MİSİR'İN İDARİ VE EKONOMİK YAPISI.....	48
1- Hidiv İsmail Paşa Dönemi.....	48
a- Siyasî ve Malî Durum.....	48
b- Mısır İdaresinde İngiliz ve Fransız Kontrolü.....	56
c- Mısır Halkının Tepkisi ve Şerif Paşa Kabinesi.....	57
d- Avrupalı Devletlerin Hidivin Azlini İstemeleri ve Tevfik Paşa'nın Hidivliğe Tayini.....	58
2- Hidiv Tevfik Paşa Dönemi.....	60
a-Siyasî ve Malî Durum.....	60
b-Ahmed Urâbî Paşanın Ortaya Çıkışı.....	63
ba- Şerif Paşa Kabinesi ve Mısır'da Meşruti İdârenin Tesisi	68

bb- Urâbî Paşa Hareketinde Halim Paşa'nın Etkisi.....	68
c- Şerif Paşa Kabinesi'nin İstifası.....	71
d-Hükümet İşlerinin Vatanîlerin Eline Geçmesi, Çerkez Subaylar Meselesi.....	72
e- Seyyid Esat Efendi'nin Mısır'a Gönderilmesi.....	74
ea-Mısır'da Güçler Ayrılığı.....	78
eb-İngiliz, Fransız ve Yunan Gemilerinin Geldiği Sırada Mısır'ın Son Durumu.....	79
f-Osmanlı Devleti'nin Mısır'a müdahalesi ve Derviş Paşa Başkanlığında Bir Heyetin Mısır'a Gönderilmesi.....	81

II.BÖLÜM

MISIR'IN İŞGALİ VE İNGİLİZLERİN MISIR'A YERLEŞMESİ

A- MISIRIN İŞGÂLİ.....	87
1-İskenderiye Hadisesi ve Derviş Paşa'nın Faaliyetleri.....	87
2- Mısır'a Asker Talebi ve Osmanlı Devleti'nin Tedbirleri.....	92
3-Avrupa'nın Tavrı ve Ragıp Paşa Kabinesi.....	95
4-İstanbul Konferansı.....	99
5-İskenderiye'nin Topa Tutulması.....	104
6-İskenderiye İşgali Karşısında Osmanlı İdaresinin Tutumu.....	109
7-İskenderiye'nin İşgali Sırasında Fransız Hükümetinin Siyâseti.....	111
8-Derviş Paşa Heyetinin İstanbul'a Dönmesi.....	112
9-Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler.....	115
10-Urâbî Paşa'nın Tel-El Kebir'de Mağlup Edilmesi ve Kahire'nin İşgali..	125
11-Urâbî Paşa'nın Yargılanması.....	127
B- İNGİLİZLERİN MISIR'A YERLEŞMESİ.....	132
1- Mısır Ordusunun İngiliz Komutası Altına Alınması.....	132
2- Mısır İdaresinin Durumu.....	135
a-Mısır İdaresinde İngiliz Kontrolü.....	135
b-Hidiv Tevfik Paşa'nın İngiliz İşgali Hakkındaki Fikirleri.....	136
c-Kadri Efendi'nin Mısır'a Komiser Gönderilmesi Talebinde Bulunması.....	137

3- 15 Ocak 1883 (3 Kanûn-i sâni 1298) Tarihli İngiliz Genelgesi.....	138
4- Nizamât-ı Cedidenin İlânı 2 Mayıs 1883 (20 Nisan 1299).....	141
5- Sir Olin Baring'in Mısır Genel Valiliğine Tayini.....	144

III.BÖLÜM

İŞGALDEN SONRAKİ DURUM

A-AVRUPA DEVLETLERİNİN POLİTİKASI.....	150
1- Mısır'ın İşgali Karşısında Fransa'nın Tutumu.....	150
2- İtalya'nın Bölgedeki Faaliyetleri.....	152
3- Mısır'ın İşgali Karşısında Rusya'nın Tavrı.....	154
4- Mısır'ın İşgali Karşısında Almanya ve Avusturya'nın Tavrı.....	155
B-MISIR MESELESİNİN ÇÖZÜMLENMESİ YOLUNDA AVRUPA DEVLETLERİ VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDAKİ DİPLOMATİK MÜNASEBETLER.....	156
1- Süveyş Kanalı Komisyon Teşkili ve İstanbul Antlaşması.....	156
a-Süveyş Kanalı'nın Mısır Meselesi Açısından Önemi.....	156
b-Süveyş Kanalı Hususunda Osmanlı Devleti ve İngiltere Arasındaki Diplomatik Görüşmeler.....	157
c-Süveyş Kanalı'nın Kullanımı İçin Komisyon Teşkili Teşebbüsleri	158
d-İstanbul Antlaşması (29 Ekim 1888)	160
2- Sudan Buhranı.....	162
a-Sudan'ın Mısır Topraklarına Dahil Edilmesi.....	162
b-Mehdi İsyanı ve Sudan'ın Mısır Meselesi Açısından Önemi.....	163
c-Mehdi İsyanı Karşısında Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Aldığı Tedbirler.....	166
d- 1885'den Sonra Sudan Meselesi.....	170
3- Londra Konferansı.....	173
a-Tasfiye-i Düyûn Kanununda Değişiklik Yapmak Üzere Konferans Teklifi.....	173
b- Londra Konferansı Görüşmeleri.....	176
c- Mısır'ın Mali İşleri Hususunda Yapılan Yeni Müzakereler.....	179

IV

4-İngiltere İle Osmanlı Devleti Arasında Mısır'ın Tahliyesi İçin Yapılan Görüşmeler.....	185
a- Sadrazam Said Paşa'nın Tahliye Hususundaki Teşebbüsleri.....	185
b-Hasan Fehmi Paşa'nın Olağanüstü Sefirlik Göreviyle Londra'ya Gönderilmesi	187
5- 24 Ekim 1885 Tarihli Mısır Mukavelesi.....	192
a-Komiser Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'a Gönderilmesi.....	197
b-Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın İngiliz Komiseri Sir Henry Drummond Wolff İle Görüşmeleri.....	200
c-İngiltere Yüksek Komiseri Sir Henry Drummond Wolff'un Mısır Islahat Programı.....	204
d-Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'ın İçişleri ile İlgili Düzenlemeler için Bulunduğu Tavsiyeler.....	207
6- 22 Mayıs 1887 Tarihli Mısır Mukavelesi.....	209
a-Fransa ve Rusya'nın Mukaveleye Tepkileri.....	217
b-Mukavele'nin II.Abdülhamit Tarafından Tasdik Edilmemesi.....	219
c-Mukavelede Öngörülen Değişiklikler ve Fransa ve Rusya'nın Müdahalesine Karşı İngiltere'nin Tepkisi.....	222
7-II.Abdülhamit'in Dış Politikası Çerçevesinde Mısır Meselesi Süresince Takip Ettiği Siyaset.....	232
8- Mısır Milliyetçiliğine Doğru.....	240
SONUÇ	249
BİBLİYOGRAFYA	252
EKLER	258
EK-1. İngilizlerin Mısır Üzerindeki Emellerine Dair Kaptanıderya Hüseyin Paşa'nın Padişaha Mektubu (Arz).....	258
EK-2 İstanbul Antlaşması (29 Ekim 1888).....	261
EK-3 Mısır'ın Osmanlı Hakimiyeti Dönemindeki Hududunu ve Bugünkü Milli Sınırlarını Gösterir Harita.....	264

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi, kısa zamanda genişleyerek pek çok milleti hakimiyeti altına alan Osmanlı Devleti'nin, I.Selim döneminde Mercidabık ve Ridaniye muharebeleri ile Mısır'ı fethetmesi, Kuzey Afrika'daki mevcudiyetinin önemli bir safhasını teşkil eder. Osmanlı Devleti Mısır'ı kazanmakla, Memluk Devleti'ne ait bulunan Kızıldeniz sahillerindeki topraklara da sahip olmuş, karadan Nubya, Habeşistan, Zengibar gibi bölgelerle denizden ise Aden ve Hindistan ile doğrudan temasa geçmiştir.

Avrupalı Devletlerin eski çağlara kadar uzanan, Uzakdoğu'nun ipek ve baharat gibi mallarına olan ilgisi, bu emtianın Venedikliler tarafından Anadolu ve Mısır üzerinden Avrupa'ya taşınması neticesini doğurmuştur. Bu da Mısır'ı Akdeniz ve Uzakdoğu ticareti açısından önemli bir mevki haline getirmiştir. Coğrafi konumunun yanı sıra zengin tabii kaynaklara sahip oluşu da Avrupalı devletleri Mısır'a çekmiş, sanayi inkılâbının gelişmesine paralel olarak özellikle 19.yüzyılın başından itibaren Mısır, Avrupalı devletlerin rekabet ve çatışma sahası haline gelmiştir. Bu çatışmada Fransa ve İngiltere başrolü oynayacaklar ve mücadele 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesine kadar devam edecektir.

Dünya üzerinde oldukça geniş bir coğrafi sahaya yayılan Osmanlı Devleti'nin çözülmesi, 19.yüzyılda hızlanmıştır. Gerek içtimâi-siyasî-askerî müesseselerdeki bozulma, gerekse jeopolitik öneme haiz olan memleket topraklarının dış güçlerin rekabet sahası haline gelmesi bu hızlanmada başlıca rolü oynamıştır. İşte Osmanlı Devleti'nin "eyâlet-i mümtâze" olarak da bilinen Mısır Eyâletinin, elden çıkmasında bu faktörler de önemli ölçüde etkili olmuştur.

Biz bu çalışma ile Mısır'ın 1882'de işgal edilmesi, işgalden sonra yapılan diplomatik görüşmeleri ve Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki varlığını idame ettirme gayretlerini incelemeye çalıştık. Bu hususta bir hayli malzemenin mevcudiyeti ve konunun bu boyutuyla incelenmemiş olması, bizde bu konuda Türk tarihine bir araştırma sunma fikri uyandırdı.

Mısır'a dâir ilmî ve tetkik olmak üzere birtakım araştırmalar mevcuttur. Fakat bunların pek çoğu 1882 öncesi dönemlere ışık tutmaktadır. Meselâ Seyyid Muhammed Es-Seyyid Mahmud'un *XVI. asırda Mısır Eyâleti*, isimli çalışması Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne intikalinden sonraki teşkilat yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bir başka

eser Şinasi Altundağ'a ait olup, Mehmet Ali Paşa'nın isyanı incelenmiş ve 1841'e kadar meydana gelen hadiseler değerlendirilmiştir. Bizim üzerinde durduğumuz dönemle ilgili olarak Bâb-1 Âli Hariciye Nezaretince *Mısır Meselesi* isimli matbu bir eser neşredilmiştir. Hilmi Kâmil Bayur ve Gül Çağalı Güven'in Sadrazam Kamil Paşa ile ilgili eserlerinde, Sadrazamın Mısır meselesine dair arizalarına yer verilmiştir. Ayrıca Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı* konulu doktora tezinde, Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'da Yüksek Komser olarak bulunduğu sıradaki gelişmeleri de incelenmiştir. Öte yandan İbrahim Muhammed Sanafiri'nin *Osmanlı-Mısır İlişkileri* adlı doktora tezi 1563-1882 yılları arasını ihtiva etmekte olup, beşinci bölümde Mısır'da Milliyetçiliğin Uyanışı ve Mısır'ın İngilizlerce işgaline yer verilmiştir. Bu eserler incelediğimiz konunun belli bir dönemine ışık tutması bakımından dikkati çekmektedir.

Hasan Korkut'un *İngiltere'nin Mısır'ı İşgali (1882)* ve Mustafa Gençoğlu'nun *İngiliz Hakimiyetinde Mısır* konulu Yüksek Lisans tezleri ise mahiyeti itibariyle bizim çalışmamıza daha yakındır. Hasan Korkut tezini işgal öncesi dönemde Osmanlı-Devleti ve Mısır Eyâleti arasındaki münasebetleri de dikkate almak suretiyle, işgalden sonra Osmanlı-İngiliz Münasebetlerine kadar geçen olayları, tetkik eserler çerçevesinde değerlendirmiştir. Mustafa Gençoğlu ise Mısır'ın İngiliz hakimiyeti altında geçen sürecini yerli ve yabancı tetkik eserlerden istifade ederek değerlendirmiştir. Öte yandan Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde Mısır'ın 1882'de işgalinden sonra cereyan eden diplomatik ilişkilere dair halen devam eden bir çalışma mevcuttur.

Biz ise bu çalışmada işgal ortamını hazırlayan şartlar, işgal dönemi ve Mısır'ın tahliyesi için yapılan görüşmeleri bütün olarak değerlendirmeye çalıştık. Çalışmamızın başlıca kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bazı tasnifler teşkil etmiştir. Bu tasniflerden Yıldız Arşivinde* yer alan vesikalardan yoğun olarak istifade ettik.

Araştırmada faydalandığımız bir diğer tasnif Bâb-1 Âli Evrak Odasında tutulan Mısır İşlerine dair kayıt defterleri idi. Ayrıca Eyâlet-i Mümtâze olarak da zikredilen Mısır irâdeleri çalışmanın diğer kaynak fonunu teşkil etti. Devletin icra organını teşkil eden Meclis-i Vükelâ'ya dair mazbatalar tarandı ve ilgili olanlar değerlendirildi.

Bilindiği üzere konumu itibariyle Mısır'a dair çıkan problemler çözüm

* Arşiv çalışması yaptığım sırada, Yıldız Tasnifinde yer alan Yıldız Esas Evrakı vesika numaralarını tespit ederken kullanmış olduğum tasnif numaraları daha sonra yapılan revizyon neticesinde değişmiştir.

safhasında Avrupalı devletleri karşı karşıya getirmiştir. Bu sebeplerle meselenin bilhassa 1800'ler ve sonrasına ışık tutacak pek çok yabancı kaynak da mevcuttur. Fakat biz bu kaynaklardan oldukça sınırlı biçimde istifade edebildik. Yukarıda da sözü edildiği gibi çalışmada yoğun olarak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynakları ve konuya ışık tutan hatıratlar, matbu eser ve makalelerden faydalandık.

Çalışmanın giriş kısmında, Mısır'ın 1517'de fethinden itibaren Osmanlı idaresinin tesisini ve 18.yüzyıl sonlarına kadar İngilizlerin Akdeniz'deki faaliyetlerini ve Türk-İngiliz münasebetlerini kısaca değerlendirdik. I.Bölümde Avrupa sömürgeciliği ve rekabetine, Mısır'da işgal ortamını hazırlayan harici şartlar ve Mısır'da Osmanlı nüfuzunun azalmasına etkisi bakımından yer verdik. Aynı bölümde, 1862 ve 1882 yılları arasındaki, Mısır'ın idarî ve ekonomik yapısını, işgali hızlandıran şartlar açısından değerlendirdik. II.Bölümde, İskenderiye hadisesinin İngiliz işgali için bir kıvılcım teşkil etmesi, Urabî Paşa'nın liderliğini yaptığı Vatanilerin direnişi ve Mısır'ın işgalini değerlendirdik. Bu bölümde ayrıca, Mısır'a yerleşen İngilizlerin kontrolleri altına aldıkları Hidiv vasıtasıyla Mısır'da meydana getirdikleri idarî, askerî, hukukî ve sosyal değişiklikler üzerinde durduk. III.Bölümde, Mısır meselesinin bir uzantısı olan Sudan Buhranı, Mısır Meselesinin çıkış sebeplerinden birini teşkil eden Süveyş Kanalı meselesi ve Mısır'ın mali durumuna ilişkin yeni düzenlemelerden söz ettik. III.Bölümün yoğun olarak esas konusunu ise, Mısır Meselesinin çözümlenmesi hususunda İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik müzakereler teşkil etti.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç.Dr.Mehmet Evsile'ye, çalışmalarım sırasında, değerli vakitlerini aldığım, her zaman teşvik ve yardımlarını gördüğüm sayın hocam Doç.Dr.Nedim İpek'e ve çalışmama ışık tutan ve değerli tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Prof.Dr.Zekeriya Kurşun'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanması sırasında yardımlarını gördüğüm hocam Öğr.Gör.John Lui Mattei'ya, meslektaşım Dr.Pelin İskender'e çalışmanın yazılmasında emeği geçen Amasya Eğitim Fakültesi Şefi Sn.Recep Öztürk'e ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Servisi ve Kütüphane personeline de teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim değerli aile büyüklerime ve eşime en içten sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Emine ALTUNAY ŞAM

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
bel.s.	:Belge sayfa numarası
BEO	:Bâb-ı Âli Evrak Odası
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	:Bakınız
DTCF	:Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
İD	:İrâde Tasnifi – Dahiliye
İH	:İrâde Tasnifi – Hariciye
İM	:İrâde Tasnifi – Mısır
İMM	:İrâde Tasnifi – Meclis-i Mahsus
İÜEF	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
MKM	:Eyâlet-i Mümtâze Kalemî Mısır Evrakı
MVM	:Meclis-i Vükelâ Mazbataları
Nr.	:Numara
s.	:Sayfa
Vol.	:Volume
YA Hus	:Yıldız Tasnifi Sadaret Hususî Maruzat Evrakı
YEE	:Yıldız Esas Evrakı

GİRİŞ

A- MISIR'IN 1517'DE FETHİ VE OSMANLI İDARESİNİN TESİSİ

Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan Mısır, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı ile Asya'dan ayrılır. Mısır, Nil nehri ve çöl sahası olmak üzere iki ana kısımdan oluşur¹. Eskiçağda medeniyetin teşekkül ettiği önemli bölgelerden biri olan Mısır'da toprağın zenginliği medeniyetin teşekkülünde önemli yer tutmuştur. Bunun kaynağı ve can damarı ise Nil'dir².

Mısır bereketli topraklara sahip olmanın ötesinde, Asya, Avrupa ve Afrika ticaret yollarının üzerinde bulunmaktadır. Ümit burnunun keşfine kadar Avrupa ticaretinin mühim bir kısmı bu bölgeden yapılırken³, Portekizlilerin, Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'de yerleştikleri ve Hindistan ticaretini Ümit Burnu yoluna çevirdikleri vakit Mısır'ın eski önemi azaldı. Bu devre, Osmanlı Devletinin Kölemen hakimiyetini ortadan kaldırıp, Mısır'ı kendi idaresi altına aldığı döneme tesadüf eder⁴.

Mercidabık ve Ridaniye (1516-1517) muharebeleri ile Mısır'a sahip olan Osmanlılar, Memlûk Devleti'ne ait bulunan Kızıldeniz sahillerindeki topraklara da sahip olmuştur. Mısır'ın fethi ile karadan Nubya, Habeşistan, Zengibar gibi bölgelerle denizden ise Aden ve Hindistan ile doğrudan doğruya temasa geçilmiştir⁵.

Mısır, 1517'den itibaren Yavuz Selim ve Kanunî zamanında teşkilâtlandırılmış, Osmanlı teşkilâtının karakteristik özellikleri, Fransızların 1798'de Mısır'ı istilâsına dek aralıksız devam etmiştir. 8 Nisan 1517 tarihinde, Veziriazam Yunus Paşa'nın Beylerbeyliğine getirilmesiyle kurulan Mısır Eyâleti, Osmanlı eyalet sistemi arasında yer alan salyaneli⁶ eyâletlerdendi. Bu sistem ilk defa Mısır eyaletine tatbik edilmişti. Buna göre, bütün eyalet, salyane ile bir beylerbeyinin uhdesine verilirdi⁷.

¹ Enver Ziya KARAL; **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)**, İstanbul,1938, s.9-10.

² Yusuf Ziya ÖZER; **Mısır Tarihi**, Ankara,1939, s.9.

³ KARAL; **a.g.e.**, s.10-11.

⁴ J.H.KRAMERS; "Mısır", **İslâm Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul,1993, s.242-243.

⁵ Cengiz ORHONLU; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyâleti**, Ankara,1996,s.1-2.

⁶ Salyaneli, yıllık demektir. Mısır, Habeş, Bağdad, Basra, Yemen ve Kaptanpaşa eyaletlerindeki bazı sancaklar ile Trablusgarb, Tunus ve Cezayir eyaletleri Osmanlı Devletine bağlı salyaneli eyaletlerdi. Bunların mahsulatı has, zeamet ve timara ayrılmayarak doğrudan hazine tarafından yıllık olarak beylerbeyi, sancakbeyi, asker vesairenin maaşları ayrıldıktan sonra tahsil edilirdi.

Yusuf HALAÇOĞLU; **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, 1995, s.87.

⁷ Ahmet AKGÜNDÜZ; **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, VI, İstanbul,1993, s.63.

Mısır idarî bakımdan diğer Osmanlı vilâyetlerinden farklı idi. Buraya askerî açıdan tımarlı sipahi yerine, ulûfeli, tüfenkçi ve süvariler ile Çerkeslerden oluşan yine ulûfeli askerler tayin olunurdu. Bu imtiyazın yanısıra Mısır, sonradan *Eyâlet-i Mümtâze* haline getirildi⁸.

Osmanlı Devletinin bir yandan İslâm ülkeleri ile ilgili, siyasî ve iktisadî bağları diğer taraftan güney sınırlarının muhafazası sebebiyle Mısır Beylerbeyinin tayini, ehemmiyet arz ediyordu⁹. Bu sebeple Mısır Beylerbeyliğine tecrübeli devlet adamları getiriliyordu¹⁰.

Mısır beylerbeyine genellikle *vali* unvanı verilmiş ise de fetihten sonra buraya gönderilen Hayırbay'ın vefatına kadar, halk arasında *melik-ül ümerâ* unvanı kullanılmış, daha sonra da *beylerbeyi* veya *emir-ül ümerâ* sıfatıyla anılmıştır¹¹. Beylerbeyi, Osmanlı Devleti'nin diğer vilâyetlerinde olduğu gibi, Mısır'da da Osmanlı hakimiyetini temsil eden en büyük devlet adamı idi¹². Mısır Beylerbeyinin haricî sorumlulukları devletin genel siyasetine bağlı idi. İşleriyle ilgili vazifeleri ise başlangıçta katî şekilde belirlenmemiş gibi gözüke de 1525'de tanzim edilen Mısır Kanunnamesi ile açıklığa kavuşmuştu¹³. Beylerbeyiler, eyaletlerinde Osmanlı Devletinin vekili olmaları sebebiyle, askerî ve idarî ünitelerin başını temsil ediyorlardı¹⁴. Önemli idarî işler, büyük bir divânda veya devlet şûrasında görüşülmekte idi¹⁵.

Salyâneli eyaletler içinde yer alan Mısır'da mevcut sancakların mahsulâtı has, zeamet ve tımara ayrılmayarak doğrudan doğruya devlet hazinesi tarafından her sene iltizama verilirdi¹⁶. İltizam usûlü en yaygın tahsilât usulü olup, Memlûk Sultanları zamanından beri uygulanagelmisti¹⁷. Mültezimin elinde biriken vergi iki kısma ayrılırdı. Birinci kısım padişahın hissesi olup mîrî adını alırdı. Kontrolden geçen bu miktar İstanbul'a yollanırdı¹⁸. Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'na yolladığı paraya *atiyye-î*

⁸ AKGÜNDÜZ; a.g.e., s.63.

⁹ Seyyid Muhammed ES- SEYYİD MAHMUD; XVI. Asırda Mısır Eyâleti., İstanbul, 1986, s.95.

¹⁰ AKGÜNDÜZ; a.g.e., s.63.

¹¹ ES- SEYYİD MAHMUD; a.g.e., s.93-94.

¹² KRAMERS; "a.g.m.", s.243

¹³ ES- SEYYİD MAHMUD; a.g.e., s.102-104..

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. AKGÜNDÜZ; a.g.e., s.12.

¹⁵ KRAMERS; "a.g.m.", s.248.

¹⁶ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; Osmanlı Tarihi, II, Ankara,1994, s.580.

¹⁷ KRAMERS; "a.g.m.", s.248.

¹⁸ KARAL; a.g.e., s.16.

*hümayun*¹⁹ denildiği gibi, bu para ve hediyeler *irsâliye hazinesi* olarak da zikrediliyordu. Öte yandan Gümrük ve Hıristiyanların vermeğe mecbur oldukları haraç, Mısır'a ait gelir kaynaklarının önemli bir yekûnunu teşkil etmekteydi²⁰. Toplanan gelirin bu kısmı askerî birliklere, sulama, köprü, su bendi vb. inşaatın yapımı ile memur ve asker maaşları için tevzî edilirdi.

Zaman içerisinde keyfi bir şekilde tahsil edilmeye çalışılan vergiler, hükümetin otoritesinin sarsıldığı dönemlerde halkın altında ezildiği ağır yükümlülükler halini almıştır. Bu durum kimi zaman Mısır idaresinden sorumlu valilerin kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmelerinden kaynaklanmış, İstanbul'a dönmeleriyle birlikte bu tavırların bedelini hayatları ile ödemişlerdir.

Mısır Eyâleti, Osmanlı Devletinin Akdeniz ve Kızıldeniz yolları ile güney sınırlarını muhafaza eden önemli bir mesuliyete sahipti²¹. Mısır'ı fetheden Yavuz Selim, eyaletin muhafazası için, Mısır'da itimat edilen Osmanlı beyleri kumandasında olmak üzere, Rumeli ile Anadolu'dan gönderilen ve sipahîlerden teşekkül eden 3000 kadar asker bırakmıştı. Kapıkulu, sipahi ve gönüllülerden meydana gelen bu askerler eyalette huzursuzluk çıkarınca, İstanbul'a çağrıldı ve bunların yerine *Kal'at-ul Cebel'i* korumak gayesiyle bir miktar yeniçeri, şehir ve nahiyelerin huzurunu korumak için de bir miktar *Dergâh-ı Mualla* askerleri gönderildi. Böylece Mısır Eyâletinin askerî teşkilâtının temeli atılmış oldu. Teşkilat daha sonra yukarıda zikredilen Mısır Kanunnamesiyle sağlam esaslara bağlandı. Bu kanunname ve sonradan yapılan yeni tanzimlere göre, Mısır'daki askerî teşkilâtı meydana getiren birliklere²² vali değil kendi ağaları kumanda ederdi. Bu ağa yeniçeri ocağına bağlı olup, Kahire kalesinde otururdu. Sonraları bu birlikler tedricen müstakil olmuşlar ve hatta beğenmedikleri beylerbeyini devirecek kadar ileri gitmişlerdir²³.

Mısır'da asayiş bozan bir diğer amil, devam eden kölemen ocağının çıkardığı ayaklanmalar olmuştur. Bu hareketlerin sebebi, Mısır'daki Osmanlı otoritesine karşı Kölemenlerin üstünlük sağlama mücadelesiydi. Bu ocağın Yavuz Selim tarafından veya

¹⁹ HALAÇOĞLU; a.g.e. s.88. 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar muntazaman İstanbul'a gönderilen irsaliye hazinesi bu tarihten itibaren Mısır'daki buhran sebebiyle düzenli biçimde gönderilmemiş ve 18. yüzyılın sonlarına doğru tamamen kesilmiştir. KARAL; a.g.e., s.17.

²⁰ KARAL; a.g.e., s.16.

²¹ ES- SEYYİD MAHMUD; a.g.e., s.259.

²² AKGÜNDÜZ; a.g.e., s.69-70.

²³ KRAMERS; "a.g.m.", s.248.

daha sonra ortadan kaldırılamaması, Mısır'da asırlarca süren huzursuzluğun bir sebebi olarak gösterilebilir. Zirâ, çıkan hadiselerin, hiçbir zaman tamamıyla önüne geçilememiştir. Öyle ki Koca Ragıp Paşa Mısır valisi iken bunların ıslahı için teşebbüs etmiş ancak, kölemen beyleri onun azledilmesine sebep olmuşlardır. Ragıp Paşa'nın azli gibi, Mısır valilerinin birbiri ardına gelen azilleri, Bâb-ı Âli'nin nüfuzunun gitgide kırılmasına, halkın yaşama şartlarının düşmesine sebep olmuştur²⁴. Bâb-ı Âli bu gidişâtın önüne geçebilmek için epeyce gayret sarfetmiş, fakat Kapudân-ı derya Cezayirli Hasan Paşa ve Abdullah Paşa gibi şahsiyetlerin asayişini temin etmek için Mısır'a gönderilmesi de bir netice vermemiştir. Öte yandan bu dönemde cereyan eden (1787-1788) Osmanlı Rus harbi Bâb-ı Âli'nin Mısır işleri ile de yeteri kadar meşgul olmasına engel teşkil etmiştir. Mısır içerde asayişsizliğin sebep olduğu buhranla müşkül bir vaziyette iken bir müddet sonra 1798'de Fransızların taarruzuna uğrayacak ve bu tarihten itibaren Osmanlı Devletinin Mısır üzerindeki nüfuzu yavaş yavaş azalacaktır.

B- İNGİLİZLERİN AKDENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ VE 18.YÜZYIL SONLARINA KADAR TÜRK-İNGİLİZ MÜNASEBETLERİ

Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'nın önemi, 14. ve 15. yüzyıllarda denizciliğin gelişmesi ile başlamış, karalar arası sınırlı ticaretin seyri denizlere kaymıştır. Bu gelişme sonraki yüzyıllarda sanayi inkılâbı ile daha hızlanarak teknolojik imkânlar sayesinde seri ve ihtiyaç fazlası üretim, devletleri, hammadde ve pazar arayışı noktasına getirdi. Bu arayış ile ortaya çıkan sömürgecilik zihniyeti, geri kalmış toplumlar üzerinde hakimiyet tesis etme yarışına giren devletleri rekabete sürükledi. Rekabetin neticesinde galip gelen devlet, hedef aldığı bölgede nüfuzunu tesis etmeye muktedir oldu. İşte 15.yüzyıldan itibaren devletlerin ilgisini çekmeye başlayan Akdeniz ve Kuzey Afrika, 19.yüzyılda sömürgeciliğin dünya üzerindeki aktif alanlarından birini teşkil ederek bir rekabet sahası haline geldi.

Bilindiği üzere Avrupalı devletlerin Uzak Doğunun ipek ve baharat gibi mallarına büyük alaka duyması, eski çağlara kadar uzanmaktadır. Bu emtianın Avrupa memleketlerine taşınması dönemin önemli denizci milleti Venedikliler vasıtasıyla Anadolu'dan ve Mısır üzerinden yapılmaktaydı. 15.yüzyıl başlarından itibaren

²⁴ KRAMERS; "a.g.m.", s.244-245.

Akdeniz’de sahneye çıkan İngilizler, Venedikleri aradan çıkardılar ve bu ticareti kendileri yürütmek üzere faaliyete geçtiler. İngilizleri bu karara sürükleyen sebepler arasında Osmanlıların ilerleyişi ile 1494’de Fransızlara mağlup olan Venediklilerin eski gücünü kaybetmesi de yer alıyordu²⁵.

Doğu ticaretinin en önemli yollarından biri, Basra Körfezi’nden, diğeri Kızıldeniz’den geçmekte idi. Bunlardan Kızıldeniz’e uzanan ticaret yolu Süveyş’e, oradan da karayolu ile İskenderiye’ye uzanıyordu. İskenderiye ile güneydoğu Anadolu sahili arasında bulunan Akdeniz limanları, bu ticaretin ulaştığı en önemli mahreçler olup Sevvakin, Badı-Dahlak, Zeyla, Beylül, Berbera, Mogadişu, Merka, Brava, Mambasa ve Zengibar, bu ticaretle ilgili liman ve iskelelerdi²⁶.

Hindistan ve diğer yönlerden gelen doğu ticaretinin önemini ve sağladığı faydaları farkederek Osmanlı Devleti, bu ticareti canlandırmaya karar verdi. Bu hususta yapılacak ilk teşebbüs, Kızıldeniz’de hakimiyeti tesis etmek, sonra Akdeniz ile Hindistan arasında emniyeti sağlamaya çalışmaktır²⁷. Osmanlıların bu dönemdeki en büyük rakipleri doğu ticaretini ellerinde bulunduran Portekizlilerdi. Fakat Osmanlılar, Portekizlilerin Kızıldeniz’de nüfuz elde etme teşebbüslerine mani olmayı başardılar²⁸.

Öte yandan Vasco de Gama tarafından Ümit Burnu’nun keşfi ile, Hindistan’a giden yeni bir yolun bulunması, Akdeniz’in bir müddet ehemmiyetini kaybetmesine sebep olmuştu²⁹. Doğu ticaretinin en önemli merkezlerinden birisi olan Aden’in, Mısır Beylerbeyi iken (1525-1535) Yemen ve Aden’e sefer yapmayı planlayan Hadım Süleyman Paşa tarafından (22 Haziran 1538) alınmasından sonra Osmanlı Devleti Hint Okyanusunda söz sahibi oldu ve bu kontrolü ellerinde bulunduran Portekizlilerin hakimiyeti çöktürüldü³⁰. Osmanlı Devleti’nin bu başarısından sonra, Ümit Burnu yolunun uzun ve tehlikeli oluşu sebebiyle Akdeniz yolu tekrar eski önemini kazandı³¹.

Osmanlıların hakimiyeti tesis ettiği bu bölgede İngilizlerin dikkati zaman içinde

²⁵ Mübahat S. KÜTÜKOĞLU; *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri, II, (1838-1850)*, İstanbul, 1976, s.1.

²⁶ ORHONLU; *a.g.e.*, s.3-5.

²⁷ ORHONLU; *a.g.e.*, s.2-4.

²⁸ ORHONLU; *a.g.e.*, s.6.

²⁹ KÜTÜKOĞLU; *a.g.e.*, s.1-2.

³⁰ ORHONLU; *a.g.e.*, s.17-18.

³¹ KÜTÜKOĞLU; *a.g.e.*, s. 1-2.

daha da yoğunlaştı. İngilizlerin Akdeniz'e karşı ilgi duyması sadece Uzakdoğu mallarının geçiş yolu olmasından kaynaklanmıyordu. Bu aynı zamanda evvelce sözünü ettiğimiz gibi, hammadde temini ve mamul maddelerin pazarlanması için de önemliydi. Bu sebeplerle İngilizler, Venedik ve Fransız muhalefetine rağmen Osmanlı topraklarında ticaret yapmak için direnmişlerdir. Nitekim 15.yüzyıl başlarında Akdeniz'de seferlere başlayan İngilizlerin faaliyetleri, 1552'de kesintiye uğramışken 1580'den itibaren tekrar canlanmıştır. Sultan III. Murat zamanında Osmanlı Devletinden almaya muvaffak oldukları ilk ticarî imtiyaz antlaşması (1580) Doğu Akdeniz'deki ticarî faaliyetlerinin sürekli hale gelmesinde önemli derecede etkili olmuştur. Bu imtiyazların etkisiyle "İngilizler Osmanlı ülkesi ile olan ticarî münasebetlere, Venedik ve Fransa'dan sonra başladıkları halde, kısa bir zamanda ön plâna geçmişlerdir"³².

Türklerle İngilizler arasındaki hakiki münasebetler ise 16.yüzyılın sonlarında başladı. Esasen bu asrın dini taassup asrı olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında haçlı seferlerinden beri süregelen ezeli düşmanlık, İngiliz halkının Türkler ve Müslümanlar üzerinde fena fikirler beslemesine sebep olmuştur³³. Fakat aynı yüzyılda İngilizler, diğer denizci milletlerle olan rekabet ve ticarî menfaatleri sebebiyle Türklere karşı dostluk siyâseti olmasa bile, tarafsız bir siyaset takip etmeye mecbur oldular. Söz konusu ahidnâme, bu sebeplerle Kraliçe Elizabeth ve nüfuz sahibi bazı devlet adamlarının teşebbüsleriyle yapılmıştı. Osmanlı padişahı İngiliz tüccarlarına serbestçe ticaret yapmak hakkı tanıdı. İngilizlere karşı Osmanlı memleketlerinde gösterilen bu dostluk sayesinde bütün yabancı tüccarlardan %5 gümrük resmi alınmakta iken İngilizlerden yalnız %3 alınır oldu. Bundan dolayı İngilizler kısa zaman içinde Türkiye'de canlanan ticaretleri gereği, yer yer konsolosluklar açtılar³⁴.

İngiltere 17.yüzyıl boyunca İspanya, Fransa ve Portekiz'le olan sömürgecilik rekabeti ve Türkiye'deki kârlı ticareti sebebiyle Osmanlı Devleti ile iyi münasebetler kurmaya özen gösterdi. Hatta zaman zaman münasebetler öyle bir safhaya geldi ki İngiliz elçileri, Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle olan anlaşmazlıklarında aracılık

³² KÜTÜKOĞLU; a.g.e., s.2-3.

³³ Hamit DERELİ; *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, İstanbul,1951, s.67.

³⁴ Akdes Nîmet KURAT; *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış(1552-1952)*, Ankara,1952,s.5-6.

etmeye başladı. Mesela, 1699 Ocak ayında imza edilen Karlofça ve 1718 Pasarofça muahedeleri, İngiliz hükümetinin arabulucu sıfatıyla gönderdiği devlet adamlarının teşebbüsleri ile uzun tartışmalardan sonra imza edilmiş ve tarafların arası bulunmuş idi.

1580 yılından başlayarak Küçük Kaynarca muahedesine kadar geçen iki yüz yıllık müddet içinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ciddi herhangi bir mesele çıkmamıştır. Fakat Rusya'dan Osmanlı Devletine yönelik tehlike büyüdükçe İngiltere Türk taraftarı bir politika takip etmeye mecbur oldu. 1768-1774 Osmanlı-Rus harbini müteakip Rusların Karadeniz sahillerine inmeleri İngiliz hükümetinde endişe uyandırmıştı. Osmanlı Devleti de Rus tehlikesi karşısında İngiltere ile daha yakın bir münasebet tesisini lüzumlu gördü³⁵. Öte yandan İngiltere'nin Amerika'da sahip olduğu koloniler, 1783'de Fransızların kışkırtmasıyla bağımsızlıklarını kazanmışlar ve buradaki İngiliz mevcudiyeti son bulmuştu. Gözünü başka coğrafyalara çeviren İngiltere için en mühim saha şimdi elinde bulunan Hindistan'dı. İşte yakın tarihe kadar Rusya'dan endişesi olmayan İngiltere'yi bu devletten çekinme aşamasına getiren bir sebep de, tıpkı Fransızların etkisiyle Amerika'daki mevcudiyetinin son bulması gibi, Rusya'nın etkisiyle de Hindistan'dan çıkarılacakları korkusu idi³⁶.

Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsızlık verilen Kırım'ı ilhak etmesi ve Karadeniz'e inmek koşuluyla boğazları tehdide başlaması, Rusya ve İngiltere'yi karşı karşıya getirdi. Bu ilerleme, İngiltere'nin takip ettiği yayılma politikasına ters düşmekteydi. Zira İngiltere sulh ile ticarî yayılmayı siyasetinin temelinde oturtmuş idi³⁷. Onu dünya üzerinde güçlü kılan vasfı ekonomik üstünlüğü idi. Bu üstünlüğünü barışçı yollarla ince hesaplar ve entrikalarla korumaya çalışıyordu. Hele 1787 de Rusya ile Avusturya arasında yapılan Grek Projesi, İngiltere'yi epeyce tedirgin etti. Proje ile Türkiye iki devlet arasında paylaşılıyordu. Bu durum İngiliz menfaatlerini tehlikeye sürüklüyordu³⁸. Bu dönemde İngiltere'nin başbakanı bulunan William Pitt İngilizlerin faaliyetlerine zarar gelmemesi için, *Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü muhafaza etme politikasını* başlattı. Pitt'e göre, Osmanlı Devleti Avrupa

³⁵ KURAT; a.g.e., s.10-12, 13-14.

³⁶ BOA, YEE, Nr. 86-1/67.

³⁷ Raif KARADAĞ; *Şark Meselesi*, İstanbul,1971, s.89.

³⁸ Akdes Nimet KURAT; *Türkiye ve Rusya*, Ankara,1970, s.40.

dengesinin ağırlık merkezini teşkil ediyordu. Şayet Osmanlı Devleti parçalanacak olursa veya zayıflarsa Avrupa dengesi Rusya'nın lehine bozulacaktı³⁹. 1791'de Pitt'in başlattığı bu politika Parlmerton ve Canning zamanında da devam etti.

³⁹ Fahir ARMAOĞLU; **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara,1997, s.21.

I.BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN MİSİR'DA NÜFUZUNUN AZALMASI VE MİSİR'İN İŞGALİNİ HAZIRLAYAN HARİCİ VE DAHİLİ SEBEBLER

A- 18.YÜZYILIN SONLARINDAN İTİBAREN MİSİR'İN AVRUPALI DEVLETLER İÇİN ÖNEMİ VE TAKİP ETTİKLERİ SİYÂSET

1. Napoleon'un Mısır Seferi (19 Mayıs 1798)

Başlangıçta sözünü ettiğimiz gibi Memlûk Sultanlığı'nın ortadan kalkması, Osmanlı Devletine Asya kıtasında Suriye, Filistin, Elcezire ve Hicaz'ı, Afrika'da ise mamur ve önemli bir kıta olan Mısır'ı kazandırmıştı. Osmanlılar Abbasi halifesinden halifelîği devralmak suretiyle İslâm alemi üzerindeki nüfuzlarını arttırdıkları gibi, Hind Denizi ve Akdeniz arasındaki Kızıldeniz ticaret yoluna da hakim olmuşlardı¹. Osmanlı Devletinin bölge üzerindeki hakimiyeti, iki buçuk asrı aşkın bir süre devam etti. Fakat 1798'den itibaren Mısır üzerinde Osmanlı hakimiyetine gölge düşürecek olaylar birbiri ardısıra gelmiştir.

Mısır, coğrafi konumu sebebiyle dünya ticareti için stratejik bir mevkiye sahip olmanın ötesinde, Hindistan taraflarında kurulmaya başlayan sömürgelerde sağlam bir hakimiyetin tesisi için buraya giden deniz yolu üzerinde kontrolün sağlanabileceği önemli bir merkezdi. Bu anlaşıldığından beri Mısır, Avrupa devletlerinin siyasi menfaatlerinin birinci mevzusu haline gelmiştir². Bu devletlerden biri olan Fransa'nın Mısır'a alakası, XIV.Louis devrine (1643-1725)'e kadar iner. Meşhur Alman filozofu Leibnitz, 1670 yılında Hollanda'yı zaptetmeye hazırlanan XIV. Louis'ye Mısır'a sefer düzenlemesini telkin etmişti. Ona göre, Fransa burayı alırsa Akdeniz'e hâkim olur, Doğu Hind yolunu tutar, Batı Hind'i de İspanyollarla paylaşabilirdi. Üstelik Mısır sınırsız tâbi kaynaklara sahipti. Fakat XIV. Louis bu arada Hollanda seferine çıktığı için Leibnitz'in Mısır seferi için ileri sürdüğü projeyi tetkik edememişti. Diğer yandan 1744-47 yıllarında Dışişleri Vekâletinde bulunmuş olan Marguis de Argenson'un bu husustaki düşünceleri de dikkat çekicidir. "*Fransa'nın dağılmak istidâdı gösteren Osmanlı Devleti'nden mutlaka Mısır'ı almasını istiyor ve Süveyş Kanalı işini ortaya*

¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara,1994, s.292-293.

² J.H. KRAMERS; "Mısır", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul,1993, s.247.

atıyordu.” Fakat bu emeller Avrupa’da Yedi Sene Harplerinin çıkması ve Fransa’nın Hindistan sömürgesini kaybetmesi üzerine bir müddet geri kalmıştır.

18.yüzyılın ikinci yarısında Versay’da Mısır hakkında henüz nazariyat sahasındaki fikirler şöyleydi: *“Mısır, Fransa ile İngiltere arasında yeni bir mücadele sahası olmak istidâdındadır. Eğer Fransa’nın eline geçerse, Kanada’daki son müstemleke kayıpları telâfi edilmiş olacak ve Hind yolu elde tutulacaktır. Bundan başka Rusya’nın önüne geçilmez ilerlemesine mukabil, Osmanlı arazisinde çok kıymetli bir parçaya sahip olunacaktır. Mısır çok ehemmiyetlidir”*.

Fransa’da bazı çevrelerde yaygın olan kanaat ise, 15.Asır’da Portekizlilerin Hindistan’a gitmek için Afrika’nın etrafını dolaşmalarına Türklerin Yakındoğu yolunu kesmeleri sebep olmuştu O halde Osmanlı Devleti’nin dağılma tehlikesiyle yüz yüze olduğu şu dönemde, teması yeniden Yakındoğu üzerinden kurmak gerekli idi.

XV.Louis’in 1758-1770 yıllarında Dışişleri Vekilliğini yapan Duc de Choiseul Mısır’ın Fransa’ya ilhakını ciddi olarak düşünmüş ilk devlet adamıdır. Choiseul, Osmanlı Devleti’nin parçalanacağını kuvvetli bir ihtimal olduğu düşüncesiyle, Türk dostluğunun kısmen unutulduğu bu devrede, denizaşırı Fransız sömürgeleri İngiltere’ye kaptırılsa dahi aynı ticarî imkanların Mısır’ın alınması ile telâfi edileceğini düşünmüştür.

Bu düşüncelerin ışığında, bilhassa 1770-1780 yılları arasında, Mısır’a tedkikat maksadıyla birçok Fransız uzman gönderilmiştir. Bunlardan Baron de Tott, Yakındoğu ve Kuzey Afrika’da Fransız sömürgelerinin “Umumî Müfettişi” sıfatıyla bir tetkik seyahatine çıkmıştı. Bir gemi ile Mısır, Suriye, Anadolu sahillerini ve Ege Adalarını dolaşan Tott, bilhassa Mısır ile alâkadar olmuş ve raporunda, Mısır’ın ticari ehemmiyetinden söz ederek, Mısır’ı zaptetmekle Rusya’nın genişlemesine karşı büyük bir engel konduktan başka, buradan diğer Türk ülkelerinin de tehdit altında bulundurulabileceğine, dolayısıyla bütün doğu ticaretinin emniyet altına alınabileceğine işaret etmiştir³.

Görüldüğü üzere Fransa’nın Mısır’ı almasında, kaybedilen sömürgelerin telâfi edilmesi, İngiltere’nin, kendileriyle çatışan menfaatlerine set çekilmesi, Rusya’nın yayılmasının engellenmesi, doğu ticaretini emniyet altına alması ve tabii kaynaklara

³ İsmail SOYSAL; *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1964, s.44-46.

sahip olabilmesi gibi, Fransa'nın otoritesini arttıracak mühim siyasi ve ekonomik menfaatler umuluyordu.

Fransa bu menfaatlere ulaşmak için 18.yüzyıl boyunca Mısır ile yoğun ticarî faaliyetlere girişti ve buradaki ticarî menfaatlerini İngiltere'den üstün bir zemine oturtmayı başardı. Fakat İngiltere de Mısır'ın önemini fark etmiş ve Mısır'da isyan ederek müstakil bir devlet kurmaya kalkışan Ali Bey ile bir ticaret muahedesi akdetmişti. Bu tür teşebbüsleri kendisi aleyhine siyasi bir tehlike olarak değerlendiren Fransa için artık, İngiltere'nin Mısır işlerine müdahale etme ve Kızıldeniz'e girmesine fiili anlamda engel olma zamanı gelmişti⁴.

Mısır'ın Fransa için bu derece önemli olduğunu fark eden Fransız devlet adamlarından biri de Napoleon Bonaparte idi. Onu, Mısır üzerine sefere sürükleyen sebeplerden birisi, bu tehlikeyi ortadan kaldırmak suretiyle müstemleke imparatorluğu hülyasına mâni olabilecek İngiliz tehlikesini bertaraf etmektir⁵. Fakat bu plân aynı zamanda bu topraklara sahip bulunan Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik bir saldırı idi. Napoleon bu fikrinde yalnız olsa idi, belki de Directoire hükümeti, Osmanlı Devleti ile asırlardan beri idame ettirilen dostluğun bozulmasını sona erdirecek olan bu fikirleri kabul etmeyecekti. Fakat Napoleon yalnız değildi. Directoire mensup Hariciye Nazırı Talleyrand'da onunla aynı fikirdeydi⁶.

Talleyrand'ın şu satırları Napoleon ile aynı fikirde olduğunu gösteriyordu. *“Arnavutluk, Yunanistan, Makedonya ve Osmanlı İmparatorluğunun diğer Avrupa vilâyetlerinde hatta Akdeniz'e mücavir olanların hepsinde ve bilhassa Mısır'da yerleşmemiz kadar ehemmiyetli bir şey olamaz.”* Bu satırlardan cesaretlenen Napoleon Mısır seferinin imkân ve şartlarını tayin etmek için Mısır'a ait neşriyatı gözden geçirmeye başlamıştır. Mısır üzerindeki metodik araştırma neticesinde, Fransa'nın Akdeniz'e hakim ve Mısır'a sahip olma hususundaki kanaati daha da güçlenmiştir. Napoleon'un 13 Eylül 1797 de Talleyrand'da gönderdiği mektupta yer alan şu satırlar bu noktayı teyit edecek mahiyetteydi;

“Malta adasını niçin zaptetmeyelim? Amiral Brueys onu pek alâ zaptedebilir. Sardonya kralının bizi terk ettiği Saint-Pierre adası ile Malta ve Korfu'ya malik olduktan sonra bütün Akdeniz'e hakim olacağız. Eğer İngiltere ile yapacağımız sulhda

⁴ KRAMERS; “a.g.m.”, s.247.

⁵ Fahir ARMAOĞLU; **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara,1997, s.55-56.

⁶ Enver Ziya KARAL; **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)**, İstanbul,1938, s.37.

ona Kop ve Ümit burnunu terk etmeğe mecbur olursak bizim de Mısır'ı almamız lazım gelecektir. Bu memleket asla bir Avrupa hükümetine ait olmamıştır. Her ne kadar Venedikliler onun üzerinde biraz üstünlüğe malik oldularsa da bu üstünlükleri kararsızdı. Burada 7-8 Venedikli fregatının himayesinde 25 bin kişilik bir kuvvetle hareket edip Mısır'ı zaptetmek mümkündür. Mısır padişaha ait değildir. Mısır seferinin Bâb-ı Âli üzerinde hasıl edeceği aksülameli bana bildirmeniz için Paris'te tetkikat yapmanızı dilerim. Selamlar.” Mektubun özellikle Mısır maddesi dikkat çekiciydi. Napoleon Mısır'ın hiçbir zaman Avrupalı bir devlete ait olmadığını, söylemekle Fransa'nın buraya yerleşmesinin Avrupa'da genel bir ihtilaf doğurmayacağını işaret ediyordu. Mısır'ın Osmanlı Padişahına ait olmadığını yazmakla da, Padişahın Mısır'daki beyler üzerinde otoritesi bulunmadığını göstermek istiyordu. Halbuki Osmanlı Devleti fiilen değilse bile hukuken Mısır'a hakimdi. Kaldı ki Fransa Osmanlı Devletinin eski dostu idi. Mısır'ı işgal etmek demek, Osmanlı İmparatorluğunun taksimine girişmek demektir⁷.

Fakat Talleyrand'ın Mısır seferi için bulduğu formül Osmanlı Devletinin lehinde olacaktı. Şöyle ki, Mısır seferi güya İngiliz, Rus entrikalarına son vermek için yapılacak, buna karşılık Osmanlı Devleti, Mısır'ın Fransızlar tarafından işgalini kendisine yapılmış büyük bir hizmet gibi görecekti ve Fransızlara minnettar kalarak, Mısır'daki hakimiyetini terk edecekti⁸.

Mısır seferinin Fransa'ya hesapsız menfaatler temin edeceği umuluyordu. Mısır'a taarruz şark meselesini canlandıracaktı. Buna bağlı olarak Rusya ve Avusturya Fransızları taklit ederek Osmanlı İmparatorluğuna saldıracaklar ve ondan münasip parçalar koparacaklardı. Bu takdirde de Lehistan'ın taksiminde benzer bir durum meydana gelecekti. Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak alan devletler karşısında İngiltere müşkül bir vaziyete düşebilirdi. Bu devletler İngiltere'ye karşı birleşmeler dahi, İngiltere asıl darbeyi Fransızların Yunan Adalarından sonra Mısır'a yerleşmesiyle alacaktı. Bu hareket Akdeniz'in Fransız gölü olması için atılmış en önemli adımdır⁹.

Akdeniz, sömürgecilik siyaseti izleyen devletlerin kapısı durumunda idi. Bu denize hakim olan devlet, Asya ve Afrika'da henüz gelişmemiş fakat, teknolojinin can damarı olan hammadde ve insan gücü ve ekonomik pazar ihtiyacına cevap verebilecek

⁷ KARAL; a.g.e., s.38-39, 47.

⁸ KARAL; a.g.e., s.40-41.

⁹ KARAL; a.g.e., s.50.

coğrafi sahalara nüfuz edebilir, ticarî açıdan üstün bir seviyeye gelebilirdi. Bu sebeple 18.yüzyıldan itibaren, Akdeniz, başta İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerin sahip olmak istedikleri bir rekabet sahası olmuş idi. İşte Akdeniz’de kıyısı bulunan Mısır, İngiltere’nin Hindistan ile olan ulaşım yollarının üzerinde gayet stratejik bir noktada bulunuyordu. Fransa’nın burayı alması ile İngiltere en hassas olduğu noktadan vurulmuş olacaktı¹⁰. Tüm bu menfaatlerden başka Fransızlar Mısır tarihi ve tabii zenginliklerden de istifade edecekler, doğu ile olan ticaretlerini kuvvetlendirebileceklerdi¹¹. Bu plân Napoleon’un kafasındaki geniş tasarılar için önemli bir adım olacaktı. Zira, Mısır’ı ele geçirerek İngiltere’yi Kızıldeniz’den kovacak olan İmparator, Süveyş’te kanal açmak suretiyle Hindistan’a kadar uzanacaktı¹².

Fransızların Mısır’a çıkmaları, İngiltere’yi tabii olarak bu iki noktada endişeye düşürüyordu. Bunlardan ilki Akdeniz’in Fransız gölü olma tehlikesine maruz kalacak olması, diğeri Mısır’a yerleşmekle gerek Hindistan ve gerekse Osmanlı İmparatorluğu üzerinde nüfuz elde ederek İngiltere’nin şark siyasetine büyük engeller çıkarma ihtimali idi¹³.

Diğeri yandan Napoleon Bonaparte ve Talleyrand Mısır seferi projesinde ısrar ederken Directoire’in beş üyesi buna hiç hevesli görünmüyorlardı. Mısır, Fransa için menfaat sağlayacak bir sömürge olabilirdi Fakat Avrupa hadiseleri ve harpleri daha önemliydi. Başta Napoleon olmak üzere en mühim general ve subayların, 30-40 bin askerle birlikte, Fransa’dan uzaklaşması ve eldeki mühim donanmanın şu sırada Fransa kıyılarını terk etmesi doğru muydu? Seferde zannedildiği kadar kolay galibiyet sağlanırmıydı? Ayrıca Mısır’ın sahibi olan eski dost ve Fransa’nın en mükemmel pazarına sahip Osmanlı Devleti ile bir harp çıkmış olmayacak mıydı? Directoire bu tür endişelerle şüphesiz makul düşünüyordu. Kaldı ki önemli bir deniz gücü ve kabiliyetine sahip olan İngiltere’nin Fransa’yı mahsur durumda bırakması ihtimali de akla gelmişti. Fakat milli kahraman haline gelen Bonaparte’ye göre söz dinletmek kolay değildi. Talleyrand ise Mısır seferini hükümete mal etmek için bütün deha ve kurnazlığını gösterdi. Dolayısıyla, Mısır seferi Directoire tarafından reddedilemeyecek hale gelmiştir. Talleyrand’ın ileri sürdüğü fayda ve kolaylıklara kısmen de olsa inanılmış ve nihayet

¹⁰ ARMAOĞLU; a.g.e., s.55-56.

¹¹ KARAL; a.g.e., s.50.

¹² ARMAOĞLU; a.g.e., s.55-56.

¹³ KARAL; a.g.e., s.5.

kendisinden, şöhretinden, hırsından korkulan Bonaparte'nin biraz olsun uzaklaşmasına sebebiyet vermesi bakımından da rahat nefes alınmak istenilmiştir¹⁴

Fransız donanması, 19 Mayıs 1798'de Tulon limanından hareket etti. 9 Haziran'da Malta önlerine geldi. Malta, Akdeniz'i Fransız gölü yapmak isteyen Napoleon için önemli bir yerdi. Malta işgal edildi. Donanma 29 Haziran da İskenderiye'ye vardı. Fakat bir İngiliz filosunun Fransız donanmasını aramak iddiasıyla İskenderiye'ye gelmiş olması heyecan yarattı¹⁵. 2 Temmuz'da İskenderiye'yi topa tutan Napoleon Osmanlı Kaptanına yaptığı açıklamada; kimseye zararı dokunmayacağını, düşmanı olan İngilizlerin Hindistan'ı ele geçirdiğini ve orayı kurtarmaya gittiğini, bütün dünya ile düşman olsa, Osmanlı Devleti'yle hep dost kalacağını fakat kendisine top atılırsa, bir teknenin dört yüz tekne ile başa çıkamayacağını, boş yere bir kalyonu telef edeceklerini söyledi. Bu açıklama karşısında çaresiz kalan Kaptan İdris Paşa saldırıya karşılık vermekten vazgeçti. İskenderiye'nin topa tutulmasından sonra 5000 kadar Fransız askeri karaya çıktılar. İşgale mukavemet gösteren Mısır ahalisi ve askeri başarısızlığa uğradı. Bonaparte ahaliyi yatıştırmak için memleketi yağma etmeye veya Osmanlı elinden almaya gelmediğini, maksadının bu beldeyi Kölemenlerin elinden kurtarmak ve Fransızlara ettikleri hakaretin intikamını almak olduğunu söyleyerek herkesin önceden olduğu gibi ibadetini ve meşgul olduğu işleri yapmaya devam etmesini kimsenin mal ve canına zarar verilmeyeceğini, evvelki gün bu şartların kabul olunması ile İskenderiye'nin Fransızlara teslim edildiğini açıkladı. Bunun üzerine herkes silahını teslim etti ve kaleye Fransız sancağı çekildi. Napoleon bundan sonra, Fransız askeri mühimmat vs. levazımâtı ile karaya çıkmış olduğu için artık Mısır'ın istilâsı tedbirlerine girişti¹⁶.

Bonaparte, az evvel de belirttiğimiz gibi kölemenlerin nüfuzunu kırıp Osmanlı Devletinin hakimiyetini kurmak bahanesiyle esas maksadı olan Mısır'ı istilâ etme plânını gerçekleştirdikten sonra Osmanlı Devletine başka tavizler tanıyarak karşılığında Mısır'ın Fransa'ya terkedilmesini mümkün kılmak istiyordu. Girişeceği hareket karşısında Mısır halkının tepkisini engellemek ve istilâyâ hazırlamak için, askerlerine halkın can, mal ve ırzına dokunmamalarını tembih ettikten sonra, Arapça olarak kaleme aldirdığı bir beyannameyi bastırıp, Mısır'ın her tarafına dağıttı. Bu beyanname tam

¹⁴ SOSYAL; a.g.e., s.181-182, 185.

¹⁵ KARAL; a.g.e., s.70-74. Ayrıca beyanname için bkz. a.g.e., s.75.

¹⁶ Cevdet Paşa; Tarihi Cevdet, VI, İstanbul 1309, s.325-326.

manasıyla bir sahtekârlık belgesi idi. Beyannamede, halkın dini duygularından istifade etmek için daha başında, Müslümanlara mahsus olan Allah'ın birliği inancı, ortağı ve bilhassa Hıristiyan inancına aykırı olarak, evlâdı bulunmadığı anılmış ve Bonaparte İslâm peygamberini kabul ettiğini iddia ederek Müslüman olduğunu ilân etmiş, üstelik bütün Fransızların Müslümanlığını iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Bundan başka bu hareketi Osmanlı Devleti'nin haberi ve hatta arzusuyla yaptığını da ileri sürerek, yalan ve hilelerine meşrû bir kılıf uydurma yoluna gitmiştir. Böylece Osmanlı Devleti ile yıllardır devam eden dostluğu hiçe sayarak Osmanlı toprağına tecavüze yeltenmiştir¹⁷.

Bâb-1 Âli Fransız ordusunun İskenderiye'ye çıkış haberini ilk defa 10 Temmuz'da öğrendi. Bâb-1 Âli haberin doğruluğuna inanmamıştı. Fakat çok geçmeden haberin doğru olduğu öğrenildi. Fransa'nın Mısır'ı işgali haberinin yayılması ile İstanbul'da heyecan arttı. Halkta Fransızlara karşı hiddet, nefret duyguları uyanmaya başladı. Bunun en önemli sebebi Fransa'nın Bâb-1 Âli'nin eski bir dostu olması idi¹⁸. Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletler içinde en fazla Fransa'ya itimat etmişti. İlk ticari anlaşmanın yapıldığı Kanuni döneminden bu yana bu devletle ciddi bir sorun çıkmamış, hatta Osmanlı Devleti diğer devletlerle münasebetlerinde Fransa'nın ihtar ve tavsiyelerini dikkate almıştı. 1789 ihtilâli sırasında tüm Avrupa devletleri tarafından dışlanan Fransa, Osmanlı Devleti ile geleneksel dostluğunu sürdürmüş, ihtilâl krallığın yıkılması ve cumhuriyet rejiminin teşkil edilmesine rağmen Osmanlı Devleti bu rejim değişikliğini kendisi için bir tehlike olarak görmemiş ve Fransa'ya dair politikasını da aynen sürdürmüştü. Bu sebeplerdir ki İskenderiye'nin topa tutulması Osmanlı Devleti'ni büyük hayrete düşürmüştür¹⁹. Bununla beraber III.Selim Fransa'ya derhal harp ilan etmeyi doğru bulmadı²⁰. Bunun sebeplerinden biri harp için sefer hazırlıklarının yeterli olmaması idi²¹. Bu sırada devlet Pasban-oğlu galesiyle uğraşüyor ve Vidin'i muhasara etmiş olan Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın istediği toplarla vs. malzemeyi temin etmeye çalışıyordu. İskenderiye'nin Fransızlar tarafından işgal edildiği haberi gelince, artık bütün bu gibi işlerden vazgeçilip Mısır meselesinin ön plâna çıkması zarureti doğdu. Öte yandan Napoleon Bonaparte İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarına da durumu açıklayan iki mektup göndermişti. Bunlarda İskenderiye'yi aldıktan sonra

¹⁷ Mufassal Osmanlı Tarihi, V, İstanbul 1962, s.2781-2782.

¹⁸ SOSYAL; a.g.e., s.235.

¹⁹ Cevdet Paşa; a.g.e. s.330-331.

²⁰ SOSYAL; a.g.e., s.235.

²¹ Cemal TUKİN; Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, İstanbul, 1947, s.81.

Mısır'ı ele geçirmek niyetinde bulunduğunu anlatıyor, fakat Kaptan İdris Paşa'ya da dediği gibi, Osmanlı Devletiyle dostluğunun bâki bulunduğunu, maksadının Kölemen beylerinin kontrol altına alınması ve İngiltere ticaretinin zarara uğratılması olduğunu tekrarlıyordu ve yakında İstanbul'a bir büyük elçi gönderileceğini bildiriyordu. Fransa maslahatgüzarı Rufen'den Osmanlı Devleti'nin Fransa aleyhine harekete geçmemesi hususunda gayret göstermesini istiyordu²². Nitekim Fransız maslahatgüzarı Napoleon'un bu hareketine harp ilânı nazarıyla bakılmaması hususunda Bâb-ı Âli'yi iknaya çalışmıştır. Fakat saldırıyı ciddiye alan Osmanlı Devleti bu açıklamaları dikkate almamış, Fransa'nın Mısır'a tecavüzünü kendi çıkarlarına aykırı gören Rusya ve İngiltere ile ittifak görüşmelerine başlamıştır²³. Bunlardan dolayı harp ilânının biraz gecikmesi uygun görülmüştür.

Mısır'ı ve Kahire'yi ele geçirme gayesiyle harekete geçen Napoleon İskenderiye limanında bulunan bütün Osmanlı gemilerine ve hristiyan tüccarların gemilerine el koymuştur. Bunun üzerine Mısır Valisi Ebubekir Paşa meseleyi görüşmek üzere bir dîvan toplamış ve bu tecavüze karşı topyekün hareket etme kararı alınmıştır. Ayrıca Mısır'daki Fransız konsolosu ve tüccarları, hile ve hıyanete kalkışmalar endişesiyle kaleye hapsedilmişlerdir²⁴.

22 Temmuz gecesi Kahire'ye giren Fransızlar, Mısır'ın istilâ projesini tam bir muvaffakiyetle bitirmişlerdi. İşgalin hemen ardından, İngiliz donanması komutanı Amiral Nelson, Fransız filosunu zaptetmek veya tahrip etmek için aldığı talimatı uygulamaya koydu. Fransız donanmasının daha Tulon'dan çıktığı haberinin alınması üzerine İngiltere Devleti, 14 parçadan oluşan büyük bir donanma ile Fransız donanmasının peşine düşmüştü. Fransızların Malta'yı ele geçirmesi İngilizleri büyük bir endişeye sevketmişti. Çünkü bu ada Akdeniz'de dolaşan gemiler için oldukça önemli bir mevki idi. İngiliz donanması takip sırasında uğradığı Osmanlı sahillerinde meselenin öneminden bahisle gereken yardımın yapılabilmesi için kendilerine kolaylık sağlanması yönünde emirler vermişti. Fransızlar İskenderiye'yi istila ettikleri sırada birkaç parça firkateyni ve gemiyi mürettebatı ile İskenderiye limanına demirlemişti. Kalan büyük savaş gemileri ise İskenderiye civarındaki Ebuhir limanına demir atmıştı. Bunlar 23 parça idi. Bunlardan biri 180 pâre top çekiyordu. *Nısf-ı dünya* diye tabir olunan bu üç

²² Mufassal Osmanlı Tarihi, V, s.2783-2784.

²³ Cevdet Paşa; a.g.e. s.332.

²⁴ Cevdet Paşa; a.g.e. s.338.

anbarlı en büyük gemi, Amiral gemisi idi²⁵. Ancak gerekli tedbirler alınmadığı için donanma kolayca baskına uğrayabilirdi²⁶. İngiliz Amirali Nelson 21 Temmuz'da bu büyük donanmayı Ebuahir limanında yakalamış, yönünü kara ile donanma arasına çevirmiş ve karadaki Fransız askeri ile donanmanın bağlantısını kesmişti. Fransızları şaşkına çeviren İngilizler üç saat süren bir muharebe ile Fransızların on parça büyük gemisini teslim almışlar, muharebenin sonunda bunların dokuzu İngilizlerin elinde kalmış ve büyük amiral gemisi mürettebatı ile telef olmuştur. Fransızların yetmiş dört toplu diğer bir gemisi karaya oturduktan sonra yakılmış, diğer üç gemi de İngilizler tarafından ele geçirilerek tahrip edilmiştir. Fransızların yalnız iki kalyon, iki firkateyn, iki korvet ve iki bomba gemisi kaçıp kurtulabilmiştir. İngiliz Amirali Nelson Ebuahir'de Fransız donanmasını katî bir mağlubiyete uğrattıktan sonra İskenderiye'yi abluka etmek üzere üç kalyon ve dört firkateyni bırakarak kendisi hem gemileri tamir ettirmek ve hem de Tulon'dan yardım etmek üzere çıkma ihtimali olan Fransız donanmasını karşılamak için Sicilya'ya gitmiştir²⁷. Bu muharebe ile İngilizler Akdeniz hakimiyetini kontrolleri altına almışlardır.

İngilizlerin Ebuahir galibiyeti Bâb-ı Âli'nin Fransa'ya harp açmasını hızlandırmıştı. III.Selim muhtemelen İngilizlerin de teşviki üzerine artık beklemeye mahal kalmadığını farketmişti²⁸. Kaldı ki, Osmanlı Devleti kendi topraklarını işgale yeltenen bir devlete karşı seyirci kalamazdı.

Öte yandan Napoleon'un Mısır seferi karşısında, Osmanlı Devleti ile ittifak görüşmelerine giren Rusya'nın savaşa katılmak istemesinin sebebi ise, Balkanlar ve Osmanlı toprakları üzerindeki menfaatlerinin Fransa tarafından tehlikeye düşürülecek olmasıydı²⁹. Rusya daha Fransızlar Tulon'da hazırlıklara başladığı sırada, bu hazırlıkların Mora veya Arnavutluk sahillere yapılacağını anlamış ve Karadeniz filosunu harekete hazır hale getirerek, Osmanlı sahillere bir saldırı olursa bu donanmayı Bâb-ı Âli hizmetine koyabileceğini İstanbul'a bildirmişti. Osmanlı Hükümeti, Fransızlardan şüphelenmesine rağmen Rusların bu teklifini nezaketle savmıştı. Rusya'dan çekinen III.Selim, sadrazamın tahriratına şu satırları yazmıştı;

²⁵ Cevdet Paşa; a.g.e. s.324, 341.

²⁶ Mufassal Osmanlı Tarihi, V, s.2787.

²⁷ Cevdet Paşa; a.g.e. s.341-342.

²⁸ SOSYAL; a.g.e., s.243.

²⁹ ARMAOĞLU; a.g.e., s.56-57.

Fransa nakz-ı ahd eylemedikten sonra Rusyalu'nun gemi geçirmesi muzırdır demiş ve boğazların tahkimini emretmişti. Fakat Fransız filosunun Malta'dan sonra İskenderiye'ye de asker çıkarması duyulur duyulmaz Bâb-ı Âli İngilizlerle olduğu gibi Rusya ile de müzakereye girişmek lüzumunu hissetti. Fransa'nın Malta'ya taarruzu Rusya'nın Akdeniz'deki çıkarları için de zararlı olduğundan 28 Temmuz'da iki devlet arasında bir anlaşma yapılması hususunda görüşmeler başladı. Ancak henüz görüşmeler neticelenmeden Rusların Karadeniz donanmasının boğaza gelmiş olduğu haberi alındı. Bu olup bitti karşısında Rus donanmasının Karadeniz Boğazı'ndan geçerek Büyükdere'de demirlemesine müsaade edildi (5 Eylül)³⁰. Rus donanmasının Mısır'a mı, yoksa Yediada tarafına mı gönderilmesi hususu Türk-Rus-İngiliz ittifak görüşmelerinde önemli bir mesele haline gelmiştir. İngilizler kendileri için Mısır'ın önemine binaen, Rus donanmasının İngilizlerin işini hafifletmek üzere Mısır'a gitmesini, Ruslar ise, Balkanlardan Fransızların atılması ve bizzat himaye etmek istedikleri Yunanlıları memnun etmek arzusu ile Yediada civarına sevkini istemişti. Neticede Rus donanmasının Osmanlı donanmalarıyla birlikte kısmen İskenderiye kısmen Korfu istikametine hareketi kararlaştırıldı ve donanma 19 Eylül'de Akdeniz'e doğru yol almaya başladı³¹. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında, İngiltere elçisinin vasıtasıyla devam eden antlaşma çalışmaları 23 Kasım 1798 kesinlik kazandı. Osmanlı-Rus antlaşmasının açık bölümünün üçüncü maddesi ile Rusya, Fransa'nın Osmanlı topraklarına saldırısını tanımadığı gibi, Fransızlar Mısır'da kaldıkça Osmanlı devletine yardım etmeyi yükleniyordu. Antlaşmanın kapalı bölümünün ikinci maddesi gereğince de harp sürdüğü müddetçe, donanmanın ikmalî için Rus gemilerinin boğazlardan serbestçe geçmeleri kabul ediliyordu.

5 Ocak 1799'da yapılan Osmanlı-İngiliz ittifak antlaşmasının özelliği ise 10 maddede toplanıyordu. Buna göre, Osmanlı Devleti, Fransa'ya Akdeniz'de bütün limanlarını kapamay ve Fransızları Mısır'dan çıkarmak için 13000 kişilik bir kuvvet toplamayı taahhüt ediyordu. Buna karşılık İngiltere Fransızların Mısır'dan çıkarılmalarında Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti.

Osmanlı-İngiliz antlaşmasının Osmanlı siyasetinde ve Avrupa politikasındaki önemi ortadadır. İngiltere bu antlaşma ile Osmanlı sularında Fransız ticaretini

³⁰ Enver Ziya KARAL; *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara, 1994, s.31.

³¹ SOYSAL; *a.g.e.*, s.261.

mahvederek onun yerine geçmek planını yürürlüğe koymuştur. Bu plan ise Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafaza politikasının bir parçasıdır. Nitekim İngiltere bu antlaşmadan sonra 1878 Berlin kongresine kadar Osmanlı Devletinin devletlerarası münasebetlerinde üstün rol oynayacak ve bir denge unsuru olacaktır³².

Türk-İngiliz münasebetlerinin bu şekilde seyretmesinde hiç şüphesiz Bâb-ı Âli'nin 18.yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere'yi en yakın dost ve en lüzumlu bir müttefik olarak görmeye başlaması da etkili olmuştu. Bu sebeple İngiltere ile sıkı bir irtibat arayışına girerek istişarelerde bulunuyordu. Dolayısıyla Fransızların Mısır'a tecavüzü üzerine iki hükümet kolaylıkla anlaşabilmişti. Çünkü bu saldırı ikisi için de tehlike arz ediyordu. İngiltere'nin imparatorluk yolları tehlikeye girerken, Osmanlı Devleti'nin de toprak bütünlüğüne bir darbe indirilmişti³³. Öte yandan Rusya Bâb-ı Âli'yi dört devlet arasında ittifakın tamamlanması için Napoli (İki Sicilya) Krallığı ile de ittifak yapılmasına razı etmişti. 21 Ocak 1799'da yapılan bu ittifakla, umumi yardımlaşma gibi hükümlerden başka, daha ziyade Napoli Krallığı için faydalar temin edilmişti³⁴. Netice olarak; Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya'nın siyasî menfaatlerinin Fransızlar tarafından tehdit edilmesi, bu üç devletin Fransa'ya karşı ittifak yapmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti askerî ve siyasî çalışmalarla Mısır seferine hazırlandığı sıralarda Napoleon Suriye seferine karar vermiş bulunuyordu. Onu Suriye seferine sürükleyen iki sebep vardı. Bunlardan zahirî olanı Mısır'ın işgali için öne sürülenin aynı idi. Yani Hindistan'ı ele geçirmek ve orada İngiltere'yi mağlup edip Fransa'yı hakim kılmak. Fakat Napoleon Suriye seferine başlayacağı sıralarda geçeceği yollara dair hiç birşey bilmiyordu. Hindistan'ı ele geçirmek ise hayali bir tasarı idi. Suriye hakkında bir malumatı yoktu. Dolayısıyla hedefleri ile sahip olduğu imkanlar arasındaki bu nispetsizlik, Suriye seferinde, başka sebeplerin olduğunu akla getiriyordu.

Napoleon Ebuhiir mağlubiyetinden sonra Mısır'da mahsur kalmıştı. Fransa ile bağlantısı tamamen kesildiği için de hiçbir yardım kuvveti bekleyemezdi. Bütün ümidi Osmanlı Devleti ile anlaşıp Mısır'da kalmaktı. Halbuki Osmanlı Devleti kendisi ile anlaşmaya yanaşmadıktan başka Rusya İngiltere ve Napoli ile ittifaklar yapmış, Mısır'ı geri almak için askeri hazırlığa başlamıştı. Napoleon Osmanlı Devleti'nin bu devletlerin

³² KARAL; *Osmanlı Tarihi*, V, s.31.

³³ SOYSAL; *a.g.e.*, s.262.

³⁴ SOYSAL; *a.g.e.*, s.263-264.

desteğiyle Ebuhir'e geleceğini öğrenmişti. Bu haber üzerine Mısır'da kesin bir şekilde yerleşmekten başka bir ihtimal düşünmüyordu. Fakat Mısır'da yerleşmek, herşeyden evvel tehlikeyi önlemek ve Suriye'ye hakim olmakla mümkündü. Suriye seferinden elde etmeyi planladığı neticeler ise, doğunun Akdeniz limanlarını İngiliz filosuna kapamak, Osmanlı Devletini ürküterek, onu barış yapmaya ve Mısır üzerindeki görüşlerini kabul etmeye zorlamaktı.

Bu ümitlerle Aralık 1798'de Suriye üzerine sefere çıkan Napoleon, 24 Mart'ta hareketin hedefi olarak belirlediği Akkâ'ya geldi ve şehri kuşattı. Bu sırada Fransa'nın tecavüzüne karşı harekate geçen Türk-Rus donanması 5 Ekimde Yediada havalisine geldi ve 7 Ekimde Serigo adasını ele geçirdi. Bir müddet sonra Zante, Kefalonya, İtak, Sen-Mor vs. adaları az bir mukavemetten sonra teslim oldu. Korfu adası ise Fransızların büyük direnişinden sonra nihayet 5 Mart 1799 tarihinde teslim oldu³⁵.

Akka, Suriye ve Mısır seraskerliğine temin olunan Cezzar Ahmet Paşa'nın komutasında idi. Cezzar Ahmet Paşa Napoleon'un kendisini itaate davet eden ve ihtar mahiyetindeki mektuplarını cevapsız bırakarak müdafaaya karar verdi. Maiyetinde İstanbul'dan gönderilmiş olan Nizâm-ı Cedid askeri de vardı. Fransız ordusunun pek çok kez yaptığı hücum netice vermedi. Deniz yolu ile beklenen ağır kuşatma topları da İngilizlerin sık kontrolü yüzünden gelmiyordu. Öte yandan Kölemenlerin Fransızlara karşı giriştikleri çete muharebelerine hız vermeleri Napoleon'un geri çekilmesine sebep oldu (5 Mayıs 1799). Akka müdafaası onun ilk yenilgisi oldu.

Akka'dan çekilen Fransızlar Mısır'a döner dönmez toparlanarak Ebuhir'e çıkmış olan Köse Mustafa Paşa ordusu üzerine yürüdü ve onu mağlup etti. Bu zafer Fransızların Mısır'da emniyetini bir müddet daha sağladı. Fakat Avrupa'da Fransız ordularının Avusturya'ya yenildiğini öğrenen Napoleon, yerine Kleber'i bırakarak Fransa'ya döndü (23 Ağustos 1799)³⁶. Kleber 1799 yazından beri Fransa'dan bir türlü yardım görmemesi ve Mısır'a tekrar Osmanlı askerinin sevk edildiği haberini alması üzerine ümitsizliğe düşmüştü. Bundan başka Fransız ordusunu, teçhizatı ile Fransa'ya salimen götürmek hususunda teminat almadan mütareke yapmaktan da çekiniyordu. Özellikle İngilizlere itimat etmiyordu. Antlaşma temaslarını Sadrazam ile yapamamış olması ve İngiliz deniz subayı Sidney Smith'in bu derece salâhiyetle ortaya

³⁵ SOYSAL; a.g.e., s.277.

³⁶ KARAL; Osmanlı Tarihi, V, s.38-41.

çıkmasından rahatsızlık duyuyordu.

Nitekim Sidney Smith'in başkanlığındaki konferansta tespit edilen esaslara göre, birkaç günlük müzakereden sonra 24 Ocak 1800'de *El-Ariş* sözleşmesi yürürlüğe girdi³⁷.

Sözleşmenin 1.maddesi gereğince, Fransa ordusu, silahları ve ağırlıkları ile birlikte kendi gemileri ve Türk gemileriyle Fransa'ya götürülecekti. Fakat İngiliz Hükümetinin Mısır'daki Fransız ordusunun kayıtsız şartsız teslimini istemesi üzerine El-Ariş sözleşmesi suya düştü.

Napoleon 1799 Kasımında Fransa'ya döndükten sonra darbe ile iktidara geçmişti. İngiltere, Fransa ile harbe devam ederse, Napoleon Mısır ordusu gibi tecrübeli bir ordudan mahrum bırakılmalı idi. Şayet barış olursa elde esir edilmiş bir Fransız ordusunun bulunması, İngiltere lehine olacaktı. Bundan başka, Mısır üzerinde yapılacak olan bir Türk-Fransız antlaşması ile Osmanlı Devleti ile Fransa arasında tekrar dostluk kurulabilirdi. Dolayısıyla İngiltere sözleşmeye bu sebeplerle karşı çıkmış olabilirdi. Ancak Sadrazam Yusuf Ziya Paşa yeniden muharebeye tutuşmayı istemiyor ve El-Ariş sözleşmesine uyularak Fransızların tahliyesinde ısrar ediyordu. Tam bu sırada Kleber, Napoleon'un Fransa'da iktidara geçtiği haberini aldı. Kleber hem birkaç ay evvel Fransızların Mısır'daki durumu hakkında Napoleon'un tenkit eden raporunun tesirini unutturmak için, hem de Napoleon'un iktidara gelişinden cesaret alarak, parlak bir zafer elde etmeye karar verdi. Nitekim taarruz emriyle Mısır'da tahliye edilmiş olan bütün şehirler ele geçirildi. Osmanlı ordusu, perişan bir şekilde geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum İngiltere'nin sözleşme şartlarına göre, Mısır'ın tahliyesine yanaşmasına sebep oldu. Diğer yandan Kleber'in öldürülmesi ve yerine geçen General Menou'nun Napoleon ve Kleber gibi önemli bir asker olmayışı meseleyi El-Ariş sözleşmesi çerçevesinde tahliye yönüne kaydırmıştır. Neticede Türk kuvvetlerinin takviyesi ve İngilizlerin tazyiki ile ümitsizliğe düşen Fransızlar, 27 Haziran 1801'de Kahire'de, 30 Ağustosta da İskenderiye'de, teslim oldular. Böylece takriben üç senelik bir işgalden sonra Mısır Fransızlardan kurtarılmış oldu³⁸. Fransızların Mısır'ı terk etmelerinden sonra İstanbul'da büyük şenlikler düzenlendi ve Mısır Valiliği Kaptan Paşa'nın kethüdası olup evvelce vezirlik rütbesi verilen olunan Hüseyin Paşa'ya tevcih edildi.

³⁷ SOYSAL; a.g.e., s.293.

³⁸ SOYSAL; a.g.e., s.294-302.

Kölemenlerin karışıklık çıkarma ihtimaline karşılık, maiyetine sekiz on bin kadar Rumeli askeri tayin olundu³⁹.

Napoleon'un Mısır seferi, Avrupa'nın genel siyasetinde olduğu gibi, bu sefere katılan devletlerin siyasetlerini de önemli ölçüde etkiledi. Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere'nin, Fransa'yı Mısır ve Doğu Akdeniz'den uzaklaştırmak maksadıyla yaptıkları harpler, Mısır'ı bir Avrupa meselesi haline getirdi ve Avrupa siyaseti bu üç yıl içinde yoğun olarak Akdeniz'e kaydı.

Fransa, seferin başında planladığı Mısır'ı almak, Akdeniz'i Fransa gölü haline getirmek, İngiltere'yi sömürge yolları üzerinde ezmek ve Hindistan'ı ele geçirmek ümitlerinin hiçbirine muvaffak olamadı.

Rusya, Fransa'ya karşı Türklere yardım etmekle, Osmanlı Devleti'ne yönelik emellerini gerçekleştirmesinin mümkün olabileceğini anladı. Mısır zaferi ile boğazlardan ilk defa geçiş hakkına sahip olması, Rusya'ya Osmanlı Devleti üzerinden yeni tavizler elde etme cesareti verdi.

Osmanlı Devleti bu muvaffakiyeti büyük devletler arasındaki mevcut ihtiraslar sayesinde temin ettiğini anlamıştı. Bu sebeple bundan böyle mevcudiyetini devam ettirmek için kendi kuvvetine dayalı bir siyaset takip etmek yerine devletler arası bu ihtirasları göz önüne alarak çareler aradı.

Mısır seferinden en kazançlı çıkan İngiltere oldu. Sömürge yolu üzerindeki tehlikeyi ortadan kaldırdı. Sefer sırasında Malta'ya yerleşmekle Cebelüttarik'dan sonra Akdeniz'de stratejik bakımdan önemli bir yere daha sahip oldu. İngiltere'nin bu yardım sayesinde elde ettiği menfaat bununla da kalmayacaktı. Osmanlı Devleti bundan sonra Mısır'da müstakil bir şekilde hareket edemeyecektir. İngiltere ise bir hakkı olmadığı halde Mısır'ın dahilî ve haricî işlerinde Osmanlı Devleti'ne müdahale edecek ve yüzyılın sonunda da sömürge imparatorluğunun kilit noktası olarak gördüğü bu stratejik bölgeyi tamamen ele geçirmeye muvaffak olacaktır.

2-Kavalalı Mehmet Ali Paşa Dönemi (1805-1848)

Fransızlar Mısır'dan çekilmekle beraber Mısır Meselesi hiç de kapanmış değildi. 18.yüzyılın başından itibaren devam eden İngilizlerin Mısır üzerindeki planlarında başka, Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı idaresi altına aldığı dönemden beri tam olarak

³⁹ Mustafa Nuri Paşa; *Netâyic-ül Vukuat*, I, İstanbul,1327, s.41.

kontrol altına alınamayan Kölemenler'in asi hareketleri ve Mısır idaresini ele geçirmeye muvaffak olan Mehmet Ali Paşa, meselenin devam etmesinde etkili olmuştur⁴⁰. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a gelmesi ve süratle yükselmesinde Napoleoun'un Mısır seferi önemli rol oynadı⁴¹. Şöyle ki, Fransız askerinin Mısır'dan çıkarılması için gönderilen askerinin bir kısmı Rumeli'den toplanıp sevkolunmuştu. Mısır'a giden Kapudan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın maiyetinde ikiyüz kadar asker bulunuyordu. Bunların başı Kavala Çorbacısı Hüseyin Ağa'nın yeğeni Mehmet Ali Ağa idi⁴².

Fransızların Mısır'ı tahliyesinden (Ağustos 1801) ve Hüsrev Paşa'nın Mısır Valiliğine tayininden sonra Rumeli'den giden askerinin bir çoğu Mısır'da kalmıştır. Mehmet Ali Ağa'da bu başıbozuk sergerdelerin başında serçeşme olarak burada kalanlardan idi⁴³. Rumeli askerlerinin resmi komutanı mirimarandan Arnavut Tahir Paşa idi. Kendisi çok cesur bir asker olmakla birlikte derviş ve mutasavvıf geçinen sade bir kişiydi. Halbuki Tahir Paşa'nın maiyetinden olan Mehmet Ali ümmî olmakla birlikte insanlara hükmetme yeteneği olan ve varlığını hissettiren bir şahsiyete sahipti. Kaldı ki bu özelliğinden dolayı Arnavut askeri, resmen Tahir Paşa'nın komutası altında bulunmakla birlikte esas amir Mehmet Ali Ağa idi⁴⁴.

Öte yandan İstanbul'dan Mısır valisi tayin olunan Hüsrev Paşa, memlekette asayiş, intizam ve huzuru temin etmeye çalışıyordu. Mısır idaresini kontrol altına alabilmek ve lüzumsuz masrafları kaldırmak maksadıyla artık Mısır'da işleri kalmamış olan başıbozuk askerinin memleketlerine iadesi teşebbüsünde bulundu, fakat muvaffak olamadı. Başıbozukların valiye karşı isyan etmesi üzerine, Hüsrev Paşa isyanı bastıramadı ve Dimyat'a kaçtı. Bu olaydan sonra Mısır'da bulunan kuvvetler üçe bölünmüştür. Birincisi; meşru olan Osmanlı kuvvetleri idi ki, Hüsrev Paşa'nın emri altında Dimyat'ta toplanmıştı. İkincisi; hükümete isyan eden Tahir Paşa ve Mehmet Ali Paşa kumandası altındaki başıbozuk askerler, üçüncüsü; Kölemen süvarîlerinin meydana getirdiği kuvvetlerdi.⁴⁵ Bir müddet sonra geçici olarak Mısır işlerine bakmak üzere görevlendirilen Tahir Paşa çıkan karışıklıklarda ölünce yerine Mehmet Ali Ağa

⁴⁰ Yusuf AKÇURA; *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara .1985, s.88.

⁴¹ Şinasi ALTUNDAĞ; *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi 1831-1841, I.Kısım*, Ankara, 1988,s.24,

⁴² AKÇURA;a.g.e., s.88.

⁴³ Zekeriya KURŞUN; *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, Ankara, 1998, s.48.

⁴⁴ AKÇURA;a.g.e., s.89.

⁴⁵ AKÇURA;a.g.e., s.89-91.

geçti. Bu sıralarda İskenderiye’de bulunan Cezayirli Ali Paşa Mısır Valiliğine tayin edildiyse de idareyi ele alamadı. Bir süre sonra Kölemenler arasında çıkan kargaşanın peşinden Mehmet Ali Ağa Kahire’deki kuvvetlerin başına geçti ve eski vali Hüsrev Paşa’nın valiliğini ilân etti. Ancak ertesi gün isyan eden Arnavutlar Hüsrev Paşa’yı Kahire’den çıkararak İskenderiye Muhafızı Hurşid Paşa’yı vali olarak ilân ettiler (1803) Arnavutların elinde bir oyuncak olan Hurşid Paşa’nın bu durumdan kurtulmak için Suriye’den bir kısım Kürt askeri getirtmesi, öte yandan Bâb-ı Âli’nin Mehmet Ali’yi Mısır’dan uzaklaştırmak için Cidde Valiliği’ne tayin etmesi, olayları yeniden şiddetlendirdi ve Mayıs 1805’te Kahire halkı valiye karşı ayaklanarak Mehmet Ali’yi vali olarak ilân ettiler. Nitekim Mısır’da gelişen olaylar karşısında fiili bir durumla karşı karşıya kalan Bâb-ı Âli de bunu onaylamak zorunda kaldı ve 1805 yılında gönderdiği bir fermanla Serçeşme Mehmet Ali’yi⁴⁶, Vezir Mehmet Ali Paşa unvanıyla Mısır Valisi tayin etti⁴⁷. Böylece Mehmet Ali epey uğraştan sonra ihtiraslarını gerçekleştirmek için gerekli en önemli adımı atmış oldu.

Mısır valiliğine yükselen Mehmet Ali Paşa Fransızlardan teşvik ve yardım görerek kısa zamanda istiklâl havasına kapıldı. Mısır’ın Firavun zamanından beri yabancı hükümdarların hükümrânlığı altında ve fakat imtiyazlı bir surette idare edilmesi, Osmanlı hakimiyeti döneminde merkeze olan uzaklığı, Kölemen halkının Osmanlı idarelerine yönelik çıkardıkları isyanlar ve Mısır’ın Avrupalılar için rekabet sahası olacak kadar önemli bir konuma sahip olması⁴⁸ gibi sebepler Mehmet Ali Paşa’nın isyanını kolaylaştırdı. Ancak Mısır idaresini tamamen kontrolü altına alabilmek için de uygun fırsatı bekledi. Bu müddet zarfında Mısır’da askeri ve sivil reformlar yaptı⁴⁹. Ordu kuvvetli bir hale getirildi. Okullar ve fabrikalar açılarak ekonomik ve kültürel alanda ilerlemeler kaydedildi. Bu düzenlemelerde Avrupa’dan getirttiği uzmanların önerileri de dikkate alındı⁵⁰.

Mehmet Ali Paşa ıslahatlarla meşgul olurken içeride buna mani olmaya çalışan Kölemenlerle uğraştı⁵¹. Ancak Mehmet Ali Paşa’yı sık sık şikayet ederek İstanbul’u

⁴⁶ KURŞUN; a.g.e., s.49.

⁴⁷ AKÇURA; a.g.e., s.98.

⁴⁸ Mehmet Arif; *Başımıza Gelenler*, İstanbul, 1328, s.466-467.

⁴⁹ Mehmet Arif; a.g.e., s. 465-466.

⁵⁰ KRAMERS; “a.g.m.”, s.251.

⁵¹ Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir*, Yayına hazırlayan; Prof. Cavit Baysun, Ankara, 1991, s.220.

rahatsız eden Kölemenler, kısa sürede mağlup edildi⁵². Mehmet Ali Paşa Mısır'a dair bu teşebbüslerden başka Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren başka meselelerde de başarı gösterdi ve Bâb-ı Âli'nin kendisine karşı duyduğu güvensizliği az da olsa azalttı⁵³. Vehhabîlerin isyanı bu meselelerden biri idi⁵⁴.

Vehhabîler daha 19.yüzyıl başlarında dinî tadilat yaptıktan başka, Arabistan'ı Osmanlı idaresi altından çıkararak bağımsız bir Arap Devleti kurma gayesini hedeflemekteydi. Bu durum, Osmanlı iktidarının ne kadar büyük bir zaafa uğradığını göstermektedir. Vehhabîler söz konusu hedefe ulaşabilecek kadar da güç ve nüfuz elde etmişler ve pasif politikalarını bırakarak aktif bir şekilde sağa sola saldırmaya ve mezheplerini zorla bedeviler arasında yayma faaliyetine girişmişlerdi. Abdülaziz zamanında Osmanlı Devleti'ne karşı tedbirli davranma ilkesi terkedilmiş ve Vehhabî akınları daha genişleyerek Hicaz ve Irak taraflarına yöneltilmiştir. Irak taraflarına ve özellikle Ahsa üzerine gitmeleri iktisadî ve stratejik amaçlı iken Hicaz'a yönelmeleri ise başlangıçta dini bir hedef güdüyordu⁵⁵. Bâb-ı Âli, Vehhabî meselesi ortaya çıktığından beri, Şam, Bağdat ve Mısır'dan Hicaz'a bazen erzak ve mühimmat, bazen de asker sevk edilmesi konusunda emir gönderiyordu. Bâb-ı Âli'nin bu istekleri zaman zaman bazı aksamalarla da olsa yerine getiriliyordu. Fakat son yıllarda durum değişmiş ve devlet nüfuzunun daha etkili olduğu Şam ve Bağdat taraflarından ümit kesilmişti. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin taksimini öngören Tilsit ve Erfurt antlaşmaları ile Fransa'ya bağlanan ümitler yıkılmış, III.Selim'in öldürülmesi ile de iç buhranla yüz yüze kalan Bâb-ı Âli'nin taşra ile ilgilenmesi imkansız hale gelmişti. Nitekim Mehmet Ali Paşa, uzun zamandan beri Vehhabî meseleleriyle uğraşmak zorunda kalan Bâb-ı Âli için istemeden bir ümit haline geldi. Kaldı ki Hicaz'da gelişen olaylar artık oraya büyük bir ordunun gönderilmesini zaruri hale getirmişti. Bu ordunun gönderilmesi ise ancak Mısır üzerinden mümkün olabilecekti. Mehmet Ali Paşa da Mısır'ın kendisine tevcih edilmesine binaen, Hicaz işleriyle uğraşacağını taahhüdünde bulunmuştu. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da henüz istikrarlı bir idare oluşturamamış olması, onun Vehhabî meselesiyle ilgilenmesini hernekadar geciktirmiş de olsa Vehhabîler üzerine düzenlediği seferler sonunda Aralık 1812'de Medine, 1813 yılı başlarında da önce

⁵² ALTUNDAĞ; a.g.e., s.26.

⁵³ M.Hanefi KUTLUOĞLU; "Mehmet Ali Paşa'nın Suriye Seferi", Prof.Dr.M.Münir Aktepe'ye Armağan, Tarih Enstitüsü Dergisi (Ayrı Basım), İstanbul,1998, s.459.

⁵⁴ İbrahim Muhammed İS-İS-SANAFİRİ; Osmanlı Mısır İlişkileri, İstanbul,1993, s.4.

⁵⁵ KURŞUN;a.g.e., s.24-26.

Mekke, sonra da Cidde ve Taif Vehhabîlerden temizlendi. Böylece uzun zaman sonra Haremeyn'de tekrar asayiş sağlanmış ve İstanbul rahat bir nefes alabilmiştir⁵⁶.

Mehmet Ali Paşa'nın önemli askerî başarılarından birisi de Fransızların çekilmesinden sonra İskenderiye'yi zaptetmiş olan İngilizlere karşı kazandığı başarıydı. Çünkü Osmanlı Devleti, boğazların Rus donanmasıyla tutulduğu ve Rus harbinin başladığı bu sırada Mısır sahillerini abluka eden İngilizlere karşı mukavemet edecek güçte değildi. Mehmet Ali Paşa kati bir mağlubiyetle İngiliz tehlikesini ortadan kaldırdı ve Bâb-ı Âli'nin kendisine karşı olan itimâdı fevkalâde büyüdü⁵⁷.

Bâb-ı Âli, Mehmet Ali Paşa'dan Rum isyanının sona erdirilmesi için de yardım istemek zorunda kaldı. İsyanın bastırılması karşılığında kendisine Mora ve Girit valilikleri vaat edilmişti. Ayaklanmaya karşı, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa büyük yararlıklar göstererek Mora'daki Rum asilerinin çoğunu temizledi. Fakat Avrupalıların Yunan ayaklanmasına müdahale etmeleri, Osmanlı-Mısır donanmalarını Navarin'de yakmaları, Yunanlıların istiklâllerini elde etmesini sağladı ve Mehmet Ali Paşa'nın yardımları bir işe yaramadı⁵⁸. Bu durumda Mora'yı elde edemeyeceğini anlayan, Mehmet Ali Paşa, Sultanın emri olmadan askerini Mora'dan çekti⁵⁹. Mehmet Ali Paşa'nın gözü Suriye'de idi. Suriye, hem Mısır ürünleri için iyi bir pazar hem de Doğu Akdeniz ticaretini kontrol etme gibi bir özelliğe sahipti. Bu sebeplerle Suriye'ye hakim olmak, Mehmet Ali Paşa'nın askerî ve politik emniyetini arttırabilirdi⁶⁰. Girit'i eline geçiren Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi de talep etmesi olayların seyrini farklı bir yöne kaydırды. Akdeniz'de siyasal dengeyi değiştiren bu yeni durum, Avrupa için oldukça sakıncalıydı⁶¹. Zira Mehmet Ali Paşa bölgeyi kendi nüfuzu altına alırsa Avrupa devletlerinin Akdeniz'deki menfaatlerine bir engel teşkil edebilirdi. Mısır, Napeleon'un taarruzundan sonra Mehmet Ali Paşa'nın burada büyük bir güç unsuru olarak sivrilmeye başlamasıyla Avrupa'yı uzun bir süre uğraştıracak odak noktası haline gelmiştir. Mesele, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1831 tarihinde Suriye'ye taarruzu ile başlayacaktı. Saldırının İstanbul ve Osmanlı hanedanını tehlikeye düşürecek bir hale dönüşmesi, meselenin Avrupalı devletlerini ilgilendiren birinci derecede siyâsî bir

⁵⁶ KURŞUN; a.g.e., s.48-51.

⁵⁷ ALTUNDAĞ; a.g.e., s.26.

⁵⁸ ARMAOĞLU; a.g.e., s.197.

⁵⁹ ALTUNDAĞ; a.g.e., s.28.

⁶⁰ KUTLUOĞLU; "a.g.m", s.470.

⁶¹ İlber ORTAYLI; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul,1995, s.44.

hadise haline gelmesine sebep oldu. Bu andan itibaren Mısır buhranını şark meselesinin bir safhasını teşkil eden bir havaya büründü⁶².

Nitekim padişahın izin almadan Mısır kuvvetlerinin Mora'dan çekilmesi ve 1828-29 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Mehmet Ali Paşa'dan hiç yardım gelmemesi, padişahı çok kızdırmıştı. Üstelik Mehmet Ali Paşa, bu savaş sırasında oğlu İbrahim Paşa için Rumeli ve kendisi için de Anadolu seraskerliğini istedi. Fakat bardağı taşıran son damla, kendisine vaat edilen Trablus-Şam ve Suriye Valiliklerini istemesi oldu. Mehmet Ali Paşa'nın bu istekleri reddedildi ve Bâb-ı Âli, bu sefer kendisine karşı son derece ileri giden bu idarecisinden kurtulmaya karar verdi. Fakat kendisine sadece Girit valiliği verilen Mehmet Ali Paşa, Suriye'yi kendi gücü ile almak üzere harekete geçti⁶³. Bu esnada Mısır'da ağır vergiler vs. sebeplerle Suriye'ye kaçan fellahlar Akkâ'da toplanarak, Akkâ valisi Abdullah Paşa'ya sığınmışlardı. Mehmet Ali Paşa bunların iadesini istedi. Paşa da bunları iade etmedi. Abdullah Paşa'yı yola getirmek isteyen Mehmet Ali Paşa, devletin müsaadesi olmaksızın kara ve denizden büyük kuvvetlerle Akkâ'ya yürüdü. Oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki bir kısım orduyu da Lübnan, Şam, Humus, Hama olmak üzere Suriye'nin tümünü istila etmek üzere gönderdi. İbrahim Paşa, Suriye'yi işgal ederek Adana, Konya vilâyetlerini de almak suretiyle Kütahya'ya kadar ilerledi⁶⁴.

İskenderun ve Antakya arasındaki Belen ve Konya'da cereyan eden muharebeler Osmanlı kuvvetlerinin hezimetini ile sonuçlandı. Bu muharebeler ile İbrahim Paşa kuvvetlerine şimdi İstanbul yolu açılmış⁶⁵, yalnız Anadolu değil Osmanlı saltanatı da tehlikeye girmişti. Fakat Osmanlı Devleti uğradığı bu feci mağlubiyete rağmen sonuna kadar kendisini müdafaa etmeye kararlıydı. Bu tehlikeyi her vasıtaya başvurarak uzaklaştırmaya çalıştı. Bir taraftan Avrupa'nın meseleye bakış açısını yakalayarak İngiltere'den yardım talebinde bulunurken, diğer taraftan da Rusya'nın yardımını ve Fransa'nın aracılık teklifini değerlendiriyordu. Mısır meselesi ile yakından alakadar olan Avusturya ise, her ne kadar Mehmet Ali'ye bir ihtilâlcî nazariye bakıyorsa da kuvvetli bir donanması olmaması sebebiyle, bu devletten aracılıktan öte fiili bir destek beklenemezdi. Öte yandan Fransa, Mısır meselesinin başından beri Mehmet Ali'den

⁶² ALTUNDAĞ; a.g.e., s.41,46. "Şark Meselesi" mevzuunda geniş bilgi için bkz.aynı yer.

⁶³ ARMAOĞLU; a.g.e., s.198.

⁶⁴ Mehmet Arif; a.g.e., s.469.

⁶⁵ ARMAOĞLU; a.g.e., s.199.

yana tavır takındığı için Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan gelen yardım ve aracılık teklifine sıcak bakmaması gayet tabii idi.

Rusya'nın coğrafi bakımdan Osmanlı Devletine çok yakın oluşu ve büyük emellerine ulaşma çabası ise Osmanlı Devleti'ni İngiltere'den destek arayışına yöneltti⁶⁶. Fakat bu hususta yapılan müzakerelerde İngiltere'nin ancak manevi bakımdan yardım edebileceği haberinin alınması Osmanlı Devletini büsbütün endişeye düşürdü. Bu durum karşısında Padişah II.Mahmut'un Rus yardımına başvurmaktan başka çaresi kalmadı⁶⁷. Rusya'yı Osmanlı Devleti'ne yardıma sevk eden en büyük sebep, bu topraklar üzerinde kuvvetli bir devletin kurulmasını emellerine aykırı bulmasıydı. Dolayısıyla bu talep Rus Çarı I.Nikola için bir fırsat oldu⁶⁸. Rus Çarı hemen 12 bin kişilik bir Rus kuvveti gönderdi. Rus kıtaları boğazın Anadolu sahiline çıkarıldılar. Rus ordusu boğazlara yeniden ayak basmıştı. Bu durum İngiltere ve Fransa'yı telaşa düşürdü⁶⁹. Ancak tepkileri, her iki devleti, Rusya'ya karşı silahlı bir mücadeleye sürükleyecek kadar büyük olmadı. Fransa Rus harp gemilerini İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir uzlaşma zemini bulmaya çalışırken, İngiltere de tarafsızlık ve ilgisizlik siyasetini hala devam ettirmeyi uygun görüyordu. İngiltere daha Konya Meydan Muharebesinden hemen sonra Fransa'nın işbirliği teklifini reddettiği gibi, şimdi de Rus filosunun boğaza girmesine seyirci kalmıştı. İngiltere'yi bu tavır takınmaya iten sebep, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile asi valisi arasında çıkan ihtilafa müdahale etmekteki maksadını anlamış olması ve bu keyfiyetin diğer devletler tarafından da anlaşılmasını istemesiydi. Rusya'nın boğazlara ve Akdeniz'e yöneltilen ve geleneğe dayanan ihtiraslarına ancak devletlerin topyekün itirazıyla karşı konulabilirdi. Nitekim İngiliz devlet adamlarının, Osmanlı ricali ile vuku bulan görüşmelerinde yaptıkları açıklamalar, bunu kısmen teyit etmekteydi. İngiltere boğazlara ait görüşlerini diğer devletlere kabul ettirebilmek için bundan daha iyi bir fırsat bulamazdı⁷⁰.

Osmanlı Devleti ve Mehmet Ali Paşa arasında uzlaşma sağlanmasını isteyen Fransa'nın gayretleri etkili oldu. 14 Mayıs 1833'de imzalanan *Kütahya Uzlaşması*'na göre; Adana ve Suriye Mehmet Ali Paşa'da kalacak, Rusya boğazdaki kuvvetlerini geri

⁶⁶ ALTUNDAĞ; a.g.e., s.75, 80-81, 95.

⁶⁷ TUKİN; a.g.e., s.156.

⁶⁸ Feridun Cemal ERKİN; *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s.26.

⁶⁹ Akdes Nimet KURAT; *Rusya Tarihi*, Ankara, 1993, s.325.

⁷⁰ TUKİN; a.g.e., s.163-166.

çekecekti⁷¹. Bu uzlaşma ile Mehmet Ali Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun yine bir valisi olarak kalmıştı. Çar Nikola bu anlaşmadan memnun kalmadı. Rus üstünlüğünü sağlamlaştırmak, İstanbul'daki Fransız ve İngiliz etkinliğini azaltmak istiyordu. Bu sebeple padişahın daha evvel olası bir Mısır saldırısına karşılık istediği savunma ittifakını kurmaya çalıştı. Bunun için güvendiği diplomat Prens Orlof'u İstanbul'a gönderdi⁷².

Öte yandan Kütahya Uzlaşması ile sorun halledilmiş oluyor, Rus yardımına artık gerek kalmadığından, Rus askerî ve donanmasının İstanbul'dan çekilmesi gerekiyordu. Fakat Avrupa Devletleri Rusya'nın bu hususta hiç de acele etmediğini endişe ile gözlediler. Mayıs ayında İngiltere'nin yeni elçisi olarak İstanbul'a gelen Ponsonby, Sultanın Rusların elinde bir esir haline geldiğini Londra'ya iletirken, Dışişleri Bakanı Palmerston da, elçisinden İstanbul'dan çekilmeleri için Ruslara baskı yapmasını istiyordu. Nihayet Rus donanması 10 Temmuz 1833 günü İstanbul'u terketti. Fakat iki gün evvel 8 Temmuz 1833'de Serasker Hüsrev Paşa'nın Hünkar iskelesindeki yalısında devletleri şaşkınlığa uğratan bir anlaşma imzalandı⁷³. Rusya'nın kurmak istediği savunma ittifakı gayretleri başarıya ulaşmıştı.

Hünkar İskeleyi Antlaşması, 8 yıl vade ile imzalanan bir ittifak antlaşmasıydı. 6 açık bir gizli maddeden oluşuyordu. 1.maddeye göre, taraflar bir saldırı karşısında ülkelerini ve güvenliklerini sağlamak için birbirlerine yardım edeceklerdi. 3.maddeye göre, Osmanlı Devleti'nin *İstikrar ve İstiklâl-i tamamını* korumak arzusunda olan Rusya, bu devletin bir saldırıya uğraması ve Osmanlı Devleti'nin istemesi halinde, hemen kara ve deniz kuvvetleriyle yardımda bulunacaktı. Osmanlı Devleti de gerektiği durumda aynı şekilde Rusya'ya yardım edecekti⁷⁴. Antlaşmanın ittifakla ilgili esas iki maddesi bunlar olup bu açık hükümler öğrenildiği zaman devletler hayretler içinde kaldılar. Osmanlı Devleti asi bir valisi ile baş edememişken Rusya'ya nasıl yardım edebilirdi. Bu işin arkasında başka şeyler olmalıydı. Devletler şüphelerinde yanılmadılar. Antlaşmanın *Madde-i Münferide-i hafıyye* başlığını taşıyan gizli maddesi şüpheye düşülen nokta idi. Bu gizli maddenin önemli kısmındaki ifadeye göre ,Osmanlı Devleti, Rusya'nın yaptığı yardım mukabilinde, gerektiği durumda Rusya'nın lehine

⁷¹ Geniş bilgi için bkz. ALTUNDAĞ; a.g.e., s.133-135.

⁷² Stanford J.SHAW-Ezel Kural SHAW; *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, İstanbul, 1983, s.63-64.

⁷³ ARMAOĞLU; a.g.e., s.206.

⁷⁴ ARMAOĞLU; a.g.e., s.206.

hiçbir yabancı harp gemisinin herhangi bir bahane ile boğazlardan Akdeniz'e geçişine müsaade etmeyeceğini temin ediyordu⁷⁵.

Rusya'nın İstanbul'a girmesi keyfiyetinin devletler nezdinde harekete geçilerek engellenmesi gerektiğini düşünen ve bu sebeple o zamana kadar gereken dikkat ve ilgiyi göstermeyerek daha ziyade pasif bir politika gütmüş olan İngiltere Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki bu muahedeyi öğrenir öğrenmez derhal faaliyete geçti. Şimdiye kadar kendisine başvurmuş olan Fransa'ya bu sefer o müracaatta bulundu. Karadeniz'e girerek bunca gaileye sebep olan, İstanbul'u himaye etmek bahanesiyle şehri istila etmeye daima hazır bulunan, Rus donanmasını yakmayı teklif etti. Fakat Fransa işi o kadar ileri götürme taraftarı değildi. Bununla beraber her iki devlet de donanmalarını Bozcaada önlerine kadar göndermekten ve aynı zamanda İstanbul'da ve Petersburg'da protestoda bulunmaktan kendilerini alıkoyamadılar. Osmanlı Devleti ise o sırada sefir olarak Londra'ya gönderilen Namık Paşa'ya verdiği talimatla, Rusya ile yapılmış olan ittifak hakkındaki görüşlerini kabul ettirmesi emrini vermişti. İttifaka dair kendisine birşey sorulduğu takdirde, bu muahedenin dost devletlerden hiçbirine dokunur bir yeri olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin içişleri ile ilgili bazı sorunlarından dolayı yapıldığı ve bunun itiraza sebep olacak bir tarafı bulunmadığını söyleyerek İngiliz Hükümetini ikna etmesini istemiştir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin bu çabaları İngiltere'yi tatmin etmedi⁷⁶.

Başlangıçta, mesele karşısında sessiz kalan ve Osmanlı Padişahının teklifine olumlu cevap vermeyen İngiltere, Mısır meselesinin ulaştığı boyutun kendi menfaatleriyle çatışacağını o zaman hesaplayamamıştı. Şimdi ise Fransa'ya Rus filosunu birlikte tahrip etme teklifinde bulunmuş, fakat Fransa ve Avusturya uygun zamanın beklenmesi fikrini ileri sürmüşlerdi. Teklifi reddedilen İngiltere, yalnız başına

⁷⁵ Bu maddeye dayanarak boğazların Rusya'ya açıldığına dair genel bir kanaat mevcuttur. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi anlaşmanın gizli veya açık hükümlerinde bu anlama gelebilecek hiçbir ifade yoktu. Dolayısıyla Rusya boğazlarda herhangi bir pozisyon kazanmıyordu. Gizli maddelerin ifadesine göre, bir gün Rusya bir saldırıya uğrarsa ittifak hükümleri gereği Osmanlı Devleti de Rusya'ya yardım edecekti. Fakat Rusya, Osmanlı Devleti'nin askerî durumunu bildiği için böyle bir yardım yapması yerine, "Akdeniz Boğazını yani Çanakkale Boğazını diğer devletlerin savaş gemilerine kapamakla yetinmesini istiyordu. Böylece Rusya, Akdeniz'den kendisine yönelebilecek bir saldırıya karşı kendisini korumuş olacaktı. Antlaşmada her ne kadar boğazların Rusya'ya ait olduğuna dair bir ifade yoksa da Rusya'nın bu antlaşmayı yapmak istemesindeki esas amaç boğazlara yönelikti. Rusya kendi çıkarlarını yüceltecek tedbirleri şimdiden almazsa, bir gün başka bir güç gelip boğazlara yerleşiverirdi".ARMAOĞLU; a.g.e., s.206-207.

⁷⁶ TUKİN; a.g.e., s.187, 190.

harbetmekten çekindi⁷⁷. Bundan sonra Rusya'nın boğazlar ve İstanbul üzerinde elde ettiği avantajları ortadan kaldırmak ve Mısır'ın müstakil fakat pasif bir idarî sisteme geçmesi için çalışacaktı. Mısır valisi olan Arnavut kökenli ve maceraperest Mehmet Ali Paşa'nın faaliyetleri ise bu siyasete mani olacak ve hatta Osmanlı padişahını devirme tehditlerine kadar varmıştı. Bundan dolayı İngiltere Mehmet Ali Paşa'yı kendi sınırları içine hapsetmek suretiyle, onun yayılma faaliyetinin önüne geçmek için müdahale etmek zorunda kalacaktı⁷⁸.

Kütahya Uzlaşması gerek II.Mahmud'u gerekse Mehmet Ali Paşa'yı tatmin etmedi. Osmanlı Devleti, Rus tehlikesinden dolayı, Mehmet Ali Paşa ise devletlerin baskısı sebebiyle bu şartları kabul etmişlerdi. İbrahim Paşa, Mayıs sonundan itibaren kuvvetlerini uzlaşılan sınırlara çekti. Fakat II.Mahmut ve İbrahim Paşa birbirlerine karşı ilk fırsatta harekete geçmek üzere askerî hazırlıklara başladılar⁷⁹. Padişah, bir valisinin itaatten çıkarak bir ayaklanma sonucu beş altı vilâyete sahip olmasını bir türlü hazmedememiş ve Mehmet Ali Paşa da esas emeline ulaşamamıştı⁸⁰. Bu memnuniyetsizlik devam ederken Suriye ve Lübnan'da, hoşnutsuzluk, ağır vergiler, Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki eşitsizliklerden dolayı Mehmet Ali Paşa'ya karşı isyan çıktı. Bu isyanda, Bâb-ı Âli'nin gayrimemnun eski beyleri ve halkı, Mısır yönetimine karşı kıskırtması da önemli etki yarattı. Fakat Mehmet Ali Paşa'nın istiklal havasına kapılması ve bunu temin etmek için uluslararası diplomatik girişimlerde bulunması, Osmanlı Devleti'ni İngiltere'ye yakınlaştırdı. Bu yakınlaşma sonucu, Ağustos 1838'de İngiltere'nin ticarî etkinliğini geliştiren ticarî bir sözleşme yapıldı⁸¹. İngiltere böylece Hindistan ticaretinin geleceği için çıkan sakıncalı ortamı bu ticarî antlaşma ile bir nebze olsun kendi menfaatine çevirmeyi başarmıştı. 21 Nisan 1839'da Mehmet Ali Paşaya karşı savaşa girildi⁸². Lâkin başlangıçta iyi giden savaş daha sonra Osmanlı kuvvetlerinin eğitimsizliğini ve yetersizliğini bir kez daha ortaya koydu. Muharebe Halep dolaylarındaki Nizip cephesinde Osmanlı Devleti'nin felâketi ile

⁷⁷ ERKİN; a.g.e., s.26-27.

⁷⁸ Chatham House Study Group; **British Interest In The Mediterranean on Middle East**, London 1958, s.2.

⁷⁹ ARMAOĞLU; a.g.e., s.205-206.

⁸⁰ Abdurrahman Şeref Efendi; **Tarih Musahabeleri**, Sadeleştiren, Enver Koray, Ankara,1985,s.64.

⁸¹ ORTAYLI; a.g.e., s.47.

⁸² ORTAYLI; a.g.e., s.47.

sonuçlandı⁸³. II.Mahmud, Nizip yenilgisinin haberini alamadan öldü. Yerine oğlu Abdülmecit padişah oldu.

Nizip felaketinin vuku bulduğu sırada, Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa, Sadrazam Hüsrev Paşa ve diğer devlet ricalinin Rusya ile anlaşmasına kızdığı için Osmanlı Donanmasını Mehmet Ali Paşa'ya teslim etmişti. Bu suretle Nizip bozgununa bir felaket daha eklenmiş oldu.

Olayları yakından izleyen İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Nizip yenilgisi üzerine hemen harekete geçti. Çünkü İngiltere Hünkâr İskelesi antlaşmasından dolayı, Osmanlı Devleti'ni artık yalnız bırakmak istemiyordu⁸⁴.

İngiltere meselenin tüm Avrupa'ya ilgilendirdiğini ve ortak bir kararla hareket edilmesi gerektiğini diğer devletlere bildirdi⁸⁵. Zaten Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya da yeni bir krizin çıkması ihtimalinden hoşlanmıyordu. Fransa Mehmet Ali Paşa'ya tuttuğu için onun, galip olduğu son durumda iki tarafın anlaşmasını isterken, Rusya da bunalımın büyümesinden dolayı, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile elde ettiği avantajları kaybetmek istemiyordu. Avusturya'ya gelince; Batılı devletlerle işbirliği yapmaktan yanaydı. Konferans toplanması fikrini ısrarla desteklemenin ötesinde Viyana'yı Avrupa diplomasinin merkezi haline getirmek istedi. Fakat İngiltere'nin, inisiyatifi çok sıkı bir şekilde ele alması ile bütün diplomatik faaliyetler Londra'da yoğunlaştı⁸⁶. "Londra şimdi de *Doğu meselesine* çözüm arayan devlet adamlarının uğrağı olmuştu"⁸⁷. Böylece İngiltere önceden planladığı gibi, meseleyi Avrupa platformuna götürmeyi başarmış kendi menfaatine dokunacak olan gelişmeleri ortadan kaldırmak için, meselenin tüm Avrupa devletlerini ilgilendirdiğini belirterek onları kendi maksadına hizmet edecek biçimde kontrolü altına almaya çalışmıştı. Nitekim Fransa hariç Avrupa devletlerinin İstanbul elçileri, Bâb-ı Âli'ye ortak bir nota verdiler ve Osmanlı Devleti'nin kendilerinin desteği olmaksızın hiçbir müzakereye girişmemesini istediler. Bu teşebbüs Bâb-ı Âli ile, Mehmet Ali Paşa arasında herhangi

⁸³ Ali Kemal MERAM; *Belgelerle Türk -İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul,1969, s.85.

⁸⁴ ARMAOĞLU; a.g.e., s.211.

⁸⁵ MERAM; a.g.e., s.86.

⁸⁶ ARMAOĞLU; a.g.e., s.211-212.

⁸⁷ Alan PALMER; *Osmanlı İmparatorluğu, Son üç yüz yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, İstanbul,1997, s.120.

bir anlaşmayı imkânsız kılıyor, Osmanlı Devleti'ni, devletlerin kolektif vesayeti altına sokuyordu⁸⁸.

Diğer taraftan Bâb-ı Âli, hem Rus baskısı hem de, Mehmet Ali Paşa karşısında yalnız kalmayacaktı. Devletlerin verdiği bu teminata güvenerek, Suriye'nin Mehmet Ali Paşa'nın elinden alınması, teklifinde bulundu. Teklif, Fransa hariç dört devlet tarafından kabul edildi ve Paşa'ya Suriye valiliğinden çekilmesi teklif edildi. Ancak kendisine Fransa'nın arka çıkacağını hesap eden Mehmet Ali, bunu kabul etmedi⁸⁹. Fransa sadece, Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması şartlarından vazgeçmesini istiyor, boğazların kapalılığı, Mısır hududunun tayini ve Mehmet Ali Paşa hakkında alınması düşünülen tedbirlerin konferans gündeminde tutulmasına karşı çıkıyordu. Niyeti Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında doğrudan bir antlaşma yapılması idi. Fransa'nın bu niyetini anlayan Parlmerston hızlı davranarak, elçilerin bildirdikleri mukavele projesinin bazı yerlerini düzelttikten sonra, muvafakatlarını almak üzere projeyi büyük devletlerin mümessillerine tebliğ etti. Bunun üzerine 15 Temmuz 1840'da Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya ve Bâb-ı Âli arasında Londra'da Mısır müzakerelerini sona erdiren bir mukavelename ve Mehmet Ali Paşa'ya karşı alınacak tedbirlerden oluşan bir protokol imzalandı. Sözleşmenin 1.maddesi ile Padişahın Mehmet Ali Paşa'nın kabul etmesini niyet ettiği şartlar hakkında dört büyük devlet anlaşmış bulunuyordu. Şartları Mısır valisine kabul ettirmeyi taahhüt etmişlerdi⁹⁰. Buna göre, Mısır ordusunun istilasına uğrayan yerler Osmanlı Devletine teslim edilecekti⁹¹. Mısır Eyaleti, Akka Eyâleti muhafızlığı ile kaydı hayat şartı ile Mehmet Ali Paşa'ya bırakılıyordu. Mehmet Ali Paşa bu şartların kendisine bildirilmesinden itibaren on gün içinde, kabul etmediği takdirde Akkâ Eyaletini kaybedecek, direnmekte ısrar ederse anlaşmaya imza atan devletler Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına göre hareket etmekte serbest kalacaktı⁹². Mehmet Ali Paşa tekrar ayaklanır, karadan ve denizden İstanbul üzerine yürürse, dört devlet Osmanlı merkezi ve boğazlarını korumayı taahhüt ediyorlardı⁹³. Fakat Mehmet Ali Paşa bu şartları Fransa'ya güvenerek reddetmişti. Fransa Hükümeti Bâb-ı Âli ve Mehmet Ali Paşa arasında doğrudan doğruya bir anlaşma sağlama ümidini kaybetmemişti ve Kont

⁸⁸ ARMAOĞLU; a.g.e., s.211-212.

⁸⁹ Nihat ERİM; *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Ankara,1953., s.302.

⁹⁰ TUKİN; a.g.e., s.220, 222, 223.

⁹¹ Mahmud Celâleddin; *Mirât-ı Hakikat*, İstanbul,1326, s.21.

⁹² Abdurrahman Şeref Efendi; a.g.e., s.64-65.

⁹³ TUKİN; a.g.e., s.224-225.

Walewski'yi Mısır'a gönderdi. Fransız murahhası dört devlete karşı mukavemet etmenin imkansızlığını Mehmet Ali Paşa'ya anlatmaya çalıştı ve Fransa'nın onun üzerinde haiz olduğu nüfuz sayesinde bazı isteklerinden vazgeçirmeye muvaffak oldu. Mehmet Ali Paşa Mısır'ın veraset yoluyla Suriye'nin ise kaydı hayat şartıyla kendisine bırakılmasına razı oldu. Kont Walewski bizzat bu haberi ulaştırmak üzere İstanbul'a geldi. Mehmet Ali Paşa ise Bâb-ı Âli'ye Fransa'nın aracılığına başvurduğuna dair mektup yazdı. Fakat Bâb-ı Âli Mısır Valisi adına Fransa tarafından yapılan bu teklifi kabul edeceği yerde Mehmet Ali Paşa'ya haklarını kaybettiğini bildirdi. Bâb-ı Âli'nin bu tavrı Fransa'da büyük tepkiye neden oldu. Fakat asi bir vali uğruna askerini ve sınırlarını tehlikeye atmayı uygun görmedi⁹⁴.

Nitekim ortamın yine krize doğru sürüklenmesi muhtemel iken, Fransa'dan umduğu yardımı alamayan Mehmet Ali Paşa, Suriye'den çekilmek zorunda kaldı. Çünkü İngiliz donanması İskenderiye'ye gelmişti. Nihayet Mehmet Ali Paşa teklifleri kabule yanaştı.

Bu gelişmelerle Osmanlı Devleti, asi valisini Mısır valiliğinden atamamakla birlikte, yatıştırmayı başarmıştı. Çünkü Mehmet Ali Paşa'nın görevden alınması hususundaki Osmanlı Devleti'nin yaptığı teklif İngiltere tarafından reddedilmişti⁹⁵.

Londra konferansının gündemini teşkil eden bir diğer önemli husus, boğazlardan geçiş durumuna ilişkindi. Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması ile kararlaştırdığı, boğazlar hakkındaki değişiklik ilga edilerek boğazların kapatılmasına dair eski usul yeniden kabul edilmişti⁹⁶. Fakat Fransa hükümeti, daha evvel, Mısır meselesi kesin olarak sona erdirilmedikçe boğazlara ait mukaveleyi imzalamayacağını bildirmişti. Mısır meselesinin çözümlenmesi üzerine, 13 Temmuz 1841'de Londra'da Çanakkale ve İstanbul boğazlarının kapalılığına dair Bâb-ı Âli ile beş büyük devlet arasında genel bir mukavelename imzalandı⁹⁷. *Londra Boğazlar Antlaşması* ile sadece Rusya güneyden gelecek düşmandan korunmakla kalmıyor, diğer devlet güçleri de bu yolla Akdeniz'e çıkabilecek bir Rus donanmasından korunmuş oluyordu⁹⁸. Fakat Rusya bu maddeyi kabul etmekle İstanbul'daki imtiyazlı durumundan vazgeçmiş oluyordu.

Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti artık boğazları gelişi güzel açmaya veya

⁹⁴ TUKİN; a.g.e., s.224-225.

⁹⁵ ERİM; a.g.e., s.302.

⁹⁶ Mahmud Celâleddin; a.g.e., s.21.

⁹⁷ TUKİN; a.g.e., s.226.

⁹⁸ S.J.SHAW-E.K.SHAW; a.g.e., s.89.

herhangi bir devletin menfaati lehinde kapatmaya muktedir olamıyordu. Çünkü boğazların kapalılığı kaidesi bundan sonra Büyük Avrupa devletlerinin garantisi altına konulmuş oluyordu⁹⁹.

Gelişmelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Vilayeti konumunu zahiren tekrar kazanan Mısır, hakikatte, Avrupa devletlerinin müdahalesi ile Avrupa'ya, bilhassa İngiltere'ye bağlı bir vaziyete düşmek yolundadır. Zira, hakikatte bir iç mesele olan Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması Avrupalı Devletlerce, Avrupa'nın siyasi dengesini değiştirecek ve devletlerin menfaatlerini zedeleyecek bir tehlike olarak görülmüştür. Özellikle İngiltere'nin sömürge yolu üzerinde bulunan stratejik noktaları kontrolü altında bulundurmaya istemesi ve Mısır'ın da bu noktalardan birini teşkil etmesi, onu bu bölgede zayıf bir idarenin hüküm sürmesi hususunda ciddi tedbirler almaya sevk etmiştir. Nitekim Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne başkaldırmasıyla gelişen olaylar bu iç meseleyi bir Avrupa Meselesine çevirmiştir. İngiltere'nin bu husustaki müdahalesini meşru göstermek için meseleyi Avrupalı devletler nezdine çevirmesi başrolü oynadığının bir kanıtıdır. Bununla birlikte Fransa'nın önceden beri benzer sebeplerle bölgede nüfuz elde etme çabası ve İngiltere ile olan rekabeti Mısır'ı Fransa açısından da önemli bir bölge haline getirmiştir. Rusya ise, Mısır meselesini, Osmanlı Devleti üzerinde beslediği emellerin gerçekleşmesi bakımından kullanmaya çalışmış, Osmanlı askeri gücünü zayıf bulunduğu ve İngiltere ve Fransa'nın meseleye karşı sessiz kaldığı bir dönemde bundan istifade ederek Mehmet Ali Paşa'ya karşı yardım vaatleriyle bir takım tavizler elde etme peşine düşmüştür. Bu ise İngiltere ve Fransa'nın Mısır meselesini, Avrupa bünyesine taşıma sürecini hızlandırmıştır.

Bu açılardan Mısır ve burada elde edilecek nüfuz Avrupalı Devletlerin siyasi ve ekonomik açıdan elde etmek istedikleri menfaatlerin bir vasıtası olarak görülmüştür. Bu hususta kontrolü en sağlam biçimde elinde bulunduran ise İngiltere olmuştur.

Mısır buhranının ortaya çıkardığı bir diğer ciddi problem, Boğazlar meselesidir. Zira, boğazlardan geçiş şartlarını ihtiva eden Londra Boğazlar Sözleşmesi, Osmanlı Devleti'nin çok zayıf düştüğü anda, Rusya veya İngiltere tarafından işgal edilebilecek bir mahiyet arz ediyordu. İngiltere bu müdahale ile sözde Osmanlı Devleti menfaatine

⁹⁹ TUKİN; a.g.e., s.227.

çalışıyor görünüp, esasen kendisi için önemli bir mesafe daha katetmeyi başarmış¹⁰⁰, Osmanlı Devleti'nin iradesini ve egemenliğini sınırlandırmıştı.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, emeline dilediği anlamda ulaşamadı. Bununla birlikte, zamanında Mısır yarı müstakil bir duruma geldi. Padişahların buradaki nüfuz ve kudreti sözde kaldı. Öte yandan İngilizlerin 1838'de Aden'i işgali Mısır'ı ele geçirme yolunda önemli bir merhale teşkil eder. Mısır üzerinde İngiliz ihtirasını hesap eden Mehmet Ali Paşa, Fransa'nın sadık bir dostu sıfatıyla kalmış, ancak bundan bir fayda görememiştir. Bununla beraber hüküm sürdüğü müddetçe, Mısır'ın dahili işlerinde yabancı müdahalesini bertaraf etmeye çalışmıştır. Süveyş kanalının açılmasına izin vermekten daima kaçınmış olmasının sebebi de bu olmuştur¹⁰¹.

Mehmet Ali Paşa'nın idaresi 1848 yılına kadar sürmüştür. 1841 tarihli Londra Konferansı kararı gereği Mısır idaresine Mehmet Ali Paşa'dan sonra, soyundan gelen valiler geldi. Bunların adları ve görev yılları şöyledir:

1. İbrahim Paşa (1848)
2. Abbas Paşa (1848-1854)
3. Said Paşa (1854-1863)
4. İsmail Paşa (1863-1869)
5. Mehmet Tevfik Paşa (1869-1892)
6. Abbas Hilmi Paşa (1892-1914)
7. Hüseyin Kamil (1914-1922)¹⁰².

Mehmet Ali Paşa'nın son seneleri, İbrahim Paşa'nın pek kısa süren idaresi, Abbas, Said ve İsmail Paşa'nın valilikleri döneminde Mısır'ın gittikçe Osmanlı İmparatorluğundan sıyrılarak Avrupa'nın siyasî ve iktisâdi nüfuzu altına girdiği görülmektedir. Bilhassa İsmail Paşa idaresi¹⁰³ olmak üzere Osmanlı-Mısır münasebetleri, bu tarihten itibaren valilerin vergilerini arttırmaları mukabilinde, padişahlardan yeni imtiyazlar koparma yoluna başvurdukları, bir sürece girecektir. Bu durum, Mısır'da Avrupa müdahalesinin artmasını kolaylaştıracak ve Mısır'ın Osmanlı Devletinden kopmasını hızlandıracaktır.

¹⁰⁰ ERİM; a.g.e., s.309.

¹⁰¹ KRAMERS; "a.g.m.", s.251.

¹⁰² ERTAN; a.g.e., s.49,51.

¹⁰³ Geniş bilgi "Hidiv İsmail Paşa Dönemi"nde verilmiştir.

3- 18.Yüzyılın Sonlarından İtibaren Avrupalı Devletlerin Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika Siyaseti

Yukarıda belirtildiği gibi 18.yüzyılın son yıllarında İngiltere'nin karşısına, Hindistan'ı ele geçirdiğinden beri kendilerine ciddi bir tehlike olarak gördüğü Fransa çıkmıştı. Napoleon Bonaparte'ın Mısır'ı istilası ile İngiltere, şark ile olan ticaretini ve Asya'daki müstemleke imparatorluğunun emniyetini korumak için Fransa ile karşı karşıya kalmış¹⁰⁴, Fransızların Mısır'ı işgal etmeye kalkışması Türk-İngiliz askerî ittifakını beraberinde getirmişti. Nitekim Osmanlı eyaletine yönelik bu taarruzda İngiltere, donanması ile Osmanlı kuvvetlerine destek vererek meseleyi çözüme kavuşturdu¹⁰⁵. İngilizler bu müdahale ile Akdeniz'de daha kuvvetli bir hakimiyet sahası tesis etmiş oldular. Cebelitarık'tan sonra Malta'yı da ele geçirerek¹⁰⁶ 19.yüzyıl başlarından itibaren dünyanın en büyük donanmasıyla diğer devletlerin karşısına çıktılar¹⁰⁷.

Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun kontrolü için devletlerin verdiği mücadele, 19.yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu mücadelenin başrolünü oynayan İngiltere'nin birinci maksadı Rusya'nın Akdeniz'e nüfuz etmesini önlemek ve Karadeniz boğazları üzerindeki Rus kontrolünü bertaraf etmek, ikinci maksadı ise, 1798'de Napoleon'un Mısır'a taarruzu tehlikesinin giderilmesinden sonra Fransa'yı Mısır'ın dışında tutmak olmuştur¹⁰⁸. Kaldı ki, Fransa'nın Mısır'a saldırısı, doğuyla ticaret yoluna vasıta olarak, tekrar Yakındoğu'ya dönme fikrini Avrupa'da yeniden canlandırmış, Fransa ve öteki büyük devletlerin artan ilgilerinin ötesinde İngiltere, Körfez şeyhlikleriyle anlaşmalara yönelmişti. Bu gelişmeler deniz ve demiryolu ulaşım şebekelerinin kurulmasına yol açtığı gibi, 17 Kasım 1869'da Süveyş Kanalının açılmasına da sebep oldu¹⁰⁹. Nitekim İngiltere, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu ve Kuzey Afrika'da yerleşme hazırlıklarına başladı. Bu devlet için artık sadece nüfuz elde etmek bahis konusu değildi. Bölgede cereyan eden olaylar üzerinde hakim olmak ve üstünlük sağlamak için

¹⁰⁴ Enver Ziya KARAL; "İngiltere'nin Akdeniz Hakimiyeti Üzerine Osmanlı Vesikaları", **Tarih Vesikaları Dergisi**, I/ 2, Ankara, Ağustos 1941. s.122.

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. "Napoleon'un Mısır'ı İşgali".

¹⁰⁶ KARAL; "a.g.m.", s.122.

¹⁰⁷ KARADAĞ; a.g.e., s.83-84.

¹⁰⁸ Chatham House Study Group; a.g.e., s.2.

¹⁰⁹ Ömer KÜRKÇÜOĞLU; **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara, 1982, s.13.

buralarda sağlam bir şekilde tutunmak gerekiyordu¹¹⁰. İngiliz Hükümeti yavaş yavaş Kızıldeniz kıyılarında da stratejik mevkiiler elde etti. 1839'da Aden'i ele geçirdi. 1858'de bu stratejik merkezi takviye için Perim adacığını işgal etti. 1876'da Sokotra adasını himayesi altına aldı. Diğer taraftan başka devletler de aynı emellerle sahneye çıktılar. Ticari seferler, Hıristiyan misyonerlik faaliyetleri, ilmî ve siyasi keşifler, Avrupa devletlerinin çeşitli vesilelerle Afrika'nın bu köşesine sokulma teşebbüslerinin basamakları idi¹¹¹. Böylece bölgeye top yekün talip olma yarışı, devletlerarası yeni bir taksimatı zaruri hale getirecekti.

Fransa'ya gelince, Napoleon Bonaparte'ın 1799'da Akkâ Mağlubiyeti'yle Kuzey Afrika'dan çıkarılan Fransa, bölgeye tekrar sokularak nüfuz elde etmeye teşebbüs etti. Nitekim 1830 yılında Kuzey Afrika'da bir Osmanlı toprağı olan Cezayir'i işgal etti. Fransa, coğrafi yakınlığı itibarıyla Avrupa devletleri içinde Cezayir'e en fazla ilgili bulunan devlet idi¹¹². Osmanlı Devleti bu dönemde birçok gaile ile uğraşmaktaydı. Ayaklanma sonrasında Yunanlılara bağımsızlık verilmişti. Öte yandan Yunan krallığının kurulmasına yardım eden Rusya, bu sayede hem Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını arttırmış, hem de Balkan Yarımadasında Slavlar arasında nüfuz ve itibarını çoğaltmıştı¹¹³. Bu müşkül ortamda Cezayir'in işgal edilmesi Osmanlı Devleti için önemli bir kayıp oldu.

Cezayirliilerin Fransa ile münasebetleri daha ocağın kurulduğu zamanlarda başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun Fransa ile Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarından beri dost olması, İmparatorluğun bir eyaleti olan Cezayir'nde bu devletle iyi münasebetlerde bulunmasını gerekli kılıyordu. Fransızlar bu dostluktan faydalanmasını bilmişler ve 1577 yılında Cezayir şehrine bir konsolos tayin etmeye muvaffak olmuşlardır. Fransa, 18.yüzyılın ikinci yarısında Cezayir-i garb ocağına karşı şiddet siyaseti takip etmekteydi, fakat sonuç alamadı. 1798'de Fransızların Mısır'a saldırması karşısında Cezayir, Osmanlı Devleti'ne baskı yapmış ve Fransa'ya harp ilan edilmesine sebep olmuştu. 1827 yılı Ağustos başlarında, Fransa'nın İstanbul elçisi, Kont Guilleminot, Bâb-ı Âli'ye bir nota gönderdi. Bu notada elçi bir müddetten beri Fransız tebaasına düşmanlık gösteren Cezayir beylerbeyini bahane göstermek suretiyle,

¹¹⁰ Reşat SAGAY; XIX. ve XX.Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, İstanbul,1972, s.52-53.

¹¹¹ SAGAY; a.g.e., s.60-61.

¹¹² ARMAOĞLU; a.g.e., s.187-189.

¹¹³ KARAL; Osmanlı Tarihi, V, s.122.

hükümetinin bu ocağa harp ilanını bildiriyordu. Osmanlı Devleti Cezayir meselesinin başlangıcında Fransa'nın saldırısına karşı ocağın muvaffakiyetle karşı koyacağına inandı ve tarafsız kalmayı uygun gördü. Fakat bir müddet sonra Fransızların Cezayir şehrine girdikleri haberi geldi. Osmanlı Devleti bu eski eyaletini Fransa'dan geri almak üzere, önce İstanbul'da sonra da Avrupa'da siyasî teşebbüslerde bulundu. Meselenin devamı boyunca Bâb-ı Âli İngiltere'nin yardımını sağlamaya gayret etti. Avusturya ve Rusya'dan destek almaya çalıştı. Fakat bütün bu faaliyetler neticesiz kaldı. Çünkü Fransa bölgeye yerleşmek hususundaki kararlılığını Avrupalı Devletlere kabul ettirmişti¹¹⁴.

Fransa burayı almakla Akdeniz hakimiyetini İngiltere'nin elinden almayı düşünüyordu. Ancak Avrupa'daki gelişmeler buna imkân vermedi¹¹⁵. Esasen Fransa'nın bu başarısı İngiltere'nin Akdeniz'deki üstünlüğüne gölge düşürecek nitelikte bir gelişmeydi. Fakat Temmuz 1830 ihtilâli ile Fransız idaresine Louis Philippe'nin geçmesi üzerine İngiltere itirazını daha fazla ileri götürmedi. Çünkü, Louis Philippe denizaşırı toprak peşinde koşmanın aleyhindeydi ve dış politikada İngiltere'ye dayanmak istiyordu. Bu sebeple Cezayir'den çekileceğini de söylemişti. Fakat bu gerçekleşmedi¹¹⁶. Cezayir, Fransa'nın Afrika'da sahip olmak istediği sömürge sahalarından biri idi. 1798'de Mısır'a yerleşmek isteyen Fransa, İngilizlerin müdahalesiyle burada tutunmayı başaramamıştı. Nitekim bu hırsını tatmin etmek hususunda Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Cezayir'i kendisi için müsait bir bölge olarak gören Fransa'nın burayı işgal etmesi, Kuzey Afrika'da kurulacak sömürge imparatorluğunun başlangıcını teşkil eder¹¹⁷. Fransızların Afrika'daki diğer nüfuz teşebbüsü misyonerler vasıtasıyla kuzeyden güneye doğru, Sahraya nüfuz fikriydi. Bu maksatla 1874'de Cezayir'de teşkilât kuruldu. Gaye, İn-salah yoluyla Sahra ve Sudan'a nüfuz etme ve Hıristiyanlığı Orta Afrika'nın putperest kavimleri arasında yaymaktı. Ancak Türklerin girişimiyle Fransızların hareketi neticesiz kaldı¹¹⁸. Fakat Babü'l-Mendeb Boğazı'nda bazı topraklar elde etmeyi başardılar¹¹⁹.

1871'den sonra Avrupa'da Almanya'nın güçlenmeye başlaması ile Bismark

¹¹⁴ Ercüment KURAN; *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti, (1827-1847)* İstanbul,1957, s.9-10, 14, 61.

¹¹⁵ ARMAOĞLU; *a.g.e.*, s.187-189.

¹¹⁶ ARMAOĞLU; *a.g.e.*, s.192.

¹¹⁷ KURAN; *a.g.e.*, s.1.

¹¹⁸ Abdurrahman ÇAYCI; *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara,1995, s.45-46.

Avrupa'nın büyük devletlerini Almanya etrafında toplama siyasetini izledi. Fransa bu birleşmenin dışında bırakılmış adeta tecrit edilmişti. Bu sürede kendi iç meselelerini halletmeye ve güçlenmeye çalışan Fransa'nın bu durumu 1878 Berlin Kongresine kadar devam etmiştir. Kongre kulislerinde, Bismark'ın tesiriyle İngiltere'nin Kıbrıs'ı almasına karşı bir taviz olarak Tunus Fransa'ya teklif edilmiştir. Fransa Berlin'de elde ettiği açık kartı 1881'de kullanarak Tunus'u işgal etmiştir¹²⁰. Tunus üzerinde vaatler yapılan bir diğer devlet İtalya iken, Bismark Alzas-Loren'nin acısını Fransa'ya unutturmak ve mücadeleyi Tunus'ta gözü olması sebebiyle İtalya-Fransa cephesine kaydırmak için böyle davranmıştı¹²¹. Zaten 1830'da Cezayir'i işgal eden Fransa'nın da o tarihten beri gözü Tunus üzerindeydi. 1881 yılının ortalarında Tunus'a ait bazı kabileler, Cezayir topraklarına girdi. Bunu fırsat bilen Fransa derhal, Tunus'u işgal etmek üzere harekete geçti. Tunus Valisi Mehmet Sadık Paşa, bu durum karşısında Bâb-ı Âli'den yardım istedi. Ancak Bâb-ı Âli'de müzakerelerin uzaması yardımın gecikmesine neden oldu. Osmanlı güçleri Tunus'a hareket ettilerse de Tunus sahillerine varmadan, Vali Kasr Said anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Bâb-ı Âli'de Tunus meselesi hakkındaki müzakereler sırasında buraya gemi gönderme önerileri de sunulmuştu. Ancak Sadrazam Said Paşa, gemi gönderme hususunda mütereddit davranmıştı. Paşa bu olaydan sonra Mısır ve Şarkî Rumeli meselelerinde, derhal asker gönderilmesi doğrultusunda fikir beyan ederek, adeta daha evvel düştüğü yanılığın tekrarlarmaktan kaçınmıştır¹²².

Tunus'taki başarısızlığın etkisi altında bulunan İtalya, Doğu Afrika'da bir yerler almak emelinden vazgeçmedi. 1882'de Assab Körfezi'nden Rubattino kumpanyasının imtiyaz ve haklarını satın aldı. Bunu takiben İngiltere Hükümeti Mehdî'nin hareketi sebebiyle tehdit altında bulunan Kassala'ya yardım etmeleri şartıyla İtalyanlara Musavva'yı işgal etmeleri teklifinde bulundu. Bu suretle İngilizlerin kendilerine bırakmış gibi göründükleri Habeş'in arka memleketlerine girdiler¹²³.

Bölgedeki bir diğer güç unsuru Almanya idi. Almanya'nın faaliyetleri İngiltere'nin menfaatleri için en tehlikeli durumu yaratıyordu. Almanya'nın hedefi

¹¹⁹ SAGAY; a.g.e., s.61.

¹²⁰ ÇAYCI; a.g.e., s.35-36.

¹²¹ ARMAOĞLU; a.g.e., s.355.-356

¹²² Zekeriya KURŞUN; *Küçük Mehmet Said Paşa (Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914*, İstanbul, 1991 (Basılmamış Doktora Tezi), s.65-66.

¹²³ SAGAY; a.g.e., s.62.

Doğu Afrika'nın ticarî ve siyasî metropolü gibi görünen Zengibar'dı. İngiltere'nin bunu engellemek için Zengibar Sultanından hakimiyeti altında bulunan toprakların işgaline karşı protesto etmesini ve askerlerinin başına bir İngiliz generalini getirmesini istedi. İki devletin bölgedeki mücadelesi 19 Haziran 1890'daki mübadele antlaşmasına kadar sürdü¹²⁴.

4- İngiltere'nin Osmanlı Devletinin Toprak Bütünlüğünü Muhafaza Etme Politikasındaki Değişiklik

Bilindiği üzere İngiltere 18.yüzyılın sonlarından itibaren Hindistan'a giden sömürge yolu ve Akdeniz'de ticari menfaatlerinin emniyeti için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafazaya yönelik bir siyaset takip etmişti. Bu siyasetin mimarı İngiliz Başbakanı William Pitt idi. Osmanlı Devleti üzerine yönelen tehlike ve tehditleri bertaraf etmeye çalışan en etkili İngiliz devlet adamı ise Sir Stratford Canning oldu. Stratford Canning'in Türkiye macerası, Türkiye orta elçisi, Robert Adair'in yanına birinci kâtip olarak atanması ile başlamıştır (1808). Kendisi görevli olduğu süre içinde Osmanlı Devleti üzerindeki Rus emellerine set çeken önemli bir şahsiyet oldu. 19.yüzyılın başında, Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki geleneksel politikası çerçevesinde elde etmeye çalıştığı tavizler Canning'in ısrarlı tavrı ile engellendi ve Ruslar taleplerini birer ikişer geriye aldılar. Nihayet Prut sınırının kabulü ve Asya'daki toprak isteklerinden vazgeçmesi ve Sırbistan'ın Türkiye'ye geri verilmesi, 28 Mayıs 1812 tarihinde imzalanan Bükreş antlaşması ile Osmanlı Devleti lehine sonuçlandı. Canning'in Osmanlı Devleti lehine sonuçlanan aracılık girişimi, onun Avrupa çapındaki bir davada gücünü denemesi için ortaya çıkmış bir fırsattı. Osmanlı ile Rusya'yı İngiltere yararına birleştirmek ve Napolyon'un şark politikasını yok etmek gibi son derece temkinli ve soğukkanlı davranmayı gerektiren bir meselenin altından kalkmak gibi ağır bir işe girişmişti. Canning Türk-Rus müzakerelerinde gösterdiği başarı karşılığında kendi hükümetince mükâfatlandırıldığı gibi Rus Çarı tarafından takdir edilmiştir. Canning'in bu başarısı Osmanlı Hükümetince de takdirle karşılanmış ve dünya barışında ölçülmez bir hizmet fırsatını kaçırmamış bir insan sıfatıyla tarihe geçmeye layık görülmüştür¹²⁵.

¹²⁴ SAGAY; a.g.e., s.62.

¹²⁵ Stanley Lane POOLE; Lord Staratford'un Canning'in Türkiye Anıları, Çeviren; Can Yücel, Ankara,1959, s.28-38, 43.

19.yüzyılın ilk çeyreğinde Bâb-ı Âli'nin Fransızlarla anlaşmasını önlemek Mr.Adair ile Canning'in başlıca amacı olmuştur. Öte yandan Canning'e göre en önemli iş, Rusya'yı Türk harbinin yükünden kurtarmak ve bütün gücünü Fransa'ya karşı kullanabilmesini sağlamaktır.

Canning görüldüğü üzere, İstanbul'daki görevinin ilk sürecinde Rusya ile birlik olunmasını sağlarken, Fransa'ya karşı cephe almıştı. İkinci ve üçüncü seferlerde ise, Yunanistan meselesi üzerinde Rusya-Fransa ve İngiltere müttefik oldular. 1842 senesinde Sir Stratford Canning, dördüncü defa İngiltere'nin Bâb-ı Âli nezdindeki sefirliğine tayin edildi. Canning bu devrede büyük devletlerle Osmanlı imparatorluğu içinde ıslahata yardım etmesine imkân vererek dostça münasebetler içinde girdi. 1848-1852 arası devrede ise İngiltere'nin batılı devletlerle Kırım harbinde son noktaya varan bir birlik kurup Rusya'ya karşı cephe aldığı görülmektedir¹²⁶.

Canning 1853'de, İngiliz Haricîye Nazırı'nın direktifleri doğrultusunda Türkiye'nin bütünlüğü ve bağımsızlığını korumadaki işbirliğinin devamı zorunluluğunun üzerinde durdu. Viyana ve Paris'te buna ilişkin görüşmeler yaptı. Paris'i ziyaretinde Fransız İmparatoru Louis Napoleon ile Fransız politikasına dair izlenimler edindi. Buna göre her iki hükümetin de birlikte hareket etmesini önleyecek hiçbir sebep yoktu. İki tarafın da Osmanlı İmparatorluğunu ayakta tutmaya karar vermiş olmasından dolayı duyduğu memnunluğu belirtti. Fransız İmparatoru ise Mısır'dan iki memleket arasında bir anlaşmazlık konusuymuş gibi söz etmişti. İngiltere'nin demiryolunu Hindistan'a irtibatı muhafaza etmek maksadıyla istediğini anladığını ve memlekete Fransa'nın değil İngiltere'nin geniş topraklara sahip olduğunu unutanlara bu hususu hatırlattığını söylemiştir ve Akdeniz'in bir Fransız gölü değil, sadece bir Avrupa gölü haline gelmesi dışında hiçbir emelleri olmadığını belirtmiştir. Ancak Akdeniz'in ne şekilde bir Avrupa gölü olabileceğini açıklamamıştır¹²⁷.

Doğu meselesinin hat safhada olduğu aynı dönemde, İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston da Osmanlı imparatorluğunun toprak bütünlüğünün muhafazasını desteklemekteydi. Bu fikrin İngiltere'nin menfaati için olduğuna kamuoyunu da inandırmıştı¹²⁸. Bu prensip İngiltere'nin Akdeniz hakimiyeti, Hindistan yolunun

¹²⁶ POOLE; a.g.e., s.40, 100-101.

¹²⁷ POOLE; a.g.e., s.115.

¹²⁸ Joan HASLIP; *Bilinmeyen Tarafları İle Abdülhamid*, Çeviren; Nusret Kuruoğlu, İstanbul, 1964, s.14.

güvenliği ve Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşmasından sonra (1838) daha da çoğalan İngiliz menfaatlerine uygundu¹²⁹.

Öte yandan 1854-1855 deki Türk-İngiliz ittifakı Osmanlı Devleti açısından, Kırım Harbinin, Rusya'nın mağlubiyeti ile neticelenmesini sağladı. Kırım Harbi, Rusların Karadeniz'deki faaliyetlerinin bir müddet için durdurulması, Türkiye'de reform hareketinin yeni bir dönemeci sayılan 1856 Hatt-ı Hümayunu, 1856 Paris muahedesi gibi neticeler doğurmuştu¹³⁰. Lord Stratford Canning Kırım Harbi arifesindeki müzakerelerin başarı ile yürütülmesinde oldukça etkin bir rol oynamıştır. Onun bu gayretleri mesleki hayatının belli başlı dönüm noktası sayılabilir.

İngiltere kendi menfaatleri çerçevesindeki bu münasebetlerin seyri sırasında Osmanlı imparatorluğunun kuvvetlenmesini ve kendisine karşı cephe alabilecek hale gelmesini de asla istememiş, bir başka devlet ile birleşerek aleyhine bir siyaset takip etmesine fırsat vermemiştir¹³¹. Kaldı ki bir müddet sonra İngiltere'nin, Avrupa devletlerini açıktan açığa Osmanlı topraklarına tecavüz hususunda frenleyen politikası 1878 Berlin Kongresinden itibaren değişikliğe uğramıştır.

1875'de Bosna-Hersek isyanı ile başlayan *Şark Meselesi*'nin sebep olduğu 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde Osmanlı Devleti, mağlup oldu¹³². Diğer devletler, savaşın başlangıcından, Ayestafonos Antlaşmasının yapılmasına kadar geçen süre içinde, tarafsız kaldılar ya da öyle göründüler. Fakat, Rusya'nın söz konusu antlaşmayla uzun süredir Avrupa'yı meşgul etmekte olan şark meselesi'ni tek başına çözümlenmeye kalkışması, 1856 Paris Antlaşmasıyla kurulmuş bulunan Avrupa güçler dengesini bozdu. Bu ise, Avrupa'daki her devleti, kendi menfaatleri doğrultusunda yakından ilgilendirdiğinden, büyük tepkiyle karşılandı¹³³. Bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün muhafazası prensibini kabul etmiş olan İngiltere'nin tutumunu da önemli ölçüde değiştirdi¹³⁴. Zira antlaşma ile Osmanlı toprakları parçalanmış İngiltere dahil tüm Avrupa, Osmanlı Devleti'nin baştan sona Rusya'nın eline düşmekte olduğunu görmüştü¹³⁵. İngiliz Hükümeti, elçisi Layard vasıtasıyla, harp sonrası imzalanan

¹²⁹ ÇAYCI; a.g.e., s.33.

¹³⁰ KURAT; a.g.e., s.15-16.

¹³¹ KARADAĞ; a.g.e., s.90-91.

¹³² ÇAYCI; a.g.e., s.55.

¹³³ Rifat UÇAROL; *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul,1995, s.346.

¹³⁴ ÇAYCI; a.g.e., s.55.

¹³⁵ MERAM; a.g.e. s.155.

Ayastefanos Antlaşması'nın Osmanlı Devleti için zararlı olacağını ileri sürdü ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım teklifinde bulundu¹³⁶. Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti diğer devletlerin menfaatlerini de ilgilendirdiği için, Ayastefanos Antlaşmasının şark meselesi ile ilgili kısımlarını yeniden gözden geçirmek ve düzeltmeler yapmak maksadıyla Berlin'de devletlerarası bir kongrenin toplanmasına karar verildi. Rusya da yıpranmış ordusuyla Avrupa devletlerine karşı yeni bir savaşı göze alamadığı için, bu toplantının yapılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Bu yeni durum ise, Osmanlı Devleti'nin geleceğinin devletlerarası görüşmelerle tayin edilmesi anlamını taşıyordu¹³⁷.

Daha evvel de belirttiğimiz gibi, bölgedeki dengenin bozulmasından rahatsız olan İngiltere, Rusya'nın Bulgaristan aracılığı ile Akdeniz'e inmesi ve İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki menfaatleri ve Hindistan'a giden yolu tehlikeye düşürmesinden endişe ediyordu¹³⁸. Öte yandan 18.yüzyılın sonlarından itibaren Mısır ve Doğu Akdeniz ile yakından ilgilenmeye başlayan İngiltere bölgede stratejik öneme haiz Kıbrıs'ı ele geçirme düşüncesinde idi. İşte toplanması kararlaştırılan Berlin Kongresi, İngiltere için bir fırsat oldu. Kongrede, Osmanlı Devleti'ne yardım etmek, buna karşılık Kıbrıs'ın kendisine verilmesi isteğiyle ortaya çıktı. Bu teklif zaten sıkıntı içinde bulunan Osmanlı Devleti'nin karşısına yeni bir sorun daha çıkarıyordu¹³⁹.

İngiltere, İstanbul elçisi Henry Layard aracılığıyla 25 Mayıs 1878'de Osmanlı Devletine resmen başvurarak, Kıbrıs'ın geçici olmak suretiyle üs yapılmak üzere kendisine verilmesini istedi ve iki devlet arasında bir savunma ittifakının yapılmasını teklif etti. Ayrıca Ada'nın gelirlerine karşılık bir miktar borç verebileceğini de bildirdi¹⁴⁰. İngiliz elçisi, bu önerilerden sonra sözkonusu konuları kapsayan bir anlaşma taslağı da sundu. İngiltere'nin tekliflerini görüşmek üzere sarayda küçük bir kurul toplandı. İngiliz elçisinin isteği üzerine gizli tutulan toplantıda, Hariciye Nazırı Safvet Paşa, İngiltere'nin tekliflerini yumuşatmaya çalıştı. Bunun üzerine elçi Henry Layard, bu karara karşı çıkılırsa, hükümetin antlaşma koşullarının Osmanlı Devleti lehine değiştirmek için uğraşmayacaklarını ve Kıbrıs'ı zorla da olsa istila edeceklerini bildirdi.

¹³⁶ Mahmut HOCAOĞLU; *Abdülhamid Han'ın Muhtıraları*, İstanbul,1978, s.166.

¹³⁷ UÇAROL; *a.g.e.*, s.346.

¹³⁸ Pelin İSKENDER; *Mehmet Esad Safvet Paşa (1816-1883/H-1230-1301) (Basılmamış Doktora Tezi)*, Samsun, 1999, s.145.

¹³⁹ UÇAROL; *a.g.e.*, s.347.

¹⁴⁰ Ali Fuat TÜRKELDİ; *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, II, Ankara,1957, s.94.

İngiltere bu tehditle de kalmayarak Osmanlı Hükümeti üzerindeki baskısını arttırmaya başladı. Osmanlı Devleti antlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı. Haziran 1878 günü İstanbul'da imzalanan Kıbrıs Antlaşmasına göre;

1. “Rusya, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da kendi barış sözleşmesiyle saptanacak topraklarına saldırarak olursa, İngiltere buraları silahla savunmak üzere Osmanlı Devleti ile işbirliği yapacaktı.
2. Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da Hindistan'ın bulunduğu yerlerde, ileride İngiltere ile aralarında kararlaştıracakları ıslahatı uygulayacaktı.
3. Osmanlı Devleti, İngiltere'ye bu yükümlülüklerini yerine getirebilmesi amacıyla, Kıbrıs'ı tahsis edecek ve buraya asker yerleştirerek, yönetimini kabul edecekti.
4. Bu antlaşma en geç bir ay içinde onaylanacaktı¹⁴¹.

Ayastefanos Antlaşmasının hükümlerini değiştirerek Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtarmak bahanesiyle İngiltere başta olmak üzere Avrupalı Devletlerle Berlin Kongresi yapılmıştı. 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması, kararları itibariyle tüm Avrupa'yı ilgilendiriyordu. Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı müdafaa planıyla ortaya çıkan devletler, bu kongre ile Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında paylaşma pazarlığı yapmışlardı.

1856 Paris Antlaşmasında kabul edilmiş olan *Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı ilkesi* Berlin Kongresinde yer almamıştı. Nitekim bu tarihlere kadar bu ilkenin en mühim savunucusu olan İngiltere de, Berlin Antlaşmasının imzalandığı günlerde Kıbrıs'ı işgal ederek bu ilkeyi alenen çiğniyordu¹⁴². İngiltere bu anlaşma ile Kıbrıs'a sahip olduğu gibi, Osmanlı Devletinin içişlerine müdahale faaliyetlerini de devleti yıkıma götürecek bir sürece sokmuştu. İngiltere'nin değişen politikası yürürlüğe girmişti. Evvelce takip ettiği siyaset ile Rusya'nın güneye inmesini engelleyemeyeceğini anlamıştı. Kendisi sahneye çıkarak Rusların Doğu Anadolu üzerinden Basra Körfezine inmesine mani olmak için bir Ermenistan Devleti kurmaya

¹⁴¹ UÇAROL; a.g.e., s.349.

¹⁴² UÇAROL; a.g.e., s.354. İngiltere bu tarihten sonra 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgaline ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine, İtalya'nın 1911'de Trablusgarp'a saldırmasına, burayı ve oniki adayı işgal etmesine, 1912'de Balkan Savaşı'nın çıkmasına ve Balkan devletlerinin Meriç'in batısındaki bütün toprakları Osmanlı Devletinden ayırmasına, aynı zamanda Arnavutluk'un bağımsız bir devlet olmasına, seyirci kalmıştır. Bir diğer ifadeyle bu gelişmeleri kabul etmiş ve desteklemiştir. UÇAROL; a.g.e., s.445.

teşebbüs edecekti¹⁴³. Bunu Hindistan'a giden yolu ve stratejik mevkiileri garanti altına almak maksadıyla yapıyordu.

İngiltere'nin garanti altına almak istediği stratejik mevkiilerden birisi de Mısır'dı. 18.yüzyılın başından beri Mısır'a göz diken İngilizler, Fransızların buraya tecavüzünü bu maksatla bertaraf etmişlerdi. Misyonerler, Mehmet Ali Paşa zamanından itibaren Mısır'da çalışmalara başladılar. Avrupa medeniyetine zaafı olan Mehmet Ali Paşanın misyonerlerin sızmalarında önemli payı oldu. 1848'de I.Abbas'ın tahta çıkmasına kadar bunların Mısır'daki hürriyetleri devam etti. Fakat I.Abbas bunlara karşı cephe aldı. Said Paşa (1854-1863) zamanında ise, batı nüfuzunun tekrar hakim olmasına müsamaha gösterildi¹⁴⁴. 1870'ler, Mısır'da milli şuurdan açıkça bahsedildiği bir devirdir. Bu devirde üç büyük muhalefet cereyanı güçlenmiştir. Bunlar; 1. Dinî kanaat ya da milli duygu ile batı tesirine karşı bulunanların eğilimlerini Mısır'ın istiklâli için tehlikeli görenler, 2. Prensipten itibaren, ya da çıkar yüzünden mutlakiyeti anayasal bir idare ile değiştirmek isteyenler, 3. ordu üzerindeki Türk-Çerkez subayların kontrolünü kırmak isteyen Mısır kökenli subaylar idi¹⁴⁵. Arabi Paşa bu grubun temsilcisi idi. "İngiliz ve Fransızların Hidiv Tefvik Paşa döneminde onu destekleme siyâseti, yavaş yavaş bu grupları bir milli muhalefet cereyanı haline soktu. Bir Mısırlı olan ve memleketinin geleneklerine sıkı bir şekilde bağlı bulunan Muhammed Abduh adındaki bir milliyetçi bu mevcut cereyan içinde milli fikrin uyanışı bakımından uyarıcı bir rol oynadı. Muhammed Abduh (1849-1905) 1872'de teması geçtiği Cemaleddin Efgâni'nin (1839-1897) fikirlerinden ve 19.yüzyıl Fransız düşüncesinden geniş çapta etkilenmişti¹⁴⁶. Gerek Mısır aydınları üzerinde tesirli olan milli uyanış akımı, gerekse yukarıda sözünü ettiğimiz diğer cereyanlar bir Osmanlı toprağı olan Mısır üzerinde devletin kontrolünü zayıflatan unsurlar olmuştur. Mısır'ın Osmanlı Devleti ile olan bağlarını zedelemiştir. Bu akımlar aynı zamanda faaliyetleri neticesinde Mısır'da idâri çözülmeyi de hızlandırmış ve belki de Mısır'ın yabancı kontrolüne girmesini kolaylaştıran sebepler olmuştur. Nitekim Hidiv İsmail Paşa ve Tefvik Paşa dönemlerinde evvelâ Fransa ve İngiltere'nin Mısır ekonomisi üzerindeki müşterek nüfuzları ve Mısır'ın tamamen İngiliz tahakkümü altına girmesi ileriki konularda da zikredildiği gibi bu gidişin bir

¹⁴³ Cezmi ERASLAN; *II.Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul,1992, s.178-179.

¹⁴⁴ Mustafa Halidî, Phil Ömer Ferruh; *İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, İstanbul, 1968.,s.188.

¹⁴⁵ Orhan TÜRKOĞAN; *Türk Tarihi Sosyolojisi*, 1, Ankara Tarihsiz, s.13.

¹⁴⁶ TÜRKOĞAN;a.g.e., s.13.

sonucudur. Fakat Mısır'ı uzun süre idaresi altında bulunduran İngiltere, neticede yine bu akımlardan biri olan milliyetçiliğe yenik düşecektir. Batı nüfuzunun Mısır'a tekrar girmesi, çalışmanın gelecek bölümlerinde zikredildiği gibi, Mısır'ın tamamen İngiliz tahakkümü altına girmesine kadar devam edecektir.

Netice itibariyle “Osmanlı tarihine baktığımızda, İmparatorluğun, çökmesine ait son sahnede İngiltere'ye teveccüh ettiğini ve bu imparatorluğun enkazından en çok istifade eden devletin İngiltere olduğunu farkedilir”. Diğer taraftan İngiltere'nin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'ni daha kötü bir akıbetten muhafaza etmeye çalıştığı da görülmektedir¹⁴⁷. Bu politika ise yine kendi menfaatlerinin bir parçasıdır. Mısır'da takip edilen politika da aynı olmuştur. Gerek 1798'de Mısır'a taarruz eden Fransa'nın buradan çıkarılması için, Osmanlı Devleti nezdinde teşebbüste bulunması, gerek Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sırasındaki tavrı ve gerekse İsmail Paşa'nın valiliğinden itibaren Mısır'da meydana gelen buhran ve karışıklığı izale etmek için gösterdiği çaba aslında tamamen bu politikanın birer uzantısıdır. Yani Osmanlı Devleti'nin menfaati için çalışıyor görünüp, kendi planlarını yavaş yavaş ve tepkiye meydan vermeden gerçekleştirme metodudur.

İngiltere'nin Mısır üzerindeki projelerine dair, Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın padişaha sunduğu mektup İngiltere'nin, Osmanlı Devleti hakkındaki gerçek niyetlerini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. İngiliz donanmasında bulunan bir Osmanlı casusunun, Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'ya bildirdiğine göre İngiliz zabitanı, Mısır'ın İngiltere'ye ilhakı lüzumundan bahsetmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun zayıf olduğunu, Mısır'ı müdafaaya muktedir olmadığını İngilizler Mısır'ı almadığı takdirde başka bir devletin burayı işgal edebileceğini söylemiştir. Hüseyin Paşa böyle bir ihtimalin tahakkuku halinde İngiltere'nin Akdeniz ve Afrika'daki durumunun alacağı şekli bir harita üzerinde tespit ederek Padişaha göndermiştir¹⁴⁸. Ayrıca mektubun çok gizli olduğu şayet küçük bir lakırdısı duyulursa büyük sıkıntıya sebep olacağı başında ifade edilmektedir.

¹⁴⁷ Ali Kemâli AKSÜT; “Tarih Boyunca Türk-İngiliz Münasebetleri”, **Resimli Tarih Mecmuası**, VI/72, İstanbul, 1955, s.4206.

¹⁴⁸ KARAL; “a.g.m.”, s. 130-132, Mektup için bkz. Ek 1.

B- 1862-1882 TARİHLERİ ARASINDA MISIR'IN İDARİ VE EKONOMİK YAPISI

1- Hidiv İsmail Paşa Dönemi

a- Siyasî ve Malî Durum

Mısır, Mehmet Ali Paşa'nın son senelerinden itibaren İbrahim Paşa'nın kısa süren valiliği, Abbas, Said ve İsmail Paşa dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğundan gittikçe ayrılmış ve Avrupa'nın siyasî ve iktisadî nüfuzu altına girmiştir. Bu süreci hızlandıran en mühim amiller ise Hidiv İsmail Paşa döneminde meydana gelmiştir.

İsmail Paşa, 18 Ocak 1863 (28 Receb 1279) tarihinde Mısır valiliğine geçmiş, 26 Haziran 1879 (6 Receb 1296) tarihine kadar yaklaşık on yedi yıl idarede kalmıştır¹⁴⁹. Bu süre içinde Mısır'ın siyasî vaziyetinde mühim değişiklikler meydana gelmiş ve eyâleti Osmanlı saltanatına kuvvetli bir surette bağlayan bağlar çözülmüştür. Diğer yandan Mısır'ın iç idaresi ve maliyesi de İsmail Paşa'nın hataları ve suistimalleri sebebiyle yavaş yavaş yabancı müdahalesine ve nihayet İngiliz işgaline sebebiyet verecek hale gelmiştir.

Bâb-ı Âli daha İsmail Paşa'nın göreve ilk geldiği dönemde buna çare bulmaya çalıştı. Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sağlamlaştırmak için dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'in Mısır'a seyahat etmesi için bir plân yaptı. Seyahatin politik bakımdan oldukça faydalı olacağına inanılıyor, Mısır'ın efkâr-ı umûmiyesi üzerinde kuvvetli bir tesir meydana getireceği zannediliyordu. Eyaleti, daha sıkı bağlarla anavatana bağlamak fikri, Sultan'ın da hoşuna gitti. Fakat Avrupa kabinelerinin oldukça dikkatini çeken, usûl ve nizama aykırı bu karar, İngiltere'yi daha fazla endişelendirmiş, İngiltere Sefiri Sir Henry Bülver tasarlanmış olan bu seyahati engellemek için elinden geleni yapmıştır. Netice olarak, 3 Nisan 1863 (14 Şevval 1279) da padişahın yaptığı bu seyahat, Mısır ahalisini hayrete düşürmüştür. Mehmet Ali Paşa ve soyundan gelen idarecilerden başka hükümdar görmeyen ahali, bu idarecilerin asıl hükümdarın valileri olduğu zannına kapılmışlar, ancak seyahat, Mısır'ın Osmanlı Devleti ile olan bağlarını pekiştirmek için yeterince etkili olamamıştır¹⁵⁰.

¹⁴⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *Mısır Meselesi*, İstanbul, 1334, s.34.

¹⁵⁰ Ali Kemâlî AKSÜT; *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul, 1944, s.4-5, 73.

İsmail Paşa, idaresi süresince İstanbul'a sık sık gelerek kendini saf ve dürüst bir kişi imiş gibi göstermek suretiyle Padişah ve Bâb-ı Âli'ye yanaşmaya çalışmıştır. Maksudı, imtiyaz fermanı hükümlerinin genişletilmesi ve Mısır'ın fiilen ve hukuken bağımsızlığını temin edecek zemini hazırlamaktı. Nitekim, bu maksadı doğrultusundaki isteklerine basamak basamak elde ettiği imtiyaz fermanları ile muvaffak olacaktır. Bu fermanlardan birincisi 27 Mayıs 1866 (12 Muharrem 1283) tarihli fermanıdır. Bununla Osmanlı Hazinesine gönderilen Mısır vergisinin seksen bin keseden yüz elli bin kese akçaya çıkarılmasına karşılık, veraset usulünün değiştirilmesi talebi yerine getirilmişti. Buna göre, velâyetin bitmesi halinde Avrupa hanedan hükümdarlarında olduğu gibi eski valinin büyük oğulları ve erkek çocukları bulunmadığı takdirde, büyük biraderi veya kardeşi de yoksa, en yaşlı yeğenin varis sayılması usulü temin edilmişti. Bununla beraber kız evlatlarından doğan erkeklere görev intikal etmeme kaidesi de baki kalmıştır. İmtiyaz fermanında yer alan diğer hususlar, Mısır askerinin otuz bine çıkarılması ve Mısır akçesi ile diğer Osmanlı akçelerinin ayarları arasındaki farklılığın devam etmesine müsaade edilmesi, Mehmet Ali Paşa tarafından geçici surette Mısır idaresine terk edilen ve iltizamları Abbas ve Said Paşalar zamanında yenilenmediği için Cidde Eyaleti idaresine iade edilmiş olan Musavva ve Sevakin'in doğrudan Mısır Eyâletine bağlanması, Sudan Eyaletinin ise dolaylı biçimde Mısır'a bağlı kalması idi¹⁵¹. Musavva ve Sevakin limanlarının ele geçirilmesi ile Mısır ve Habeşistan arasında yeni bir münasebet devresi başlamış oldu. İsmail Paşa Mısır'ı Afrika'nın merkezindeki göller bölgesine doğru yaymaya gayret ediyordu. Burası bugünkü Uganda'ya tekabül etmektedir¹⁵².

15 Haziran 1866 (2 Safer 1283) tarihli ikinci bir ferman ile Mısır idaresine geçecek varisin rüşt yaşı 18 olarak kabul edilerek gerekirse bir vasî veya vesayet heyeti tayini kabul edildi¹⁵³.

Öte yandan bu dönemde meydana gelen Girit isyanının uzaklaştırılması için İsmail Paşa'dan asker sevketmesi istenmişti. İsmail Paşa, bu yardım karşılığında adanın kendisine verilmesini istedi. Fakat, İngiltere ve Fransa buna itiraz ederek kendisinin başka bir şekilde mükâfatlandırılmasını talep ettiler. İngiltere ve Fransa'nın bu yaklaşımını fırsat bilen İsmail Paşa, yeni bir imtiyaz elde etmeye çalıştı. Bilindiği üzere

¹⁵¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.34-35.

¹⁵² ORHONLU; a.g.e., s.150-151.

¹⁵³ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.34-35.

1841 Fermanı'na göre belirlenen veraset kanunu hariç tutulursa, Mısır Valileri, diğer Osmanlı eyâletlerinin valileri ile aynı seviyede idiler. İsmail Paşa, "Kendisinin sâir valilerden mümtaz olmak ve veraset sistemine muvafık bulunmak üzere" kendisine bir unvan verilmesi isteğinde bulundu¹⁵⁴. Veraset kanunu değiştirmek istemesinin sebebi, kendisi ile kardeşi Mustafa Fazıl Paşa ve amcası Halim Paşa arasındaki rekabetti¹⁵⁵. İsmail Paşa'nın istediği unvan *Azîz-i Mısır*, Bâb-ı Âli'ce mahzurlu bulunmuştu. Bu unvan, hem peygamber *Yusuf*'a has, hem de Padişah Abdülaziz'in adı olduğundan İsmail Paşa'ya verilmesinden vazgeçilmiştir. Nihayet Meclis-i Vükelâ toplantısında Paşa'nın talebi görüşüldükten sonra, Paşa'ya eskisi gibi Sadaret payesi ve Paşalık unvanı bakî kalmak üzere Vâli tabiri yerine bundan böyle *Hidiv-i Mısır* denilmesi kararlaştırıldı. Buna göre Padişah tarafından Haziran 1867 (Safer 1284) tarihli bir ferman çıkarıldı. Fermana, Mısır Hidivliğine diğer Osmanlı eyaletlerinde tatbik edilmekte olan Gülhane hatt-ı hümayununda yer alan hükümlere ilâve olarak, içişleri ile ilgili düzenlemeler yapma müsâadesi verildi. Ayrıca yabancı ülkelerle gümrük ve yabancılarla zabıta, transit ve postaya dair düzenlemeler akdetme salâhiyeti verildi. Ancak söz konusu düzenleme yapılmadan önce Bâb-ı Âli'nin haberi olması isteniyordu¹⁵⁷.

İsmail Paşa bu ferman ile Hidiv unvanını almış ve vilayette Mehmet Ali Paşa hanedanının en büyüğüne ait veraset usulünün kendi oğluna nakledilmesini sağlamıştı¹⁵⁸. Bundan başka, diğer Osmanlı paşa ve valilerinden daha büyük bir nüfuz ve mevkiye sahip olmuştu¹⁵⁹. Bâb-ı Âli karşısında oldukça güçlü bir konuma gelen İsmail Paşa imtiyazları genişletmek üzere faaliyetlerini daha da arttırdı.

İsmail Paşa bu imtiyazları elde etmeye çalışırken, Londra'da İngiliz vükelâsından destek almak için sayısız para sarfetmişti¹⁶⁰. Hatta aracılık etmesi için

¹⁵⁴ İbrahim Muhammed İS-SANAFİRİ; *Osmanlı Mısır İlişkileri, 1863-1883 (Basılmamış Doktora Tezi)* İstanbul, 1993, s.62

¹⁵⁵ Hasan KORKUT; *İngiltere'nin Mısır'ı İşgali (1882)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s.14.

¹⁵⁶ Hidiv Arapça büyük vezir, baş vezir hakim demektir. Mısır valilerinin sadaret payesine haiz oldukları göz önüne alınarak bu unvan verilmişti. Sadrazamlar hakkında "hidiv-i efham" kullanıldığı gibi Mısır Valilerine "Hidiv-i Mısır" da denilmeye başlanmıştır. Tâbir, Mısır hükümetinin bağımsızlığını kazanmasıyla tarihe karıştı. Mehmet Zeki PAKALIN; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1971, s.814.

¹⁵⁷ İS-SANAFİRİ; *a.g.e.*, s.63-64.

¹⁵⁸ Mahmud Celâleddin; *a.g.e.*, s.56.

¹⁵⁹ İS-SANAFİRİ; *a.g.e.*, s.64.

¹⁶⁰ Mahmud Celâleddin; *a.g.e.*, s.56.

Nubar Paşa'yı dostu Fransız İmparatoru II.Napolyon'a göndermiş, İmparator, yetmişbeş milyon Franklık bir istikrazın yirmibeş milyonunu kendi hesabına geçirilmek şartıyla, aracılıkta bulunmayı taahhüt etmişti¹⁶¹.

İsmail Paşa, 1867 senesindeki fermanla Mısır'ın idarî yapısında önemli bir merhale daha elde ettikten sonra, Nubar Paşa'yı özel memuriyetle tekrar Avrupa'ya gönderdi. Nubar Paşa bu defa kapitülasyonların memleketin iktisadî işlerinde meydana getirdiği müşkülâtı ortadan kaldırmak ve Mısır'da 17 konsolosluk tarafından icra edilmekte olan kazaî görevler ve hukukî işlerle meşgul olmak üzere karma mahkemelerin teşkil edilmesi için doğrudan müzakereye girişti. Bu düzenleme ile İsmail Paşa'nın maksadı yabancıların müdahalesine karşı bir nebze olsun engel koymak¹⁶², gerek yerli ve gerekse yabancı nüfusu Mısır mahkemelerinin hükmüne tâbi tutmak idi. Fakat Bâb-ı Âli ceza işlerinde ülkenin kaza birliğini bozmaya müsaade etmek istemediğinden, hükmü yerli ve yabancılara şamil olmak kaydıyla, sadece hukuki ve cezai davaları görüşmek üzere yerli ve yabancı hakimlerden oluşan karma mahkemelerin kurulmasına karar verildi¹⁶³. Yeni düzenlemeyle sömürgeciler ve bunların ülkede yaşayan tebaaların hukuksal haklarını sınırlayan yeni yasalar uygulandı¹⁶⁴. Karma mahkemelerden oldukça istifade edilmiş ve önce beş sene müddetle teşkil olunduğu halde mahkemelerin çalışma süresi sonradan uzatılmıştır¹⁶⁵.

Hidiv'in Mısır'ı kalkındırmak düşüncesi ile plansız ve programsız bir icraata girişerek fabrikalar kurmaya, yollar yapmaya, tiyatrolar açmaya, Mısır'ın ihtiyacını aşan büyüklükte bir ordu ve donanma meydana getirmeye teşebbüs etmesi, Mısır'ın bütçesini felce uğrattığı gibi, bu büyük işler ve teşkilatlanma için çok sayıda memur ve subaya da ihtiyaç duyulmuştur¹⁶⁶. Hükümet kadrolarına çoğunun vazifesi maaş almaktan ibaret olan yüzlerce Avrupalı memur tayin edilmiştir. Hidiv İsmail Paşa bu faaliyetleri karşısında çöken bütçeye kaynak temin etmek için, türlü isimler altında ve halkın ekonomik gücünün üstünde vergiler toplatmıştır¹⁶⁷. 1864, 1865 ve 1867'de Avrupa'dan

¹⁶¹ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.62.

¹⁶² Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.36-37.

¹⁶³ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.36-37.

¹⁶⁴ Stanford J.SHAW-Ezel Kural SHAW; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II, İstanbul,1983, s.186.

¹⁶⁵ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.39.

¹⁶⁶ Enver Ziya KARAL; **Osmanlı Tarihi**, VIII, s.88.

¹⁶⁷ KARAL; **Osmanlı Tarihi**, VIII, s.88.

yüksek faizle borçlar alınmıştır. 1868'deki büyük borçlanma ile Said Paşa döneminden kalma 3-4 milyon liralık borç, 24 milyona çıkmıştı.¹⁶⁸

Bâb-ı Âli Hidiv'in bu dereceye varan hareketlerine karşı kayıtsız kalmadı. Sık sık ihtarda bulundu, fakat cevap alamadı.

1869 da müstakil bir hükümdar sıfatıyla bizzat seyahate çıkan İsmail Paşa başlıca Avrupa hükümdarlarını ziyaret etti. Bağımsızlık niyetine dair İngiltere ve Fransa'nın ne düşündüğünü yoklamaya çalıştı, fakat olumlu bir cevap alamadı¹⁶⁹. Bununla birlikte bu maksada yönelik zırhlı gemiler tedarik ederek askeri kuvvetini arttırmayı başardı¹⁷⁰. Fakat İsmail Paşa'nın Osmanlı Hükümeti sefaretini aracılığına müracaat etmeksizin devletlerle müzakerelere girişmesi, silah ve harp gemileri ismarlaması ve izinsiz olarak borçlanma anlaşmaları akdetmesi gibi ferman hükümlerine aykırı hareketlerinden dolayı izahat vermek üzere İstanbul'a çağrılmasına karar verildi ve sadaret yaverlerinden Hasan Efendi vasıtasıyla bu hususta bir tahrirat gönderildi. Fakat Hidiv, gönderdiği cevapta, bu teşebbüslerini meşru göstermeye çalışan ifadeler kullanmak suretiyle sadakat ve itaatini arz ediyor ise de, İstanbul'a gelme hususunu Mısır işlerinin yoğunluğundan dolayı gelecekte müsait bir zamana ertelediğini ifade ediyordu. Paşanın cevabı Bâb-ı Âli'yi ve sarayı bir kat daha kızdırdı. 26 Kasım 1869 (22 Şaban 1286) tarihli bir ferman ile Avrupa'ya sipariş ettiği silâh ve zırhluların teslimi, Mısır'ın asker işlerinin devlet idaresine terkedilmesi, ceza ve malîye işlerinin merkezin kontrolü altına alınması hususunda ihtarda bulunuldu. Aksi takdirde azledileceği bildirildi. Bu fermanla Hidivin yetkileri tamamen kısıtlanıyordu. İsmail Paşa derhal telgrafla gönderdiği cevapta bu emirlerin imtiyaz fermanları hükümlerine aykırı bulunduğunu beyanla tafsilâtlı cevabını daha sonra bildireceğini ifade etti. Ancak cevabı iki ay kadar gecikti. Bunun üzerine Bâb-ı Âli bu gecikmeyi itaatsizlik olarak yorumladı ve Mısır Sarrafı Abraham Bey'i İstanbul'dan kovdu¹⁷¹.

Mısır'ın son vaziyeti karşısında diğer devletlerin tutumuna gelince, Rusya'nın tavrı Mısır'dan yana oldu. Hidivin söz konusu isteklerini destekliyordu. Fransa Hükümeti, İsmail Paşa'nın Bâb-ı Âli'den isteklerinden haberdar olunca, Mısır malîyesini olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle büyük ordu ve deniz kuvvetlerinin

¹⁶⁸ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.39.

¹⁶⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.39.

¹⁷⁰ Mahmud Celâleddin; a.g.e., s.47-48.

¹⁷¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.39-40.

oluşturulmasına şiddetle karşı çıkmıştı. İngiltere hükümeti ise, Mısır askeri kuvvetlerinin arttırılmasına kuşkuyla bakıyordu. Çünkü Mısır'daki askeri mektepler Fransızlar tarafından yönetiliyordu. Bu ise Fransa'nın buradaki nüfuzunu arttırabilirdi. Ayrıca İngiltere, genellikle Hidiv'in Bâb-ı Âli'ye metbuluğunun sınırlarını aşmamasına önem vermekteydi¹⁷².

Bu sebeplerle Fransa ve İngiltere, gayri resmî bir şekilde meseleye müdahale ederek Bâb-ı Âli'ye son taleplerinin uygun olmadığını bildirdi. Ayrıca İsmail Paşa'ya da silâhlar ve zırhlıları teslim ederek ferman hükümleri dairesinde hareket etmesi ihtarında bulundular. İsmail Paşa bu ihtarları dikkate alacağını bildirmekle birlikte tutumuna aynen devam etti. 1869 yılında, Süveyş Kanalı'nın resmî açılışının debdebeli bir şekilde yapılması ve Padişahın hükümlerine aykırı olarak onun gıyabında Avrupa hükümdarları veya hükümdar mümessillerini kendi kendine bu törene çağırması, Osmanlı Devleti'nin kızgınlığını daha da arttırdı¹⁷³. Eski imtiyazlara yeniden sahip olmak isteyen İsmail Paşa, tekrar Avrupa devletlerinden destek arayışına teşebbüs etti. Fakat sonuç alamadı. Bunun üzerine bazı büyük memurları ile birlikte İstanbul'a giderek Bâb-ı Âli ile münasebetlerini düzeltmeye çalıştı¹⁷⁴. Bağımsızlık hevesine mani olan ve kabule mecbur olduğu 1869 (1286) fermanının şartlarından kurtulmak için çareler aradı. Bâb-ı Âli ricalini hediyelere boğarak, Mehmet Ali Paşa'ya ve kendisine verilen önceki imtiyazların tümünün yürürlüğe konmasını ve devam etmesini istedi. Nihayet Sadrazam Mithat Paşa tarafından 1869 fermanı doğrudan doğruya feshedildi, fakat izin istemeden borçlanma akdine gitmesine açıkça müsaade edilmeksizin 1867 (1284) ferman hükümlerini teyit eden ve onun devamlılığı niteliğinde 10 Eylül 1872 (7 Receb 1289) tarihinde yeni bir ferman düzenlendi¹⁷⁵. Ferman, İsmail Paşa'yı tamamıyla tatmin edecek mahiyette değildi. Fakat Hidiv yinede ferman hükümlerine aykırı davranmaktan geri durmadı ve bir yıl sonra Mısır'ı akıbeta sürükleyen en büyük istikraz akdini yaptı. Bu borçlanma tutarı 32 milyon İngiliz lirası idi. İsmail Paşa, bundan sonra Mısır'ın 1841 tarihinden itibaren nail olduğu bütün imtiyazları kapsayan bir ferman elde etmeye çalıştı. 1873 yazında Sadrazam Fuat Paşa zamanında İstanbul'a yaptığı bir seyahatle bunu temin etti. "9-10 Haziran 1873 (13 Rebiülâhır 1290) tarihli bu ferman

¹⁷² İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.65.

¹⁷³ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.36-37.

¹⁷⁴ Şinasi ALTUNDAĞ; "İsmail Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, V/II, İstanbul,1993, s.1116.

¹⁷⁵ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.40-43.

gereğince, iktidar veraset yolu ile büyük oğluna intikal edecek, Mısır serbestçe gümrük ve ticaret muahedeleleri akdedilebilecek, asker sayısını istediği kadar çoğaltabilecek, yapılması izne bağlı olan zırhlılardan başka her türlü harp gemisi inşa ettirebilecekti”¹⁷⁶.

Yukarıda sözünü ettiğimiz 1873 fermanı, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki idarî, siyasî ve hukukî hükümlerini sona erdirecek bir vaziyete sokmuştur. Zira, Hidiv İsmail Paşa bu fermanla gerek hukukî, gerekse fiilî hareket edebilme serbestliğini fazlasıyla temin etmiş bulunuyordu. Hidiv'in büyük bir Afrika İmparatorluğu vücuda getirmek hayaliyle girişilen sınır genişletme faaliyetleri ve Mısır'ı Avrupa standartlarına uygun bir seviyeye getirebilme hülyaları ile yapılan harcamalar, borç miktarlarını 1873'de yüz milyon civarına çıkardı. Yıllık gelir 9.5 milyon lira olduğu halde, borçların faizinin yıllık bilançosu, 7.5 milyon Mısır lirası tutuyordu¹⁷⁷. Kalan miktarla Mısır idaresini temin etmek imkânsız hale geldiğinden Hidiv vergi hususunda yeni uygulamalara müracaat etti. Meselâ beş senelik verginin peşin verilerek kalan vergiyi ebediyen affetmek gibi bir uygulamaya gitti¹⁷⁸. Öte yandan Said Paşa'dan devraldığı Süveyş Kanalı¹⁷⁹ hisselerini Fransa hükümetine satmağa kalkıştı. Ancak kabine, İngiltere'nin baskısı sebebiyle bunu kabul edemedi. Diğer yandan 1875'de Fransız ve Alman ilişkilerinin gergin olması ve İngiliz siyasî desteğine ihtiyaç duyması da kararında etkili oldu. Hisseleri satın alan İngiltere, 1875' de kanal idaresine fiilen katılma imkânını elde etti¹⁸⁰. Fakat İsmail Paşa bu para ile sadece 1876'da vadesi dolan

¹⁷⁶ ALTUNDAĞ; “a.g.m”, s.1116-1117.

¹⁷⁷ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.47.

¹⁷⁸ ARMAOĞLU; a.g.e., s.407.

¹⁷⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.48.

¹⁸⁰ Süveyş Kanalı'nın açılması fikri Firavunlar, daha sonra da Müslümanlar zamanına kadar gider. Osmanlı Padişahlarından III.Mustafa (1757-1774) zamanında da bu konuda bir takım incelemeler yapılmıştır. Napoleon Mısır'ı işgal ettiği zaman beraberinde götürdüğü ilim heyetinde bulunan mühendislere, Akdeniz ile Kızıldeniz'in birleştirilmesinin mümkün olup olmadığını incelettirmiş ve olumlu cevap almıştı. Aynı fikir, Mehmet Ali Paşa döneminde de gündeme gelmiştir. Fakat açılacak kanalın, boğazların Osmanlı Devleti'ne olduğu gibi, Mısır'ın da sorun çıkaracağı endişesiyle buna cesaret edilememiştir. Mehmet Ali'nin oğlu Said Paşa ise babası gibi Mısır'ın kalkınmasına önem veren, büyük fikirlere sahip bir idareci idi. Bununla birlikte ekonomik ve ticarî kalkınma için kanalın açılmasını destekleyecek cesareti gösterdi. 1831-1838 tarihleri arasında Fransa'nın İskenderiye Konsolosluğunu yapan Ferdinand de Lesseps, Mısır'da çok popüler bir kişiydi. 1854'de Said Paşa Mısır Valisi olunca, onun dostluğunu kazandı. Bundan yararlanan, Lesseps 1854'de Paşa'ya bir muhtıra verdi. Kanal fikrine çoktan hazır olan Said Paşa Kanalın açılması için 30 Kasım 1854'de Lesseps'e bir şirket kurma imtiyazını verdi. Fakat imtiyazın geçerli olabilmesi için Osmanlı Devleti'nin bu imtiyazı onaylaması gerekiyordu. Halbuki Osmanlı Devleti bu sırada müttefiki İngiltere ile Kırım Savaşını yapmaktaydı. İngiltere ise Fransa'nın bu teşebbüsüne karşıydı. Lesseps, İngiliz komisyonunun desteğini kazanmak için çeşitli faaliyetlerde bulunduğu sırada Said Paşa'dan 5 Ocak 1856 da kanal için yeni bir imtiyaz daha kopardı. Öte yandan kanalın bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olacağı, hiçbir devlete ayrıcalıklı muamele yapılmayacağı, öne sürülerek İngiltere ikna edilmeye çalışılıyordu. Nitekim, kurulan şirket, her biri 500 franklık 400.000 hisse senedine sahip

borçları ödeyebilmiştir¹⁸¹. Bununla birlikte, borç alımı 1878 yılına kadar devam etti. Hidiv alacaklılara Mısır'ın mâli kudretini göstermek ve onlara emniyet telkin etmek için, Mısır malîyesi ve borçlarını tetkik etmek üzere İngiltere'den bir heyetin gönderilmesini istedi. Bu talep İngiltere için bir müdahale fırsatı idi ve Mısır'a Stephan Cave'in başkanlığında bir heyet gönderdi. Heyetin verdiği raporda Mısır malîyesinin bozukluğuna işaret ediliyor, bunun bir Avrupalı uzman, tercihen bir İngiliz'in kontrolü altına konulması ve onun bilgisinin haricinde hiçbir yeni istikraza gidilmemesi tavsiye ediliyordu. Hidiv bunu kabul etmedi. Meselenin bir defa da Fransızlar tarafından tetkik edilmesini istedi. Fakat Fransa'nın müdahale etmesini hazmedemeyen İngiltere, bundan faydalanmaya çalıştı. Cave'in raporundan hareketle, Mısır'ın kredisinin düşmesine malî senet ve tahvillerinin bir anda kıymetsiz bir hale gelmesine sebep oldu. Bunun neticesinde, 2 Mayıs 1876'da *Düÿûn-ı Umûmiye Hâzinesi* kuruldu. Bu hazine devlet hazinesinin yanında, tek bir hazine olacak ve devlet borçlarının tespiti ve bunlara karşılık olarak gösterilen vergilerin hesaplarını tutmak vazifesini üstlenecekti¹⁸². *Düÿûn-ı Umûmiye Sandığı* da denilen bu teşkilata dair kararnameye, ilk defa 1866 da Hidiv tarafından imza atılmıştı. Sandık, 18 Kasım 1876'da daimi hale getirildi.. Böylece bazı müdüriyetler ile, Kahire, İskenderiye ve diğer sahil gümrüklerinin gelirleri, tütün ve tuz vergileri, şimendifer hasılatı ve hidiviyet dairesine ait yedi yüz bin liraya yakın bir gelir *Düÿûn-ı Umûmiye Sandığına* terk ediliyordu. Ayrıca Fransız ve İngiliz olmak üzere iki umumî müfettişlik memuriyeti ihdas edilmişti¹⁸³. Bu müfettişlerle Mısır'ın malî ve idarî işleri, sıkı bir kontrol altına alınmış oluyordu¹⁸⁴. Çift taraflı kontrol adı verilen sistemi kabul etmesi için Hidiv ikna edilmişti¹⁸⁵. Mısır halkı için bir işkence

oldu. Bunun 207.000 hissesi Fransa'ya, 85.906 hisse İngiltere'ye ve 96.000 hisse de Osmanlı devletine ayrılmıştı. Geriye kalan hisse de bazı devletler tarafından satın alındı. İngiltere kendine ayrılan hisseleri satın almadığı için bunları Said Paşa satın aldı. İngiltere şirketin kurulmasını engellemek için her türlü tedbire başvurdu. Fakat Lesseps Osmanlı Devleti gerekli izni vermediği halde, 25 Nisan 1859'da kazı işlemlerine başlattı ve 17 Kasım 1869 da Süveyş Kanalı dünya deniz trafiğine açıldı. İngiltere kazı çalışmalarını engellemek için de çok gayret sarfetmişti. Lâkin engel olamadı. Kanal Şirketi bir Fransız -Mısır Şirketi şeklinde kuruldu. Dolayısıyla Süveyş Kanalına ve İngiltere'nin imparatorluk yoluna, Fransa hakim oldu. Lesseps'in Kanal şirketi hisselerini satın alma teklifini reddeden İngiltere, büyük bir hata yaptığını anladı. Bundan dolayı İngiltere, artık yaptığı hatayı tamir etmek ve Mısır'a yerleşmek için fırsat kollamaya başladı. ARMAOĞLU; a.g.e., s.405-407.

¹⁸¹ ÇAYCI; a.g.e. s.56.

¹⁸² ALTUNDAĞ; "a.g.m", s.1117.

¹⁸³ Osman Nuri; *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyasiyye ve Hususiyesi*, İstanbul, 1327, s.676-677.

¹⁸⁴ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.48.

¹⁸⁵ From the Blunt Manuscript at the School of Oriental and African Studies; *The Defense Statement of Ahmad Urabi The Egyptian* Cairo, s.7.

devri olan İngiliz-Fransız müşterek malî hakimiyeti başlıyordu. Bu iki devlet bir süre sonra, müdahalelerini bir kat daha arttırarak Hidiv İsmail Paşa'yı, Nubar Paşa riyasetinde bir kabine kurmaya mecbur etti¹⁸⁶.

b- Mısır İdaresinde İngiliz ve Fransız Kontrolü

İngiliz ve Fransız müfettişler bir müddet sonra bütçe kaynaklarının ne vasıta ile arttırılabileceği arayışına girmişlerdir. Bu tespiti kendi başlarına yapamayacaklarını ileri sürerek meseleyi çözmek için milletlerarası bir maliye komisyonunun teşkiline gerek gördüler. Tahkikat Komisyonu lüzumsuz masraflar ve malî aksaklıkların söz konusu edildiği bir çok bahaneyi beyan ederek idarenin tamamen ıslâhını talep etti. Hidiv'in teklife boyun eğmesiyle Avrupalı iki müfettiş, Nubar Paşa kabinesine girdi. Hidivin bu uygulaması, yerli subay ve memurların maaşlarının kesintiye uğraması şikâyetini gündeme getirdi. Halk da Avrupalıların bu müdahalesi karşısında kabineye karşı ayaklandı¹⁸⁷.

Nubar Paşa galeyana son vermek için istifaya yeltendi. Fakat Fransız ve İngiliz üyeler bunu reddettiler. Öte yandan komisyonun tahkikatı sonucu çıkan bütçe açığının mesuliyeti Hidiv'e yüklendi. Bunun üzerine bağımsızlık hayaline büyük darbe indirilen Hidiv İsmail Paşa, bundan sonra doğabilecek mesuliyetten kurtulmak için 28 Ağustos 1878' de Nubar Paşa'ya gönderdiği bir mektupla, idareden çekildiğini

¹⁸⁶ ALTUNDAĞ; "a.g.m.", s.1117. Nubar Paşa (1825-1899) XIX. asırda Mısır'ın siyasetinde mühim rol oynamış bir devlet adamı idi. Siyasî hayatı boyunca Mısır'ın karşılaştığı meselelerin üstesinden gelmeye çalışmıştı. Fakat Nubar Paşa'da Hidiv gibi Mısır'ın istiklâlini fiilayatta değil nazariyatta kuvvetlendirme hatasına düşmüştü. Avrupa'dan teşebbüs ve sermaye sağlanmasını daima desteklemişti. Nitekim Hidivin, Mısır'ın geleceğini tehlikeye sokan dış borçlanmalar Nubar Paşa'nın teşvikleriyle olmuştu. Bununla birlikte Paşa, Avrupa'nın müdahalesine hep karşıydı.. Bu sebeple Fransa ve İngiltere tarafından sevilmiyordu. Fakat 1875 senesinin sonlarına doğru Nubar Paşa'nın tutumunu değiştiren bir hadise oldu. İngiltere'nin Cave başkanlığında gönderdiği ilmi heyetin, Mısır'da yaratacağı tehlikeyi sezdi ve bunu önlemeye çalıştı. Rus ve Alman başkonsoloslarına müracaat ederek Hidive yardım teklifi yapmalarını sağladı. Fakat Hidiv bu yardımı reddetti ,hatta bunu İngiliz konsolosuna bildirerek vahim bir siyasî hata işledi. Nubar'ı harcamaktan bile çekinmedi. Hidivin bu tavrı, Nubar Paşa'nın bu tarihten itibaren ona kin beslemesine ve tutumunu değiştirerek İngilizlere temayül etmesine sebep oldu. Hidivin şahsi nüfuzunu yıkmayı aklına koyan Nubar, yabancılar ile işbirliği yaparak, memleketi İngilizlerin lehine zayıf düşürdü. M.Sabry, "Nubar Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, IX, İstanbul, 1993, s.337-339. Nubar Paşa ermeni asıllı olup, haiz olduğu vezaret rütbesiyle Mısır Meclis-i Nüzzar Reisliği yapmıştı. Mehmet Arif; **a.g.e.**, s.83.

¹⁸⁷ Osman Nuri; **a.g.e.**, s.677-678.

ve hükümet işlerini Meclis-i Nüzzar'a¹⁸⁸ bıraktığını tebliğ etti. Ekim 1878'de Nubar Paşa'nın teşkil ettiği Heyet-i Nüzzara İngiliz ve Fransız müfettişleri de Malîye ve Nafia Nazırlıkları yapmak üzere dahil oluyorlardı¹⁸⁹. Bu suretle Hidiv İsmail Paşa, Mısır'ı müstakil bir devlet haline getirmek isterken, ilerisini kestiremediği borçlanmalar yüzünden, Mısır'da yabancı tesirin yerleşmesini ve sonra da yabancıların hükümete iştirak etmelerini kabullenmek zorunda kalmıştı¹⁹⁰.

c- Mısır Halkının Tepkisi ve Şerif Paşa Kabinesi

İsmail Paşa'nın idarede düştüğü zafiyet ve Avrupa'nın ileri dereceye varan müdahalesi Mısır'ın istikbalini tehlikeye sürüklüyordu. Fransa ve İngiltere'nin müşterek müdahaleleri¹⁹¹ ise yerli halkın tepkilerini daha da şiddetlendirmişti. Meclise de giren yabancıların, kendi tebaalarını memurluklara istihdam etmek için yerlileri işten çıkarmaları, yerli ahalinin millî haysiyetini ve dinî hassasiyetini tahrik edecek bir zümrenin ortaya çıkmasına sebep olacaktı. Nitekim Şubat 1879'da yabancı nazırlar galeyan halindeki halk tarafından hakarete uğrayarak Maliye nezaretinde kapalı kaldılar. İsmail Paşa konsolosları refakatine alarak bizzat Nezarete gitti ve Fransız ve İngiliz nazırları kurtardı. Öte yandan emniyeti sağlayamadığı bahanesiyle Nubar Paşa'yı azlederek yerine oğlu Tevfik Paşa'nın başkanlığında bir Heyet-i Nüzzar teşkil etti. Fakat İngiliz ve Fransız nazırların Heyet-i Nüzzar'da bulunmak, müşterek olarak bir kararı veto hakkına sahip olmak ve bakanların tayininde reylerinin alınması gibi talepleri İsmail Paşa için katlanılmaz şartlar haline geldi¹⁹². Bunun üzerine Hidiv 7 Şubat 1879'da devlet idaresinde görev yapan bütün Avrupalı nazırları memleketten kovdu¹⁹³ ve Şerif Paşa başkanlığında tamamen yerlilerden oluşan yeni bir hükümet teşkil edildi. Hidiv, memleketi ahalinin arzusuna göre ve Meclis-i Nüvvaba karşı mesul

¹⁸⁸ Hidiv İsmail Paşa 1866'da, seçmemeleri ve yetkileri sınırlı bir danışma meclisi organı kurarak, ilk seçmeli meclis denemesinde bulunmuştu. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren; Metin Kıratlı, Ankara, 1993, s.151. Hükümete halkın katıldığını göstermek için üyeler dolaylı olarak köy liderleri arasından seçilmişlerdi.. J.Shaw-E.Shaw *a.g.e.*, s.186, Yusuf Hikmet Bayur 1879 da Hidiv teşkil olunan meclisi büyük taraftardan memur ve memleketin ileri gelenlerinden mürekkep bir meclis olarak zikretmektedir. Hidiv bu meclisi topladıktan sonra Mısır'ın bundan böyle yabancı vesayetine muhtaç olmadığını beyan etmiştir. Yusuf Hikmet BAYUR; *Türk İnkılabı Tarihi*, 1/1, Ankara, 1991, s.13.

¹⁸⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *a.g.e.*, s.49.

¹⁹⁰ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII, s.88.

¹⁹¹ Edmond ROSSIER; *Avrupa'nın Siyasî Tarihi 1815-1919*, Çeviren; Ali Kemal Aksüt, İstanbul,1943, s.167.

¹⁹² Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *a.g.e.*, s.49-50.

¹⁹³ J.H. KRAMERS; "Şerif Paşa" *İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul,1993, s.442.

bir hükümet ile idare edeceğini konsoloslara tebliğ etti. Ayrıca Mısır'ın mâli taahhütlerini kendisi yapmaya muktedir olduğu iddiasıyla Düyûn-ı Umûmiye Sandığını lağvetti, bununla beraber borçların tasfiyesine dair bir kararnameyi imza ederek sandık mevcut değilmiş gibi hareket etmeye başladı¹⁹⁴. Hidiv 'in büyük devletlere karşı kafa tutması, padişahın kendisine verdiği cesareten de kaynaklanıyordu¹⁹⁵.

d- Avrupalı Devletlerin Hidivin Azlini İstemeleri ve Tefik Paşa'nın Hidivliğe Tayini

Hidiv İsmail Paşa'nın idarede gerçekleştirdiği bu büyük değişime, Fransa ve İngiltere'den şiddetli itirazlar geldi. Bismark 17 Mayıs tamimi ile, Alman halkının menfaatlerini korumak gerekçesiyle harekete geçti. Avusturya ve diğer devletler de bu harekete iştirak ettiler ve nihayet Bismark'ın da ısrar ve teşvikinin tesiri ile İngiltere ve Fransa Bâb-ı Âli nezdinde hidivin azli için faaliyete geçtiler¹⁹⁶. Bu iki devlet Berlin Kongresinde Mısır işlerinin görüşülmesi noktasında anlaşmışlar ve Nil havzasında eşit haklara sahip buldukları hususunda bir mutabakata varmışlardı. Menfaatlerinden vazgeçme niyetinde olmadıkları gibi Mısır'la alâkalı anlaşmazlıkların devletlerarası bir kongrede veya konferansta görüşülmesine de razı değildiler. Zira bu durumda Mısır'daki menfaatlerine ortak olmak isteyen devletler çıkabilirdi. Fransa ve İngiltere'nin bu husustaki ilk teşebbüsleri 18 Haziran 1879'da Hidiv İsmail Paşa'ya verdikleri ultiatom oldu. Hidiv'den taahhütlerine saygı göstermediği için oğlu lehine görevinden feragat etmesini istiyorlardı¹⁹⁷. Mısırda bu olaylar vuku bulduğu dönemde Osmanlı Devleti Balkanlardaki isyan ve ihtilâllerle uğraşmaktaydı ve 1877-1878 Osmanlı Rus harbinin patlak vermesi, devleti, mevcudiyetini bile tehlikeye sokacak bir girdaba sürüklemişti. Osmanlı idaresinin bu meşakkat içinde Mısır ile ilgilenmesi tabii olarak çok zordu. Bu sebeple Avrupalıların verdiği ultiatom üzerine Mabeyne müracaat eden ve yardım isteyen Hidiv karşısında Osmanlı Devletinin eli kolu bağlandı. Kaldı ki dönemin Sadrazamı Tunuslu Hayrettin Paşa, Mısır Hidivliğinde bulunan İsmail

¹⁹⁴ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.49-50.

¹⁹⁵ Abdülhamid, tahta çıktığı dönemde hem hükümlanlık hakkı hem de halife sıfatının ona verdiği dini kuvvet ile Mısır'a dair Osmanlı Devleti haklarını almaya karar kılmişti. J.HASLİP; a.g.e.,s.138.

¹⁹⁶ ALTUNDAĞ; "a.g.m.", s.1117.

¹⁹⁷ KARAL;Osmanlı Tarihi, VIII, s.89.

Paşa'nın tebdiline ihtiyaç hissetmişti¹⁹⁸. Fransa ve İngiltere'nin Hidiv'in azli hususundaki başvurusu bu mutabakat ile padişahın onayına sunuldu. Padişah, İsmail Paşa'nın hidivliği zamanında Osmanlı Devleti ile bağlılığı zedelenecek herhangi bir tutum izlemediği fikrindeydi¹⁹⁹. Dolayısıyla görevden alınmasına karşı çıktı. İngiltere ve Fransa, bu değişiklik yapılmazsa müttefik donanmalarını sevke kalkışacaklarını bildirdiler. Öte yandan Rusya bu değişikliğin Osmanlı Devleti için iyi netice vermeyeceğini ileri sürüyordu. Fakat Bâb-ı Âli bunu dikkate almamış ve İsmail Paşa'nın görevden alınmasına karar vermişti²⁰⁰. Fransa ve İngiltere Hidiv'in azlini istemek dışında yerine geçirilecek kişiye de karar vermişlerdi. Bu kişi İsmail Paşa'nın oğlu Tevfik Paşa idi. II.Abdülhamid müşkül bir durumdaydı. Çünkü, Osmanlı hakimiyetindeki bir eyalet valisinin, yabancı devletlerin etkisiyle değiştirilmesi, kendisinde, itibarının sarsılacağı kanaatini uyandırıyordu²⁰¹. Netice olarak; Meclis-i Vükelâ, İsmail Paşa'nın azli ile hidiviyet görevine, 1841 yılında Mehmet Ali Paşa'ya verilmiş olan ferman hükümlerine göre, en büyük oğlu Halim Paşa'yı ataması gerekirken²⁰², devletler ve Mısır ahalisinin Tevfik Paşa'ya meyilli olması²⁰³ ve esas maksadın da saltanat hukukunu korumak olması sebebiyle Tevfik Paşa'yı tayin etme kararı almıştır. 26 Haziran 1879 (6 Receb 1296) tarihli mazbatada hidivin azli için öne sürülen sebepler, hidivin son icraatları ile ilgili olup Said Paşa'nın vefatında 4 milyon civarında olan Mısır borçlarını 100 milyona çıkarması, lüzumsuz fakat mecburi birçok vergi koyması, memleketin servetini tüketmenin haricinde başka borçlanmalarla Mısır ekonomisini felce uğratması idi. Ayrıca yapılan harcamaların memleket yararına olmadığından bahisle, kaynakların büyük bir kısmının bağımsızlık uğrunda, nefsâni arzular yolunda tüketildiği ifade edilmiştir ve nihayet hidivin azli ile bu hallere sebep olan 1290 (1874) fermanının imhâ edilmesi hükmüne yer verilmiştir²⁰⁴. Aynı gün sadrazam tarafından İsmail ve Tevfik Paşalara birer telgraf çekilerek birincisinin azil, ikincisinin hidiviyete tayin olduğu tebliğ edilmiştir²⁰⁵.

¹⁹⁸ A.Alaaddin ÇETİN-Ramazan YILDIZ; *Sultan II.Abdülhamid Han, Devlet ve Memleket Görüşlerim*, İstanbul,1976, s.69-70.

¹⁹⁹ HOCAOĞLU; *a.g.e.*, s.171.

²⁰⁰ A.ÇETİN-R.YILDIZ; *a.g.e.*, s.69-70.

²⁰¹ J.HASLİP; *a.g.e.*, s.189-190.

²⁰² Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *a.g.e.*, s.53.

²⁰³ Mahmut Zeki PAKALIN; *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, IV, İstanbul,1994, s.356.

²⁰⁴ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *a.g.e.*, s.53.

²⁰⁵ BOA, YEE, Nr. 86-1/67.

İngiltere'nin Mısır hakkında Fransa ile ittifak olup hidivi azlettirerek yerine Tevfik Paşa'yı tayin ettirmesi, meclisin nüfuzuna mâni olmak istemesinden kaynaklanıyordu. Fakat Tevfik Paşa'nın tayini ile esasen Osmanlı hukukunun gereği icra edilmiş, dolayısıyla Osmanlı Devletinin Mısır yönetiminde nüfuzu artarken İngiltere ve Fransa'nın nüfuzu -her ne kadar bu değişikliğe meydan vermiş olsalar da- arka planda kalmıştı. Bu durumu kendi lehlerine çevirmek için Hidiv ve Heyet-i Nüzzarı kendi nüfuzları altına almaları gerekliydi. Bunu kolaylaştırmanın en müsait yolu ise iki makamın arasını açmak ve bu ayrılık neticesi çıkan ortamdan istifade etmektir. Nitekim gösterdikleri çaba ile buna muvaffak oldular. Şerif Paşa Hidiv'e istifasını verdi ve yerine Riyaz Paşa tayin olundu. Şerif Paşa bundan sonra Hilvan'da millî partinin kurulmasına iştirak etti. Bu parti Riyaz Paşa aleyhine bir beyanname neşretti. Bundan iki yıl sonra 1881'de milliyetçi hareket yine muvaffak olacak kendisine yeni bir hükümet kurma konusunda yeterince itimat edilen Şerif Paşa vatânilerin (milliyetçilerin) desteğiyle tekrar hükümet kuracaktı²⁰⁶. Diğer taraftan azledilen İsmail Paşa'nın Osmanlı ülkesi sınırlarının hiçbir mahallinde ikamet edememek üzere istediği yere gitmekte serbest olduğuna dair karar alınmıştı²⁰⁷. Görevinden ayrılmasından sonra Napoli'ye giden İsmail Paşa, Avrupa'daki tüm hükümdarların saraylarını dolaşarak hidivliği tekrar elde etmek için teşebbüslerde bulundu, ancak muvaffak olamadı²⁰⁸.

2- Hidiv Tevfik Paşa Dönemi

a- Siyasî ve Malî Durum

Yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı hükümeti 9 Haziran 1873 (13 Rebiülahir 1290) tarihli fermanın İsmail Paşa'yı yanlış uygulamalara sürükleyen şartlar ihtiva ettiği gerekçesiyle, ilgasına karar verdi. Hatta fermanın padişahın şahsi fikir ve niyeti doğrultusunda verildiği için hiçbir geçerliği olmadığından bahisle, yeni hidive verilecek olan fermanla 1841 (1257) fermanı hükümlerine dönüleceğini karar altına almıştı²⁰⁹. Hidivin son imtiyazlar dairesinde yaptığı taahhütler, geçerli sayılmakla birlikte mevcut imtiyazların tamamen ilgasına karar verilmişti. Burada ortaya çıkan bir diğer hakikat

²⁰⁶ J.H. KRAMERS; "Şerif Paşa", s. 442.

²⁰⁷ PAKALIN; *Son Sadrazamlar*, s.356.

²⁰⁸ Osman Nuri; *a.g.e.*, s.678.

²⁰⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *a.g.e.*, s.56.

Mısır meselesi hususunda Padişah ve Osmanlı Hükümeti arasında fikir ayrılığı ve uygulama idi. Osmanlı Hükümeti Mısır'ın Osmanlı Devletine bağlılığını Hidiv'i kontrol altında tutabileceği şartlara bağlarken, Padişah, onun sadakat ve itaat sözlerine güvenerek ve belki de Osmanlı Devletince müsaade buyrulmayan imtiyazları farklı yollarla elde etmeye çalışacağı ve bunun da fırsat arayan Fransa ve İngiltere'nin işini kolaylaştıracağı düşüncesiyle Hidiv'e karşı daha tavizkâr davranıyordu. Bu sebeple İsmail Paşa'nın azli sırasında, onun, Osmanlı Devletine bağlılığını zedeleyecek bir tutum içinde olmadığını belirterek görevden alınmasına karşı çıkmıştı.

Nitekim şimdi Osmanlı Hükümeti, Tevfik Paşa'yı Mısır Hidivliği görevine tayin ettikten sonra, 1841 tarihli imtiyaz fermanı hükümlerinden tatbik edilmesinde müşkülât çıkabilecek olanların değiştirilmesine karar verdi²¹⁰. Fakat, Fransa ve İngiltere son imtiyazların tamamen kaldırılmasına itiraz ederek yeni fermanı çıkmadan evvel görmek istediler. Bu sebeple Bâb-ı Âli sefirlerle müzakereye girişmeye mecbur oldu. Sefirler ilk olarak, İsmail Paşa dönemindeki 1866 (1283) fermanı ile getirilen usullerin devamını istemişler ve böyle karar alınmıştır. İkinci olarak siyasî maksatlı olmamak kaydıyla, hidivlerin ticarî işlere dâir mukaveleler yapabilme imtiyazının devamı kabul edildi²¹¹. Bu suretle 8 Ağustos 1879 (19 Şaban 1296) tarihinde Tevfik Paşa'ya gönderilen fermana, memleketin mülkî, malî ve adlî işlerinin Mısır hidivliğine ait olduğundan bahisle, bunlara dair dahili düzenlemelerin tesisi, sanayi, ticaret ve meslekî alanlarda yapılacak yenilikler, yabancı ahalinin güvenlik işleri ile alâkalı hükümet ve ahali arasındaki muamelelerin tesisinin Mısır Hidiv'inin yetkisi dahilinde olacağı fıkrası ilave edildi. Hidiv diğer devletlerle gümrük, ticaret ve memleketin iç işleriyle ilgili tüm hususlarda mukaveleler akdetme selahiyetine de sahip oluyordu. Fakat tüm bu yetkiler, Osmanlı Devleti'nin sözleşme politikasına ve Mısır üzerindeki hükümranlık haklarına hanel getirmeyecek surette kullanılacaktı²¹².

Fransa ve İngiltere maksatlarına ulaşmayı yine başarmışlardı. Osmanlı Devleti sadece İsmail Paşa tarafından elde edilen aşırı imtiyazların bazılarını değiştirebildi. Meselâ, Tevfik Paşa görevi süresince borç talebinde bulunacak olursa bununla ilgili mukavelelerin akdi için Bâb-ı Âli'nin müsaadesini alacaktı. Ayrıca eski Hidiv zamanında sınırsız surette arttırılmasına müsaade edilmiş olan Mısır ordusu, on sekiz

²¹⁰ PAKALIN; *Son Sadrazamlar*, s.356-357.

²¹¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *a.g.e.*, s.56-57.

²¹² PAKALIN; *Son Sadrazamlar*, s.356-357.

bin olarak sınırlandırıldı. Bu iki mühim değişiklik haricinde eski fermanlarda kullanılan *Kıta-i Mısriyenin Tevcihi* tabiri, yeni fermanla *Hıdiviyet-i Mısriye'nin Tevcihi* şekline dönüştürülecekti. Böylece Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik hakkı bir kat daha arttırılıyordu²¹³. Fakat fermanın çıkarılmasını müteakip meydana gelen hadiseler, İngiliz işgali ve işgalden sonraki ortam ve meselelerde, bu kayıtların fiilî bir faydası görülmedi.

Tevfik Paşa, ferman çıkışından bir hayli zaman önce 26 Haziran 1879 (6 Recep 1296) da, Mısır idaresini fiilî olarak yürütmeye başladı²¹⁴. Kendisi, bir sene sonra İngiliz nüfuzu altına girmiştir. Babasının zamanında ahali arasında meydana gelen hoşnutsuzluğu izale etmek yerine, kısa zamanda İngiliz diplomatı ve Mısır konsolosu Mallet'in telkinlerine kapılmıştır. Zamanında teşkil edilen Heyet-i Nüzzarın ilk işi İsmail Paşa zamanında kaldırılan Fransız ve İngiliz umumî müfettişlerinin tekrar tayin edilmesi olmuştur²¹⁵.

Tevfik Paşa'nın başa geçmesiyle Mısır'da yeni bir dönem başlıyordu. İngiltere ve Fransa, bundan böyle Mısır'ın mâli ve idâri denetimini birlikte yürütmeye karar vererek bir menfaat ortaklığına girdiler. Bu ikili kontrol 15 Kasım 1879 kararnamesiyle resmîleşerek başlamış oldu. Bu kararnameyle borçların yeniden düzenlenmesi için bir *Tasfiye-i Düyûn Komisyonu* teşkil olundu. Komisyonda İngiltere ve Fransa ikişer adet temsilciye sahipken Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya'nın birer tane temsilcisi bulunuyordu²¹⁶. Bu devletlerin ahali içinde Mısır tahvilatına sahip olanlar vardı. Komisyonda memur bulundurma gerekçelerini buna bağlıyorlardı. Halbuki Osmanlı Devleti içinde Mısır tahvilâtına iştirak eden yoktu. Fakat sandık idaresinde memur bulundurma gerekliliğini tahvil sahiplerinin menfaatlerinin gözetilmesi açısından değil, metbuiyyet hakları dahilinde Mısır'ın malî durumuna nezaret etmek için zarurî görüyordu. Kaldı ki Mehmet Ali Paşa zamanında 1841 fermanında Osmanlı Devleti'nin Mısır malîyesine nezareti hakkında şart mevcuttu. İngiltere Hükümeti de dahil olmak üzere tüm diğer devletlerin bu hususu kabul etmesi gerekiyordu. Bundan başka Bâb-1 Âli'ce gönderilen memurun mevki yönünden diğer devlet memurlarından ayrıcalıklı olması gerektiği halde bunların hiçbirini dikkate alınmamıştı. Mesele daha

²¹³ Bâb-1 Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.58.

²¹⁴ Bâb-1 Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.56.

²¹⁵ Osman Nuri; a.g.e., s.678-679.

²¹⁶ Mustafa GENÇOĞLU; *İngiliz Hakimiyetinde Mısır*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997 s.42- 43.

sonra Mısır komiserliği vasıtasıyla çözümlenmeye çalışıldıysa da Sir Henry Drummond Wolff ile yapılan birinci mukavelede, Osmanlı Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın buradaki vazife süresinin sınırlı olması buna mani olmuştur²¹⁷.

Komisyonunda toplam dört temsilci ile oy çokluğu elde eden İngiltere ve Fransa böylece istedikleri kararları çıkardılar. Bu kararların 17 Temmuz 1880'de Hidiv tarafından onaylanmasıyla ortaya çıkan Tasfiye Kanunu tam olarak bir İngiliz-Fransız ittifakının ürünüydü. Tasfiye Kanununa göre, Mısır'ın yıllık geliri öncekinden daha düşük bir miktarda tahminen 3 milyon sterlin olarak tespit edildi ve iki eşit parçaya bölündü. Bunun yarısı Düyün-ı Umumiye sandığına ayrılırken diğer yarısı Mısır Hükümetine bırakıldı. Fakat Mısır Hükümeti kendine ayrılan kısım ile Bâb-ı Âli'ye ödemekle mükellef olduğu vergiden başka Düyün-ı Umumiyenin uğrayabileceği zararları karşılamakla yükümlü tutuldu²¹⁸. Öte yandan Tasfiye Kanunu ile Mısır'ın borçları tahminen 100 milyon lira olarak tespit edilmişti. Bu borcu ve faizlerinin ödenmesi için sözünü ettiğimiz bir kısım gelirlere el konulmasından başka İsmail Paşa tarafından uygulamaya konulan mukabele kanunu lağvedilerek, peşin olarak alınmış olan beş senelik vergilerin iadesi karar altına alındı. Tasarruf maksadıyla pek çok memur açığa alındı. Buna mukabil kadro harici subayların sayısı artırıldı²¹⁹.

b- Ahmed Urâbî Paşa'nın Ortaya Çıkışı

Tevfik Paşa'nın hidivliğinin ilk yıllarında Harbiye Nazırlığında bulunan Osman Rıfkı Paşa, subayların terfiine dair düzenlediği kanun ile orduda hoşnutsuzluğa sebep olmuştu. Nazırın Çerkez asıllı olması ve tertip ettiği kanun ile hemşehrilerinin tarafını tutması, Arap soyundan gelenlerin terfiini güçleştirdi²²⁰. Urâbî Paşa'nın bu uygulama hakkındaki açıklamasına göre, 1880'de oniki piyade alayından oluşan Mısır ordusu, 1881'de Osman Rıfkı Paşa'nın idaresi sırasında altı alaya indirilmişti. Mısır'daki uygulama ırkçılığa dayanıyordu. Bu sebeple terfi, madalyası ve ödüllerin tümü Memlûklerden itibaren Çerkez ırkından gelenlere veriliyordu. Sonra bu hizipçilik Mısırlı olmayan Türklere ve diğer ırklara da sirayet etti. Mısırlılara mecburiyet haricinde ne iş veriliyordu ne de terfi edebiliyorlardı. Yalnızca diğer gruplardan işe

²¹⁷ Said Paşa; *Said Paşa'nın Kâmil Paşa Hatıratına Cevapları*, İstanbul, 1327, s.77.

²¹⁸ GENÇOĞLU; *a.g.e.*, s.42-43.

²¹⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *a.g.e.*, s.60-61.

²²⁰ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *a.g.e.*, s.61.

yarayan ve uygun elemanlar olmadığı zaman bunlardan istifadeye gidiliyordu.²²¹ Bu ve benzer sebeplerden dolayı duyulan memnuniyetsizlik, ihtilal arayışı içine giren tertipçilerde, ırkçılık fikrini de uyandırdı. Bu hareketlerin öncüleri ise orduda miralay rütbesi taşıyan Urâbî bey ve iki arkadaşıydı²²². Urâbî Paşa, sözü edilen sebeplerden dolayı derin endişeye sürüklenen Mısırlı subayların kendi etrafında toplandığını belirtmektedir²²³.

Urâbî Paşa, fellah zümresinden olup²²⁴ 1840 yılında aşağı Mısır'ın Şarkıyye vilayetinde Zagazig'in yakınında küçük bir köyde doğmuştu. 10 dönüm kadar bir toprak sahibi olan babası köy muhtarıydı. Yerel bir okulda ilk eğitimini aldıktan sonra Urâbî, ondört yaşında orduya alınmadan önce –çünkü orduya daha çok yerli Mısırlı almak Hidiv Said Paşa'nın bir politikasıydı- iki yıl öğrenim gördüğü el-Ezher'e gönderildi. Ordu yönetiminde kâtip olarak kabul edilen Urâbî, rütbe alarak hizmet vermek istedi ki bu aşamadan sonra inceleme ve terfii neticesinde hızla yükseldi ve Said Paşa'ya yaver olarak atandı. Urâbî 1863 yılında Hidiv ölmeden bir yıl önce Yarbay rütbesine yükselmişti. Said Paşa'nın tahta geçecek varisi İsmail, Türkçe konuşan seçkin Çerkez sınıfına sempatiyle bakıyordu ve orduda Mısırlı görevli toplama politikasından vazgeçti. Urâbî önemsenmedi, on iki yıl aynı rütbede hizmet verdi²²⁵. 1876 yılında ordu görevlileri arasından gizli bir birlik oluşturuldu. Bu birliğin üyeleri arasında Tefvik Paşa'nın hükümlerlik dönemindeki olaylarda önemli bir rol oynayacak olan Ahmed Urâbî, Ali Fehmi ve Abdal- el Hilmi de vardı. 1879'da İsmail'in idaresinin sonuna doğru bu gizli birlik, dini liderler ve delegeler kurulunun üyeleri de dahil nasyonalist bir teşkilata dönüştü²²⁶. Urâbî Paşa'nın alayıyla birlikte bilinmezlik içinde geçen bir çok yılı, 18 Şubat 1879'da, Reis-i Nüzzar Nubar Paşa'ya ve İngiliz Bakana karşı neredeyse ayaklanmaya dönüşebilecek bir kargaşada İsmail Paşa tarafından öne sürülmesiyle sona erdi. Aynı alayda yarbay olan Nadi ve Subay Ali Rubi ile birlikte askerî mahkeme tarafından yardımlılıkla suçlandılar. Fakat bu, gösteriyi planlama konusunda oynadığı rolü kamufle etmek için İsmail Paşa tarafından verilmiş yanlış bir karardı. Daha o

²²¹ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s.18.

²²² Bâb-ı Âli Hariciye Nezaretî; a.g.e., s.61.

²²³ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s.18.

²²⁴ Rauf Ahmet HOTİNLİ; "Urâbî Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, I, İstanbul,1993,s. 470.

²²⁵ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s.8-9.

²²⁶ P.M.HOLT; *Political And Social Change İn Modern Egypt*. London, 1968, s.212.

akşam Resetta'dan geldiklerine dair masumiyetleri ile ilgili yaptıkları protestoya aldırış edilmedi ve üç subay, alaylarından ayrıldı ve vilâyetlerde başka görevlere atandı. Urâbî Paşa ise İskenderiye'de vergi tahsil acenteliğine getirildi. Ancak, İsmail'in azli ve sürgünü ve oğlu Tevfik'in hidiv olarak göreve gelişiyle, Urâbî Paşa ve yardımcılarını alaylarında eski mevkilerine geri getirildiler²²⁷.

Urâbî Paşa, yüksek askeri rütbesinin yanı sıra, orta çapta bir politikacı idi. Sahip olduğu hitabet yeteneği sayesinde, Mısır halkını büyük ölçüde etkileyecek ve Mısır'da yabancı nüfuza karşı hararetle milliyetçiliği savunacaktı. Ülkenin mevcut durumu, Urâbî Paşa'yı sadece orduda olan fellahların değil, aynı zamanda hidivlerin despotik yönetimlerine son verilmesini isteyen orta sınıf aydınlar dahil, tüm Mısır'ın lideri yapmıştı²²⁸. 1881 yılının başında yerli bir miralayın tayini münasebetiyle, Urâbî Paşa ve arkadaşları, Reis-i Nüzzar Riyaz Paşa'ya bir dilekçe vererek Harbiye Nazırından şikayet ettiler. Urâbî Paşa bu dilekçenin asıl amacının Mısırlılarla, hükümet kadrolarında bulunanlar arasında arkadaşlık ve iyi dilek duygularını oluşturmak ve kalplerinde, eşitsizlikten dolayı büyüyen düşmanlık ve ırkçılık gibi herkese çok zararlı olan duyguları değiştirmeyi hedeflediğini belirtmektedir. Sonuç olarak Hidiv başkanlığında yapılan hükümet toplantısında bu dilekçe ele alınmış, Mısır'da alışılmış tarzda soruşturma açılması kararıyla toplantı sonuçlanmıştır. Fakat böyle bir dilekçe ile hükümetin başındakilerden şikayet edilmesi alışlagelmişin dışında bir şeydi. Dolayısıyla Urâbî Paşa ve arkadaşlarının gizli bir şekilde ölümle cezalandırılacakları aşikârdı²²⁹. Nitekim Riyaz Paşa bu üç miralayı derhal tutuklattı fakat mensup oldukları alaylar harbiye nezaretini sardı ve komutanlarını kurtardılar. Urâbî Paşa hadise üzerine bu olayların başına geçerek Abidin Sarayına gitti, Hidiv'den Harbiye Nazırının azlini istemek suretiyle alenen isyan etti. Tevfik Paşa da yanına gelmiş olan Fransız ve İngiliz konsoloslarının tavsiyelerine uyarak göstericilere boyun eğmiş ve ırkçı hareketin tertipçilerinden biri olan Mahmut Sami Paşa'yı Harbiye Nezaretine tayin etmiştir²³⁰.

Harbiye Nazırı Osman Rıfıkı Paşa'nın azline muvaffak olan subaylar, bu defa maaşlarının artırılması ve bazı askeri nizamların değiştirilmesini istemeye kalkıştılar. Nisan 1881'de Urâbî Paşa'nın başkanlığında bir örgüt teşkil edildi. Diğer taraftan da

²²⁷ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s.8-9.

²²⁸ Peter MANSFIELD; *Mısır İhtilali ve Nasır*, Çeviren: Ergün Tunali, İstanbul,1967,s.15. Mısır'da milliyetçiliğin tarihi için bkz. "Mısır Milliyetçiliğine Doğru".

²²⁹ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s.18.

²³⁰ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.61-62.

kasaba ve köylerde gizlice bildiriler dağıtılarak Riyaz Paşa kabinesi, yabancılara alet olmakla itham ediliyordu. Memleketin huzuru için bakanların düşmesine ve meşrutiyet idaresinin tesisinden başka çare kalmadığına dair ahali kışkırtılıyor ve ihtilâl sürükleniyordu. Bu teşebbüslerden haberdar olan Hidiv ve Reis-i Nüzzar Riyaz Paşa, ihtilâl hazırlıklarını durdurabilmek maksadıyla Mahmut Sami Paşa'yı azletti ve yerine Hidiv'in akrabalarından Davut Fethi Paşa, Harbiye Nazırlığına getirildi. Bazı alaylar da Kahire'den İskenderiye'ye uzaklaştırıldı²³¹. Hidiv ve Riyaz Paşa, Urâbî Paşa'nın sürekli büyüyen popülaritesini ve gücünü yıkma yolları arıyordu²³². Bunun üzerine, Urâbî Paşa'nın Harbiye Nazırına gönderdiği mektupta, alayları birbirinden koparmaktaki maksadın birliklerini dağıtmak ve perişan etmek olduğunu, kolay kolay nefislerini teslim etmeyeceklerini, hareketi emr olunan alayı durdurmak için diğer bir emir verilmesi gerektiğini, Cuma günü saat dokuzda Abidin Sarayı meydanında alayların tümünü toplayarak canlarının teminini talep edeceklerini, bu durumu konsoloslara da ihbar edeceklerini bildirdi. Urâbî Paşa bundan başka sözlü olarak meşrutiyet idaresinin kabul edildiği bir Mebusan Meclisi açılmasını ve Heyet-i Nüzzar'ın değiştirilmesini de istedi. Mektup Hidiv Tevfik Paşa tarafından 9 Eylül 1881'de bir telgrafla Bâb-ı Âli'ye bildirildi²³³. Urâbî Paşa ve çevresinde toplanan Vatanîler (milliyetçiler), aynı gün Abidin Sarayı önünde askeri nümâyîşe yeltendiler. Bu hareket üzerine Tevfik Paşa, Bâb-ı Âli'ye bir telgraf daha gönderdi ve Urâbî Paşa'ya tâbi olan askerlerle başatmenin mümkün olmadığından bahisle kendi kumandasında bulunmak üzere Osmanlı Devleti'nin Mısır'a süratle 20 taburluk bir kuvvet göndermesini talep etti.²³⁴ Urâbî ve maiyetindeki askerlerin bir kısmı sarayı kuşattı ve geriye kalanlar sarayın önündeki büyük meydanın çevresine dizildi. Urâbî Paşa saraydan çıkan Hidiv'den üç talepte bulundu. Önce Riyaz Paşa'nın tamamen azledilmesini ve yeni bir hükümetin atanmasını, ikinci olarak Mebusan Meclisinin açılmasını üçüncü olarak da ordu gücünün, Sultanın 1879 tarihli fermanı ile izin verilen maksimum düzey olan 18.000'e çıkartılmasını istedi. Hidiv buna cevap olarak, bu konularda karar almanın kendi insiyatifinde olduğunu söyledi, kısa bir görüşmeden sonra saraya çekildi²³⁵. Urâbî Paşa bu nümâyîş sırasında askerlere, Çerkezler dahil

²³¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.62.

²³² From the Blunt Manuscript; a.g.e., s.10.

²³³ Said Paşa; **Said Paşa'nın Hatıratı**, I, İstanbul, 1328, s.73.

²³⁴ Said Paşa; a.g.e., s.73.

²³⁵ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s.10-11.

kimseye zarar verilmemesi için emir verdiğini kanun dışı davranmamaları ve insan haklarına riayet etmeleri gerektiğini söylemiş daha sonra da kışlarına geri dönmeleri emrini vermişti. Öte yandan İngiliz ve Fransız konsolosları ve diğer Avrupa temsilcilerine de durumu açıklayan bir mesaj gönderdi ve onların yardımlarını istedi. Bütün Avrupalıların kendi korumaları altında olduğunu dile getirdi²³⁶. Bununla birlikte, bu hareket, Urâbî Paşa'nın ve arkadaşlarının ülke içindeki prestijlerini arttırmıştı. Bu yükseliş Avrupa'da hoşnutsuzluk olarak kendini gösterdi. Londra basını, Mısır'dan gelen ve Urâbî Paşayı ciddi bir şekilde eleştiren raporlara ehemmiyet vererek, dikkatleri onun üzerine yoğunlaştırıyordu. Maksadı, İngiliz okuyucuları ve hükümetini Urâbî Paşa'nın gerçek ve yüksek sesli bir Mısır millî hareketini temsil ettiğine inandırmaktı. İleri sürülen husus, Urâbî Paşa'nın Avrupa kamuoyu üzerinde fanatik Müslüman unsurları kullanan ve bunlardan destek alan genel bir diktatör olduğuydu²³⁷. Fakat Kahire'de yapılan gösteri neticesinde Riyaz Paşa²³⁸ kabinesi düşmüştü. Tefvik Paşa İstanbul'a gönderdiği 10 Eylül 1881 (16 Şevval 1298) tarihli telgrafta, sarayı kuşatan askerlerin nazırların değişmesi dışındaki, tüm isteklerden vazgeçtiğini ve kışlarına döndüğünü, İstanbul'dan asker gönderilmesine lüzum kalmadığını bildirdi²³⁹. Vatanîler, istediklerini yaptırmayı başarmışlardı. Kabinenin düşmesiyle Şerif Paşa başkanlığında yeni bir heyet teşkil olundu. Öte yandan Vatanîlerin iktidar için mücadele etmesi İngiltere ve Fransa'nın işine geliyordu. Bu mücadele anarşik bir ortam yaratıyor, mevkiini muhafaza etmek isteyen Hidiv, konsoloslardan yardım istiyordu. Fransa ve İngiltere'nin isteği de bu idi²⁴⁰. Böylece Mısır üzerinde sağlamak istedikleri kontrol

²³⁶ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s.15-19.

²³⁷ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s. 11.

²³⁸ Riyaz Paşa; Sonraki konularda zikredeceğimiz, Urâbî Paşa'nın Mayıs 1881'de Bâbîâli'ye sunduğu arızasında ifade ettiği üzere, İngilizlerin, nezarete tayin etmek ve kendisiyle anlaşmak suretiyle, emellerine ulaşmak istediği bir kimseydi. Paşa'nın maksadı ise, Mısır'ı Osmanlı tabiiyetinden çıkarıp, Hindistan gibi İngilizlere tabi olmak kaydıyla kendisi de vali olmaktı. Bunun için gözle görülür bir biçimde önemli memuriyetleri İngilizlere teslim etmeğe ve yerlileri işten çıkarmaya başlamıştır. Bu suretle İngiliz konsolosunun rızasını kazanmakta İngilizlerin yakın gelecekte girişeceği fesatlık, ayaklanma ve müdahale zinciri ile işgal planını kolaylaştırmaktadır. Öte yandan Hidiv'i de, İngiltere Devletinin kendi tâbiyeti altında müstakil bir hükümdar yapacağı yolunda aldatıyordu. Hidivin memuriyet ve temayülünü görünce memleketin kısa bir süre içinde İngiliz himayesine gireceğini söylemeye başlamıştı. Gayesi halkın fikrini buna alıştırmaktı. Riyaz Paşa bu maksada ulaşmaya çalışırken, Harbiye Nazırı Osman Rıfkı Paşa'yı da yanına almıştı. İngilizlere olan meyline uydurduğu kılıf ise memleketi fenalık ve içinde kaldığı karışıklıktan kurtarma sözleriydi. BOA, YEE, Nr. 39/ 2233/121/121, tarihsiz.

²³⁹ Said Paşa; Said Paşa'nın Hatıratı,, s.73.

²⁴⁰ KARAL;Osmanlı Tarihi, VIII , s.62.

için gerekli ortam kendiliğinden oluşuyor ve teşebbüslerini kendilerince meşrû gösterecek bir havaya bürünüyordu.

ba- Şerif Paşa Kabinesi ve Mısır'da Meşrutî İdârenin Tesisi

Şerif Paşa'nın 11 Eylül 1881'de kurduğu yeni heyet ile Mısır'da bir nevi meşrutiyet idaresi tesis edilmeye çalışıldı. Fakat Şerif Paşa bu defa askerî nüfuza karşı bir kuvvet teşkil etmek üzere bir Ayan Meclisi kurulmasını teklif etti. Bu meclis 7 Ocak 1882 (26 Kanûn-ı evvel 1881) de toplandı²⁴¹. Meşrutiyet Meclisinin esasları şu şekilde tespit edilmişti;

1. Hidivin tâbiyet hukuku ve imtiyazlarının dokunulmazlığı
2. Hidivin meşrutiyetin devamına dâir taahhütte bulunması ve buna riayet etmesi şartıyla Hidive sadakat ve itaat edilmesi
3. Siyasî ve mezhep hürriyeti
4. Hukukî eşitlik
5. Hidivin meclise karşı mesul bir Heyet-i Nüzzar ile hükümeti idare etmesi
6. Meclisin kanun yapma hakkı ve bütçeyi tetkik ve tasdik selahiyetine sahip olması
7. Mısır'a dair yapılacak malî mukaveleler ve vergi düzenlemelerinde Fransız ve İngiliz kontrolünün devamlılığı²⁴².

Özellikle bu son madde Mısır'daki yabancı müdahalesinin devamlılığını öngörüyordu, malî mukaveleler ve vergi düzenlemelerinde Fransız ve İngiliz kontrolünün devamlılığı, meclisin bu hususlarda selahiyetinin olmaması anlamını taşıyordu. Bir süre sonra Vatanîler, Hidiv'in siyasî ve malî açıdan büyük devletlerin tesirinde kaldığı söylentileriyle ona ve hükümete karşı tekrar birleştiler²⁴³.

bb- Urâbî Paşa Hareketinde Halim Paşa'nın Etkisi

Urâbî Paşa ve Vatanîlerin askeri hareketi ile Mısır'ın idâri yapısında önemli değişiklikler olmuştu. Hidiv Tevfik Paşa gönderdiği telgrafta Bâb-ı Âli'ye bu askerî hareketin İstanbul'da bulunan büyük amcası Halim Paşa tarafından teşvik edildiği haberini veriyordu. Halim Paşa ise Mısır'da meydana gelen karışıklıktan Tevfik

²⁴¹ J.H.KRAMERS; "Şerif Paşa", s.442.

²⁴² Bâb-ı Âli Hariciye Nezaretî; a.g.e., s.63.

²⁴³ J.H.KRAMERS; "Şerif Paşa", s.442.

Paşa'yı mesul tutuyordu, onun azledilerek yerine kendisinin tayin edilmesi gayretine girişmiş, Eğer Hidiv olursa Mısır'ın imtiyazlarını tamamen değiştireceğini Osmanlı Hükümetine vaat etmişti²⁴⁴.

Öte yandan Urâbî Paşa hareketinin Halim Paşa'nın teşvik ve tahrikleriyle çıktığı haberi yayılmıştı²⁴⁵. Mısır müftüsü Mehmet Ali, Padişaha gönderdiği arzuhalde Tevfik Paşa'nın azledilerek, yerine Halim Paşa'nın tayin edilmesini ve bunu kendisi ve Mısır ileri gelenleri tarafından istendiğini belirtmişti. Gerekçe olarak, Tevfik Paşa'nın adalet, asayiş ve hukuka aykırı hareket etmesi ve ecnebi müdahalesine göz yumması gösteriliyordu²⁴⁶. Nitekim Sadrazam Said Paşa'nın başkanlığında özel bir encümenin toplanması sağlandı ve Halim Paşa'nın tayini meselesi görüşüldü²⁴⁷. Fakat encümen üyeleri, Tevfik Paşa'ya itimat etmedikleri halde Mısır'ın mevcut durumu sebebiyle Hidiv değişikliğine teşebbüs etmenin güç olacağını bu mümkün olsa bile veraset usulü gereğince hidiviyete geçirilecek kişinin yine aynı aileden olacağı ve selefinden iyi çıkmayacağı kanaatine vardılar ve yapılan teklifin kabul edilmesinden bir fayda umulmadığına karar verdiler²⁴⁸. Öte yandan Urâbî Paşa'nın yükselişi ve başarılarından dolayı Avrupa'nın sözünü ettiğimiz endişesi çok şaşırılacak bir şey değildi. Çünkü o, Mısır'da muhafazakarlığın bir sembolü, sosyal, siyasî ve malî satatükonun savunucusu olan, Avrupa devletlerinin ve malîyecilerinin sempati duyduğu Riyaz Paşa'yı azlettirmişti. Ayrıca Avrupalı güçler, Mısır ordusu ile ilgili önerilen büyütmeye ihtimaline- bunun getireceği tüm malî ve askerî tehlikeleri de gözönünde bulundurarak hiç de soğukkanlı yaklaşmıyorlardı. Bunu takip eden haftalarda İngiliz, Fransız ve Osmanlı yetkililer çok geniş kapsamlı müzakerelerde bulundular. Hem Avrupa, hem de anayasa taraftarlarının ülke içindeki etkilerini azaltmak isteyen II. Abdülhamid, başlangıçta Mısır'a askerî birlik göndermeyi münasip görmüştü. Kaldı ki Hidiv de yukarıda sözü edildiği gibi askerî yardım talebinde bulunmuş idi. Avrupalı kontrolü karşısında eli kolu bağlı olan Hidiv, ülke işlerinde Avrupa müdahalesini azaltmak ve Mısır ordusunu kontrol altında tutmak için, Osmanlı'nın askerî varlığını kabul etmeye hazırdı. Fakat Fransa Tunus'ta yeni kurduğu koloni sebebiyle, asker sevkini Osmanlı Padişahının Kuzey Afrika'da otoritesini yeniden sağlamlaştıracak potansiyel bir tehlike

²⁴⁴ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.63.

²⁴⁵ HOCAOĞLU; a.g.e., s.172. Ayrıca bkz. A.ÇETİN-R.Çıldır, a.g.e., s.71.

²⁴⁶ BOA, YEE, Nr. :39/2238/121/121, 30 Mayıs 1882 (18 Mayıs 1298).

²⁴⁷ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.63.

²⁴⁸ Said Paşa; Said Paşa'nın Hatıratı, s.73.

olarak değerlendirmiş ve bu fikre şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca Mısır'daki Fransız temsilcisi Baron de Ring de açıkça Urâbî Paşa'nın destekçisiydi. İngiltere de Osmanlı müdahalesine karşı çıktı²⁴⁹. Bunun üzerine Padişahın isteği ile Mısır'a bir tahkikat heyeti gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu kararın alınmasının sebebi, Hidiv'in mevkiini sağlamlaştırmaktı. Nitekim Ali Nizamî başkanlığındaki heyet 14 Ekim 1881'de yola çıkarıldı²⁵⁰. Hidiv'i devletin bir valisi sıfatıyla manen desteklemekle görevli olan Ali Nizamî ve Fuat Paşalar aldıkları talimatı aşarak işi uzatmışlardı. Asker kışlalarını teftiş eder gibi gezdiler, muhtar bir eyalet olan Mısır'ı öteki vilayetler statüsünde görerek tavır takındılar²⁵¹. Hidiv ve Şerif Paşa heyetin gönderilmesinde Halim Paşa'nın tahriklerinin rol oynadığından şüphe etmişlerdi. Reis-i Nüzzar Şerif Paşa'nın şüphelerini Fransız ve İngiliz konsoloslara da açması üzerine²⁵² İngilizler Akdeniz'deki donanmalarının bir kısmına İskenderiye sularına gitmek üzere emir verdiler. Statükoyu korumak konusunda direndiklerini göstermek istiyorlardı. Bu hareket üzerine çıkan telaş karşısında Sadrazam Said Paşa İngiltere Sefiri Lord Dufferin'den Bâb-ı Âliye gelmesini rica etti. Yapılan görüşmede Said Paşa, İngiliz zırhlılarının çekilmesi talebinde bulundu. Lord Dufferin, donanmanın kısmen İskenderiye'ye gideceğini, bunun sebebinin ise Osmanlı Devleti memurlarının Mısır'da gereğinden fazla kalması ve Mısır'ın imtiyazını tayin eden fermanlara aykırı surette müdahalede bulunmaları olduğunu ifade etti. Said Paşa, memurların geri çağrılacağı hususunda, sefiri temin etti. İngiliz Sefiri de donanmanın İskenderiye'ye gitmesinin tehir edileceği yönünde söz verdi²⁵³. Bu arada Hidiv ve Şerif Paşa, heyetin Urâbî Paşa ve alayı ile temaslarını engellemek için gayret göstermişlerdi. Heyetin İstanbul'a dönmesiyle gemiler de İskenderiye'den çekildi²⁵⁴.

Görüldüğü üzere, Hidiv'in mevkiini sağlamlaştırmak üzere Osmanlı Devleti tarafından gönderilen heyetin teftişi İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'de bulunan donanmalarının bir kısmını İskenderiye'ye gönderecek kadar ileri gitmesine sebep olmuştur. Zirâ Mısır idâresi üzerinde sağlamaya başladıkları kontrolün Osmanlı Devleti

²⁴⁹ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s. 11.

²⁵⁰ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.63.

²⁵¹ Said Paşa; **Said Paşa'nın Hatıratı**, s.73.

²⁵² Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.63-64.

²⁵³ Said Paşa; **Said Paşa'nın Hatıratı**, s.74.

²⁵⁴ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.63-64.

müdahalesiyle engellenmesini istemiyorlardı. Hidiv'in mevkisini Vatanîlere karşı korumayı sözde kendileri üstlenecekti.

c- Şerif Paşa Kabinesi'nin İstifası

İngiltere ve Fransa hükümetleri, mâli kontrol memurları vasıtasıyla Hidiv'i meclise karşı destekleyeceklerini açıkladılar. Maksatları meclisin, bütçe tetkik ve tasdik selahiyetine sahip olmaması idi²⁵⁵. Yeni kabinenin başkanı Şerif Paşa, bu hususta gelen itirazları uzaklaştırmaya çalıştı, fakat muvaffak olamadı. Vatanîler meclisi destekleyerek bir cephe teşkil etmekte idiler. Bu durumun hükümetin zaafından kaynaklandığını ileri sürüyorlardı. Urâbî Paşa'nın tertibi ile Meclis-i Nüvvab içinden bazı kimseler bir araya gelerek Hidiv'e müracaat etti ve Şerif Paşa heyetinin istifasını talep etti. Fakat Fransa ve İngiltere Mısır hükümetinin mevkiini sağlamlaştırmak ve Vatanîleri korkutmak ümidiyle 7 Ocak 1882 tarihinde Hidiv'e bir nota vererek kendisini koruyacaklarını taahhüt ediyordu²⁵⁶. Hidiv iki ateş arasında kalmıştı²⁵⁷. Bu durumu İngiltere ve Fransa'nın Mısır işlerine doğrudan müdahalesi biçiminde değerlendiren Bâb-ı Âli, protestoda bulundu. Bu tepki diğer devletlerce de desteklendi. Bu arada, bütçenin arzına müteakip bir meclis krizi daha patlak verdi. Kamu borcu ile ilgili ödemeye ayrılan tutar, bütçenin ilk kısmı olup ihtilafın dışında kaldı. Bununla birlikte, Meclis, devlet harcamaları için tahsis edilmiş olan, bütçenin ikinci kısmındaki tutarların tertibi ile ilgili oy kullanma hakkına sahip olduğu konusunda ısrar etti. Bu sırada İngiltere ve Fransa'nın şiddetli tesiri altında bulunan Şerif Paşa ve Heyet-i Nüzzar tesis edilen prosedürlerde herhangi bir değişikliği reddediyorlardı. Bu yolla sözü edilen tutarlar üzerinde özel bir otorite kurulmuş ve itiraz hakkına karşı çıkılmıştı. Fakat Urâbî Paşa ve Vatanîler tarafından desteklenen meclis, bütçenin tetkik ve tasdiki üzerinde sahip olduğu hak ve selahiyetin, yabancı güç temsilcilerinin haklarının önüne geçmesi konusunda kararlı bir şekilde ısrar ediyordu ve bir kez daha hükümet değişikliği tehdidinde bulundular. Hidiv buna muvafakat etmeye zorlandı²⁵⁸.

Şerif Paşa liberal fikirlere sahip bir devlet adamı olarak hükümeti kurmuştu, fakat iktidar Fransa ve İngiltere'nin elindeydi. Bu nota ile *Mısır'ın ve halkının kaderini*

²⁵⁵ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII, s.92.

²⁵⁶ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.64.

²⁵⁷ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII s.92.

²⁵⁸ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s.12.

kontrol altına almak için istediği güç ve güvenin Hidiv'e verilmesini amaçlayan İngiliz ve Fransız niyeti tebliğ edilmiş oluyordu. Nota, amaçları açısından beklenmedik ve yüzeysel bir anlam ihtiva etse bile, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Sultanı da dahil, her taraftan gelen itirazlara rağmen, Mısır'a müdahale etmeye hazır olduklarının açık bir kanıtıydı²⁵⁹. Diğer taraftan, hazırlanan anayasa, Tevfik Paşa tarafından kabul edilmeyince Şerif Paşa istifa etti²⁶⁰. Olaylar karşısında müşkül durumda kalan Tevfik Paşa, Şerif Paşa'nın istifasını kabul ederek, Vatanîlerden bir hükümet teşkil etmek zorunda kaldı. Mahmut Sami Paşa Reis-i Nüzzarlığa, Urâbî Paşa da Harbiye Nazırlığına getirildi (2 Şubat 1882)²⁶¹.

Urâbî Paşa'nın etrafında toplanan milliyetçiler, Mısır ahalisinin önemli bir kısmı, Mısır idaresinde söz sahibi bazı devlet adamları ve ordudaki Mısırlı subaylar arasında bir işbirliği doğmuştu. Bu birleşme Avrupalı devletlere Türk Milliyetçiliği yapan subaylara ve Çerkezlere karşı bir hareketti. *Mısır Mısırlıdır* sloganıyla memleketin her tarafından büyük tesir yaparak destek görmeğe başladılar²⁶².

d- Hükümet İşlerinin Vatanîlerin Eline Geçmesi, Çerkez Subaylar Meselesi

2 Şubat 1882'de Harbiye Nazırı olan Urâbî Paşa bütün nüfuzu eline almıştı. Hidiv yabancılarla işbirliği yaparsa, Hidivliği ortadan kaldıracığını bildirdi ve Mısır idaresinde çalışan mâli kontrol heyeti dahil bütün Avrupalıları işten çıkardı²⁶³. Fakat, meclisin malî işleri kontrol yetkisi talebi Fransız ve İngiliz hükümeti tarafından reddedilmişti²⁶⁴.

Avrupalı devletler, Urâbî Paşa hareketinin Hidiv'in otoritesini ve dolayısıyla kendi fikirleri çerçevesinde yürüttüğü idareyi sarsacağını anlamışlardı. Fakat meselenin çözümü hususunda Fransa ve İngiltere arasında farklı görüş ve ihtilaflar mevcuttu.

Fransa, Tunus ve Cezayir'deki menfaatlerinin bozulmaması için Türk kuvvetlerinin Kuzey Afrika'da görünmesine mani olmaya çalışacağını belirtirken, İngiltere eski muhalefet lideri Gladstone, Hidiv'in otoritesini temin etme görevinin

²⁵⁹ From the Blunt Manuscript; a.g.e., s.12.

²⁶⁰ MANSFIELD; a.g.e., s.14.

²⁶¹ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII s.92.

²⁶² HASLİP; a.g.e., s.191.

²⁶³ Hilmi Kâmil BAYUR; *Sadrazam Kamil Paşa ve Siyasî Hayatı*, Ankara, 1954, s.102.

²⁶⁴ MANSFIELD; a.g.e., s.14. Ayrıca bkz. KARAL; s.92.

Osmanlı Devletine ait olduğunu düşünüyordu²⁶⁵. Nitekim, yeni hükümetin askerî uygulamaları Osmanlı Hükümetini Mısır hadiseleriyle yakından ilgilenmeye mecbur edecekti²⁶⁶.

Mahmut Sâmî Paşa ve Urâbî Paşa orduyu düzenlemeye ve asker sayısını arttırmaya başladılar. Urâbî Paşa, kendini destekleyen 600 subayı terfi ettirdi. Çerkez subayları, terfiden mahrum bırakılarak o sırada baş göstermeye başlayan Mehdi isyanı vesilesiyle Sudan'a sevk edilmelerine teşebbüs edildi. Tabii olarak bunlar arasında memnuniyetsizlik görülmeye başlandı ve Urâbî Paşa'ya suikast tertipledikleri haberi alındı. Bu istihbarat sebep gösterilerek 40 kadar subay tutuklanarak Dîvân-ı Harbe sevk edildi²⁶⁷. Tevkif edilen subaylar, Mısır'a donanma gönderilmesi²⁶⁸ ve muhakemelerine dair irade buyrulması isteğiyle Mabeyn'e telgraf gönderdiler. Bunun üzerine Padişah, Sadrazam Said Paşa vasıtasıyla Hidiv'e gönderdiği telgrafta tahkikat evrakının İstanbul'a gönderilmesini²⁶⁹ ve irade çıkmadığı sürece bir şey yapılmamasını emretti²⁷⁰ Said Paşa Padişahın emri karşısında, zabıtların muhakemesine müdahaleye yetkileri olmadığını, donanma irsalinin ise bazı devletlerin itirazını ve müdahalelerini beraberinde getireceği fikrini önü sürdü²⁷¹. Bu açıklama üzerine Said Paşa 2 Mayıs 1882'de Sadrazamlıktan azl olunarak yerine Abdurrahman Nureddin Paşa getirildi²⁷². Bununla beraber Mısır'da gizlice kurulan dîvân-ı harp mahkemelerinde eski Harbiye Nazırı Osman Rıfki Paşa da dahil, kırk kadar amir ve zabitanın rütbelerinin alınmasına ve Sudan'a sürgün edilmesine karar verildi²⁷³.

Urâbî Paşa 22 Temmuz 1882 tarihli arızasında bu meseleye değinmiş ve suçluların Sudan'a sürgün edilmesinin divan-ı harbce en hafif ceza olarak uygun görüldüğünü asıl istenen cezanın ise idam olduğunu ifade etmiştir. Urâbî Paşa, bu cezanın hiç de hafif olmadığını, suçluların Mısır memleketi sınırları dışında nereye isterlerse oraya gitmeleri gerektiğini, zirâ çok fazla sıcak iklimlerde yaşayamayacaklarını teklif etmiş, ancak Hidiv'i buna razı edememişti. Dolayısıyla

²⁶⁵ HASLİP; a.g.e., s.193.

²⁶⁶ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII s.92.

²⁶⁷ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.65-66.

²⁶⁸ Said Paşa; *Said Paşa'nın Hatıratı*, s.74-75.

²⁶⁹ Ercüment KURAN; "Said Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, X, İstanbul,1993, s.83.

²⁷⁰ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII, s.93.

²⁷¹ Said Paşa; *Said Paşa'nın Hatıratı*, s.74-75.

²⁷² KORKUT; a.g.e., s.51.

²⁷³ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.66.

kararın esas sorumlusu olarak Hidiv'i gösteriyordu. Ona göre Hidiv, Osmanlı tâbiyetinden ayrılmak istemeyen Mısır zâbitanını ortadan kaldırmak ve İngiltere'nin himayesinde kendisine vaat edilen istikbale bir an evvel ulaşmak niyetindeydi²⁷⁴. Daha sonra Heyet-i Nüzzar, cezanın hafifletilmesi için Hidiv'e teklifte bulundular, Hidiv, Bâb-ı Âli'den bu hususta bir emir olmadıkça bir karar veremeyeceğini beyan etmişti. Ancak, Fransa ve İngiltere konsolosu bunu haber alınca kararı Hidiv'e tasdik ettirdiler. Hidiv kararı onaylamakla bu devletlere ne derece temayül gösterdiğini sergiliyordu. Bu durum hem nazır, hem de halk beyninde endişe ve heyecan yaratmıştı²⁷⁵.

Heyet-i Nüzzar, Tevfik Paşa'nın, Avrupalı devletlerin baskısı altında bu derece kalabilmesine tepki olarak Hidiv ile münasebetlerini kestiler ve meclis-i nüvvab toplantıya davet edilerek Hidiv'in düşürülmesine teşebbüs edildi²⁷⁶. Hatta Mahmut Sami Paşa, Padişah ve Bâb-ı Âli'ye gönderdiği raporda Mısırın durumundan başka Hidiv'in görevinden alınmasına dikkati çekiyordu. Mahmut Sami'den başka Urâbî Paşa'nın da Hidiv'in azledilmesi ve yerine Halim Paşa'nın getirilmesi hususundaki maruzatları padişah tarafından kabul edilmesine rağmen Said Paşa başkanlığında Bâb-ı Âli'de toplanan bir komisyon bu isteği uygun bulmadı²⁷⁷. Vatanîlerin Halim Paşa'yı maksatlarına alet etmek için istedikleri²⁷⁸ Hidiv değişikliğinin devletlerarası ihtilaflara yol açacağı²⁷⁹ fikriyle Tevfik Paşa'nın yerinde kalması kararlaştırıldı. Durum üzerine II.Abdülhamid Hidiv'in nüfuzunu sağlamlaştırmak maksadıyla Mısır'a yeni bir heyet gönderilmesine karar verdi²⁸⁰.

e- Seyyid Esat Efendi'nin Mısır'a Gönderilmesi

Mısır'ın durumu hakkında, gerek hidivlikten gelen telgraflar, gerekse Reis-i Nüzzar Mahmut Sami Paşa'nın raporu padişaha ulaşmaktaydı. Diğer taraftan saray erkânından Seyyid Esad Efendi, Cidde'den dönerken Urâbî Paşa tarafından davet edilmişti. Urâbî Paşa Osmanlı idaresinden beklentilerinin Padişaha iletilmesini istiyordu. Seyyid Esat Efendi durumu padişaha bildirdi. Bunun üzerine Padişah

²⁷⁴ BOA, YEE, Nr. 39/2238/121/121, 22 Temmuz 1882 (7 Ramazan 1299).

²⁷⁵ BOA, YEE, Nr. 39/2238/121/121, 22 Temmuz 1882 (7 Ramazan 1299).

²⁷⁶ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.67.

²⁷⁷ Zekeriya KURŞUN; *Küçük Mehmet Said Paşa (Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914*, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1991, s.40.

²⁷⁸ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.67.

²⁷⁹ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII, s.93.

²⁸⁰ KURŞUN; a.g.e., s.40.

II.Abdülhamid, Mısır'ın vaziyetini daha iyi anlamak maksadıyla araştırma ve soruşturma yapmak için Seyyid Esat Efendi'nin gizli ve gayri resmî bir biçimde görevlendirilmesine karar verdi²⁸¹. Osmanlı İdaresi, yukarıda sözü edildiği gibi hidiv değişikliği için yapılan teklifleri uygun görmemiş ve Hidiv'in otoritesini sağlamlaştırmak için Mısır'a bir heyet göndermeye karar vermişti²⁸². Seyyid Esat Efendi, Derviş Paşa maiyetinde Mısır'a gönderilecek olan heyetin haricinde Padişah tarafından Mısır'a gizlice görevlendirilen kişiydi. Kendisi, Nazırlar, Urâbî Paşa ve Hidiv ile ayrı ayrı görüşerek Mısır halkının nabzını yokladı.

Seyyid Esat Efendi'nin verdiği malumat, Mısır'ın vaziyeti hakkında evvelce gelen haberleri hemen hemen doğruluyordu. Hidiv ile Nazırlar arasında ihtilaflar vardı. Çerkez subaylar meselesi bu ihtilafı daha da gerginleştirmişti. Hidiv'in askerî gruba karşı zaafiyeti belirgin bir hale gelmiş, Urâbî Paşa da Harbiye Nazırlığına getirilmesinden itibaren nüfuzu bütünüyle eline almıştı²⁸³. Nazırlar Tevfik Paşa'nın Mısır'ı iyi idare edememesinden şikayetçilerdi. Görevinden alınıp yerine Halim Paşa'nın getirilmesini istiyorlardı. Askeri komutanları tahrik ederek, Urâbî Paşa'nın Harbiye Nezaretinde kalmasını daimi kılmaya çalışıyorlardı²⁸⁴. Urâbî Paşa'nın 1882 yılı Mayıs ayında bütün Avrupalı memurları görevden alması üzerine İngiliz ve Fransız Konsolosları kendisi ile görüşerek, Harbiye nazırlığı görevinden istifa etmesini, yeterli bir maaşın tahsis edilmesi karşılığında Mısır'ı terk etmesini istediler. Urâbî Paşa bu teklifi reddetti. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız Hükümeti İskenderiye'ye donanma sevkettiler²⁸⁵. Devletler böyle davranmalarının sebebini, Heyet-i Nüzzarın Hidiv'e itaat etmesini sağlamak ve Mısır'da bulunan teba ve tüccarını bu karışıklık karşısında muhafaza etmek maksadına dayandırıyorlardı²⁸⁶.

Avrupalı güçler, Hidiv'in mevkiini sağlamlaştırmaya çalışıyor görünüyorsa da esasen, onu kendilerinin kuklası durumuna düşürüyorlardı. Öte yandan bu hareket Bâb-ı Âli'nin Mısır üzerindeki hukukunu ihlal edici bir durumdu. Bu müdahale karşısında durumun günden güne fenalaştığını Tevfik Paşa da anlamakta gecikmemişti ve Osmanlı Devleti'nden askerî yardım talebinde bulundu.

²⁸¹ BOA, YEE, Nr. 39/2298/121/121, 1 Haziran 1882 (14 Receb 1289).

²⁸² KARAL; Osmanlı Tarihi, VIII, s.93.

²⁸³ KURŞUN; a.g.e., s.40.

²⁸⁴ BOA, YEE, Nr. 39/2298/121/121, 1 Haziran 1882 (14 Receb 1289).

²⁸⁵ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.137.

²⁸⁶ BOA, YEE, Nr. 39/2298/121/121, 1 Haziran 1882 (14 Receb 1289).

Osmanlı Devletinin ise müdahale için iki seçeneği vardı. Ya Hidiv'in mevkiini sağlamlaştırma işini kendisi üstlenmek ya da kabine reisi ve bakanların talepleri istikametinde Halim Paşa'yı Hidivliğe getirmektir.

Seyyid Esat Efendi'ye göre, Halim Paşa'nın asker ve nazırlar tarafından isteniyor olması, kuvvet ve otoritenin onların elinde olduğu izlenimi vermekte idi. Yapılan tahkikattan çıkan neticeye göre, Halim Paşa'nın talep edilmesindeki esas maksat, onun idarî yetkilerinin kısıtlanarak, Hidivliğin Urâbî Paşa'nın kontrolünde olmasını sağlamaktı²⁸⁷. Bu bir nevi ordunun idareye hakim olması biçiminde telâkki edilebilirdi. Diğer yandan Tevfik Paşa'nın idarî tecrübesi hakkında önceden belli bir kanaat hasıl olmuştu. Ancak Hilmi Paşa'nın nasıl bir tavır alacağı kestirilemiyordu. Kaldı ki karışıklığın tekerrür etme ihtimali de vardı. Bu sebeple böyle önemli bir hususta suçluların desteklenmesi yönünde hareket etmek de şüphesiz yanlış olurdu.

Seyyid Esat Efendi, Urâbî Paşa ile de görüşmüştü. Urâbî Paşa, Mısır'ın içinde bulunduğu durumu Hidiv'e bağlıyordu. Hidiv'in İngiliz konsolosuyla işbirliği halinde olduğunun Mısır'ın İngiliz himayesine geçmesini istediğini ve buna asla razı olmayacaklarını ifade ediyordu. Urâbî Paşa Mısır'ın hidivlerden çok cefa çektiklerini ileri sürüyordu.

Bu açıklamalar üzerine Seyyid Esat Efendi taleplerini sorunca, Urâbî Paşa Tevfik Paşa'nın azli ve Mısır kökenli birinin tayin edilmesinden başka, idarî yetkilerle ilgili çıkarılan fermanların imtiyazlarının daha da arttırılmasını istedi. Seyyid Esat Efendi, Urâbî Paşa'nın bu isteklerinin hiç birinin padişah tarafından garanti edilemeyeceği cevabını vererek, bu fikirlerden vazgeçmeleri ve Osmanlı Devleti ile uğraşacak kudrete sahip olmadıklarını belirtmek suretiyle ihtarda bulundu. Bu taleplerinde ısrar ederlerse Padişahın ciddi askerî tedbirler alacağını ve Mısır'ı bunlardan temizleyeceğini, kendilerinin hidivin değişmesine dair karar almaya yetkilerinin bulunmadığını belirtti. Urâbî Paşa ise Halim Paşa ve imtiyazlar konusundaki taleplerinde ısrar etmiştir²⁸⁸.

Seyyid Esat Efendi'nin Urâbî Paşa ile görüşmesi sırasında, Paşa'nın en mühim arkadaşlarından Abdi Bey, Seyyid Esat Efendi'ye, yalnız bulduğu bir sırada yanına sokularak gizlice şunları söylemişti; *"Biz devletin her emrine itaat ederiz, bu hususta*

²⁸⁷ Aynı Vesika.

²⁸⁸ Aynı Vesika.

Urâbî Paşa bize katılmazsa biz kendisine itaat etmeyiz. Çünkü onun bir emeli vardır ki şimdi onun vakti değildir. Mısır askerî benim kontrol saham dahilindedir. Hiçbir emrime muhalefet edemez” demiştir²⁸⁹.

Urâbî Paşa'nın yakın dostunun bu gizli ifadeleri kendi aralarındaki birlik ve bağlılığa gölge düşürecek türdendi. Dolayısıyla, Urâbî Paşa'nın ifadelerinde takındığı tavır ile güçlü ve büyük bir kuvvet oldukları hissi vermesinin arkasındaki hakikate şüpheyle bakılması gerektiği ortaya çıkıyordu.

Urâbî Paşa, kendisinin haberi olmadığı bu gizli görüşmeden sonra, Seyyid Esat Efendi ile görüşmeye tekrar devam etmiş ve Fransız ve İngiliz konsolosları ile yaptığı konuşmayı arzetmiştir. İfadesine göre, Fransa ve İngiltere devletleri, Urâbî Paşa'nın görevinden istifa edip, Mısır'ı terk etmesi halinde kendisine yeterli miktarda maaş bağlanacağını söylemişlerdir. Urâbî Paşa cevap olarak “Siz bizim iç işlerimize karışamazsınız, bize Bâb-ı Âli'den talimat gelirse muhalefet etmeyiz” dediğini Seyyid Esat Efendiye açıklamıştır²⁹⁰.

Seyyid Esat Efendi, Hidiv ile de görüşmüştü. Hidiv, Urâbî Paşa'nın kabine ve subayların süratle nüfuz kazandıklarını, kendi emirlerinin bunlar katında geçerli olmadığını, bağımsız hareket ettiklerini, kale, bina, top, tüfek ve cephane gibi mevkilleri ve teçhizatı kendi kontrolleri altına aldıklarını belirtmiş ve padişahın açıkça yardım etmesini istemiştir. Seyyid Esat Efendi cevabında, Urâbî Paşa'ya da ifade ettiği gibi Mısır topraklarının Osmanlı Devleti'nin kalbi ve hazinesinin de devlet için önemli gelir kaynağı olduğunu belirterek, padişahın bu meseleyi ortadan kaldırmaya kararlı olduğunu ve kimseyi işe karıştırmayacağını söylemiştir.

Seyyid Esat Efendi, Meclis-i Vükelâ Reisi Ebu's-Sultan Paşa tarafından da davet edildi. Davete iştirak edince orada bulunan bazı meclis azaları ile konuşma fırsatı buldu. Ebu's-Sultan Paşa ve azalar, Urâbî Paşa ve Vatanîlerin Osmanlı Devletine bağlılık ve itaatleri devam ettiği sürece, adalet ve kurtuluşa kavuşacaklarını aksi taktirde sonlarının iyi olmayacağını belirtiyorlardı²⁹¹. Ebu's-Sultan Paşa'nın İngiliz ve Fransız konsoloslarıyla aldığı ortak karar ise, yukarıda açıklanan Urâbî Paşa'ya bu devletlerin sundukları teklifin ta kendisiydi. Buna göre, Urâbî Paşa ve nazırların istifası ile karışıklık ortadan kalkacak, emniyet ve asayiş sağlanacak, yabancı güçler de Mısır

²⁸⁹ Aynı Vesika.

²⁹⁰ Aynı Vesika.

²⁹¹ Aynı Vesika.

sınırlarından çekileceklerdi. Bu açıklama Mısır meclisinde bazı kimselerin İngiliz ve Fransızlarla işbirliği içinde olduğunu gösteriyordu. Bu teklif daha evvel de belirttiğimiz gibi Urâbî Paşa ve Nazırlar tarafından kabul edilmemişti²⁹².

ea- Mısır'da Güçler Ayrılığı

Mısır, Hidiv ve Urâbî Paşa yanlıları ve mütereddidler olmak üzere üçe bölünmüştür. Meclis Başkanı Ebu's-Sultan Paşa ve Meclis-i nüvvâbın bir kısmı, Mısır halkının bir bölümü, Ayan, Türk, Çerkez ve yabancı uyruklu birer grup hidiv tarafında yer almıştır.

Urâbî Paşa ve arkadaşlarının yanında yer alanlar, nâzırların tümü, polis ve güvenlik ekibi (zabita), komutan ve subaylar (zabıtân-ı askerîye), ordu, (erbaş ve asker), bir kısım ayan ve Mısır halkının büyük çoğunluğudur. Bu grupta yer alanlar, Urâbî Paşa'nın kendilerini yabancıların düşmanlığı ve çıkardığı karışıklıktan, hidivin kötü idaresinden kurtaracağını öne sürerek, zengin-fakir herkesin eşit olduğunu belirtmişlerdir. Mısır'da yaşayan bedeviler ise kimi zaman Hidiv, kimi zaman Urâbî Paşa ve nazırların yanında yer aldılar²⁹³.

Mısır ahalisi ve ayanlar arasında ümitlerini Osmanlı Devleti'ne bağlayanların sayısı da az değildi. Bu karışıklığın giderilmesi için Osmanlı Devletini imdada yetiyeceğinden her an umutlanmışlar; ancak ciddi bir girişim göremeyince de çok şaşırılmışlardır. Ülkede yabancı nüfuzunun gitgide artması endişe ve üzüntüyü daha da arttırmıştır.

Öte yandan ahali, Seyyid Esat Efendi'nin gizli bir biçimde de olsa Mısır'a gelişini Mısır'da asayişini sağlamak için devletçe gönderildiği biçiminde değerlendirilmiş ve bu da onların devlete olan bağlılık ve itimatlarının sarsılmasına mani olmuştur. Osmanlı Devletinin kendilerini ihmal etmediğini düşünmüşlerdir²⁹⁴. Fakat yabancı uyruklu bazı kimseler halkı Osmanlı Devletine karşı kışkırtmak için "eğer Osmanlı Devleti'nin Mısır ve ahalisi hakkında bir gayreti olsaydı, yabancı gemilerden evvel buraya gemi gönderirdi. Bakınız Fransızlar kendi vatandaşlarını nasıl himaye ediyorlar, devletin isteği sizi ecnebilerin eline teslim etmektir" demişlerdir. Bu açıklama ahalinin kafasını iyici karıştırdığı gibi endişeye de sevk etmiştir.

²⁹² Aynı Vesika.

²⁹³ Aynı Vesika.

²⁹⁴ Aynı Vesika.

eb- İngiliz, Fransız ve Yunan Gemilerinin Geldiği Sırada Mısır'ın Son Durumu

Seyyid Esat Efendi yabancı gemilerin İskenderiye'ye geldiği 1 Haziran 1882 (20 Mayıs 1289) tarihinde Mısır'daydı. Süveyş Kanalı hakimiyeti için birbirleriyle rakip ve gizli mücadele halinde olan Fransa ve İngiltere, Hidiv'in mevkiini kuvvetlendirmek gayelerine ulaşmak için İskenderiye'ye filolar göndermiş bulunuyorlardı²⁹⁵. Seyyid Esat Efendi'nin aldığı bilgiye göre, donanma geldiği zaman, Osmanlı bayrakları göndere çekilmiş, top atılmış, selam durulmuş ve askerın dışarıya çıkmaması tenbih edilmiştir.

Urâbî Paşa ve Mahmut Sami Paşa idaresindeki Heyet-i Nüzzar, görevi ve kanun gereği ahali ve memleketin muhafazasını sağlamaya çalışmaktaydılar. Konsololar ise bunun aksini istiyorlardı ve kontrolü ellerine geçirmek için Hidiv ile temasa geçmişlerdi²⁹⁶.

İngiliz ve Fransız donanmalarının tehdidi altında kalan Heyet-i Nüzzar, Hidiv'e boyun eğdiklerini arzetmişlerdi. Buna rağmen Fransız ve İngiliz konsoloları 4 Haziran (23 Mayıs) Hidiv'e müracaat ederek Urâbî Paşa, Abdül'âlî ve Fehmi Paşalar gibi Vatanîlerin reislerinin Kahire'den uzaklaştırılarak Şerif Paşa'nın başkanlığa iadesini talep etmişlerdir. Hidiv bu talep karşısında aciz kalmıştı²⁹⁷. Çünkü ordu, halkın ve idaredekilerin çoğunluğu Vatanîleri destekliyordu. Hidiv'in korkudan çekimser kalması sebebiyle²⁹⁸, isteklerini doğrudan Mahmut Sami Paşa'ya ilettiler. Reis-i Nüzzar Mahmut Sami Paşa, konsoloların bu tür taleplerle Mısır'ın doğrudan içişlerine müdahale ettiklerini ve bunun Osmanlı hukukuna tecavüz olduğunu beyan ederek istifa etti²⁹⁹. Tercümân-ı Hakikat Gazetesinin Fransa ve İngiltere konsoloları tarafından Hidiv'e takdim edilen ultiatom hakkında yaptığı değerlendirmeye göre, Heyet-i Nüzzar ultiatomu reddettiği halde Hidiv'in acziyeti karşısında, buldukları görevden istifa etmişlerdi.

Fransa ve İngiltere konsoloları, Mısır'da hat safhaya varan ızdırabın tesirine başka bir çare görülemediği beyanıyla kendi insiyatifleri doğrultusunda aldıkları bu kararlara tepki gelmemesi için de, bu müdahalede, Mısır'ın mevcut durumunun

²⁹⁵ Mufassal Osmanlı Tarihi, VI, İstanbul, 1962, s.3348.

²⁹⁶ BOA, YEE, Nr. 39/2298/121/121, 1 Haziran 1882 (14 Receb 1289).

²⁹⁷ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.67-68.

²⁹⁸ KARAL; Osmanlı Tarihi, VIII, s.93.

²⁹⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.68.

devamından başka hiçbir maksatları olmadığını Mısır'a hiçbir şekilde düşmanlık beslemediklerini beyan etmişlerdi.

Gazete notayı, Mahmut Sami Paşa'nın düşündüğü gibi, Mısır'ın iç işlerine müdahale olarak değerlendirmişti. Osmanlı Devleti'nin dahi Mısır'ın dahilî işlerinde hür ve muhtar olmakta devam ettiğini belirterek, Mısır hükümetinin konsoloslarla böyle bir müzakereye girişme yetkisinin bulunmadığını zira bu müzakerenin fermanlar ahkâmına ve devletlerarası anlaşmalara aykırı düştüğünü, hatta usûl-ü meşveret ile idare olunan bölgeler kanunlarına da muhalif olduğunu iddia etmişti.³⁰⁰ Fakat meydana gelen buhran Şerif Paşa'nın yeni hükümeti kurmasına fırsat vermedi. Hidiv'in korktuğu başına gelmişti. İskenderiye ve Kahire'de oturan subaylar Hidiv'i tehdit ederken, esnaf ve ulema kesimi de Urâbî Paşa'nın yerinde kalmasında ısrar etti. Hidiv bu talepleri önce reddetti ve duruma hakim olmak için Bâb-ı Âli'den durumu tetkik etmek üzere bir heyet gönderilmesini rica etti. Fakat İstanbul'un kararı ve müdahalesi beklenmeden, yeni bir kabine de teşkil edilmediği halde³⁰¹, Urâbî Paşa başkumandanlığı kendi uhdesinde bulunduracağını ilân etti. Askerlerin de tehditkâr tavırları sebebiyle, Tevfik Paşa 10 Haziran 1882 (29 Mayıs 1882)'de Urâbî Paşa'yı tekrar Harbiye Nazırlığına tayin etmek zorunda kaldı³⁰². Urâbî Paşa, hükümet kuvvetleri de emri altında olmak üzere toplam 18.000 askerî silâh altına aldı ve Mısır'da karışıklıklar artmaya başladı³⁰³. Bunun üzerine İngiliz donanması komutanı istihkamlarda girişilen hazırlıkları şikayet etmeye başladı.

Bu hadiseler karşısında Bâb-ı Âli müdahaleye karar vermiştir³⁰⁴. Daha evvel İstanbul'dan asker gönderilmesi için yapılan yazılı müracaatı uygun görmeyen Meclis-i Vükelâ, Hidiv'in bir heyet gönderilmesi talebini de dikkate alarak Mısır'a bir heyet gönderme düşüncesindeydi. Hidiv'in de desteklenmesi maksadıyla alınan bu karar, Tevfik Paşa tarafından uygun görüldüğü gibi Mahmut Sami Paşa ve Urâbî Paşa'nın İstanbul'a çekilmesi şartıyla İngiltere ve Fransa Hükümeti tarafından da desteklenmişti³⁰⁵.

³⁰⁰ **Tercümân-ı Hakikat**; 15 Temmuz 1882 (29 Şaban 1299).

³⁰¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; **a.g.e.**, s.68.

³⁰² Osman Nuri; **a.g.e.**, s.684.

³⁰³ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; **a.g.e.**, s.68.

³⁰⁴ Osman Nuri; **a.g.e.**, s.684.

³⁰⁵ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; **a.g.e.**, s.68.

f- Osmanlı Devleti'nin Mısır'a Müdahalesi ve Derviş Paşa Başkanlığında Bir Heyetin Mısır'a Gönderilmesi

Hidiv, İngiliz ve Fransız konsoloslarına meyilli olmakla birlikte, yukarıda da belirtildiği gibi, fiilî olarak bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti nazarında mevkiini muhafaza etmek için Osmanlı Devletinden yardım talebinde bulunmaktaydı. Urâbî Paşa ve onun komutasındaki subay ve erlere karşı destek bekliyordu.

Urâbî Paşa ve vatanîler, heyetin devamlılığı, hidivin azli, yabancıların sebep olduğu karışıklığa son verilmesi ve önceki imtiyazların devamı ümitleriyle Osmanlı Devletinden yardım bekliyorlardı.

Mısır'daki yabancılara gelince, kendilerini yabancı düşmanlığı olan asker ve subaylara karşı güvende hissetmiyorlardı, Osmanlı Devletinin müdahalesini istiyorlardı. Rahatsızlık büyüdükçe, birçoğu Kahire'den İskenderiye'ye göç ederken bir kısmı da memleketlerine geri dönmeye başladılar.

Muhalefet lideri Gladstone hariç, İngiliz ve Fransız konsoloslar, Osmanlı Devletinin Mısır işlerine siyasî manada müdahalesini istemiyorlardı. Nazırların yanına gelerek buna lüzum olmadığını ve kendilerinin meseleyi neticeye bağlayacaklarını bildirmişlerdi³⁰⁶. Fakat Mısır'ın işgali, Gladstone'un liberal hükümeti iktidarda iken meydana gelecek, Gladstone'un iktidara gelmesinden sonra, İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça menfî bir siyaset takip etmeye başlayacaktı³⁰⁷.

Özetle, şu aşamada İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin müdahalesini istemezken, Hidiv ve yanında yer alanlar ile Urâbî Paşa ve taraftarları Osmanlı Devleti'nin müdahalesini talep ediyorlardı. Lâkin kendi maksatları ve menfaatleri istikametinde hareket edilmesini istemekteydiler.

Osmanlı Devleti Mısır işlerine müdahalede acele etmiyordu. Devleti böyle bir tutuma iten sebep, gerek içerde ve dışarıda uğraştığı gaileler, gerekse müdahale biçimi ve neticeleri hususunda ihtiyatlı bir tutum içinde davranması gerektiğine olan inancıydı. Fakat bunu bir gecikme olarak değerlendiren ahali de endişe artıyor, Mısır'ın Tunus gibi elden çıkacağı kanaatini kuvvetlendiriyordu. Nitekim İngiliz, Fransız ve Yunan gemilerinin Mısır sahillerine demir atmaları ile gelişecek olan yabancı müdahalesi, bu sonun başlangıcıydı. Osmanlı Devleti Tevfik Paşa'nın hidivliği yönünde karar

³⁰⁶ BOA, YEE, Nr. 39/2298/121/121, 1 Haziran 1882 (14 Receb 1289).

³⁰⁷ Veysel AKDOĞAN; *Sudan Mehdisi'nin İsyanına Dair Bazı Osmanlı Vesikaları (1881-1885)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993, s.9.

vermişti. Şayet muhalif grup idareye karşı sorun çıkarmaya kalkırsa Osmanlı Devletine karşı itaatsizlik ve karışıklığa meydan verme olarak değerlendirilecek ve şerî kanunlar gereğince gerekli tedbir alınacaktı. Bunun için atılan adım ise Padişahın da emriyle Derviş Paşa başkanlığında bir heyetin Mısır'a gönderilmesi olacaktı³⁰⁸. Bu kararın alınmasında hiç şüphesiz Seyyid Esat Efendi'nin Mısır meselesi hakkındaki raporu etkili olmuştur.

Mısır'a gönderilecek olan kişinin Arapça dilini iyi bilen, Mısır ulemasıyla söyleşebilecek kadar İslâmi ilimlere vâkıf ve engin bir siyâsî tecrübeye sahip olması gerekiyordu³⁰⁹. Osmanlı ricali içinde , hizmeti , bağlılığı ve güvenilir kişiler olarak tanınan Derviş Paşa³¹⁰ ve Esat Efendi'lerin, heyetin temsilcileri sıfatıyla Mısır'a gönderilmesine karar verildi. Padişah tarafından komisyonun ikinci ve en büyük üyesi Es'ad Efendi'ye, Urâbî Paşa grubuyla müzakere tekliflerinde bulunması için talimat verilmişti. Böylelikle eğer Hidiv'in desteklenmesi ile ilgili tercih edilen politika başarısız olursa, o günlerde galip durumdaki Vatanîlerle iyi ilişkiler kurmak kolay olurdu. Nitekim Derviş Paşa varışından hemen sonra, esas maksada hizmet için Urâbî Paşa'ya üstü kapalı tehditlerde bulunacak ve onu İstanbul'a gönderme niyeti ile İskenderiye limanına gelmesi için iknâ etmeye çalışacaktı. Dolayısıyla heyetin iki temsilcisinin aldığı talimat birbirinin zıttı idi³¹¹.

³⁰⁸ BOA, YEE, Nr. 39/2298/121/121, 1 Haziran 1882 (14 Receb 1289).

³⁰⁹ BOA, YEE, Nr. 39/ A-41/116/131 tarihsiz. .

³¹⁰ Lofça ayanından Genç İbrahim Ağa'nın oğlu olan Derviş İbrahim Paşa, askerlik mesleğine girerek (1836) sırasıyla, binbaşı, kaymakam, miralaylığa yükselmiştir. Sonra Mirlivâ olmuş ve Kırım muharebesinde Ferik rütbesini almıştır. Ordularda erkan reisi olarak görev yapmış, Karadağ harbine memur olmuş ve 28 Nisan 1862'de müşirlik rütbesi almıştır. Derviş Paşa uhdesinde IV.Ordu müşirliğinde bulunduğu halde 1865'de Cevdet Paşa'nın komiser olarak iştirak ettiği Anadolu ıslahât heyetine kumandan sıfatıyla dahil olmuş ve Kozan havâlisinde yapılan ıslahatı idâre etmiştir. Müşirlik görevi ile Yanya İškodra, Bosna valiliklerinde bulunmuştur. Ağustos 1873'de Tanzimat-ı Askeriye Reisliği, Aralık 1875'de Mühimmat-ı Harbiye Nazırlığı ve aynı yıl Bahriye Nazırlığı yapmıştır. 1876'da Serasker olmuş aynı yıl görevinden azledilmiştir. Sonra 1876 yılı içinde Mecalis-i Aliye'ye memur olup aynı yıl IV.ordu Müşirliği, Manastır Valiliği, İškodra Kumandanlığı, Bosna Umum Kumandanlığı ve Niş Kumandanlığı yapmıştır. 1877'de Selanik Valisi olan Derviş Paşa, aynı yıl Batum Kumandanı olmuş, 1878'de Erkan-ı Harbiye Nazırlığı, aynı senenin sonlarında Hassa Müşirliği yapmıştır. Kendisinin 1877-1878 Türk-Rus harbinde Lâzistan hududunun muhafazası için kurulan ordunun kumandanlığını muvaffakiyetle başardığı ve hatta Rus kuvvetlerini önemli bir mağlubiyete uğratarak mütarekeye kadar Rusları Batum'a sokmadığı bilinmektedir. 1879'da Rumeli Umum Kumandanlığına tayin edilen Derviş Paşa, 1882'de İstanbul'a dönüşünde bu unvanla Mısır komiseri olarak tayin edilmiştir. Döndükten sonra Yaver-i Ekrem ve Umum Rumeli kumandanı olarak İstanbul'da istirahate çekilmiş ve 4 Ağustos 1892'de vefat etmiştir. Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmâni, Osmanlı Ünlüleri**, II, Yayına Hazırlayan; Nuri Akbayır, İstanbul,1996, s.12-13. M.C. Şihabeddin TEKİNDAĞ, "Derviş Paşa", **İslâm Ansiklopedisi III**, İstanbul, 1993,s.552.

³¹¹ From The Blunt Manucript; a.g.e., s.14.

Derviş Paşa'ya Osmanlı hazinesinden harcırah ve gerektiği zaman kullanılmak üzere 3000 Osmanlı lirası verilmiştir. Ayrıca, Mısır'daki mevcut durum karşısında, Osmanlı Devleti'ne sadakati, gayreti görülen bazı kimselere verilmek üzere, ikinci rütbelere kadar Osmanî ve Mecidî nişanı, rütbe ve payesi itibariyle münasip görülenlere de Osmanî nişanı, fiyatları 50-60 ve 100 akçayı geçmeyecek şekilde on-onbeş adet saat, hilat ve beş-altı top şal ile vs. hediyeler verildi³¹².

Derviş Paşa Heyeti 7 Haziran 1882 (20 Recep 1299) tarihinde, İskenderiye'ye varmış, bir grup ahali ve Mısır askerî tarafından karşılanmıştır. Karşıllayanlar arasında Hidiv tarafından gönderilen Zülfikar Paşa ve *Heyet-i Askeriye* namıyla Urâbî Paşa tarafından gönderilen Yakup Paşa'da vardı³¹³. Derviş Paşa heyetinin maksadı Urâbî Paşa'yı İstanbul'a göndermekti. Fakat vatanîlerin gücünü anlayınca bu fikrinden vazgeçecekti.³¹⁴

Derviş Paşa 8 Haziran 1882'de Mısır'a vardı. Mısır'da asker ve ahalinin büyük çoğunluğu, ya Avrupalıların donanmaları ya da zihinlerine telkin olunan şeylerden dolayı büyük dehşet içinde idi. Derviş Paşa ve maiyetindeki görevliler, bunlara bağlılık ve sadakatle kendilerini güven içinde hissetmelerini tavsiye etmiş, asayişin sağlanacağı vaadini vermişti³¹⁵. Kaldı ki Mısır halkı, Derviş Paşa'nın Urâbî Paşa'yı takviye için geldiğini düşünüyordu, bu sebeple heyet büyük bir tezahüratla karşılanmıştı³¹⁶.

Derviş Paşa daha sonra İsmailye ve Cezire kasrlarında Hidiv ile görüşme yaptı. Başvekâletten yazılan emirnâmeleri kendisine sundu ve padişahın himayetskârane sözlerini ilettiler. Hidiv ise padişahın hizmetinde olduğunu ve bağlılık sadakatini ifade ederek, Mısır'ın içinde bulunduğu durumdan şikâyetle bulundu. Bundan sonra meydana gelecek hadiseleri de bildireceğini ifade etti³¹⁷.

10 Haziran 1882 tarihinde nüzzar vekilleri, muhakeme heyetinden bir grup ulema, tüccar ve Mısır ileri gelenlerinden bazı kimseler ve askerî komutanlar, Derviş Paşa ve maiyetinin yanına gelmişler, hilafete bağlılıklarını ve Osmanlı Devletinden çıkan her bir fermana tabî olduklarını beyan etmişlerdi.

³¹² BOA, YEE, Nr. 39/2238/121/121, 2 Haziran 1882 (15 Receb 1299).

³¹³ Aynı Vesika, 8 Haziran 1882 (21 Recep 1299).

³¹⁴ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.139.

³¹⁵ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel, s.4. Derviş Paşa'dan gelen telgraf (İsmailye) 8 Haziran 1882 (21 Recep 1299).

³¹⁶ KORKUT; a.g.e., s.54.

³¹⁷ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel, s.6. Derviş Paşa'dan gelen telgraf 8 Haziran 1882 (27 Mayıs 1298).

Aynı günün akşamı Resi-i Nüzzar Mahmut Sami Paşa ile sonra da Urâbî Paşa ve Muavini Yakup Paşalar ile görüşüldü. Bunlar Mısır sınırlarının yabancılar tarafından istilâsı teşebbüsünün bertaraf edilmesini bir görev bildiklerini ve padişaha bağlı olduklarını ifade ediyorlardı³¹⁸. İstedikleri şey meselenin arabulma suretiyle bir neticeye bağlanması idi. Bunun için Hidiv ile görüşmeyi arzu etmişlerdi³¹⁹. Derviş Paşa onların bu taleplerini İstanbul'a bildirince, Osmanlı Hükümeti buna karşı çıktı ve Derviş ve Seyyid Esat Paşa³²⁰'ların arabulma girişiminin devleti ileride daha vahim bir sona sürükleyeceğini beyan etti. Öte yandan Mısır'dan giden daha önceki haberlere bağlı olarak, Urâbî Paşa ve Mahmut Sami Paşa'nın âsi tavırları örnek gösterilmiş, arabuluculuğa bir daha teşebbüs etmemeleri istenmiştir³²¹.

Lord Cromer, Derviş Paşa'nın Mısır'a gönderilme sebebinin, Padişahın konferans³²² toplanması fikrinden rahatsız olmasına bağlamıştır. Ona göre, Bâb-ı Âli gizliden gizliye Derviş Paşa'nın misyonunun Mısır'da herkesi tatmin edecek şekilde normale dönülmesi için yeterli olacağını umuyordu. Halbuki Mısır'a bir heyetin gönderilmesi ile muhtemel olarak alınabilecek faydalı sonuçlar, daha heyetin gönderildiği şartlarla engellenmişti. Cromer, gizliliğe sadık kalacak yeterlikte bir görevlinin seçilmesi ve Osmanlı Devleti'ni burada temsil etmesi için açık talimat verilmesinin, Türk diplomasisine aykırı olduğunu düşünmüştür. Bir yandan Derviş Paşa Hidiv'e dostça ve Urâbî Paşa'ya düşmanca yaklaşırken, meslektaşısı Esat Efendi'ye tam tersi yönde hareket etmesi talimatı verilmişti. Böylece her iki görevli ortak olarak hareket etmek yerine Sultan ile bağımsız olarak haberleşecekti. Cromer, Derviş ve Esat Efendi'nin isyancılara müşterek olarak dostça yaklaşımları gerektiğini belirtmektedir. Fakat her iki görevliye farklı talimat verilmişti. Derviş Paşa'ya eğer gerekli ise Urâbî Paşa ve destekçilerini tutuklaması ve bunları İstanbul'a göndermesi, Heyet-i Nüzzarın ortadan kaldırılması, Hidiv'in yetkilerinin azaltılması, Sultan'ın Mısır'daki hükümler hakkını arttırması ve son olarak, eğer gerekli ise, asker çağırması emredilmişti. Esat Efendi'ye ise Sultan'ın, Fermanlar ile Hidiv'e verilmiş olan yetkilerinin kısıtlanmasına

³¹⁸ Aynı Vesika, bel, s.8. Derviş Paşa'dan gelen telgraf 10 Haziran 1882 (29 Mayıs 1298).

³¹⁹ Aynı Vesika, bel, s.8. Derviş Paşa'dan gelen telgraf 10 Haziran 1882 (29 Mayıs 1298).

³²⁰ Daha evvel tahkikat için padişah tarafından gizli ve gayri resmî suretle Mısır'a gönderilen Seyyid Esat Paşa'nın sonradan Derviş Paşa heyetinde bulunan memurlardan biri olduğu anlaşılıyor.

³²¹ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.9. Seyyid Esat Paşa ve Derviş Paşa'dan gelen telgraf, 11 Haziran 1882 (30 Mayıs 1298).

³²² Bkz. "İstanbul Konferansı".

niyeti bulunmadığını garanti etmesi talimatı verilmişti. Esat Efendi'ye verilen talimatta Sultan'ın askerlerini, Mısır halkı ile çatışma durumuna getirmek istemediği de açıkça bildirilmişti. Cromer, Abdülhamid'in bu tavrını Avrupa'nın saldırgan tutumuna karşı, Mısır'ın savunucusu olarak rol yapmak biçiminde değerlendirmiştir. Cromer, Esat Efendi'nin Kahire'ye varmasından az bir süre sonra bu şartlar karşısında şaşkınlığa düştüğünü ve Derviş Paşa tarafından uygulanmakta olan politikanın kendisine verilen talimata tamamen aykırı olduğunu bildirdiğini belirtmektedir. Esat Paşa defalarca, boş yere ne yapması gerektiği hakkında merkezle haberleşirken, Derviş Paşa'nın kendisine verilen talimâta göre hareket etmekte hiç zaman kaybetmediğini ifade etmektedir³²³.

İngilizler ise hiç boş durmuyordu. İskenderiye limanında bulunan İzzeddin Vapuru kaptanından gelen 9 Haziran 1882 (28 Mayıs 1298) tarihli telgrafa göre, İngiltere 4 zırhlısını liman açıklarında demirlemişlerdi. Her gün birer gambotun* limana girip-çıkacağı haberi alınmıştı³²⁴. Bir gün sonra da bir Amerikan korvetinin* limana girdiği öğrenildi.

29 Haziran 1882 tarihine kadar İzzeddin Vapuru kaptanından alınan haberlere göre, İskenderiye limanına gelen İngiltere dahil diğer devletlerin gemileri şöyleydi;

İngiltere	5 kıta gemi	1 adet torpido harp gemisi
Fransa	3 kıta gemi	2 adet ahşap harp gemisi
İtalya	2 kıta gemi	
Amerika	1 kıta gemi	
Yunan	2 kıta gemi	
Rusya	1 adet ahşap harp gemisi	
İspanya	1 firkateyn	
Almanya	1 adet ahşap harp gemisi	
Avusturya	1 firkateyn	
Amerika	1 korvet	1 ahşap firkateyn

³²³ The Earl of Cromer; **Modern Egypt**, London 1908, s.284-286.

* Küçük savaş gemisi.

³²⁴ **BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122**, bel. s.7. Derviş Paşa'dan gelen telgraf, 9 Haziran 1882 (28 Mayıs 1298).

* Firkateynden küçük harp gemisi.

İngilizlerin 30 mil kadar açıkta bulunan donanmalarından iki zırhlısı hariç, diğerleri, askerîyle saldırı konumunda beklemekteydi³²⁵. İngiliz, Fransız ve Yunan kuvvetleri toplam 1070 neferd³²⁶

İngiliz ve Fransız hükümetleri donanmalarının İskenderiye'ye dostane niyetlerle gelmiş olduğuna dair yalan beyanlarda bulunuyorlardı. Diğer yandan da her türlü ihtimale karşı tebaasına silâh tedarik etmelerini tavsiye ediyorlardı. Durum gizli tutulmakla beraber haber çok çabuk yayılmış ahali arasında şiddetli bir galeyana sebep olmuştu. Yerli ahalinin büyük bir kısmı İngiltere'nin işgal niyetinde olduğuna kâni idi³²⁷.

Öte yandan yabancı gemilerin İskenderiye ve Portsaid'de demir almaları üzerine, Urâbî Paşa'nın emri ve Heyet-i Nüzzarın kararıyla Mısır'ın her tarafında ve kıyıda istihkamat inşa edilmeye başlanmış ve askerî hazırlıklara girişilmiştir³²⁸. Mısır'daki jandarma mevcudu, iki bin beş yüz olup her birinin yanında bulunan ikişer muhafız askerî ile toplam miktar yedi bin beş yüzdü. Orduda ise on sekiz bin asker mevcuttu.

Osmanlı Devleti de bu gelişmelerin farkında idi. Mısır meselesine dair, Osmanlı idaresine ulaşan haberlerden en fazla dikkat çeken, İngiltere'de yayınlanan *Times* gazetesinin açıklaması idi. Buna göre, İngiltere Mısır'ı tâbiyeti ve kontrolü altına alma ve idarede iktidarı ele geçirme fikrindeydi³²⁹.

³²⁵ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, 10 Haziran 1882- 29 Haziran 1882 (29 Mayıs 1298- 17 Haziran 1298) tarihleri arasında İzzeddin Vapuru kaptanından gelen haberlerin Derviş Paşa tarafından merkeze iletildiği telgraflar.

³²⁶ BOA, YEE, Nr. 39/2298/121/121, 1 Haziran 1882 (14 Receb 1299).

³²⁷ Osman Nuri; a.g.e., s.684.

³²⁸ BOA, YEE, Nr. 39/2298/121/121, 1 Haziran 1882 (14 Receb 1299).

³²⁹ BOA, YEE, Nr. 39/A-41/116/131, tarihsiz.

II.BÖLÜM

MISIR'IN İŞGALİ VE İNGİLİZLERİN MISIR'A YERLEŞMESİ

A- MISIRIN İŞGÂLİ

1- İskenderiye Hadisesi ve Derviş Paşa'nın Faaliyetleri

12 Haziran 1882 (31 Mayıs 1298) tarihinde İskenderiye'de yerli ve yabancılar arasında bir çatışma meydana geldi. Aynı gün Hidiv ile görüşmeye giden Derviş Paşa, yolda, olaya şahit olan Almanya ve Avusturya konsoloslarına rastladı. Konsolosların ifadelerine göre, hadise, yerli halktan iki kişi ile iki Maltalı arasındaki tartışmadan çıkmış¹, Araplar yerlileri tutarken Maltalılar ve Rumlar da diğerlerini tutmuşlar², tartışmanın kavgaya dönüştüğü sırada araya giren İtalya ve İngiltere konsolosları yaralanmışlardı³. Kavga asker tarafından yatırılmıştı. Fakat hadiselerde kırk kişi ölmüş, konsoloslar dahil yetmiş kişi yaralanmıştı⁴.

İskenderiye hadisesi üzerine Kahire'de bulunan konsoloslar, Derviş Paşa'nın yanına gelerek Mısır'da bulunan tebaaları için teminat verilmesini talep ettiler. Derviş Paşa bir daha benzer bir olayın cereyan etmemesi için Hidiv ile görüşerek, tedbir ve yürütülecek icraat hususunda karar alacağını ifade etti. Nitekim, görüşmede, hem hadiseyi teskin etmek hem de emniyet tedbirleri almak maksadıyla Harbiye Nazırı Yakup Paşa ile bir miktar memurun İskenderiye'ye gönderilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca burada askerî kuvveti arttırmak maksadıyla Hidiv tarafından Urâbî Paşa'ya verilen emir üzerine Mısır'dan üç tabur, sevke hazır hale getirildi⁵. Bu ciddi tedbir ve tahkikata rağmen hadisenin bir tertip mahsulü olduğu iddia edildi. Tertipçi olarak evvelâ askerî tedbirlerin alınmasında önemli rolü olan Urâbî Paşa gösterildi. Bu iddia yabancı tebaa ve konsoloslarca ortaya atılmıştı. Asıl tertipçilerin Fransız ve İngiliz konsolosları olduğu akla geldi ise de bu hususta iddialarda bulunmak kimsenin haddi değildi. Fakat

¹ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 10, 12 Haziran 1882 (31 Mayıs 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

² Enver Ziya KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara, 1995, s.94.

³ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 10, 12 Haziran 1882 (31 Mayıs 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁴ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII, s.94.

⁵ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 16, 13 Haziran 1882 (1 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

daha sonra İngiltere, Hidiv ile Derviş Paşa'yı sorumlu tutmayı tercih etti. Bunun için delilleri yoktu, fakat ikisinin samimi oluşu kendince önemli bir sebepti.⁶

Öte yandan Sir Edward Mallet Hidiv ve Urâbî Paşa'nın İskenderiye hadisesini tahrik ettikleri iddiasının temelsiz olduğu fikrindedir. Ona göre, mesele o dönemin politik çalkantıları sonucu meydana gelmiştir. Cromer, Mallet'in meseleye tarafsız bir gözlemci olarak baktığını ve bu değerlendirmenin doğru olduğunu iddia etmektedir⁷. Derviş Paşa'ya verilen talimatlardan birisi de "Konsoloslar arasında bir rekabet yaratılması amacı ile bunları kesin müzakerelere davet etmek, tavsiyelerini almak için söz verir gibi görünerek Almanya, Avusturya ve İtalya Konsoloslarına yanaşmak" idi⁸. Derviş Paşa bu talimat gereği Mısır'da bir muvazene tesis etmek için diğer konsoloslarla istişarelerde bulundu. Bu durum İngiltere ve Fransa'nın hoşuna gitmedi⁹. Bu sebeple bu basit hadiseyi büyüttüler. Böyle bir olayın Mısır'ın diğer kısımlarında da meydana gelebileceği ihtimalini öne sürerek tebaalarının muhafazasını temin etmek için, işi ihtar boyutuna vardırıdılar. Hidiv onlara verdiği cevapta, mahalli hükümetin kullanabileceği yegane kuvvetin Urâbî Paşa emrindeki bu kuvvet olduğunu elinden başka bir şey gelmeyeceğini, eğer ciddi bir durum meydana gelirse İstanbul'dan kuvvet sevkini talep edeceğini bildirdi¹⁰.

Bu açıklamalara rağmen, yabancılar İskenderiye hadisesini çok mübalağlı bir biçimde Avrupa'ya iletmişlerdi. Bu da bir yana, İskenderiye'de kısmen yabancıların işlettiği dükkanlar açılmadı ve bir kısım aileler yabancı gemilerine nakledildi. Hatta 21 Haziran 1882 tarihinde Derviş Paşa'dan gelen habere göre* yaklaşık dört gündür Rusya, İngiltere, İtalya, Avusturya ve Yunan vapur ve yelkenlileri İskenderiye'deki ecnebinin pek çoğunu alarak gitmişlerdi. 17 Haziran'da 14.000 Hıristiyan ülkeyi terketmişti ve 6.000 kadarı endişeli bir şekilde kendilerini götürecek olan gemilerin gelmesini

⁶ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 94.

⁷ The Earl of Cromer; *Modern Egypt*, London, 1908, s.287-288.

⁸ The Earl of Cromer; *a.g.e.*, s.286.

⁹ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII, s.94.

¹⁰ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 17, 13 Haziran 1882 (1 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

* İzzeddin Vapuru Kaptanından edindiği bilgiye göre.

bekliyordu¹¹. Bu muhaceret İskenderiye’de heyecana sebep olduğu için hicretin men edilmesi yönünde hükümet ve heyetçe tedbir alınma yoluna gidildi¹².

Bu durumdan endişe duyan Hidiv, yerli ve yabancı ahaliyi temin etmek ve işyerlerini açtırmak için bizzat İskenderiye’ye gideceğini Derviş Paşa’ya bildirdi. Kendisine, Osmanlı heyetinin de refakat etmesinin zarurî olduğunu ifâde etti¹³. Nitekim, Hidiv Tevfik Paşa’nın İskenderiye’ye gelmesi ahalinin korku ve heyecanını bir nebze olsun yatıştırmıştı ve Hidiv’e şükranlarını sundular¹⁴.

İngiltere ve Fransa dahil, diğer devletlerin donanmalarının da Mayıs ayından itibaren limana demir atmalarına bakılacak olursa bunların İngiltere ve Fransa hesabına çalıştıkları ve oradan tertip edilen bir plâna göre hareket edildiği neticesi ortaya çıkıyordu. Kezâ Portsaid Muhafızlığından gelen gizli bir habere göre, orada emniyet ve asayiş berkemal olduğu halde, bir Fransız nakliye vapurunun geldiği öğrenilmişti. Fransa konsolosu hicret için tebaasına ilân verdikten başka, muhaceret edecek sair tebaa varsa, onları da ücretsiz kabul edeceklerini diğer konsoloslara bildirmişti.

Fransızların bu hareketi, Yunan ve İtalyanları da harekete geçirdi. Bu devletlerin konsolosları arka arkaya ilân vererek birkaç gün içinde bir vapur geleceğini beyan ettiler. Hiç gereği yok iken Avrupa’dan nakliye vapuru celbiyle göçün arttırılmaya çalışılması, Mısır meselesinin ne derece suiistimale uğradığını ortaya koyuyordu.

Ecnebilerin bölgeyi terk etmesi yerli ahalide korku ve endişeyi arttırıyordu. Yabancıların gitmesinden sonra limanda bekleyen yabancı güçlerin memleketi topa tutacağını düşünüyordlardı. Bu kanaat onların da dağılıp hicret etmesine meydan vermekte idi. Derviş Paşa bu ciddi durumun Bâb-ı Âli tarafından süratle dikkate alınmasına işaret ediyordu¹⁵. Bâb-ı Âli 1 Temmuz 1882’de yerli ahaliye de sirayet eden muhacerete mani olmak için sıkı tedbirler alınmasını ihtar etti¹⁶. Mısır’ın içinde bulunduğu karışıklıktan dolayı Suriye civarına gitmekte olan muhacirlerin sayısı 10.000 neferi geçmiş ve meselenin önemi bir kat daha artmıştı. Bununla beraber göç edenlerin içinde bazı uygunsuz kişilerin bulunabilmesi ihtimaliyle emniyet için fevkalade hassas

¹¹ The Earl of Cromer; a.g.e., s.289.

¹² BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 5, 21 Haziran 1882 (9 Haziran 1298) Derviş Paşa’dan gelen telgraf.

¹³ Aynı Vesika, bel.s. 22, 13 Haziran 1882 (1 Haziran 1298) Derviş Paşa’dan gelen telgraf.

¹⁴ Aynı Vesika, bel.s. 23, 13 Haziran 1882 (1 Haziran 1298) Derviş Paşa’dan gelen telgraf.

¹⁵ Aynı Vesika, bel.s. 92-93, 29 Haziran 1882 (17 Haziran 1298) Derviş Paşa’dan gelen telgraf. YEE, Nr. 14/88/88/22, 29 Haziran 1882 (17 Haziran 1298).

¹⁶ Aynı Vesika, bel.s. 99, 1 Temmuz 1882 (19 Haziran 1298) İstanbul’dan Derviş Paşa’ya telgraf.

ve tedbirli davranmak icabetmiştir. Bu maksatla Suriye Valiliğinin talebiyle, iki yüz lira kadar paranın gerektiğinde kullanılmak üzere sarfına müsaade edilmiştir. Fakat Mısır meselesi sebebiyle göçün daha ziyâde Avrupa'ya olması dikkati bu noktada yoğunlaştırmış ve asayişin muhafazası ve güvenliğin sağlanması hususunda da hassasiyet gösterilmesi emri verilmiştir¹⁷. Osmanlı Devleti, Mısır'da meydana gelen hadiselerin yeni olmadığını böyle karışıklıkların evvelce de meydana geldiği ve idarenin kontrolü sağladığını düşünüyordu. Fakat farketmediği bir hakikat vardı ki, şimdi durum başka idi. Birkaç yerli ve yabancı arasında geçen basit hadise, Mısır'daki ecneblerin varlığına gölge düşürecek ciddi bir mesele boyutuna vardırmıştı. Bunun esas tertipçisi Mısır'da nüfuzlarını arttırmak isteyen İngiltere ve Fransa idi. Meselenin bu safhasında, rekabeti bir anlamda bir yana bırakarak, diğer devletleri de Mısır'da bulunan tebaları vesilesiyle yanlarına çekmişler ve müşterek hareket etmeye başlamışlardı. Kısa zamanda çözümlenecek hadise böylece bir Avrupa meselesi rengini almıştı. Fransa ve İngiltere'nin, davalarına diğer devletleri de ortak etmelerinin sebebi Mısır'da kurmak istedikleri kontrole meşrû bir zemin oluşturmaktı. Böylece hükümetlerin kışkırtmasıyla endişe ve korkuya kapılan ecnebler, sanki yerli ahali tarafından çok ciddi bir taarruza uğrayacakmışçasına buldukları yerleri terketmeye başlamışlardı. Bu topyekün göçün Avrupa'da uyandırdığı büyük yankı İngiltere ve Fransa'nın, Mısır'a müdahale hedeflerine meşrû bir sebep teşkil edecekti. Bu sebeplerle yerli halkta da bir korku hasıl olmuştu. Bunun sebebi tebaalarının Mısır'daki haklarını korumak bahanesiyle ecnebi gemilerinin saldırı ihtimali idi. Bu durum yerli halkın idareye olan güvenlerinin sarsılmasına sebep olacağı gibi, Mısır'da yabancı müdahalesine karşı cephe alan ancak henüz fiziki bir harekette bulunmayan Urâbî Paşa'nın etrafındaki desteği arttıracaktı. Dolayısıyla Urâbî Paşa hareketinin oluşumunda İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupa devletlerinin İskenderiye hadisesini değerlendirme biçimi önemli sebep teşkil edecekti. Nitekim Urâbî Paşa'nın fikrî yapısını sezen İngiltere ve Fransa hadisenin sorumluluğunu ona yüklemeyi de ihmal etmedi. Bu sebeple İngiliz ve Fransız konsoloslarının İskenderiye hadisesinin tertipçisi olarak iddia ettiği Urâbî Paşa, Hidiv'e bağlılık ve itaatini kanıtlamaya çalışmıştı. Hidiv'den aldığı emir gereğince asayişini sağlamaya gayret etti. Daha sonra Derviş Paşa

¹⁷ BOA, İMM, Nr. 3307, 25 Temmuz 1882 (10 Ramazan 1299) Arz tezkeresi.

ve maiyetindekilerce davet edilen Urâbî Paşa, aynı sözü bunlara da vermiş, her nevi emirde fedâkar bir şekilde çalışacağını, Mısır'a yönelik ihtar ve tehlikeler karşısında emniyetin iadesi yönünde Hidiv'i temin edeceğini ifâde etmiştir¹⁸.

Urâbî Paşa'nın üzerinde yoğunlaşan şüphelere karşı sergilendiği bu tavrın sebebi, Hidiv'i, heyeti ve konsolosları kendisi hakkında temin etmek içindi.

Derviş Paşa bu uzlaşma ile hadisenin iyi bir neticeye bağlandığını merkeze bildirdi. Ona göre, konsolosların iddiasıyla Mısır'ın bu müşkül durumda, Urâbî Paşa ve emrindeki çok sayıda askere nefret ve ithamla muamele edilseydi bunlar topyekun ayaklanacaklar, yabancıların beklediği kıvılcımı körükleyerek, onlara karşı mukavemet edecekler, elde başka bir kuvvet olmadığı için de durum daha ciddi bir hale bürünecekti¹⁹. Derviş Paşa'nın telgrafındaki bu ifadesi Cromer'in sözünü ettiği gibi Derviş Paşa'nın Urâbî Paşa ve destekçilerine başından beri tamamen düşmanca bir tavır²⁰ içinde olmadığını göstermektedir. Hatta Urâbî Paşa'ya sadakat ve bağlılığını ifade etme ve askerî vazifesini en iyi şekilde yerine getirmesi sebebiyle birinci rütbeden Mecidî nişanı verilmişti²¹.

Kâmil Paşa, Mısır meselesi ile ilgili olarak Urâbî Paşa'nın isyanı karşısında Rumeli'den 10-15 taburluk bir kuvveti Mısır'a gönderecek yerde, Urâbî Paşa'ya değer verildiğini, Osmanlı Devleti'ne itaatini muhafaza etmek maksadıyla kendisine Mecidî Nişanı verildiğini belirterek bu tavrından dolayı adeta Osmanlı Padişahı ve ricalini itham etmiştir. Böylece İngiltere, Osmanlı memleketi olan Mısır'da, yalnız başına müdahale etme cesaretinde bulunmuş ve Osmanlı Devleti'nin asker sevkine iştirak etmemesi sebebiyle, İngiliz kuvvetleriyle karşı karşıya kalan Mısırlılar mağlup olmuşlardır, demiştir²². Edward Mallet ise, Derviş Paşa'nın misyonunun başarısızlığa uğradığını 13 Haziran'da Lord Granville'e rapor etti. Padişahın görevlendirdiği Derviş Paşa, Urâbî Paşa'nın otoritesi önünde eğilmek zorunda kalmıştı, Cromer bu hadiseden sonra Derviş Paşa'nın hiçbir etkinliği kalmadığını, ordu subaylarının dahi onu görmeye

¹⁸ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 18-19, 12-13 Haziran 1882 (31 Mayıs-1 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

¹⁹ Aynı Vesika, bel.s. 18-19, 12-13 Haziran 1882 (31 Mayıs-1 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

²⁰ The Earl of Cromer; a.g.e., s.285.

²¹ BOA, YA, Hus., Nr. 170/117, 27 Haziran 1882 Hariciye Nezareti Makamından Düvel-i Sitte bulunan Osmanlı Sefirlerine gönderilen telgraf.

²² Said Paşa; Said Paşa'nın Kâmil Paşa Hatıratına Cevapları, İstanbul,1327, s.29.

gitmediğini, sadece bir nezaket icabı olarak Urâbî Paşa'nın Derviş Paşa tarafından kendisine gönderilen mektuplara cevap verdiğini belirtmektedir²³.

Osmanlı İdaresi, Hidiv ve Derviş Paşa'nın hadiseden sora Mısır'dan İskenderiye'ye gitmelerini lüzumsuz bulmuştu. Urâbî Paşa'nın olayı yatıştıracağı düşüncesindeydi. Fakat Hidiv Tefvik Paşa'nın, Urâbî Paşa ve emrindeki askere itimadı yoktu. İskenderiye'deki hadise kontrol altına alındıktan sonra, bu kuvvetleri dizginlemeyi plânlıyordu. *Askerin burnu kırılmadıkça hükümetin kendi nüfuzuna dayalı bir icraatta bulunmayacağı* yönündeki açıklamaları kendisi ve Urâbî Paşa arasında ileri sürülen uzlaşma haberlerine gölge düşürdüğü gibi, Urâbî Paşa'nın hadiseyi teskin etmek için aldığı talimatı, bu maksatla mı, yoksa kendi plânı istikametinde mi kullanacağı sorusunu akla getiriyordu. Kaldı ki Ebuahir civarındaki istihkamların tamiri vs. hazırlıklar ikinci ihtimali kuvvetlendirmekteydi.

2- Mısır'a Asker Talebi ve Osmanlı Devleti'nin Tedbirleri

Derviş Paşa 14 Haziran 1882 (2 Haziran 1298) tarihli telgrafında İskenderiye hadisesinden dolayı heyecanın halen devam ettiğini Osmanlı Hükümetine bildirdi. Hidiv ile yapılan görüşmede İskenderiye hadisesi üzerine yapılan tahkikatın sonuçları değerlendirildi. Neticede üç yüzden fazla kişi tespit edilerek tutuklandı. Muhakemeleri sonucu bunların çoğunun yaralanmış askerler olduğu anlaşıldı. Hadisenin çıkmasında Mısır askerinin de rolü olduğunun ispatlanması, bunlara itimat edilemeyeceği hissini uyandırdı. Bu sebeple asayişin temini ve devamlılığı için Osmanlı askerinin sevkinden başka tedbirin, tesirli olamayacağı, şayet gönderilmez ise Mısır'ın geleceği ve Osmanlı Devleti ile bağlarının tehlikeye gireceği endişesi merkeze bildirildi. Diğer taraftan emniyetin sağlanamayacağından duyulan endişenin, Avrupalıların İskenderiye'ye asker sevk etme ihtimalini de kuvvetlendireceği Hidiv'in olası şüpheleri arasında idi²⁴. Onun için tek tedbir Osmanlı Devleti'nin asker sevk etmesi idi²⁵. Hidiv ile aynı fikirde olan Derviş Paşa, on taburluk bir Türk kuvvetinin derhal İskenderiye'ye gönderilmesini fevkâlade zarurî görmekte idi²⁶.

²³ The Earl of Cromer; a.g.e., s.288.

²⁴ BOA, YEE, Nr.39/2465/121/122, bel.s. 26, 14 Haziran 1882 (2 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

²⁵ Aynı Vesika, bel.s. 31, 16 Haziran 1882 (4 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

²⁶ Aynı Vesika, bel.s. 26, 14 Haziran 1882 (2 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

Osmanlı Devleti, asker talebi karşısında çok şaşırды. Çünkü daha evvelki telgraflarda meselenin asker sevkine gerek kalmadan çözüleceği ifade edilmiş, Urâbî Paşa'nın itaate söz verdiği ve Hidiv ve Heyetin emirleri doğrultusunda hareket edeceğini, asayışı temine çalışacağını ifade ettiği bildirilmişti. Halbuki şimdi bu sözü veren komutanın, idaresi altındaki askerden şüphe duyuluyordu. Osmanlı Devleti'ni bu talep karşısında bu derece şaşırta şeylerden birisi de, Avrupa'dan gelen telgraflar idi. Alınan haberlerde Mısır'daki telaş ve korkunun teskin edildiği ve alınan tedbirlerden duyulan memnuniyet ifade edilmekteydi. Kaldı ki Osmanlı Devleti asker sevkinden yana değildi. Osmanlı askerinin bölgeye giriş ve emniyetini sağlamak için Araplarla mücadele etmesi ortaya daha vahim neticeler çıkarabilirdi²⁷. Bunun mesuliyetinin çok büyük olacağı düşünülüyordu. Esasen Derviş Paşa da başlangıçta böyle düşünmüş, İngiliz ve Fransızların Urâbî Paşa hakkındaki "tertıpçı" iddialarına katılmayarak, Urâbî Paşa ve askerleri Hidiv'in emri altına almaya gayret ederek, itaatini sağlamıştı. Bu uzlaşma ile ortalığın sakinleştiğini de bildirmişti. Şimdi ise, kendisinde ve Hidiv'de, tahkikat neticesi sebebiyle Urâbî Paşa ve orduya karşı güvensizlik hâsıl olmuştu. Bu düşüncelerle birlikte, Derviş Paşa, İstanbul'dan niçin asker isteniyor sorusuna verdiği cevapta, Urâbî Paşa'nın asayişin muhafazasını Hidiv namına taahhüt ettiğini, Mısır ahalisinin bu taahhüde itimadı olmadığını belirtiyordu. Çünkü, Hidiv bu taahhüt karşısında nüfuzundan ödün vermekte idi. Mısır'da emniyetin daimiyeti ancak Hidivin kontrolü tam olarak ele almasıyla mümkün olacaktı. Asker istenilmesine bir başka sebep olarak, Urâbî Paşa'nın yandaşlarıyla birlikte İstanbul ya da bir başka tarafa gönderilmesi yani memleketten dışarı çıkarılması gösteriliyordu. Aksi halde muhafazanın devamı ve yeni hadiselerin vuku bulmaması için Urâbî Paşa hoşnut edilmeye çalışılacak, dolayısıyla ona bağımlı olunacaktı²⁸. Bu askerî kuvveti kendisine muhalif ve nüfuzunu hiçe sayan bir güç olarak gören Tefvik Paşa, emniyeti için İngiliz konsolosu Mallet'e yaklaşmakta idi²⁹. Dolayısıyla Derviş Paşa meselenin gitgide karmaşık hale geleceğini bunun da Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacağını bildirerek, asker sevkinin en münasip tedbir olduğunda ısrar etmekteydi. İskenderiye limanında bulunan yabancı gemilerin Müslümanları tedirgin ediyor olması, konsolosların bu

²⁷ Aynı Vesika, bel. s. 25,14 Haziran 1882 (2 Haziran 1298) İstanbul'dan Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

²⁸ Aynı Vesika, bel.s. 32, 15 Haziran 1882 (3 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

²⁹ Aynı Vesika, bel. s. 45-47, 18 Haziran 1882(6 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

bölgede bir kıvılcımla vukuat ortaya çıkmasını bekler gibi sayılarını hızla arttırmaları, Osmanlı Devleti'nin asker sevkini zorunlu kılan diğer bir sebep olarak gösteriliyordu. Derviş Paşa yakın zamanda İskenderiye'nin topa tutulacağını da adete haber veriyor ve şayet yabancı gemilerinden karaya asker çıkarılacak olursa o anda İskenderiye'de kıyamet kopacağına uzak bir ihtimâl olmadığını beyan ediyordu³⁰.

Osmanlı İdaresi asker sevki yerine Halim Paşa'nın Tevfik Paşa'nın yerine Hidiv olmasının meseleyi çözüp çözmeyeceğini sordu. Daha evvel kabul edilmeyen bu değişiklik, şimdi Osmanlı Devleti tarafından teklif edilmişti. Derviş Paşa ise 16-18 Haziran 1882 tarihli telgraflarda Halim Paşa'nın şu anda Hidivliğinin kimse tarafından tercih edilmeyeceğini, Tevfik Paşa'nın yeniden kalmasının akla daha yakın olduğunu ifade ediyordu. Çünkü, Urâbî Paşa ve destekçileri tarafından arzu edilen Halim Paşa'nın göreve gelmesi bu grubu memnun edecekti, fakat halkın asker korkusuyla bunu kabul edecek olması, karışıklığın seyrini değiştirebilirdi³¹.

Osmanlı Devleti, 19 Haziran 1882 tarihli telgrafla meselenin çözümü için Derviş Paşa ve heyetten şu işleri yapmalarını emretti;

1. Urâbî Paşa'nın Cihâdiye Nazırlığında kalması için kimse tarafından ısrar edilmemesi.
2. Hidiv'in de tasdiki ile İskenderiye hadisesinde suçlu görülen askerler için genel af ilânı.
3. Konsoloslar tarafından emniyet ve asayişin temin olunduğuna dair yapılan beyanların neşrolunarak yerli ve yabancı ahaliye duyurulması.
4. İskenderiye önlerinde bulunan yabancı gemilerin çekilmelerinin lüzumu maddesinin beyan edilmesi.
5. İstikrarlı bir asayiş için Kahire'den İskenderiye'ye bir miktar asker gönderilmesi ve Hidiv'in bir an önce Kahire'ye gitmesi³².

Derviş Paşa aldığı bu talimat üzerine konsolosların yanına gitti. Avusturya, Yunan, İsveç ve Fransız konsolosları emniyet içinde olduklarını ifade ediyorlar, daha fazla teminata gerek kalmadığını söylüyorlardı. Derviş Paşa bu açıklama üzerine, yabancı gemilerin İskenderiye limanında kalmalarının gerekli olup olmadığını

³⁰ Aynı Vesika.

³¹ Aynı Vesika, bel.s. 31,46-47 16-18 Haziran 1882 (4-6 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan merkeze gönderilen telgraf.

³² Aynı Vesika, bel.s.49,19 Haziran 1882(7 Haziran 1298)İstanbul'dan Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

konsoloslara sordu, net bir cevap alamadı. Çünkü, Fransa ve Yunan konsolosları emniyette olduklarını açıklamalarına rağmen, tebâalarının göçünü halâ devam ettirmektedirler. Bu durum İstanbul'a bildirildi. Osmanlı Devleti devam eden muhaceretin tedirginliği arttıracaklarını düşünerek, mahallî hükümet ve askerî divan teşkil edilerek tahkikat yapılmasını zarurî gördü³³. Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti Mısır'a asker sevk etmiyor ve meseleyi hukukî ve hükümlerlik haklarını kullanarak çözme yolunu tercih ediyordu. Sultan Abdülhamid'e göre, Mısır'a asker sevk etmek İngiliz ve Fransız çıkarları için kendi tebasını, kendi askerî ile kırdırmaktan başka bir şey değildi. Bu hareket bütün İslâm dünyasındaki halifelik prestijini zedeleyebilirdi. Ayrıca o sırada alınan güvenilir haberlere göre, Urâbî Paşa taraftarları ellerinde Kuran-ı kerim olduğu halde Osmanlı askerine karşı çıkacaklardı. Öte yandan İngilizlerin maksadı, Osmanlı askerlerinin bir kısmını Mısır'a göndermek suretiyle devleti zayıf düşürmekti. Abdülhamid bu sebeplerle Mısır'a askerî müdahaleye hep karşı çıkmıştır³⁴.

3- Avrupa'nın Tavrı ve Ragıp Paşa Kabinesi

İskenderiye'de meydana gelen basit bir hadisenin büyütülmesi, İngilizlerin, ileride Mısır'a yapacakları müdahaleyi geçerli kılmak maksadıyla fırsat yaratmak içindi. Fakat yine de serbest hareket edemiyordu. İngiliz parlamentosunda muhalif Gladston Kabinesi,³⁵ hükümetin Mısır'da hakimiyeti tesis etme politikasına karşıydı.

Fransa'da ise Vükelâ Heyeti sık sık değişiyor ve herhangi bir politikayı takip etmek güçleşiyordu. Bu yüzden İngiltere'nin Fransa ile müşterek hareket etmesinde sorunlar çıkıyordu. İngiltere durumun kendisi aleyhine döneceğini ve maksadına ulaşamayacağını sezince, meseleyi Avrupa bünyesinde genişletmeye koyuldu. Konsoloslara aracılığıyla diğer devletleri de işin içine karıştırdı. Aynı zamanda şartları, tek başına müdahaleyi meşrû kılacak şekilde hazırlıyordu³⁶.

Osmanlı Devleti ile Derviş Paşa Heyeti arasında, muhaceretin durdurulması, Hidiv'in nüfuzunun iadesine yönelik yazışmalar neticesinde alınan tedbirler bir işe yaramamıştı. Karışıklık günden güne artıyor, Avrupalılar –İngiltere'nin kışkırtmasıyla-

³³ Aynı Vesika, bel.s. 50, 52, 19 Haziran 1882 (7 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan İstanbul'a ve İstanbul'dan Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

³⁴ İbrahim Muhammed İS-SANAFİRİ; *Osmanlı Mısır İlişkileri*, İstanbul, 1993, s.146.

³⁵ The Earl of Cromer; a.g.e., s.331.

³⁶ Edmond ROSSIER; *Avrupa'nın Siyasî Tarihi 1815-1919*, Çeviren; Ali Kemali Aksüt, İstanbul, 1943, s.168.

fiili bir icraatın olmadığı gerekçesiyle, meseleyi hukukî tecavüz boyutuna çıkarıyordu. Konsoloslar bu hususlarda Hidiv'e de şiddetli ihtarda bulundular. Şayet bir şey yapılmazsa kendileri de işe karışmaya başlayacaklardı. Avusturya ve Almanya konsolosları ise biraz daha ılımlı gibi görünüyordular. Hidiv'e sundukları teklifte; Mısır'ın içinde bulunduğu karışıklığa nihâyet verecek yeni bir Heyet-i Nüzzar teşkilini önerdiler. Bu heyet, hâli vakti müsait zevattan teşkil olunacak, mesele heyetçe müzâkere edilecek ve süratle kararlar alınacaktı. Bu iki devlet konsolosları İskenderiye'de bulunan yabancı gemilerin yerli halkta panik yarattığı, bunlar giderse sükûnetin sağlanıp Avrupalı tebaanın da emniyetinin sağlanacağı hakikatinin farkında idiler. Gemilerin çekilmesi için ise Bâb-ı Âlinin müdahalesini gerekli görmüşlerdi. Böylece Padişaha bağlılık da kuvvetlenecek ve mesele başarıyla çözümlenecekti³⁷.

Derviş Paşa'nın Alman ve Avusturya konsolosları ile böyle özel bir münasebete girmesinin sebebi, İstanbul'dan aldığı talimat idi. Osmanlı idaresi bunu Fransız ve İngiliz kontrolü ve nüfuzuna mani olmak için istemişti.

Nitekim konsolosların önerileri de, gözönüne alınarak Urâbî Paşanın tek başına yürüttüğü hükümet işlerini devretmesi üzerine 18-20 Haziran 1882'de yeni bir Heyet-i Nüzzar teşkil edildi³⁸. Ragıp Paşa başkanlığında kurulan yeni heyette, Urâbî Paşa Harbiye Nazırlığına tekrar atandı. Hükümet değişikliği yerli ve yabancı ahaliyi memnun etti. Urâbî Paşa ve çevresinden de fazla bir tepki gelmedi³⁹. Fakat, Urâbî Paşa'nın tekrar atanmasından rahatsız olan İngiltere ve Fransa hükümetleri, Hidiv'i protesto eden bir nota gönderdiler. Bu nota, zaten tedirgin olan Mısır halkını büyük devletlerin aleyhine çevirdi. Vaziyetten haberdar edilen Prens Bismark ve Rus Çarı İngiliz ve Fransızların müdahale etmesinden yana oldular⁴⁰. Halbuki, Alman Dışişleri Bakanı Kont Hacfield, devletin Mısır meselesi karşısında tutumunu, daha evvel Berlin Türk sefirine; "*Mısır'da asayişin iadesi için bir askerî harekete müracaata lüzum görünür ise, bu hakkın sadece hükümet-i seniyye'ye ait bulunduğu inkâr olunamaz*"⁴¹ diye açıklamıştı.

³⁷ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 39-40, 17 Haziran 1882 (5 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

³⁸ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *Mısır Meselesi*, İstanbul, 1334, s.69

³⁹ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 39-40, 18 Haziran 1882 (6 Haziran 1298).

⁴⁰ Bismark'ın bu destekteki maksadı, Fransızların Alsace-Lorraine hakkındaki taleplerini başka tarafa kaydırmak ve İngiltere ile iyi münasebet kurmaktır. Çar ise İngiltere'nin şark politikası ve Boğazlar yönündeki stratejisini Süveyş kanalına çevirmesinden menfaat ummaktaydı, Joan HASLIP;

Bilinmeyen Tarafları İle Abdülhamid, Çeviren, Nusret Kuruoğlu, İstanbul, 1964, s.162.

⁴¹ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.146.

Almanya ve Rusya'nın İngiliz ve Fransızlara arka çıkması, Osmanlı Devletini epeyce rahatsız etmişti. Derviş Paşa, Hidiv'in tarafını tutmaya başladı. Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği telgrafta, Urâbî Paşa'dan şikâyetle bulundu ve onu yeniden Harbiye Nezaretinde bulunmasının Mısır'ı büyük bir tehlikeye götüreceğini açıkladı. Bunun üzerine II.Abdülhamid, Urâbî Paşa'nın İstanbul'a gelmesi için tekrar teşebbüste bulundu. Derviş Paşa'ya gönderilen talimatta Kahire ve İskenderiye'yi kontrol emri verilmesinden başka, Urâbî Paşa'nın fırkasıyla birlikte görevini terkedip İstanbul'a gelmesi isteniyordu. Hatırlanacağı üzere, Urâbî Paşa ve hatta Mahmut Sami Paşa'nın İstanbul'a gitmesi hususu daha evvel, Fransız ve İngiliz konsoloslarınca Derviş Paşa Heyetinin Mısır'a gönderilmesi karşılığında ileri sürülen bir şarttı⁴². Fakat tüm gayretlere rağmen Urâbî Paşa'nın Mısır'dan uzaklaştırılması bu defa da sağlanamadı.

Urâbî Paşa yanlısı olup, bu hareket yönünde beyanlara yer veren *Eltaifâ Gazetesi*⁴³, Urâbî Paşa'nın maksadına dair yazılar neşrediyordu. En son çıkan yazı, onun iknâ edilmesinin mümkün olmayacağını açıkça ortaya koymuştu. Bunun yaratabileceği tehlike sebebiyle, yazıdan haberdar olan Bâb-ı Âli, gazetenin mesulleri hakkında şiddetli bir muameleye başvurulmasını istedi. Ancak Mısır hükümetince buna göz yumulması, Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağıyordu. Benzer bir yazının tekrar yazılması halinde, düşülecek müşkül durumdan duyulan endişe ile, gazetenin tirajının yüksek olması gözönüne alınarak, heyetçe bu defa sessiz kalmanın uygun olmayacağını düşündürdü⁴⁴.

Cihâdiye Muavini Yakup Paşa ve Harbiye Nazırı Urâbî Paşa, Mısır askerî ve zabitanı adına, itaat ve bağlılık hususunda Osmanlı Devleti'ne teminat vermişlerdi. Şimdi ise, Osmanlı Devletinin Mısır'a asker sevketmesi halinde müdafaada bulunacaklarını beyan ediyorlardı. Bu devlete açıkça isyan etme anlamına geliyordu. Bu türlü açıklamaların artması üzerine Bâb-ı Âli tekrar harekete geçti ve makalenin süratle tezkibini emretti⁴⁵. Padişahın tebliği Hidive de bildirildi. Bu hususta Osmanlı Heyetinin yanına gelen Ragıp Paşa ve Urâbî Paşa ile görüşüldü. Urâbî Paşa ifadesinde, makaleyi incelediğini, aynı yazının *İstandor Gazetesi*'nde de yayımlandığını, yazıda yer alan

⁴² BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 99, 1 Temmuz 1882 (19 Haziran 1298) İstanbul'dan Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

⁴³ BOA, YEE, Nr. 14/88/88/22, tarihsiz..

⁴⁴ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 126-127, 3 Temmuz 1882 (21 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁴⁵ Aynı Vesika, 4 Temmuz 1882 (22 Haziran 1298) İstanbul'dan Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

ifadelerin doğru olmadığını belirtti. Bu makalenin adı geçen gazete vasıtasıyla tekzip ettirilerek, son haliyle çıkan yazının telgrafı Londra'dan isteneceğini ve bunun da Eltaifa gazetesine verilerek düzeltme yapılacağına söz verdi. Urâbî Paşa, bunun sorumlusunun İngilizler olduğunu ileri sürüyor, Hidiv ile görüşülen her konunun İngiliz muhacirler vasıtasıyla Londra'ya ulaştığını ve haberin burada tahrif edildiğini iddia ediyordu⁴⁶.

Urâbî Paşa'nın bu açıklamaları faaliyetleri ile çelişki de arz ediyordu. Derviş Paşa'nın açıklamalarına göre, Urâbî Paşa, Osmanlı Heyetinin İskenderiye'de bulunmasından dahi rahatsız olmaya başlamıştı. Diğer yandan sahip olduğu iktidardan düşürülmesi imkansız görünüyordu. Berriye, Bahriye, Tophane, Zaptiye ve Jandarma kuvvetleri onun resmî kumandasındaydı. Taltif ve itaat sözü de bir işe yaramamıştı⁴⁷. Ayrıca Ebuhir tarafındaki istihkâmları tamir ettirdiğine dair ciddi istihbarat vardı. İskenderiye'de yayınlanan Fransızca *Egyption Gazetesinin* 30 Haziran 1882 (18 Haziran 1298) tarihli baskısında yer alan, Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker sevk edeceği ve İngiliz delegelerine brifing teklif edildiği haberi bu tür hazırlıkları hızlandırmıştı⁴⁸. Aynı gazete 1882 yılı Temmuz ayı ortalarına doğru Urâbî Paşa'nın Heyet-i Nüzzar ve askerî kuvvetin büyük çoğunluğunu pençesine aldığı, Hidivin onunla uzlaşma sebebinin ise, Urâbî Paşa'nın kontrolü bu derece eline geçirmesinden kaynaklandığını ve mecburen yanında yer aldığı biçimindeki ifadesini neşretmişti. Hidiv ayrıca, Urâbî Paşanın Ebuhir civarında bulunan istihkâmları, müdafaa için tamir ettirdiğini de söylüyordu⁴⁹. İngiltere Devleti'nin İstanbul Sefiri baş tercümanı Sondisan, Mabeyne gelerek, İskenderiye'de tamir ve inşasına teşebbüs edilen istihkamat durdurulmaz ise, limanda bulunan İngiliz harp gemisi amiraline bunları tahrip etmesi için emir verileceğini bildirdi. Bunun üzerine Bâb-ı Âli, Hidivden ikinci bir emre kadar tamir ve inşa işinin durdurulmasını istedi. Bâb-ı Âli, Hidiv ve Heyet-i Nüzzar bu faaliyete karşı gerekli tedbiri almayacak olur ise, İngiliz ve Avrupalı donanmaların girişecekleri taarruzdan kendilerinin mesul olacaklarını ihtar etti⁵⁰.

⁴⁶ Aynı Vesika, bel.s.139, 6 Temmuz 1882 (24 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁴⁷ Aynı Vesika, bel.s. 130, 2 Temmuz 1882 (20 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁴⁸ Aynı Vesika, bel.s.124,2 Temmuz 1882(20 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁴⁹ BOA, YEE, Nr. 14/88/88/22, tarihsiz..

⁵⁰ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s. 129, 4 Temmuz 1882 (22 Haziran 1298) Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

Durumdan Mısır Hidivliğinin haberdar edilmesi üzerine, Reis-i Nüzzar Ragıp Paşa ve Urâbî Paşa, Derviş Paşa ile görüşmeye geldiler. İfadelerinde böyle bir teşebbüste bulunmadıklarını, bunu ispatlayacak bir delil olmadığını söylediler. Ragıp Paşa böyle bir şey olsa dahi bunun Padişahın iradesi dahilinde olacağını belirtti⁵¹.

İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihtardan sonra, Hidiv Tevfik Paşaya da ultimatom verdi. İngiliz Amirali 28 Haziran sabahı İzzettin Vapuru kaptanına gönderdiği ihtarnamede 24 saat içinde Osmanlı Devletine bağlı gemilerin ve tüccarın ateş hattı haricine çıkarılmasını bildiriyordu⁵².

4- İstanbul Konferansı

İngiltere Hariciye Nazırı Lord Granville, Lordlar Meclisi ve parlamento toplântılarında İskenderiye'de meydana gelen karışıklıkta, İngiliz tebaasının kötü bir muameleye hedef olduğunu belirterek İngiltere'nin bizzat hareket etmesi gerektiğine dikkat çekmişti. İleride meydana gelebilecek tehlikelerden tebaalarını korumaları hususunda tedbir olarak bütün İngiliz amirallerine talimat verildi. Hatta Fransız amiraline talimat verilmesi için durum Fransa hükümetine dahi bildirildi⁵³. İngiltere, büyük devletleri yanına çekmek suretiyle, onlardan alacağı destekle kendisini Osmanlı Devleti karşısında haklı çıkarmak istiyordu⁵⁴.

İskenderiye hadisesi Mısır işlerinin devletlerarası müzakere yoluyla çözümlenme noktasına getirdi. Konferans fikri daha evvel de ortaya atılmıştı. Bu teklif, Fransa hariç Avrupa büyük devletleri tarafından kabul edilmişti. Fakat Bâb-ı Âli bir süre evvel Mısır'a gönderilen Derviş Paşa heyetinin meseleyi halledebileceğini ileri sürerek konferansa lüzum görmediği açıklamasını yaptı⁵⁵. Bu defa teklif Fransa'dan geldi. İngiltere bunu derhal kabul etti⁵⁶. Konferans, Berlin antlaşmasını imzalayan devletler arasında olacaktı⁵⁷.

Fransa ve İngiltere, 14 Haziran 1882 (2 Haziran 1298) tarihli bir önerge ile Bâb-ı

⁵¹ Aynı Vesika, bel.s. 138, 6 Temmuz 1882 (24 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁵² Aynı Vesika, bel.s. 149-150, 10 Temmuz 1882 (28 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁵³ BOA, YA, Hus., Nr. 170/107, tarihsiz.

⁵⁴ BOA, YEE, Nr. 39/360/131/116, tarihsiz..

⁵⁵ KORKUT; a.g.e., s.53.

⁵⁶ Bâb-ı Âli Hariciye Nezaretî; a.g.e., s.71.

⁵⁷ KARAL; Osmanlı Tarihi, VIII, s.95.

Âli ve Avrupa Devletlerinin ,Padişahın ve Hidiv'in hukukunu teyit etmek, Mısır'ın diğer devletlerle yapmış olduğu sözleşmelerin devamlılığını sağlamak ve idâri yapıda gerekli görülen düzenleme ve ıslahı karar altına almak üzere İstanbul'da bir konferans toplânmasını teklif ettiler⁵⁸.

Bilindiği üzere, İskenderiye hadisesinin akabinde, meselenin abartılması sebebiyle yerli ve yabancı halk arasında meydana getirilen evham ve korku, Mısır'dan göçe sebep olmuştu. Hatta Avrupalı Devletler bu göçe sebebiyet veren ve destekleyen teşebbüslerde bulunmuşlardı. İskenderiye Limanında bekleyen pek çok ecnebi gemisi, bu insanları ülkelerine taşımıştı. Osmanlı gazetelerinden Tercümân-ı Hakikat'de, bu durum göz önüne alınarak konferans teklifine karşı tepki dile getirilmiştir. Buna göre; Avrupa'nın Mısır meselesini ciddi ve kesin bir biçimde halletmek istiyorsa kongre ve konferans hayallerinden vazgeçip, Mısır sahilindeki gemilerini daha fazla orada bekletmekten vazgeçmesi gerektiği savunulmuş ve meseleyi çözme görevinin Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu beyan edilmiştir. Tercümân-ı Hakikat Gazetesi, Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesi hususunda tedbirli davrandığını, meselenin yakından tahkik edildiğini ve mevcut durumun, hiçbir devletin muvaffak olamadığı mükemmel bir surette araştırıldığı neşretmiş, Osmanlı-Devleti'nin asırlardan beri cihana örnek politikasının kimsenin meşrû hukukuna tecavüz etmemek ve kendi hukukuna gelebilecek tecavüze de rıza göstermemekten ibaret olduğundan övgüyle söz etmiştir⁵⁹. Bu açıklama, konferans tertibine Osmanlı basınında da tepkilerin olduğunu gösteriyordu.

İngiltere'nin tebaa haklarını korumak bahanesiyle, böyle devletlerarası bir konferansla işi büyütmeye kalkışması, Mısır hakkındaki politikasının bundan daha ileri boyutta olduğunu gösteriyordu⁶⁰.

Osmanlı idaresi 20 Haziran 1882 tarihinde Derviş Paşa'ya gönderdiği telgrafta konferans fikrinin nifak tohumlarından biri olduğunu ileri sürerek, bu konferansta Osmanlı Devleti hukukunun ayaklar altına alınmaya çalışılacağını bildirdi. Derviş Paşa ve maiyetindekilerden, konferans akdine imkan vermemek ve Osmanlı Devleti'ni asker sevkine mecbur etmemek için ne gerekiyorsa yapmalarını istedi⁶¹.

⁵⁸ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.71.

⁵⁹ Tercümân-ı Hakikat; 24 Haziran 1882 (8 Şaban 1299).

⁶⁰ BOA, YA, Hus. Nr. 170/107.

⁶¹ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, 20 Haziran 1882 (8 Haziran 1298) İstanbul'dan Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

Osmanlı Devleti, ısrarlı olan Fransa ve İngiltere karşısında konferansa lüzum olmadığı yönündeki fikrine, diğer devletlerden de destek arayışına girdi ve konferansın toplanması fikrini ortadan kaldırmaya uğraştı.

Osmanlı Hariciye Nezareti, altı Avrupa devleti nezdinde* bulunan Osmanlı sefirlerine gönderilmek üzere yazılan telgrafta, konferans akdine gerek görmediğini, bu durumun icraat içinde, icraata kalkışmak olduğunu ifade ediyordu. Büyük devletlerin fikri, Mısır'da asayiş ve nizam sağlanması yönündeysen bunun Osmanlı Devletinin hükümlerliği ile temin edileceğine itikat etmeleri gerektiğine ve konferans kararıyla çözüm yolları arama girişiminin zihinlerde karışıklığa yol açacağına dikkat çekiyordu⁶².

Bâb-ı Âli Berlin'de bulunan Kâtip Hüseyin Kâzım Bey vasıtasıyla Almanya Hariciye Nazırı, Kont Hacfield'den bu hususta Osmanlı Devleti'ne yardımını esirgememesini istedi⁶³.

25 Haziran 1882 tarihinde Berlin Sefaretinden Hariciye nezaretine gönderilen telgrafta, Kont Hacfield, konferansın gerekli olduğundan bahisle, bunun Avrupa ülkeleri nezdinde olacağını, ikili bir müzakereye gerek olmadığını, eğer böyle bir konferans toplanmaz ise Osmanlı Devleti'nin karşısında İngiltere ve Fransa'yı bulacağını belirtiyordu⁶⁴. Osmanlı Devleti bu defa Prens Bismark'a sulh için arabuluculuk teklifinde bulundu. Fakat Bismark da Osmanlı Devleti'nin konferansa dahil olması gerektiğini bildirdi⁶⁵.

Avusturya ise, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki haklarına asla hâlel gelmemesini temenni ediyordu. Esasen konferanstan bir fayda sağlamayacağını ima ederek Osmanlı Devletinden yana bir tavır sergilemişti. Fakat müttefik devletler nezdinde alınan bu karardan artık dönülemeyeceğini de ifade etmiş olması, konferans fikrine yatkın olduğunu sergiliyordu. Hatta Osmanlı Devleti'nin Avusturya sefirinden, konferans akdinin kabulü hususunda Bâb-ı Âli'ye tavsiyede bulunmasını bile rica etmişti⁶⁶.

* Düvel-i Muazzama olarak da zikredilen büyük devletler. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İtalya.

⁶² BOA, YEE, Nr. 39/84-2/124/170/100 Osmanlı Hariciye Nezaretinden Düvel-i Sitte nezdinde bulunan sefirlerle gönderilen telgraf .

⁶³ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, 29 Haziran 1882 (13 Haziran 1298) Bâb-ı Âli'den Berlin Katibine gönderilen telgraf.

⁶⁴ BOA, YA, Hus, Nr. 170/109, 25 Haziran 1882 (13 Haziran 1298).

⁶⁵ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.137, 26 Haziran 1882 (14 Haziran 1298) İstanbul'dan Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

⁶⁶ BOA, YA, Hus, Nr. 170/107, 4 Temmuz 1882 (22 Haziran 1298) Viyana Sefaretinden Osmanlı

Osmanlı Devleti, 1 Temmuz 1882 (19 Haziran 1298) tarihinde Londra'dan aldığı telgrafta konferansın gıyabında yapılacağını öğrendi. Bu haber, konferans teklifinin reddedilmesinde bir başka gerekçe oldu⁶⁷.

Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'nin konferans akdi teklifine sıcak bakması için ellerinden geleni yapıyordu. 4 Temmuz 1882 tarihinde Paris sefaretinden gelen telgraftan anlaşıldığı üzere, Fransa parlamentosunda, bir soru üzerine Fransa Hariciye Nazırı, İstanbul'da toplanacak konferansın buhrandan evvelki statükonun iadesinden başka bir şey olmadığı ve Mısır Hidivinin nüfuzunu sağlamak için Osmanlı Devleti fermanları gereğince kararlar alınacağını ifade etmekteydi. Fransa ve İngiltere açısından da daha evvelki taahhütlerin muhafazasının teminine çalışılacaktı. Mısır işlerinden başka hiçbir madde müzakereye konulmayacaktı. Meselenin devletlerarası bir içtima ile çözüme bağlanmak istenmesindeki gaye ise, alınacak kararların tarafsız ve oy birliği ile kabul edileceği mesajını vermektir⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nin endişesi konferansa katıldığı takdirde her ikisinin de sonucu kendi aleyhine dönecek olan kararlardan birini kabul etmek zorunda kalacak olmasıydı.

İlki, devletin asker sevki ile Urâbî Paşa ve fırkasının tutuklanarak asayişini temin etmesidir ki, bu durumda yerli ahalide bunun yaratacağı tesirin boyutu endişe verici olup adeta müslümanın müslümana kırıdırılması söz konusuydu. İkincisi, İngiltere ve Fransa'nın müşterek asker sevkidir. Bu suretteki müdahalede ise, iki devletin Osmanlı Devleti'ni dışarıda bırakmak için ellerinden geleni yapacakları aşıkardır. Osmanlı İdaresi bu manzara karşısında yine tek geçerli tedbiri, Urâbî Paşa ve arkadaşlarının İstanbul'a gelmelerinde görmekteydi⁶⁹.

Bâb-ı Âli'nin 6 Temmuz 1882 (24 Haziran 1298) tarihli telgrafında Urâbî Paşa'nın İstanbul'a gelmesi hususunda beyan olunan irâde sadır oldu. Ancak, Urâbî Paşa, Mısır'daki yerli halkta galeyan ve heyecanı arttıracığı iddiasıyla İstanbul'a gitmek istemiyordu.⁷⁰

Hariciye Nazırlığına çekilen telgraf- Avusturya Hariciye Nazırı Kont Kalnoki ile yapılan görüşmeye dayalı-

⁶⁷ Aynı Vesika, 1 Temmuz 1882 (19 Haziran 1298) Osmanlı Hariciye Nezaretine Londra Sefaretinden gönderilen telgraf.

⁶⁸ Aynı Vesika, 4 Temmuz 1882 (22 Haziran 1298) Paris Sefaretinden Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderilen telgraf.

⁶⁹ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.137, 6 Temmuz 1882 (24 Haziran 1298) Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

⁷⁰ Aynı Vesika, bel.s.145, 7 Temmuz 1882 (25 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

Mısır buhranının bu derece büyümesi ve diplomatik müzakerelerden bir netice alınamaması, Osmanlı Devleti'ni çaresiz bırakmıştı. Avrupa büyük devletleri sefirlerinin ısrarları sonucu, Sadrazam Said Paşa, tertip edilecek bir konferansın zarurî ve Osmanlı Devleti'nin menfaatine olduğunu beyan ederek Vükelâ Heyetini ikna etmeyi başarmıştı.⁷¹ Padişah ise Mısır meselesinin bu devletleri hiçbir suretle alakadar etmediği düşüncesinde hala ısrar etmekte idi. Bu sebeple Vükela, devletlerin arzını tasdik etmekten çekinmişti. Fakat, Fransa ve İngiltere'nin Bâb-ı Âli'ye verdikleri ortak nota üzerine⁷², Bâb-ı Âli, Mısır üzerindeki *Saltanat-ı Seniyye'nin haklarının muhafazası ve ferman-ı âli ile statükonun korunması ve Mısır meselesinden başka hiçbir hususunun mevzubahis edilmemesi esasları* çerçevesinde konferansta Osmanlı Devleti tarafından da memur bulundurmaya uygun gördü. Bu memurun esas vazifesi, Mısır'da ikâmet eden yabancı konsolosların değişmesiyle İskenderiye'den donanmanın çekilmesi hususunda konferans üyelerini ikna etmeye çalışmaktı⁷³.

Osmanlı Devleti, 23 Haziran 1882'de İstanbul'da İtalyan sefirinin başkanlığında toplanan⁷⁴ konferansın, ilk dokuz oturumuna iştirak etmedi. Görüşmelerde beş husus neticeye bağlanmaya çalışıldı. Bunlar, "Mısır'da yeni bir askerî düzenleme yapılması, adliye ve maliye sistemiyle özel hukukun genişletilmesi, statükonun muhafazası, üç ay süreyle Mısır'a gönderilecek Osmanlı askerlerinin daha fazla kalmasına gerek görülürse Hidiviyetin de onayı alınarak kalış sürelerinin uzatılması veya sınırlandırılması ve son olarak bu maddelerin Osmanlı Devleti ile diğer altı devlet arasında karar alındıktan sonra yürürlüğe konulması maddeleri neticelendirilmeye çalışıldı. Konferansın birinci oturumunun sonunda sefir ve maslahatgüzarları tarafından, Mısır'a *asker-i şahane'nin sevki hususunda* ısrar edilmiştir⁷⁵.

Konferansın 10 Temmuz 1882 tarihli, Tarabya'daki ikinci oturumunda konferansa katılan altı devlet temsilcisi, bir protokol imzaladılar⁷⁶. Taahhüt ettikleri

⁷¹ Sadrazam Said Paşa; *Said Paşanın Hatıratı*, s.79, KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII,s.95.

⁷² *Belgelerle Mısır, Ermeni, Kürt, Doğu Rumeli Türkleri, Kâmil Paşa'nın Anıları*, Yayına Hazırlayan: Gül Çağalı-Güven, İstanbul,1991, s.20. Bu eser bundan sonra *Kâmil Paşa'nın Anıları* olarak zikredilecektir.

⁷³ KORKUT; *a.g.e.*, s.56.

⁷⁴ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; *a.g.e.*, s.71-72.

⁷⁵ KORKUT; *a.g.e.*, s.57.

⁷⁶ KORKUT; *a.g.e.*, s.57.

husus, Mısır'da kendileri için herhangi bir fayda temin etmeyecekleri idi⁷⁷. 11 Temmuz 1882 günü yapılan üçüncü toplântıda devletlerin Mısır'a tek başına müdahale etmeme kararı alındı. Fakat İngiltere sefiri Dufferin'in koyduğu "*mücbir zaruret görülmediği takdirde*" şartıyla bu karar geçersiz hale getirilerek iki hafta sonra vukû bulacak İskenderiye bombardımanına bir zemin hazırlanmış oldu⁷⁸. İngiltere, Mısır'ın işgali sebebiyle suçlanmak istenmiş fakat bu ithamdan çekinen devletler İngilizleri Mısır'da yalnız bırakmışlardı⁷⁹. Bu da pek tabii İngilizlerin işini kolaylaştırıyordu.

5- İskenderiye'nin Topa Tutulması

23 Haziran 1882 tarihinde toplânan İstanbul Konferansı, 14 Ağustos 1882'ye kadar devam etti. Müzakerelerin uzamasından dolayı vakit kaybedildiğini belirten İngiltere, işgal için bir müddet tayini ve seferin masraflarının Mısır hazinesinden karşılanması şartıyla, Mısır'a asker sevk etmek üzere Bâb-ı Âli'ye hitaben bir nota hazırlamaya başladı⁸⁰. Bu hazırlık ve konferans müzakereleri devam ederken İngiltere Mısır'la ilgili esas planını harekete geçirdi. İstanbul Konferansında, diğer devletlerin İngiltere'yi Mısır'a müdahalesinden dolayı itham etmekten çekinmeleri, bu hareketi hızlandırmış, İngiltere'nin müdahalesi için bir ortam yaratılmıştı.

Konferansta meseleye kesin çözüm getirecek bir karar henüz alınmamışken İngilizler, Osmanlı Devleti, Hidiv ve Osmanlı Devletine ait İzzeddin Vapuru kaptanına ihtarlar bulundular.

İngilizlerin bu ihtarları üzerine, Heyet-i Nüzzar ve Urâbî Paşa'nın Padişaha tâbi olduğuna dair Padişah iradesi tebliğ olundu. Derviş Paşa bunların bağlılık hususundaki teminatlarını ve düşmanca bir harekette bulunmayacaklarını amiral ve konsoloslara iletteceğini İstanbul'a bildirmişti. Bu teşebbüse rağmen amiral tarafından bir taarruz olursa, bu hareketle Osmanlı Devleti ve Mısır ahalisinin hukukuna tecavüz etmiş sayılacaklarını, Osmanlı Devletinin izni olmadan bir mukavemete kalkışmayıp olayı yalnız protesto edeceklerini ve dökülecek kanın mesuliyetinin kendilerine ait olduğunu belirtecekti (10 Temmuz 1882)⁸¹.

⁷⁷ Hilmi Kâmil BAYUR; Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa, *Siyasî Hayatı*, İstanbul, 1954, s.102-103.

⁷⁸ KORKUT; a.g.e., s.57.

⁷⁹ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.102-103.

⁸⁰ Bâb-ı Âli Hariciye Nezaretî; a.g.e., s.77.

⁸¹ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.149-150, 10 Temmuz 1882 (28 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

Derviş Paşa, bu açıklamaya rağmen, kumandasında bulunan deniz kuvvetlerine, İngiliz amiralinin ihtarı doğrultusunda, meydana gelecek saldırıya karşı emir vererek 24 saat içinde ateş hattı dışına çıkmalarını istedi⁸². Bâb-ı Âli, Derviş Paşa'yı, bu hareketinden dolayı, bütün mesuliyetin kendisinde olduğunu beyanla ihtar etti⁸³.

İngiliz amiralinin gösterdiği düşmanca tavır üzerine, Hidiv, Remle sarayına gitti. Burada yapılan toplantıda askerî heyet, İngilizlerin bu hareketine sebep olacak bir faaliyette bulunmadıklarını temin etmek için, Ragıp Paşa ve Maliye Nazırının amiralin yanına gittiklerini ancak görüşmenin yarıda kesildiğini ifade etmişti. Çünkü İngiliz amirali bu hususta anlaşma yapamayacağını, ancak istihkamlardaki toplar kaldırılırsa bunun nazar-ı dikkate alınacağını belirtiyordu. Topların tamamının kaldırılması mümkün olmadığı için dört-beş kıta topun kaldırılmasıyla bir uzlaşmanın olacağı ümit edilmiş, ancak İngiliz amirali buna kanaat etmemişti. Derviş Paşa bu tavrın devam etmesi halinde beş topun daha kaldırılacağını, daha sonra da müdafaaya geçileceğini bildirdi⁸⁴.

İngiliz Sefiri Lord Dufferin'in 10 Temmuz 1882 tarihinde Bâb-ı Âli'ye tebliğ ettiği ultiatom üzerine, Padişah, Hariciye Nazırı vasıtasıyla da bombardımanın geciktirilmesi için çalışmıştı. Fakat İngiliz donanmasının kara ile münasebeti kesmiş olmasından dolayı telgraf Amiral Seymour'a ulaştırılamadı⁸⁵.

11 Temmuz 1882 (29 Haziran 1298) tarihinde İngiliz donanması İskenderiye'yi topa tuttu ve muharebe başladı⁸⁶. İstihkâmlar müdafa ediliyordu. İzzeddin Vapuru ateş hattı dışında harekete hazır. Bâb-ı Âli saldırı emri verilmemesi için ihtarında bulundu⁸⁷.

İngiltere son gelişmelere kadar, Osmanlı Devleti'ne karşı dostane bir tavır sergilemiş, İskenderiye limanında uzun süreden beri bulunan donanma sebebiyle endişe edilmemesini bildirmişti. Fakat şimdi ciddi hiçbir sebep yok iken saldırıya geçmişti. Mısır hükümetinden yana, saldırıyı gerektirecek bir ihlâl de olmamıştı. Öte yandan

⁸² Aynı Vesika, bel.s.151,10 Temmuz 1882 (28 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁸³ Aynı Vesika.

⁸⁴ Aynı Vesika, bel.s.149-152,11 Temmuz 1882 (29 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁸⁵ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.74. Hocaoglu, a.g.e., s.172-173.

⁸⁶ İskenderiye'nin topa tutulduğu haberinin İstanbul'a ulaşması üzerine Abdurrahman Paşa saltanattan uzaklaştırılarak, Said Paşa tekrar bu göreve getirilmiştir. Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.74.

⁸⁷ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.157-159, 11 Temmuz 1882 (29 Haziran 1298) İstanbul ve Derviş Paşa arasındaki muhabere .

Hariciye Nazırı Ragıp Paşa ve Bahriye Nazırı'nın, İngiliz amiralini temin etmeye çalışmaları dahi nazar-ı dikkate alınmamıştı⁸⁸.

İngiliz Hükümeti, Padişah tarafından özel surette görevlendirilmiş bir memur bulunmaması gerekçesiyle, Hidiv ve ailesini emniyete almak için her türlü tedbiri aldığını açıkladı. Hidiv bu yaklaşımı geri çevirmedi. Etrafını saran tehlikelere karşı, bunu kabul etmeye mecbur olduğu, bundan sonra olacaklardan da İngiltere'nin mesul olacağı açıklamasını yaptı⁸⁹.

İngiltere'nin Tevfik Paşa ve ailesini muhafaza için tedbir almasının Bâb-ı Âli'ce mantıklı bir tarafı yoktu. Bu yüzden emniyetin lüzumunu gerektirecek sebeplerin delil ve ispatı istenmişti⁹⁰.

İngilizlerin saldırısı bütün hızıyla devam ediyordu. Limanda bulunan Mısır'a ait vapurlardan birine yapılan saldırıda, beş kişi ölmüş, bir kişi yaralanmış ve büyük zayıat verilmişti. Aynı vapurda bulunan beş yüz kadar suçlu denize atlayarak karaya ulaşmış ve etrafa dağılmışlardı. Derviş Paşa bunların yağma ve eşkıyalık yaparak kargaşaya sebep olabilecekleri, hatta civar bölgelere de yayılabilecekler endişesini merkeze bildirmiş, hiç olmazsa Remle civarına iki alay piyade, topçu ve birkaç zırhlının süratle gönderilmesini arzemişti⁹¹.

Urâbî Paşa'nın yayın organı olarak bilinen El-Taifâ gazetesi 11 Temmuz 1882'de İngilizlerin İskenderiye'yi bombalaması ile ardından gelişen olayları naklediyordu. İfadelerine göre, İngilizlerin yaptığı tahribattan başka, Mısır ordusu tarafından önemli miktarda İngiliz savaş gemisi batırılmış çok sayıda İngiliz askerî yaralanmıştı. Gazetenin mühim bir diğer haberinde ise II.Abdülhamid'in halife sıfatıyla Urâbî Paşa'ya tavsiyelerde bulunmak üzere Derviş Paşa'ya talimat vermesiydi. Derviş Paşa ise Mısır ordusunun cesaret ve kabiliyetine hayran olduğunu halife ve Padişah II.Abdülhamid'e telgrafla arzemişti. Padişahın böyle talimat vermesindeki maksat, İslâm halifesinin kendileriyle birlikte olduğu fikrini aşlamak ve umumî destek sağlamaktı⁹².

⁸⁸ Aynı Vesika, bel.s.155, 11 Temmuz 1882 (29 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁸⁹ Aynı Vesika, bel.s.154-155, 11 Temmuz 1882 (29 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁹⁰ Aynı Vesika, bel.s.156, Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

⁹¹ Aynı Vesika, bel.s.158-159, 11 Temmuz 1882 (29 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁹² Cezmi ERASLAN; II.Abdülhamid ve İslam Birliği, İstanbul,1992, s.172-173.

İngiliz saldırısına karşı gösterilen mukavemete rağmen tahribat fazla idi. Öyle ki, şehrin içindeki pek çok ev harap hale gelmişti. Miktarı henüz tespit edilmemekle beraber, pek çok Mısır askeri telef olmuştu. Yaralı sayısı da çok fazlaydı⁹³.

11 Temmuz 1882 günü gece, 11'de iki tarafın bırakmasıyla saldırı durdu. İstihkamların tamamı harap olmuştu. Hasar tespitinin hemen yapılması imkansızdı. Heyet-i Nüzzar ve Heyet-i Askerîye, Hidivin yanına gelerek, İngiliz donanmasının 11 saat devam eden saldırıyla, memleketi büyük hasara uğrattığını birçok masumun ölümüne sebep olduğunu⁹⁴ ahalinin dehşetten ürkerek kaçtıklarını ve askerinin de bunlara iştirak ettiğini beyan etti. Böyle devam ederse yeterli mukavemet olunamayacağı için durumun daha da fenalaşacağını açıkladı. Ertesi gün İngiliz amiraliyle görüşülerek ateşin tamamen kesilmesi çaresine bakılması gerektiğini ifade etti⁹⁵. Aynı gece Derviş Paşa da dahil olmak üzere Mısır hükümetince meclis toplandı. Ertesi gün yine ateş açılacak olursa beyaz bayrak çekilmesi kararlaştırıldı. Nitekim 12 Temmuz sabahı, bir iki top atışının peşinden istihkamlara beyaz bayrak çekildi. İngiliz amirali bazı istihkamların teslimini istedi. Fakat Mısır hükümeti bu hususta İstanbul'dan müsaade almaya gerek duydu⁹⁶. Aynı günün sabahı İstanbul'a çekilen telgrafta tedbir alınması için tekrar yardım istendi.

Öte yandan, Remle sarayının etrafı Urâbî Paşa'nın gönderdiği askerle muhasaraya alındı. Derviş Paşa ve Hidiv mahsur kalmıştı. İzzeddin Vapuru Remle önünde bulunmakla beraber sandal çıkarılamıyordu. Bu mümkün olsa bile gelecek yardımın muhasaradan geçip saraya ulaşması imkansızdı⁹⁷.

Urâbî Paşa ve Ragıp Paşaların itaat sözlerinin İngiltere tarafından kayda alınmayıp taarruza geçilmesi, Hidiv Tevfik Paşanın da bu saldırıyı önleyecek ciddi bir tedbir almayışı, Urâbî Paşayı bu harekete sevketmişti. Buna karşılık İngilizleri razı etmek için tabyaları yenilemekten vazgeçmişti. Fakat askerî güçlerin İskenderiye'yi boşaltarak, dışarıda top ve saldırıya maruz kalmayacağı emniyetli bir merkeze

⁹³ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.160, 11 Temmuz 1882 (29 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁹⁴ Aynı Vesika, bel.s.162, 11 Temmuz 1882 (29 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁹⁵ Aynı Vesika, bel.s.165, 12 Temmuz 1882 (30 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁹⁶ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.75.

⁹⁷ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.165-166, 12 Temmuz 1882 (30 Haziran 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

naklolunmasını sağladı. Daha sonra da sınır harbi ilân etti. Mahsur durumda kalanlar Süveys'e gitmek ya da vapura binerek kaçma çarelerinden birini arıyorlardı⁹⁸.

İngilizler, tabyalardan çıkardıkları askerin bir kısmını genel asayişin muhafazası için, karakollarına taksim ettiler. Amerikan Amirali dahi İngiliz Konsolosuna dostça yaklaşmış ve muhafaza için iki bölük asker çıkarmaya teşebbüs etmişti.

Mısır'daki Osmanlı heyetini, hatta İngiliz ve Amerikan amirallerini fevkâlâde hayrete düşüren şey meselenin bu boyuta gelmesine rağmen Osmanlı Devletinin hâla asker sevk etmeyişi ve buna dair bir haber çıkmaması idi. Ayrıca burada bulunanlara nasıl hareket edecekleri yolunda ciddi bir direktif de verilmemişti⁹⁹.

Bâb-ı Âli, Mısır'dan aldığı son telgraf üzerine, ertesi güne kadar bir karara varılacağını ve heyetin beklemesini istedi¹⁰⁰.

İskenderiye'nin bombalanması hadisesi İngiliz basınında İngiltere'nin müdafaası biçiminde neşredilmiş, İngiliz hükümetinin bu harekattaki maksadı, Lord Granville'in Mısır üzerindeki Osmanlı hukukunun muhafazasından ibaret olduğu biçimindeki ifadesine bağlı olarak beyan edilmiştir. Tercümân-ı Hakikat Gazetesinde bu beyandan fevkalade müteessir olduğu açıklaması yapılmıştı¹⁰¹.

Tercümân-ı Hakikat Gazetesi, 15 Temmuz 1882 tarihli nüshasında aynı tarihli Daily News gazetesinin, "*Bâb-ı Âli konferansa iştirak etmeyi ve Mısır'a asker göndermeyi reddederse konferansta, Mısır'a asker irsalinin İngiltere ve Fransa'ya teklif edileceğ*" biçimindeki açıklamasına yer veriyordu¹⁰². Bu açıklama konferansın reddine karşılık ihtar mâhiyeti taşıyordu. Dolayısıyla İngiltere'nin taarruzu meşrû göstermek için Osmanlı nezdinde öne sürdüğü gerekçeler ile sözü geçen gazetede bu açıklama çelişki arz ediyordu. Kaldı ki, diğer devletlerin de Osmanlı'nın Mısır üzerindeki haklarına hâle gelmeyecek biçimde kararların alınacağı hususunda verdikleri teminatâ gölge düşüyordu.

Tercümân-ı Hakikat Gazetesi, 18 Temmuz 1882 tarihli nüshasında İskenderiye Hadisesinin sorumlusunun İngilizler olduğunu vurgulamıştır. Gazete, mazlum yerli ahalinin İngilizlerce zalim diye itham edildiğini ve bunların terbiyesi için Osmanlı

⁹⁸ Aynı Vesika, bel.s.171, 13 Temmuz 1882 (1 Temmuz 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

⁹⁹ Aynı Vesika, bel.s.174, 14 Temmuz 1882 (2 Temmuz 1298) Derviş Paşa'dan gelen telgraf.

¹⁰⁰ Aynı Vesika, bel.s.175, 15 Temmuz 1882 (3 Temmuz 1298) Derviş Paşa'ya gönderilen telgraf.

¹⁰¹ Tercümân-ı Hakikat; 13 Temmuz 1882 (27 Şaban 1299).

¹⁰² Aynı Gazete, 15 Temmuz 1882 (29 Şaban 1299).

Devleti'nin sıkıştırıldığını hatta bu biçarelere barbarlık sıfatının yakıştırılarak bunu ispat için İskenderiye'de bir hadise tertip edildiğine işaret etmiştir. Eğer bu hadise donanmanın gelmesinden evvel çıkmış olsa idi, bundan Arapların mesul olacağı, hatta donanmanın gelişinden sonra dahi hadisenin sorumlusunun siyaset erkanından belli bir şahsın olması durumunda, sorumlu olarak yine Mısırlıların tutulacağı beyan edilmiştir. Kısaca İngiltere alenî bir surette mazlumları tehlike olarak görmüş, böylece Mısır ahali si beyninde kendisine karşı nefret uyandıracak derecede bu hadise vasıtasıyla, Mısır üzerindeki kontrolünü arttırmıştır.

Gazeteye göre, İngilizlerin Mısır'da tesis edecekleri düzenlemeler ahali ve idarenin istediği biçimde de olsa, bu durum onların İngiltere'ye sempati ve hoşgörüle bakması için sebep değildir. Bu memnuniyetsizlik karşısında İngiltere'nin menfaati ne olabilir? Kaldı ki ahali buna karşı mücadele edecektir, denilmiştir¹⁰³.

6- İskenderiye'nin İşgali Karşısında Osmanlı İdaresinin Tutumu

İngilizlerin İskenderiye'yi işgali Bâb-ı Âli'yi ve Padişahı şaşkına uğratmıştı. 2-14 Temmuz tarihleri arasında toplânan Meclis-i Vükelâ Padişahın niyetleri doğrultusunda karar almak durumunda kaldı. Kati tedbirler yerine, İngiltere'nin hareketinin protesto edilmesi ve meselenin barış yoluyla çözümlenmesine karar verildi. Diğer yandan İstanbul Konferansının devam ettiği sırada meydana gelen işgal Padişahın konferansa katılmama hususundaki kararından vazgeçmesini sağlamıştı¹⁰⁴. Konferansın 24 Temmuz 1882 tarihinden 23 Ağustos 1882 tarihine kadar devam eden oturumları, evvelce sözünü ettiğimiz Osmanlı Hariciye Nazırı Said Paşa'nın başkanlığında devam etti. Padişah Mısır'a asker sevk etme teklifini yabancı askerin Mısır'dan çekilmesi şartıyla kabul edeceğini bildirdi.

İngiltere hükümeti ise bu teklifi reddederek Osmanlı askerinin Mısır'a sevk maddesini iki devlet arasında bir askerî mukavele akdine bağlamak istedi. Devletlerin çoğu Bâb-ı Âli'ye İngiltere ile anlaşmayı tavsiye ediyordu¹⁰⁵. Fakat sözleşme tanzimi teşebbüsü Padişahın itirazlarıyla karşılaştı. II.Abdülhamid halife olarak Avrupalıların müdafaası için Müslüman tebaaya karşı kuvvet sevk etmekle hem halifelik nüfuzuna

¹⁰³ Aynı Gazete, 18 Temmuz 1882 (3 Ramazan 1299).

¹⁰⁴ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.75-77.

¹⁰⁵ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.145.

gölge düşürmüş, hem de Osmanlı hukukuna aykırı bir harekette bulunmuş olurdu¹⁰⁶. Padişah konferansta Urâbî Paşa'nın asi ilân edilmesi hususundaki ısrarlara da muhalefet etmişti¹⁰⁷.

Kâmil Paşa konferansta Osmanlı Devleti'ni temsil eden Said Paşa'nın Mısır meselesinin çözümü hususundaki gayretlerini yetersiz bulduğunu, bu sebeple büyük fırsatların kaçırıldığını iddia etmektedir¹⁰⁸. Said Paşa, bu tenkide karşılık konferans müzakerelerinin Osmanlı Devleti'ne büyük faydalar sağladığını, fakat bundan istifade edilemediği cevabını vermiştir¹⁰⁹. Mısır'a asker sevkinden yana olan Kâmil Paşa bu hususta teklifte bulunduğunu fakat Said Paşa tarafından tenkit edildiğini ve teklifinin Padişahın bu husustaki fikrine, aykırı düştüğü gerekçesiyle kendisini istifaya davet ettiğini ifade etmektedir. Kâmil Paşa, Said Paşa'yı, bu tavrıyla hatıratındaki ifadelerin çelişmesinden dolayı da tenkit etmiştir. Zirâ Said Paşa, hatıratında Mısır'a asker sevkinden yana olduğunu fakat bunda, her nedense bir türlü fayda umulmadığını ifade etmiştir¹¹⁰.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Mısır'a tek başına asker sevk etmesine karşı, Fransa'dan tepki görme ihtimali vardı. Böyle bir teşebbüste fiilen harekete geçebilirdi. Osmanlı Ordusu ve donanması Fransa'nın muhalefetine mukavemet edecek güçte değildi. Bu şartlar gözönüne alındığında Padişahın bu husustaki kararında haklılık payı olduğu ortaya çıkıyordu¹¹¹.

İstanbul konferansına katılan diğer devletler de İskenderiye'nin topa tutulmasına şaşırıldılar. Bu durumda konferansın devamına lüzum kalmadığı beyan edilmekle birlikte, Fransa haricindeki devletler Mısır'a, tâbi olduğu Osmanlı Devletince asker sevk edilmesinde ısrar etmişlerdi¹¹². Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin Mısır'a müdahalesini desteklemeyen İngiltere ise, kendi hareketini meşrû göstermek için, tebaasının rahatsızlık içinde ve emniyetsiz bir ortamda bulunmasına sebep gösterdiği Urâbî Paşa ve Mısır askerini, Osmanlı askerine kırdırmak ve böylece bağların tamamen

¹⁰⁶ HASLİP; a.g.e., s.88.

¹⁰⁷ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.78.

¹⁰⁸ Kamil Paşa; Kâmil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları, İstanbul,1328, s.79.

¹⁰⁹ Said Paşa; Said Paşa'nın Kâmil Paşa Hatıratına Cevapları, s.30.

¹¹⁰ Kamil Paşa; Kâmil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları, s.83, Said Paşa; Said Paşa'nın Hatıratı, s.91-92.

¹¹¹ H.Kamil BAYUR; a.g.e., s.104.

¹¹² Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.76.

kopmasını hızlandırmak plânını uygulamaya koymak istiyordu. Fakat evvelce de belirttiğimiz gibi bir sonuç alınamadı.

Kendini müdafaa bahanesiyle sebepsiz yere İskenderiye şehrini topa tutan Sir Seymour ise amiralliğe yükseldi ve “Lord Alçester” unvanını aldı.İngilizler Sefirin tüm masrafları ve bombardıman yüzünden şehrin yüz yüze kaldığı hasarların tazminatını sonradan Mısır’a ödetecekti¹¹³.

Urâbî Paşa’nın hareketine gelince, İstanbul’da Türk halkı tarafından desteklenmiş ve camilerde kendisi için bazı vaizler tarafından dualar okunmuştur. Hatta kazaskerlik rütbesine haiz olan Hoca Ali Efendi ile Necip Efendi gibi şahıslar Urâbî Paşa’yı Padişah nezdinde savunmuşlardır.

Urâbî Paşa’nın hareketine dair haberler Hindistan ile İtalya’ya kadar yayılmıştı. Delhi camilerinde kendisi için dualar edilmişti. İtalya’da ise 30 Temmuz 1882 tarihli *Jurnal Gazette* gazetesinin neşrettiğine göre; İtalyan lideri Garibaldi’nin oğlu İngilizlere karşı savaşmak üzere Mısır’a gönüllüler göndermek üzere bir kampanya başlatmıştı¹¹⁴.

7- İskenderiye’nin İşgali Sırasında Fransız Hükümetinin Siyâseti

Fransa, Mısır’a müdahalede İngiltere ile müşterek hareket ediyormuş gibi görünse de, İngiliz nüfuzunun Kahire’de artmış olması, Fransa’yı harekete geçirmiş, meseleyi devletlerarası bir kararla çözümlmek¹¹⁵ ve İngiltere’yi Mısır’da yalnız bırakmamak için İstanbul konferansı teklifini kendisi ortaya atmıştı¹¹⁶.

Fransa, Mısır işlerinde, faaliyetlerini İngiltere ile ittifak halinde yürütmeye çalışmışsa da, İngiltere’nin arzu ve ihtiraslarından çekiniyordu. İngiltere de aynı şekilde Fransa’nın maksadını seziyor ve menfaatine aykırı buluyordu. Mısır buhranı esnasında İngiliz ve Fransız konsolosları vasıtasıyla yapılan devletlerarası muhaberelede güvensizlik belirtileri açıkça görülüyordu. İttifak, dostane ilişkilerden uzaklaşmıştı. Fikir ayrılığına düştükleri bariz noktalardan birisi, İngiltere’nin, Mısır topraklarının sahibi olan Osmanlı Devletine bazı şartlar ve yükümlülükler altında askerî müdahale teklifinde bulunurken Fransa’nın buna itiraz etmesiydi¹¹⁷. Fransa, Tunus ve

¹¹³ Osman Nuri; *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyasiyye ve Hususiyesi*, İstanbul, 1327, s.665.

¹¹⁴ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.148.

¹¹⁵ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII., s.95.

¹¹⁶ Fahir ARMAOĞLU; *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara, 1997, s.412.

¹¹⁷ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.69-70.

Cezayir'deki nüfuzuna gölge düşmesi, dolayısıyla buradaki ekonomik ve kültürel egemenliğinin tehlikeye gireceği endişesiyle bu bölgeye Osmanlı Devleti ya da diğer devlet güçlerinin sokulmasına fırsat vermek istememişti. Meseleyi diplomatik yollarla halletmeye çalışıyordu. İstanbul Konferansının toplanmasını teklif etme sebeplerinden birisi bu idi.

Nitekim, İngiliz ve Fransız harp gemilerinin İskenderiye açıklarında manevra yaptığı dönemde Fransa'da hükümet değişikliği oldu ve İngilizlerle müşterek müdahaleye taraftar olan, Gambetta, başbakanlıktan ayrıldı. Yerine Freycinet geldi. Yeni başbakan Fransız kamuoyunda büyük çoğunluğun görüşüne paralel olarak Mısır hareketine muhalif bir politika belirlemiştir. Ona göre Fransa, Ortadoğu'da böyle bir maceraya atılmak için hazır değildi. Freycinet, 1 Temmuz 1882'de toplanan Mebusan Meclisinde yaptığı konuşmada, hiçbir durumun Fransa'yı Mısır'a bir askerî müdahale yapmaya mecbur edemeyeceğini kati olarak beyan etti¹¹⁸. Nitekim Fransız Hükümeti, o zamana kadar İskenderiye limanında İngiliz donanmasına refakat eden Fransız donanmasının Mısır sularından çekilmesi için emir vererek bu harekete iştirak etmeyeceğini bildirmişti¹¹⁹.

8- Derviş Paşa Heyetinin İstanbul'a Dönmesi

Derviş Paşa son telgraflarında Mısır'da ortaya çıkan karışıklık karşısında yapılacak bir şey kalmadığı gerekçesiyle İstanbul'a dönmek için izin istemekteydi. Fakat bu telgrafların pek çoğu İstanbul'a çekilmemişti¹²⁰. Çünkü Mısır-İstanbul telgraf hattı kesilmişti ve haberleşme Avrupa yoluyla sağlanmaktaydı¹²¹. İskenderiye'nin işgalinden birkaç gün sonra, Derviş Paşa Heyeti İstanbul'a döndü¹²². Bununla birlikte, Mabeyn Kâtibi Kadri Efendi ise bir müddet daha Mısır'da kalarak mabeyn ile muhabereye devam etti¹²³.

20 Temmuz 1882'de Kadri Efendi'den gelen telgrafta Mısır'da tehlikenin ileri boyutta olduğu böyle giderse memleketin harap olacağı bildiriliyordu. Osmanlı

¹¹⁸ HASLIP; a.g.e.,s.192.

¹¹⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.70.

¹²⁰ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.178, 21 Temmuz 1882 (9 Temmuz 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

¹²¹ Aynı Vesika, bel.s.178, 19 Temmuz 1882 (7 Temmuz 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

¹²² Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.81.

¹²³ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.81.

Devleti'nden üç gün içinde asker gönderilmesi isteniyordu. Aksi takdirde tehlikenin önüne geçilemeyecekti. Kendisinin yapabileceği bir şey kalmadığını, Mısır'da bulunmasının da uygun olmadığını beyanla posta vapuruyla dönmek zorunda olduğunu ifade etti¹²⁴. Kadri Efendi'nin dönme isteği kabul edilmemiş olsa gerek ki Kadri Efendi İskenderiye'de kalmış¹²⁵ ve yazışmalar bir müddet daha devam etmiştir.

21 Temmuz 1882'de İstanbul'dan gönderilen telgrafta, askerî yardım yapılmayacağı haberinin halk arasında duyulması büyük tepki yarattı. Öte yandan Urâbî Paşa Hidiviyetin Mısır'ı sattığını ilân etmiş, yeni bir idare teşkil etmek için Mısır'da umumî bir meclis toplanmasına teşebbüs etmişti. Adına hutbe okunmasını teklif ettiği söylentileri de yayılmıştı.

Hükümete resmen isyan eden Urâbî Paşa, halkı, Hidiv ve Osmanlı Devletine karşı, tedbir almadıkları için galeyana getirdi, Mısır'ın da Tunus gibi olacağını yaydı. Ahali Osmanlı askerî gelmez ise, Urâbî Paşa kuvvetleri ile birleşerek düşmana hücum ile karşılık verme kararı almıştı. İngiltere asker sayısını on bin kadar daha arttırdı. Urâbî Paşa ile muharebe etmeyi tasarladığına şüphe kalmamıştı. Kadri Efendi 21 Temmuz 1882 tarihli telgrafında İstanbul'dan ısrarla gönderilmesi beklenen asker şayet hareket etmez ise Mısır'ın madden ve manen elden çıkacağını bildiriyordu¹²⁶. Urâbî Paşanın gayri resmî hareketi karşısında otoritesini kaybetmiş olan hükümetin, doğrudan yabancı kontrolüne geçmesi pek uzak değildi.

Bâb-ı Âli ise Urâbî Paşa'nın nüfuzunun bu derece artmasından sonderece rahatsız oldu ve Padişahın iradesiyle kendisine çok sert ve uyarıcı bir yazı gönderdi. Bu yazıda, Urâbî Paşa Mısır'ın harap olmasından sorumlu tutuluyor ve kendisinin İngiltere ile Hidiv'in, Mısır'ı temellük etmek istedikleri hususundaki iddiası yalan beyan olarak değerlendiriliyordu. Yazıda daha sonra Padişah, Urâbî Paşa'nın itaat göstererek İstanbul'a gelmesini istiyor ve kendisine önceden gelmesi için irade buyurduğuna ve vapur gönderildiği halde bu emre itaat etmediğini hatırlatıyordu. Padişah yazının sonunda, bu emirlere itaat etmediği takdirde kendisini âsi ilân ederek Mısır'dan

¹²⁴ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.176, 20 Temmuz 1882 (8 Temmuz 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

¹²⁵ Tercümân-ı Hakikat; 24 Temmuz 1882 (9 Ramazan 1299),Nr.1230.

¹²⁶ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.178-179, 21 Temmuz 1882 (9 Temmuz 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

sürmekle tehdit ediyordu¹²⁷. Urâbî Paşa Padişahın ihtar mahiyetindeki iradesine karşılık, 22 Temmuz 1882 (7 Ramazan 1299) tarihinde uzun bir ariza sundu.

Osmanlı saltanatı ve hilafetine hitaben yazılan arizâda, evvelâ Padişaha ve hilafete bağlılık ve itaatini beyan ediyor, Osmanlı Devleti ve halifelik makamını İslamiyet'in merkez dairesi olarak telakki ediyordu. Sonra Mısır'ın içinde bulunduğu karışıklığı şöyle açıklamıştı;

Urâbî Paşa, bütün bu karışıklığın sebebini, Mısır hükümetinin takip ettiği siyaset ve idaresinin yegâne sorumlusu Hidiv Tevfik Paşa'ya bağlıyordu. Hidiv İdari yetkiye vakıf olamamış, yönetimi İngiliz konsolosuna teslim etmişti.

İngilizler Mısır'ı bir ganimet olarak telâkkî etmekteydiler. Mısır'ı istilâ etmek istemeleri, Hidiv Tevfik Paşa'yı bu emelin esiri yapmıştı. Zira Hidiv, zayıf iradesi ile İngilizlerin işini kolaylaştırmaktaydı. İngilizler Hidiv'i ihtilale sebep olacak şeylere sevk etmekte, fiilen müdahale etmek için uygun ortamı hazırlamaktaydılar. Daha evvel sözünü ettiğimiz Riyaz Paşa, bu amaca ulaşmak için İngilizlerin istediği şekilde hareket eden bir kimse idi. Riyaz Paşa İngilizler adına çalışırken Mısır'ın İngilizlere bağlanması şartıyla kendisinin de vali olacağı hülyalarına kapılmıştı.

Mısır ahalisi Riyaz Paşa'nın niyetini anlamış ve İngiltere Devleti'nin Mısır'ı İstilâsından kurtaracak çözümü uygulamaya girişmişti. Çözüm ise Riyaz Paşa'nın azli olup, çoğunluğun takibiyle görevden alınmış ve yine Şerif Paşa tayin olunmuştu. Riyaz Paşa, yine boş durmamış, Hidiv'in rızası ile İngilizlere müracaat ederek dahilî işlere karışmalarına meydan vermiş, fermanlar gereğince uygulanagelen hukuku çiğnemeye çalışmıştır. Nitekim Şerif Paşa kabinesi düşürülmüştür. Yeni kurulan Heyet-i Nüzzar da İngilizleri memnun etmiş, Mısır'ı İngilizlere tabi hale getirmek için Hidivin aklını tümüyle çelmeye başlamışlardır.

Tüm bu gelişmeler Mısır ahalisinin gözünden kaçmıyordu. Hidiv'in ve kabinenin memleketi elden çıkaracak derecede ileri gittiklerini anlamışlardı. Bu sebeple halk memleketin muhafazası için birlik içinde müdafaa kararı aldı. Canları, malları ile hayatta oldukları müddetçe bu uğurda çalışmak üzere Urâbî Paşa'yı kendilerine önder tayin ettiler.

¹²⁷ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.148.

Urâbî Paşa, arızasında bu görevi kabul ettiğini ve Osmanlı Devleti'ne tâbiyetin devamı için çalışacağını, gerekli tedbirin alınması ve ihtiyaçların temin edilmesine girişildiğini ifade ediyor ve diğer gelişmeleri anlatıyordu.

Tevfik Paşa, Mısır halkının burnunda tüten, memlekette asayişin sağlanması hususunu fiilyata geçirmek görüntüsüyle hileli işlere teşebbüs etmekteydi. Şüphe uyandıran bu tür faaliyetlere karşı Mahmut Paşa'nın sert tedbirlerle tahkikat yaptırması Harbiye Nazırlığından azline sebep oldu. Yerine göreve getirilen Davut Fethî Paşa ise her türlü entrika için bir vasıta olmuştu.

Hidiv kendisine sorulan her soruya İngiliz konsolosu ile görüşükten sonra cevap vermekteydi. Konsolos ise, kendisini daima kışkırtmakta ve kendi inisiyatif yönünde hareket edilmesini sağlamaktaydı. Öyle ki Hidiv, Mahmut Paşa'nın güya kendisini ve Mısır'da yaşayan bütün Avrupalıları tehdit ettiğini ve tümünün hayatının tehlikede olduğunu konsolosa iletmişti. Bu, iftiradan başka bir şey değildi. Fakat İngiltere konsolosu Hidiv'i arayarak sözde adı geçen tehlikeye karşı Hidiv'in tahsis ettiği gemilerle, İngiliz ve Fransız gemilerini birleştirmek suretiyle Mısır'ın İngiliz tabiiyeti altına girmesi maksadına yönelik kullanmaya başlamıştı.

Hidiv bu türlü faaliyetleri ile Osmanlı Devleti'ne karşı olan niyetinin ne derece kötü olduğunu ve devlete başkaldırısını açıkça sergiliyordu. Müslüman Mısır tebaasının, memleketin böyle bir idarecinin emaneti altında olmasına artık tahammülü olmadığını ifade eden Urâbî Paşa, memleketin muhafazası için en uygun tedbirin Tevfik Paşa'nın haliyle Halim Paşa'nın tayini olduğunu belirtmekteydi. Urâbî Paşa, daima İslam birliği için çalıştığını ve dinin himayesi için canını dahi verebileceğini ifade ederek arızasına son veriyordu¹²⁸.

9- Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

İngiltere, İslâm ülkeleri aleyhindeki faaliyetleri sırasında burulardaki konsolosları vasıtasıyla yaygın olan kanaati araştırıyor ve durum değerlendirmesi yapıyordu. Aynı şeyi bu defa da Mısır için tasarlamış ve müdahalelerinin halk üzerindeki tepkisini ölçmek maksadıyla konsoloslarını görevlendirmiştir.

¹²⁸ BOA, YEE, Nr. 39/84-2/84/124, 5 Ağustos 1882 (21 Ramazan 1299).

İngiliz konsolosu Blunt, 8 Ağustos 1882'de gönderdiği raporunda, izlenimleri neticesinde Selânik'te ve devlet merkezinde Müslüman tebânın Mısır olaylarından son derece etkilendiğini tespit etmişti¹²⁹.

Basın-yayın organları arasında İslâmi birlik fikrini devamlı işleyen ve faaliyetleri ile dikkatleri en fazla üzerine çeken Osmanlı gazeteleri Tercümân-ı Hakikat, Vakit ve Peyk-i İslâm idi. Başta Tercümân-ı Hakikat olmak üzere, tirajı yüksek olan Türk gazeteleri mevcut durumu tahrik edici yazılara sayfalarında yer veriyor, Fransa ve İngiltere'nin dinlerinin ve hayatlarının düşmanı olduğu temasını işliyorlardı. Bu fikirler, halkın İngiliz ilerlemesine karşı tepkisini gittikçe arttırıyordu. Tepki halktan başka ordu ve ulema sınıfında da kendini gösteriyordu. Öyle ki askerler arasında İngilizlerin Mısır'da ilerlemesinin, hristiyanlığın büyük güçlerinin yaratacağı daha kanlı savaşlara sebep olacağı fikri yayılmaya başlamıştı. Askerler arasındaki nümayişten İngilizler bir hayli rahatsız olmuşlardı. Fakat insanlar, Mısır'daki olaylara vaktinde müdahale edilememiş olmasının, halifenin manevi otoritesine zararlı olacağı gerekçesinden kaynaklandığı hususunda da mutabıktı. Netice olarak konsolos, hristiyanlara karşı ciddi bir hareketin olmasına ihtimal vermiyordu. Dolayısıyla, endişeden kaynaklanan tahkikata rağmen, İngiltere'nin Mısır'da aktif olarak harekete geçip, asker ve donanma sevkettiğinde bütün islâm alemini de karşısına almaktan çekinmediği anlaşılıyordu¹³⁰.

Tercümân-ı Hakikat Gazetesi İngilizlerin de tespit ettiği üzere, II.Abdülhamid'in fikirleri doğrultusunda yayın yapmakta idi¹³¹. Tercümân-ı Hakikat Gazetesinin 24 Haziran 1882 tarihli nüshasındaki habere göre; Mısır meselesi hakkında cereyan eden diplomatik münasebetlere bağlı olarak, 22 Haziran akşamı İngiliz meclisine verilen mai kitapta, 12 Mayıs tarihiyle Lord Livense'den Lord Granville'e gönderilen bir telgrafın içeriğinden söz edilmektedir. Telgrafta, Lord Livense, Bâb-ı Âli'nin Mısır'da İngiltere ve Fransa'nın murahhası gibi hareket etmesi şartıyla, Mısır meselesine müdahalesine Fransa tarafından muvafakat gösterileceğini beyan etmiştir. Tercümân-ı Hakikat Gazetesi Mısır meselesinin Osmanlı hukuku ve irâdesi çerçevesinde çözümlenmesi halinde, Mısır'ın hukuku ve menfaatinin tamamıyla muhafaza edilebileceğine dikkat çekiyordu. Böylece Avrupa'nın Mısır üzerinde hak iddia etmesi de kontrol altına

¹²⁹ ERASLAN; a.g.e., s.167-168

¹³⁰ ERASLAN; a.g.e., s.168-169, 174-175.

¹³¹ ERASLAN; a.g.e., s.174-175.

alınmış olacaktı. Aksi halde hiçbir devlete tam olarak emniyet ve itimat edilemeyeceği hakikatini savunuyordu¹³².

Sadrazam Said Paşa gerek halkta meydana gelen bu tür tepkiler gerekse Mısır'da Mabeyn-i Hümayun ve Bâb-ı Âli'ye ulaşan ve İngiliz askerî hareketinin ilerlemesinin endişeyi arttırdığını belirten, son haberler üzerine Osmanlı askerinin bir an evvel Mısır'a müdahale etmesinde ısrar etti. Nitekim Bâb-ı Âli Kosova civarından toplanan beş taburun harbiye nezaretince Selanik'ten hareket ettirilmesine karar vermişti. Bu güçlerin Sudan limanına gitmesi dört günü bulabilirdi¹³³. Ancak Abdülhamid bu kadarlık bir kuvvetin Urâbî Paşa karşısında hiçbir şey yapamayacağını ileri sürerek buna yanaşmadı. Bunun yerine malî güçlüklerin giderilmesi ve Osmanlıların denetimi yabancılardan alacakları ve Vatanîlerin Mısır'da reformlar yapabilecekleri mevkilere getirilmesiyle gerçekleşecek bir çözümü tercih ediyordu¹³⁴. Bu suretle Bâb-ı Âli'nin Hidiv Tevfik Paşa'ya, 7 Ağustos 1882 (23 Ramazan 1299) tarihinde gönderdiği hatt-ı hümayunda emniyet ve asayişin iadesi için askerî müdahale ile Mısır üzerindeki Osmanlı hakimiyetinin teyidine lüzum görüldüğünden, fevkalade komserliğe Mahmut Server Paşa ve Asakir-i Şâhane kumandanlığına ise İbrahim Derviş Paşa'nın memur edildiği bildirildi¹³⁵. Böylece Derviş Paşa kumandanlığındaki heyetin bir miktar kuvvetle ikinci kez Kahire'ye gitmesine karar verildi¹³⁶.

Mısır'a gitmesi irade buyrulan¹³⁷ Derviş ve Server Paşalara takip edecekleri harekete dair 9 Ağustos 1882 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla 23 maddelik bir talimatnâme hazırlanmıştı. Talimatta yer alan esaslar şöyleydi:

1. Mısır'da Osmanlı hukuku ve iradesini güçlendirme, Hidiv'in sarsılan nüfuzunu takviye etme gerekçesiyle Osmanlı askerinin müdahalesi lüzumlu görülmüştür. Bu sebeple Derviş Paşa kumandasında kafi miktarda asker ile, Server Paşa fevkâlâde komiser olarak Mısır'a tayin olunmuştur.

¹³² **Tercümân-ı Hakikat**; 24 Haziran 1882 (8 Şaban 1299).

¹³³ **BOA, YEE, Nr. 39/84-2/84/124**, 8 Ağustos 1882 (24 Ramazan 1299- 27 Temmuz 1298).

¹³⁴ Stanford J.SHAW-Ezel Kural SHAW; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II, İstanbul,1983, s.243.

¹³⁵ **İS-SANAFİRİ**; a.g.e, s.149.

¹³⁶ J.J.SHAW-E.K.SHAW; a.g.e.,s.243.

¹³⁷ **BOA, YEE, Nr. 156/18/156/3**, tarihsiz.

2. Komiser Server Paşa İskenderiye'ye vardığı gün, kumandan Derviş Paşa'nın maiyetindeki memurlardan Lebib Efendi¹³⁸ ve Esad Efendi birlikte Hidiv'in yanına gidecekler, Mısır'da bulunuş sebeplerine dair sözü edilen talimatı izah ettikten sonra Mısır'ın karışık durumuna süratle bir çare bulmak ve emniyeti sağlamak lüzumunu beyan edeceklerdir. Mısır'da karışıklığa sebebiyet veren *Fırkâ-i gayr-ı muî**'nin yerli ve yabancı ahaliden pek çok kimsenin perişanlıklarına ve göçlerine mani olmak için Mısır'a yeteri kadar asker gönderilmesi ve Hidiv'e asayişin sağlanmasında yardım maksadıyla bu görevlendirmenin yapıldığını ifade edeceklerdir. Bunun için gerekli olan tedbirlerin bir an evvel faaliyete geçirilmesi hususunda talimat gereğince Hidiv'e tavsiyede bulunulacaktır. Takip edilecek yol halka da açıklanacak ve gerektiğinde onlardan da istifade edilecektir. Yerli ve yabancıların mal, can ve haklarına tecavüz edenler olmuş ise, bu kişiler hakkında hukukî işlemlere başvurulacak, gerekli ceza verilecektir. Bu uygulama ve tedbirlerin Padişahın izni ve vekâleti dahilinde olduğu beyan edilecek ve bu beyan Arapça'ya da tercüme edilerek büyükçe bir meydanda halka tebliğ edilecektir.
3. İkinci maddede sözü edilen beyanname ve Komiser Server Paşanın açıklamaları, Arapça lisansına çevrilerek bir gün evvel, Mısır'ın resmî gazetesinde yayınlanacak ve birer suret tercüme de İskenderiye'de çıkan yerli ve yabancı gazetelere verilecektir.
4. Mısır Hidiv'i, İngiliz amirali ve konsoloslar arasındaki münasebete Server Paşa vasıta olacaktır.
5. Askerî tedbirle ilgili olarak takip edilecek yol; gerek İskenderiye'de ve gerek onun haricinde bulunan ve askerî yönden stratejik olan bölgelerin tutulması ve gerektiği taktirde işgali ve askerinin kesin surette tâbi olması, askerî hareketin gerekli görüldüğü yerlere asker sevki, istilâ olmuş mevkiilerle münasebet kurulması ve buraya giren askerinin muhafazasıdır.

¹³⁸ Lebib Efendi Temyiz ceza reisliği görevi yapmış olan Osmanlı ricalinden bir kimsedir. Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti, a.g.e., s.68.

* İleri ki maddelerde "Fırkâ-i âsiye" ve "Fırkâ-i Milliye" olarak da geçecek olan ifadeden anladığımız kadarıyla, bu ifade, Urâbî Paşa ve Vatânîler tarafından kurulmuş bir partinin adıdır.

6. Yeni bir tedbir alınması gerektiğinde ya da uygulamaya başlanmış bir tedbirin değişikliği hususunda komiser ve kumandana bağlı kalınacak, onların görüşleri çerçevesinde karara varılacaktır.
7. Düzenleme yapılan konular komiser ve kumandan paşalar maiyetindeki memurlar tarafından müzakere edildikten sonra, kararlar rapor edilerek imzalanacak, sözü edilen bu encümen komiser riyasetinde bulunacaktır.
8. Komiser Paşa alınan tedbirde, ya da Kumandan Paşa encümenin kararına göre uygulanacak hareket ve muamelede, bir mahzur görseler dahi onu icraya bağlı olacaklar, fakat kendileri de vazifeleri gereği uygun ve doğru buldukları tedbiri mesuliyeti yüklenmek şartıyla uygulamaya yetkili olacaklardır.
9. Osmanlı Devleti'nin Mısır'a askerî müdahalesi üzerine İstanbul'da bulunan altı büyük devlet (Düvel-i sitte) elçisi tarafından 27 Temmuz 1882 (15 Temmuz 1882) tarihinde teklif edilen yardım birliği kararı (müttehid'ül â'til takriri) Osmanlı Devletince kabul edilmiş ve bu kararlara cevaben Osmanlı Devleti murahhaslarınca yapılan konferansın beyanından bir suret Komiser Paşa'ya verilmiştir. Komiser bu beyanda yer alan hükümlerin tatbikinde dikkat edecektir.
10. *Fırkâ-i bâgiyâne*'nin bulunduğu mahaller ve ilk isyanların çıktığı mevkiler de örfi idare ilân edilecek, fakat bu tedbirin icrası Hidiv ve Komiser Paşa tarafından müzakerelere alınacaktır. Alınacak tedbir resmen ilân edilerek Hidiviyet makamınca uygulanacaktır.
11. Örf-i İdare altına alınan mahallerde reis ve azası kumandanlıkça tayin edilmek üzere birer divan-ı harp teşkil edilecek ve bu divanlar vezirlerini Osmanlı Devleti *Örf-i idare kararnamesi* ne göre yürüteceklerdir.
12. İdare-i örfiye ilânı, itaat ve sadakat içinde olan ahaliden bazı kimselerin *Fırkâ-i âsiye*'ye iştirak ederek, onlarla münasebet ve haberleşme faaliyetlerine teşebbüs etmelerine karşı bir tehdit unsuru oluşturacaktır. Çünkü asayiş ve emniyetin sağlanmasına engel teşkil edecek bu şahısların gözetilmesinde bulundurulması ve nizamâ tâbi edilmeleriyle, alınan gayretli tedbirlerin önündeki mani süratle kaldırılacaktır.

13. Osmanlı askerî, ûmerâ ve zâbitanı ve maiyetindekiler askerî vazifeye itaat dairesinde, mertebelerini alçaltmamalı ahali ve yabancı tebaa haklarında en cüzi surette bile münasebetsiz bir harekette bulunmamaya itina göstermelidirler. Şayet bunun aksi olursa kumandanlık tarafından mensub oldukları divan-ı harpde yargılanacaklar ve hüküm giydikleri ceza, Komiser Paşanın nezaretinde tatbik edilecektir.

14. Fevkâlade memur olarak tayin edilen zatlar, Mısır'da buldukları süre içinde iki meseleye çok fazla dikkat edeceklerdir.

Bunlardan birisi, Urâbî Paşa ve maiyetindekilerin maksat ve hareketlerini meşrû bir gayeye dayandırmaları, fakat gerçekte kendi emel ve ihtirasları peşinde gayr-ı meşrû faaliyetlere yönelmeleri hadisesidir. Bu ise memleketi karışıklığa, buhrana ve ecnebilerin istilâsı tehlikesine düşürmekten başka bir netice vermeyecektir.

Bu sebeple hakikatler, kâfi derecede bir lisan ile memleketin ileri gelen zevatına anlatılacak, halkın bu yolda aydınlatılmasına çalışarak, Mısır'ın şimdi ve gelecekteki varlığı emniyeti ve huzuru için Osmanlı Devleti ile irtibat halinde olmaları gerektiği konusunda iknaya gidilecektir.

İkinci olarak, memleket ahali ve ileri gelenlerin, Urâbî Paşa ve yandaşları veya ecnebilerle gizli münasebetleri var ise bunlar açığa çıkarılacaktır. Ayrıca, Urâbî Paşanın Mısır'ın dahilî ve haricindeki gemilerle irtibatı var ise bunun araştırılması yapılacak bunun için hafiyeye kullanılacak ve bu hususta yapılması elzem gizli masraflar gereğinde önemsenmeyecek ve harcama yapılacaktır.

15. Olağanüstü görevlendirme müddetince, İskenderiye vs. şehirlerin telgraf ve postanelerinde, geçici olarak Osmanlı memurlarından duruma göre, bir veya iki kişi görevlendirilecektir.

Hidiv'in de onayıyla bu memurlar telgraf nezaretinden talep edilecektir. Bunlar, şüpheli ve dikkat çeken telgraf ve mektupların ulaşmasına engel olacaktır. Bundan başka ahaliyi kıskırtan bir kısım Mısır gazetecileri ve gazete muhabirleriyle işbirliği içinde olup tahrikte bulunan bir takım ecnebilerin de, konsoloslarıyla müzakere edilerek memleketten uzaklaştırılmalarına çalışılacaktır.

16. Mısır erkânı ve askerini, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaya ve alınan tedbirlere gönüllü bir şekilde katılmaya yönlendirmek için bunların münasip olanlarına rütbe ve nişan verilmesi hususunda Komiser Paşa izinlidir. Bu tür

taltifatların ehil olan ve görevini, rütbesini suistimal etmeyecek şahıslara verilmesi için haklarında gerekli tahkikatı yapmaya itina gösterilecektir.

17. Fransızların *Fırka-i Milliye* erkânıyla münasebette bulduklarına ve onları belli başlı faaliyetleri emsal göstererek, devlete karşı başkaldırmaya kışkırtıklarına dair haber alınmıştır. Özellikle Mısır'da belli bir imtiyaza sahip olduğu halde kötü maksatla halkı, Urâbî Paşa ile birlikte hareket etmeye teşvik eden Mösyö de Lipes ile ilgili de dikkati çeken malumat alınmaktadır ki bu hususların doğruluğu araştırılıp haber verilecektir.
18. Yapılacak işlerden ilki Heyet-i Sabıkâ-i Nüzzar tarafından gelen şikâyetlere göre, Hidiv ile heyet arasında meydana gelen ve Mısır'da karışıklığa sebep olan ihtilafın ve halkın hidivi şikâyet etmesine neden olan bazı zalimce hareketlerin hidive yüklenmesinin doğruluğu ne ölçüdedir? Bu husus gizlice araştırılacak ve haber verilecektir. Bundan başka, Tevfik Paşa'nın Hidivlik makamına geldiği günden beri ecnebilerle yaptığı malî sözleşmelerin bir sureti ve Mısır devlet dairelerinde istihdam olunmuş ve birtakım usulsüzlük ve karışıklıktan dolayı şimdi çoğunluğu ayrılmış ve memleketlerine göç etmiş olan yabancıların sayısı ve maaşları öğrenilerek toplu halde bildirilecektir. Diğer taraftan Mısır mahkemesinde yürürlükte olan kanunların nüshaları temin edilerek merkeze gönderilecek ve bunların içinde meşrû görülmeyen ve ahalinin hükümetten nefret etmesine sebep olan şeylerin ıslahına yönelik tavsiyeler ve çalışmalar yapılacaktır.
19. Yukarıda bahsi geçen 27 Temmuz 1882 (15 Temmuz 1882) tarihli yardım birliği kararının kapsadığı tekliflerden birisi, gelecekte, Mısır askerî teşrifatının ıslahına teşebbüs etmek selahiyetinde olma maddesini kapsamaktadır. Bu hususa göre, Osmanlı Devleti'nin hukukî menfaati doğrultusunda yardım edecek olan askerî sınıfın dışardan bir yönlendirme ile nizam ve itaat altına alınmaya çalışılmasının mantığı ve akla uygunluğu ne derecededir? Bu konuda Derviş Paşa ile ittifak yapılarak gizli surette bu durum araştırılacaktır. Ayrıca Hidiv idaresindeki askerî miktarı Urâbî Paşa'ya bağlı askerlerin sayısı Mısır'ın yedek kuvveti ne kadardır? Mühimmat ve silahların cinsi ve sayısının ne olduğu İskenderiye'ye varıldıktan itibaren araştırılıp durumdan merkez haberdar edilecektir.

20. Osmanlı Devleti, İngiltere Hükümetinin İskenderiye'ye ve civarına çıkardığı askerinin geri çekilmesi için gayret sarfetmektedir. Bu meseleden netice alınana kadar da mevki ve vazifeleri yükselmiş olan askerlerin Osmanlı Devleti adına buraya tayinlerine karar kılınmıştır. Osmanlı askerî Mısır'a vardktan sonra, askerî müdahalenin gerektiği durumlarda İngiliz askerinin karışmasını engelleyecektir. Gerekirse İngiliz askerinin ikametlerini tehditle durdurma yoluna gidilecektir. Bu hususta Komiser ve İngiliz kumandanı arasında görüş birliğine varılacak ve karar imzalanmak şartıyla müsveddesi Bâb-ı Âli'ye ulaştırılacaktır.
21. Şu anki mevcut duruma göre, İngiliz askerinin işgal ettikleri genel binaları, İngiliz bandrası çekilirken tahrip etmektedir. Bunu önlemek için İngiliz kumandanı ihtar edilecektir.
22. Süveyş Kanalının muhafazası hususunda Osmanlı Devleti hareketini İstanbul konferansında alınan kararın neticesine göre tayin edecektir.
23. Komiser Bâb-ı Âli ile sürekli haberleşme halinde olmakla birlikte telgrafların birer nüshasını mabeyn-i hümayûn celilesine gönderecek, şifrelerde bir yazım hatası olursa, ya da başkasının eline geçerek tahrif edilirse, bunun anlaşılabilmesi için her hafta sonunda önceden gönderilmiş olan telgrafların birer sureti tekrar merkeze posta vapuruyla iletilecektir¹³⁹.

Görüldüğü üzere tâlimatnâme şartları, Osmanlı Devleti'nin Mısır'da kontrolü sağlamasına ve zedelenen nüfuzunu tekrar kurmasına yönelikti. Fakat İngilizler Mısır'a asker sevk edilmesi durumunda bunun kumandanlığını Hidiv'in yapmasını istediler. Bu teklifin Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi tabii idi. Kadri Efendi askere kumanda edecek şahsın ve askerinin Mısır'a gizlice gönderilmesini bildiriyordu. Çünkü İskenderiye'ye gelen Sir Mallet'in Osmanlı askerinin gelmesiyle, plânlarından vazgeçecekleri yönündeki ifadesine, itimat etmenin doğru olmayacağına inanıyordu. Diğer taraftan iş sadece İngilizlere kalırsa daha fazla kan dökülecekti¹⁴⁰. Kaldı ki Osmanlı Devleti, Osmanlı başkumandanınca münasip görülmeyen askerî bir hareketin icrasının, selahiyeti olmadığı halde İngiliz kumandanı tarafından yürütülmesinin

¹³⁹ BOA, YEE, Nr. 39/84-2/84/124, 7 Ağustos 1882 (23 Ramazan 1299 Meclis-i Vükelâ kararıyla Mısır'a gitmek üzere görevlendirilen Derviş ve Server Paşalara talimat. BOA, YEE, Nr. 39/A-41/131/116.

¹⁴⁰ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.190, 20 Ağustos 1882 (8 Ağustos 1298).

fevkalade yanlış ve devletlerarası hukuka aykırı olduğunu kabul etmekteydi. Osmanlı Devleti 3 Eylül 1882 (22 Ağustos 1298) tarihinde diplomatik olarak Mısır'ın tahliyesini temin etmek şartıyla¹⁴¹ İngiltere Devletiyle askerî mukavelenin imzalanmasından sonra, sözü edilen askerî göndereceğine dair karar aldı¹⁴².

Yukarıda belirttiğimiz gibi, İngiltere Hükümeti, İstanbul Konferansında Bâb-ı Âli'nin Mısır'a asker sevkinden evvel, Padişah tarafından Urâbî Paşa'nın asi olduğuna dair bir beyannamenin ilân edilmesini ve kendileri ile de bir askerî mukavele yapılmasını istemişlerdi. Bu istek konferansa katılan diğer temsilciler tarafından kabul edilmişti. Osmanlı Devleti'nin 3 Eylül 1882'de aldığı karar gereğince, İngiliz ve Osmanlı murahhaslar arasında müzakerelere başlandı. 5 Eylül 1882 tarihinde murahhaslar arasında imzalanan askerî mukavelenin maddeleri şöyleydi;

1. Osmanlı Hükümeti Mısır'a ordu sevk etmek niyetinde olduğu için, buraya gönderilecek birinci fırkanın miktarını beş ila altı bin nefer olarak tayin eder ve ileride iki taraf arasında yapılacak ittifak gereğince bu askeri lüzumu ölçüsünde tanzim eylemek selahiyetini muhafaza eder.
2. Sevk edilecek Osmanlı askeri, Portsaid'e ve Süveyş kanalında, iki ordunun başkumandanlarının irtibat kurabileceği yakınlıktaki mahallerde istihdam edileceklerdir.
3. Her iki ordu kumandanları, Osmanlı askerinin askerî harekâtın zamanı hakkında müşterek hareket edecekler, iki bölgedeki birlikler kendi başkumandanlarına tabi olacaktır.
4. Mısır'da tedbirler alınmasını gerektiren sebepler ortadan kaldırıldıktan sonra iki taraf askeri Mısır'ı en kısa zamanda tahliye edeceklerdir.
5. İki ordunun aralarında kolayca haberleşebilmeleri için, her birinde diğer orduya mensup yüksek rütbeli bir zabıt bulundurulacak her iki zatın rütbesi aynı olacaktır¹⁴³.

Sultan Abdülhamid mukavelenin imzalandığı gün İngiltere sefirini Mabeyne çağırdı ve kendisinden izahat aldıktan sonra, mukaveleyi imzalamayı reddetti¹⁴⁴. Fakat Urâbî Paşa'nın âsi ilân edilmesiyle ilgili evvelce reddettiği teklifi bu defa kabul etti .

¹⁴¹ BOA, YEE, Nr. 39/360/A-42/131/116.

¹⁴² BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, 5 Eylül 1882 (24 Ağustos 1298) Kadri Efendi'ye gönderilen telgraf.

¹⁴³ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.150.

¹⁴⁴ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.180.

(6 Eylül 1882) Urâbî Paşa, Bâb-ı Âli'den sadır olan ilânname ile asi ilân edildi. İlânname Ceride-i Havadis (Türkçe) ile el Cevaib (Arapça) gazetelerinde neşrolunduğu gibi, bir nüshası da Urâbî Paşa'ya gönderildi. Bundan başka, İngiliz yetkililer el-Cevaib'in binlerce nüshasını Mısır'a getirterek ordu, köy muhtarları ve ayana dağıttılar. Bu beyannamenin maddeleri şöyleydi;

1. Urâbî Paşa, Padişah tarafından ferman-ı âliler ile tayin olunan Mısır Hidiv'i Mehmet Tevfik Paşa'ya muhalefet olarak memleketin emniyet ve asayişini ihlal ve Mısır'da yabancı askerî müdahalesi vukuuna sebep olmuştur.
2. Urâbî Paşa'nın Saltanat-ı Seniyye'nin eski dostu olan İngiltere'nin İskenderiye limanında bulunan donanmasına karşı hasmâne hareketlerde bulunması ile kendisine verilen her türlü nasihat ve emirlere itaat etmemesi üzerine, İskenderiye'nin İngiliz donanması tarafından topa tutulmasına yol açmış ve Mısır'a ecnebi askerî müdahale davetiyle Devlet-i Âliyye'yi şimdiki bulunduğu müşkül mevkie düşürmesine sebep olmuştur.
3. İskenderiye şehrinin topa tutulmasının akabinde, Urâbî'nin ikinci defa olarak Hidiv'in ikâmetgâhını kuşatarak İngiliz donanması tarafından emniyeti sağlamak için karaya asker çıkarmasına zemin hazırlamıştır.
4. Urâbî Paşa, Osmanlı Heyeti tarafından kendisine yapılan birçok dinî, şerî ve aklî nasihatları uymamış ve hatta Devlet-i Âliyye askeri bile gelecek olursa kabul olunmayacağını ilân etmiştir.
5. Ârabi Paşa, idare heyeti teşkil ve şerî hükümet aleyhinde harekete kalkışması ile hakikate vakıf olmayan efrâdı dahî, birtakım neşriyat ile milleti iğfal edip kendisine tâbi ettirmiştir.
6. İngiliz donanmasının İskenderiye'ye gelmeden evvel Urâbî Paşa'nın bulunduğu hareketlerden dolayı Hidiv'e müracaatla, hem Hidiv'den hem de Padişah tarafından af olunup nişan-ı âli ile taltif edilmiştir.
7. Urâbî bu taltifatın dahi kadr ve şükrünü bilmeyerek kötü ve gayr-ı meşrû efkara devam ve isyan etmesi neticesinde hakkında asi hükmünü kendisi davet eylemiştir¹⁴⁵.

¹⁴⁵ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s.151-152.

Bâbîâli'nin Urâbî aleyhindeki bu ilânnamesiyle Mısır ahalisinin millî ve dinî efkarına karşı durmak suretiyle İngilizlerin Mısır'daki faaliyeti kolaylaşacak ve onların işgali meşrû göstermeleri için bir sebep teşkil edecekti¹⁴⁶.

Vatanîler olarak da zikredilen milliyetçileri ayaklanmaya sevk eden ortamı esasen İngilizler hazırlamıştı. Müslüman ve Hıristiyan Arapları Osmanlı Devleti aleyhine ayaklanma ve teröre tahrik etmek için Kuzey Afrika Anadolu ve Ortadoğu'da bazı bölgelere birtakım bildiriler dağıtmışlardı. Osmanlı idaresi bu haber üzerine, Mısır Hidivliği, Tunus Eyâleti, Trablusgarb, Bingazi Vilâyetleri, Diyarbekir, Musul, Hicaz, Halep, Suriye Vilâyetleriyle Kudüs, Lübnan Mutasarrıflıklarına telgraf göndermiş ve bu tarzda zararlı evrakların vilayete sokulmadan elkonulması, şayet girmiş ise toplattırılıp imha edilmesi, idârelerin bu konuda dikkatli bir takibat yapmasını tavsiye etmiştir¹⁴⁷. Ne var ki İngilizlerin bu faaliyeti neticesiz kalmamış ve Urâbî Paşa'nın hareketi, İngilizlerin Mısır'a müdahalesi için meşrû ortamı yaratmıştı.

10- Urâbî Paşa'nın Tel-El Kebir'de Mağlup Edilmesi ve Kahire'nin İşgali

Mısır'da takip edilecek politika hakkında, bölünmüş durumda bulunan İngiliz meclisinde, bir müddet sonra mücadele yanlısı olanlar, dönemin Ticaret Bakanı, Joseph Chamberlain'in liderliğinde üstünlüğü ele almışlardı. Chamberlain İngiliz alacaklarının çıkarlarını korumak ve kendi seçildiği yer olan Manchester'in tekstil fabrikalarına daha ucuz ve daha fazla pamuk sağlamak için, ülkeyi işgal edip milliyetçileri ezmek istiyordu¹⁴⁸.

Mısır meselesi hususunda toplanan İstanbul Konferansı'nın kesin bir çözüm elde edilmeden dağıldığını bu meselenin doğrudan Bâb-ı Âli ve İngiltere arasında yapılacak müzakerelere bırakıldığını (10 Temmuz 1882) bunu da İngiltere'ye Mısır'da tek başına hareket etme imkânı verdiğini daha evvelce belirtmiştik. Nitekim İngiltere sefaretî Mısır'a asker sevki ile ilgili askerî bir sözleşme tanzimine teşebbüs etmiş, fakat Padişahın itirazlarıyla karşılaşmıştı¹⁴⁹. II.Abdülhamid haklı olarak kendi tebaasına yönelik ve kendi hükümlerini zedeleyecek böyle bir müdahaleye imza koymakta tereddüt gösterdi. Bu görüşmelere İngiliz Sefiri Lord Dufferin ve sekreteri Sir

¹⁴⁶ İS-SANAFİRİ; a.g.e., s. 152.

¹⁴⁷ BOA, BEO, MKM, Nr. 1/ 2-c/24, 4 Nisan 1881 (5 Cemâziyelevvel 1298) .

¹⁴⁸ S.J. SHAW-E.K. SHAW; a.g.e., s.243.

¹⁴⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.78.

Herald Nicolson katılmıştı. Nicolson sonradan Padişahı bu iki vesikayı imzalamakta gösterdiği tereddüitten dolayı tenkit etmiş ve hayatının en büyük hatasını yaptığını, böyle davranmakla İngiltere'nin Mısır'a müdahale etmesine fırsat verdiğini belirtmiştir. Söz konusu vesikaların imzalanmamasına Lord Dufferin'de sonradan büyük tepki göstermişti. Bunun da etkisiyle, Sadrazam Said Paşa Padişahı tekrar ikna etmeye çalıştı¹⁵⁰. Ayrıca Kadri Efendinin asker talebinde ısrar etmesi üzerine¹⁵¹ nihayet, 15 Eylül'de bazı teferruatın haricinde anlaşma ve beyannamenin kabul edildiği Tarabya'da ikamet eden Dufferin'e bildirildi. Fakat Dufferin çok geç kaldığını ifade ediyordu. Çünkü aynı sabah, 13 Eylül 1882'de Tel-el Kebir'e giren İngilizlerin Urâbî Paşanın ordusunu bozguna uğrattığı haberini almıştı¹⁵².

Ordusu dağılan Urâbî Paşa kaçmıştı¹⁵³. Fakat 15 Eylül'de kendisini Kahire'ye kadar takip eden ve şehir garnizonlarına İngilizlere direnmemeleri konusunda talimat veren Wolseley'in ikinci kumandanı General Lowe'e teslim oldu¹⁵⁴. Tel-el Kebir istihkâmâtı İngiliz askerî tarafından 20 dakika içinde zapt ve istila edilmişti. İki bin civarında ölü vardı. Pek çok yaralının yanısıra iki bin kadar esir alınmıştı. Esirler arasında Urâbî Paşa'nın arkadaşlarından Ferik Çerkes Hüsnü Paşa ve Miralay Ali Fahri de bulunmaktaydı¹⁵⁵. İngilizlerin kayıpları ise sadece 84 ölü ve 342 yaralıdan ibaretti¹⁵⁶. Mısırlıların zayıyatının ise 1500 ölü ve yaralıdan ibaret olduğu tahmin edilmekteydi¹⁵⁷. Tel-el Kebir muharebesinden birkaç saat sonra Sir Edward Mallet'e, Londra'ya

¹⁵⁰ HASLİP; a.g.e., s.193.

¹⁵¹ Kadri Efendi 22 Eylül 1882 (10 Eylül 1298)'de İstanbul'a gönderdiği telgrafta daha evvel Mısır'a çok defalar asker sevkeden Osmanlı Devletince şu müşkil durumda, Bingazi'den acilen dört beş bin deve tedarik edilmesini ve on taburun ve binbeşyüz atının Kahire'ye gönderilmesini istemişti. Böylece Mısır merkezi hareketin başlangıç noktası olacak, İngilizlerden evvel gelinecek, Urâbî'nin geri çekilirken vereceği zarar ve ziyanın önüne geçilecekti. BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.192, Kadri Efendi'den merkeze gönderilen telgraf.

¹⁵² HASLİP; a.g.e., s.193-196. İstanbul'a Kahire'den gelen yolcular, Urâbî Paşanın ordusu hakkında verdikleri malumatta asker sayısının fırkaya Sudan'dan akın akın katılan Araplarla, yüz bini bulduğunu bildiriyorlardı. Kadri Efendi'nin verdiği malumata göre ise asker sayısı kırk bin civarındaydı. Bunların onbeşbini yanında, beşbini İsmaliye civarında, beşbini Dimyat'da ve Reşid'de ve onbini Mısır'da idi. Kalanı ise çeşitli yerlerde dağınık vaziyette bulunmakta idi. Harp teçhizatı ve donanma yetersiz olduğu gibi tecrübeli bir zabiti de yoktu. Elden gitmek üzere olan Sudan bölgesinden ise asker takviyesi imkansız olduğu gibi aksine oradan yardım isteniyordu. İngilizlerin asker sayısı ise takviyelerle yirmibeşbin civarında idi. BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.185, Kadri Efendi ve İstanbul arasındaki telgraf muhaberesi.

¹⁵³ Kamil Paşa'nın Anıları; s.21.

¹⁵⁴ From the Blunt Manuscript at the School of Oriental and African Studies, *The Defense Statement of Ahmad Urabi The Egyptian*, Cairo, s.15.

¹⁵⁵ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.193. 24 Eylül 1882 (13 Eylül 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

¹⁵⁶ H. Kamil BAYUR; a.g.e., s.104, *Tercümân-ı Hakikat*; 16 Eylül 1882 (2 Zilkade 1299),Nr. 1278.

¹⁵⁷ Aynı Gazete; aynı sayı.

“mümkün olan en kısa zamanda ordu, finansman ve gelecekteki yönetim ile ilgili tavsiyelerini” göndermesi talimatı verildi. Aynı zamanda işgalden sonra Mısır’a gelen ve burada işgal idaresinin esaslarını kuracak olan Lord Dufferin’e “Majestelerinin Hükümeti İngiliz askerlerinin Mısır’dan çekilmesine kısa zaman sonra başlanmasını tasarlamaktadır” bilgisi verildi¹⁵⁸. Halbuki geçici kaydıyla işgal edilen Mısır’da İngiliz varlığı 1954 yılına kadar devam edecekti¹⁵⁹.

Kısa bir süre sonra Hidiv yeniden Kahire’ye döndü ve yeni yönetimi tesis etti. Ağustos ayında Şerif Paşa’yı Reis-i Nüzzar ve Riyaz Paşa’yı Dahiliye Nazırı olarak atadı. Mısır ordusu tamamen dağıtılmış ve ordunun Milliyetçi liderleri hapsedilmişti. Urâbî’nin kendisi de İngilizlerin nezaretinden çıkarılmış ve önde gelen meslekdaşlarıyla birlikte bir hapisaneyeye dönüştürülen büyük idare binası, *Dairatal-Saniyya* ya konulmuştu. Binanın ana kapıları İngiliz askerleri tarafından içi de Çerkezler tarafından korunmaktaydı¹⁶⁰.

11- Urâbî Paşa’nın Yargılanması

Tel-el Kebir’de mağlup olan Urâbî Paşa İngilizler tarafından esir alınmıştı. Fakat Urâbî Paşa’nın İngiltere’deki arkadaşları ve destekleyicileri son haftalarda boş durmamıştı.

Mısır liderini tanıyan, onunla bir süre yazışan hükümet ve aristokrasi ile olan üstün şahsî temaslarının yanı sıra davasını Londra basınında kuvvetli bir şekilde savunan Wilfrid Scawen Blunt, tehlikeleri önceden gördü ve Urâbî’yi Mısır’da savunmaları için iki Avukat kiraladı. Bir önceki yıl Tunus Hükümetini Fransız işgaline karşı ümitsiz bir mücadele içinde fakat faal bir şekilde savunan A.M.Broadley müvekkili Urâbî için olabilecek en iyi neticeye akıllı bir yöntemle manevra edecekti¹⁶¹. Cromer’e göre; Mısır Hidivliğinin bir meselesi olan, Urâbî Paşa’nın ordunun bir subayı olarak suçlu ve isyankâr olduğuna dair herhangi bir şüphe yoktu. Divan-ı harbde yargılansa ve kısa bir süre içinde vurulsa bu herhangi bir adaletsizlik sayılmayacaktı. Ancak Urâbî Paşa bir takım İngilizler tarafından bir kahraman olarak görülüyordu. Fakat toplum barışını bozan bir bozguncunun hangi aşamada genel bir isyancıdan, en azından belirli bir

¹⁵⁸ The Earl of Cromer; a.g.e., s.321.

¹⁵⁹ Abdurrahman ÇAYCI; *Büyük Sahra’da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara, 1995, s.87.

¹⁶⁰ From The Blunt Manuscript; a.g.e., s.15.

¹⁶¹ From The Blunt Manuscript; a.g.e., s.16.

sempati derecesi kazanan oturmuş bir politik hareket lideri derecesine geçeceğinin kesin olarak belirlenmesi o kadar kolay görünmemektedir. Bu sebeple Urâbî'nin kaderi üzerine karar vermekte o kadar kolay değildi¹⁶².

Yalnız bırakılsa başarılı olacağına dair hiçbir şüphe yoktu. Başarılı olma hırsı İngiliz müdahalesi yüzündendi. Bu sebeple İngiliz Hükümeti onun kaderini belirlemede adını mükemmel bir hak sahibi olarak görüyordu. İngiliz kamuoyu, mahkûmların politik suçlar sebebiyle idam edilmesini kınıyordu, ve İngiliz hükümeti bu noktada tabii olarak kamuoyuna uygun hareket edecekti.

Lord Granville, Urâbî'nin hıyanet ve isyan dışında başka bir suç ile cezalandırılmayacağını tespit edilmesi halinde, "*Majestelerinin Hükümeti, Hidiv'e modern zamanlarda uygulanmakta olan daha insanî uygulamaları yürürlüğe koymasını ve adil merhametini göstermesini istemek niyetinde olduğunu*" yazmıştı¹⁶³.

İngilizlerin, Urâbî Paşa'nın yargılanması hususundaki tavırları, Mısır heyetini büyük bir buhrana sürükledi. Çünkü İngilizler, ahaliyi kendi taraflarına çekmek ve hoş görünmek için, Urâbî Paşa'yı idam etme gibi bir karar vermektense, hüküm giyebileceği ağır cezadan da kurtarmaya çalışıyordu¹⁶⁴. Urâbî Paşa'nın, Mısır'ın İngilizler tarafından işgaline zemin hazırladığı yolundaki fikirler de, bu ılımlı yaklaşımın arkasındaki sebeplerdendi. Öyle ki, Lord Dufferin, ihtilalin elebaşısı olarak görünen Urâbî Paşa'yı tutmuştu. Muhakemesine lüzum kalmadığı dahi öne sürülmüştü¹⁶⁵. Fakat İngiliz Hükümeti tarafından yapılabilecek olan en iyi plân derhal

¹⁶² The Earl of Cromer; a.g.e., s.334-335.

Urâbî Paşa'nın zalim ve Mısır için zararlı bir şahıs olduğu ve fırka-i milliye reisi bulunduğu yolundaki değerlendirmeler karşısında Tercümân-ı Hakikat Gazetesi'nde şöyle bir açıklama yer almıştır; Zalim olarak tabir edilenlerin, dürüst ve adaletten yana bir mahkeme huzurunda yargılanması halinde, Urâbî Paşa'nın mahkeme huzuruna eli bağlı olarak çıkacağını ve mahkemede Osmanlı Devleti ve Mısır'ın en sadık vatandaşı olarak aklanacağını ve Mısır'a esas zulüm edenlerin ise meydana çıkacağını beyan etmiştir. Ancak gazeteye göre, böyle bir adaletten söz etmek zordur. Urâbî Mısırda yalnız askerî değil, ahaliyi dahi kendine bağlamış ve riyaseti altında bulundurmaya başarmıştır. Bu hal, mühürlü binlerce evrakta sabit olup bunu İngiltere gazeteleri dahi uzun uzadıya yazmışlardır. Tercümân-ı hakikat Gazetesi Urâbî'nin Mısır'ın reisi olduğunu anlamak için, Mısır erkan-ı harbiye reisi bulunan Amerikalı Siton Paşa'nın, Kelarun Gazetesi muhabirine söylediği sözün yeterli olacağına işaret etmiştir. Bu söz Tercümân-ı Hakikat Gazetesi ile aynı çizgide olan İstanbul gazetesinde de yayımlanmıştır. Siton Paşa; "*Ben bundan evvel Urâbî Paşa'nın düşmanı idim. Lakin şimdi haricden gelip Mısır'ı istilâ edecek olanlara karşı Urâbî ile birlikte cenke hazırım. Avrupa galip gelecek olsa bile bu galibiyetin kendisine kaç mal olacağını sonra anlayacaktır*" demiştir

Tercümân-ı Hakikat; 15 Temmuz 1882 (29 Şaban 1299).

¹⁶³ The Earl of Cromer; a.g.e., s.334-335.

¹⁶⁴ **BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122**, bel. s.199. 26 Ekim 1882 (14 Teşrin-i evvel 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

¹⁶⁵ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.82.

Urâbî ve yandaşlarının sürgüne gönderilmesiydi. Fakat bu yapılmadı ve mahkûmların kaderinin temin edilmesi sadece isyanı bastırması olan İngiliz Hükümetine değil, Mısır hükümetine de bağlı olduğu kabul edilerek Urâbî ve mahkum yandaşları Hidiv'e devredildi¹⁶⁶. Bu kararın alınmasında heyet-i nüzzarın muhalefet ve itirazı da etkili oldu¹⁶⁷.

Hidiv görünüşte, açıkça Urâbî ile mücadele ediyordu, ancak gerçekte İngiliz Hükümetinin rızası olmadan adım bile atamıyordu. Buna ek olarak, Mısır Hükümeti, Urâbî'yi yargılamak üzere bir mahkeme kurduğu zaman, yargılamanın anlamsız olacağı düşünülüyordu. Daha sonra, Mısır Hükümeti Urâbî'nin idama mahkum edilmesi ihtimalini arttıracak şekilde, şartları değiştirmek için uğraştığı ve İngiliz Hükümetinin ise, tutukluların Avrupalı bir vekil tarafından savunulacağı kamuya açık adil bir yargılama için ısrar ettiği, çirkin bir mücadele başladı. Mısır hükümeti şüphesiz bunu kabul etmek zorundaydı. Uzun tartışmalardan sonra, yargılamanın yapılacağı şartlar belirlenmişti. 7 Kasım günü Mısır'a özel bir görevle gönderilen Lord Dufferin Kahire'ye ulaştı. Bir ön inceleme neticesinde Urâbî'ye karşı isyan dışında başka bir suç yüklenemeyeceği tespit edildi¹⁶⁸.

Urâbî Paşa, muhakemeye İngiliz askerinin muhafazasında götürüldü. Mahalli zabıtanın kimse mahkemede bulunmamıştı. Mahkemeden çıktığında kendisine bir İngiliz zabıt tarafından bir demet çiçek verilmiş ve hürmetle muamele edilmişti. Bu muamelenin, Londra'nın talimatı gereği yapıldığı açıktı¹⁶⁹. Lord Dufferin, Urâbî'nin isyan sebebiyle cezalandırılmasını, hakkında ölüm cezası kararı verilmesini ve kararın açıklanmasından hemen sonra sürekli sürgüne dönüştürülmesini ayarladı. Bu düzenleme yürüdü¹⁷⁰.

Başlangıçta Urâbî Paşa isyan ithamıyla sürgüne mahkum edildi. Fakat İngiltere'nin tavsiyesi üzerine sürgün kararı Hidiv tarafından "gurbete gönderilmeye" çevrildi¹⁷¹ Urâbî Paşa'nın Mısır'ı terketmek kaydıyla istediği yerde kalma hakkına karşılık, onu gözden tamamıyla uzaklaştırmamak için, Seylan adasında ikamet etmesine

¹⁶⁶ The Earl of Cromer; a.g.e., s.335.

¹⁶⁷ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.82.

¹⁶⁸ The Earl of Cromer; a.g.e., s.336.

¹⁶⁹ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.221. 29 Kasım 1882 (17 Teşrin-i sâni 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf..

¹⁷⁰ The Earl of Cromer; a.g.e.,s.336.

¹⁷¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.82.

karar verildi¹⁷². Hindistan Valisi, Lord Ripon Urâbî Paşa'nın, Hindistan'a bu kadar yakın bir mevkiye sürülmesini istememişti. Çünkü, Haydarabat'taki Arap unsuru vasıtasıyla, Hindistan'daki fikirleri alevlendireceğinden endişe duyuyordu. Hindistan Müslümanları Urâbî Paşa'nın İngilizlere karşı mücadelede başarılı olması için dua etmişlerdi. Şimdi ise Urâbî ve beraberindeki sürgünler Seylan Müslümanlarınca İslam için savaşıyor, acı çeken gerçek Müslümanlar olarak kabul ediliyor ve Pan-İslâm'ın şampiyonu olarak hürmet görüyorlardı. Bu durum İngilizlerin endişelerinde haklı olduklarını gösteriyordu¹⁷³.

Öte yandan, isyanın önderlerine ek olarak, bazıları Mısır dışına çıkarıldı ve bazıları da belirli sözler ile polis gözetiminde kalmak üzere sürgüne gönderildiler. 9 Ocak 1883 günü politik suçlar ile cezalandırılmış bütün diğer mahkumlar için af getiren bir kararname yayınlandı, "*Böylece son isyanın enkazı temizlenmiştir*" diyen Lord Dufferin şunu da belirtti "*sahne yeniden düzenlenmesi için boşaltılmıştır*"¹⁷⁴.

İngiltere artık Mısır'a yerleşmiş bulunuyordu. Şimdi sıra, burada tesis edecekleri yeni düzenlemelere gelmişti¹⁷⁵. Fakat İngiltere'nin Mısır'da ne kadar ve nasıl kalacağı problemi İngiliz Hükümeti üyeleri arasında çok tartışıldı. Kraliçe Victoria, "*Mısır'da hem Hindistan sömürgeimizin güvenliğini ve hem de doğuda üstünlüğümüzü sağlayacak bir pozisyona sahip olmamız kesin bir zorunluluktur*" diyordu. Gladstone ise, Mısır'dan çekilme taraflısı olmakla beraber, Mısır'ın "*gayri resmî bir şekilde İngiltere'nin tabiiyetinde olması gerektiği*"ni söylemişti¹⁷⁶. Fransa'nın Mısır'daki etkisinin uzaklaştırılması, Mısır'da özerk bir yönetim kurulması ve Belçika gibi

¹⁷² Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.82.

¹⁷³ ERASLAN; a.g.e., s.165.

¹⁷⁴ The Earl of Cromer; a.g.e., s.337.

¹⁷⁵ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.221. 29 Kasım 1882 (17 Teşrin-i sâni 1298).

¹⁷⁶ ARMAOĞLU; a.g.e., s.411-412. Gladstone Ağustos 1882'de Avam kamarasından yaptığı açıklamada "İngiltere'nin Mısır'da hiçbir ihtiraskar emeli olmadığını sadece Hidiv'in kaybettiği nüfuz ve kuvveti iade etmek üzere asker sevkedildiğini, Mısır meselesinin kesin olarak düzeltilmesi için Avrupa devletleri topluluğuna müracaat etmek niyetinde olduğunu" ifade ediyordu. Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti, a.g.e., s.22. Kaldı ki İskenderiye'nin topa tutulmasından evvel 10 Temmuz 1882'de Granville'in yaptığı açıklama, bu harekete maruz bir savunmadan ibaret olacağını haber veriyordu. BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, 17 Haziran 1882 Londra sefaretinden Hariciye Nazırlığına gönderilen telgraf. Halbuki esas maksat, bu açıklamalarda yer almıyordu. Zira Gladstone'ın henüz iktidara gelmediği Eylül 1877'deki açıklaması, İngiltere'nin hakiki maksadına dikkati çekiyordu. "Nineteenth Century" de yayınlanan makalede "Sevk-i kader ile Mısır'a ayak basar isek böyle bir vakia-i tarihiyenin behemal bir şimali Afrika İmparatorluğuna mübde-i teşkil eyleyeceğimden ve bu suretle tehdid edecek (vuku bulacak) devletin Nil-i beyaz menba'ına kadar tevsi ve hatta hatt-ı istivâ-yı bile geçerek güney Afrika'da İngiliz müstemleketine kadar uzanacağından" bahsetmekteydi. Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti, a.g.e., s.82-83.

tarafsızlaştırılmasından yanaydı¹⁷⁷. Mısır'ın işgali gerekliliğine inanan Cromer, Mısır probleminin çözümünün Mısır'ı tarafsızlaştırmaktan geçtiğine ve *Doğulu bir Belçika* olması gerektiğini düşünen politikacıların kendilerini kandırdıklarını ileri sürmekteydi. Mısır sorununun en önemli tarafı onun, Fransa ve İngiltere arasında kolay tahmin edilebilen ihtimaller sebebiyle kopma meydana getirmesidir. Tehlikenin temel unsuru Fransa'nın Mısır'ın İngilizler tarafından işgalini menfaatine aykırı görmesi, İngiltere'nin de aynı sebeple Fransa işgalini istememesidir. Bu meselede hem Fransa hem de İngiltere, Mısır'ı işgal etmeme konusunda uzlaşmaya varırlarsa tehlike var olmayacak ve münasebetlerinde bir kopma riski kalmayacaktır. Cromer, bu çözümün başlangıçta sağlam ve akla yatkın bir argüman zinciriymiş gibi görüldüğünü fakat maalesef aldatıcı olduğunu düşünmektedir. Ona göre, üzerinde durulması gereken asıl konunun yabancı işgalinin gerekli olup olmadığıdır. Belçika ve Mısır arasındaki benzerlik esas bu noktada ortaya çıkar. Belçika'da kendi idaresini ele almış yüksek ölçüde gelişmiş bir nüfus vardır. Mısır'ın nüfusu ise şu anda kendilerini medeni dünyaya götürecek ilkelere dayalı bir yönetimden acizdir. Bu, çıplak bir gerçektir. Dolayısıyla Cromer, Mısır'da anarşiyi önlemek ve Avrupa için sabit bir sorunun kaynağı olacak bir Mısır sorununun yeniden canlanmasının önüne geçmek için işgal gerekliydi, biçiminde de düşünmektedir¹⁷⁸.

P.M.Holt, 1882 yılında İngiliz işgalinin hukukî olarak Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olarak kalan ve yüksek derecede otonomi kazanmış olan Mısır'ın yasal durumu üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadığını belirtmektedir. Ancak, Mısır hükümeti üzerinde, değişik bakanlıkların çalışmalarının, İngilizlerin kontrolüne tâbi olması yönünde önemli etkisi olduğunu kabul etmektedir¹⁷⁹. Bu görüşler Mısır'ın işgalinin önceden plânlanmış olduğu ve Mısır'ın içinde bulunduğu vaziyetin işgal için bir vasıta teşkil ettiği fikrini, bir kez daha doğrulamaktadır. Bununla beraber Mısır'ı işgal eden İngiltere, Mısır'da tamamen yerleşmek niyetinde olmadığını her fırsatta beyan etmiştir. Halbuki, Mısır'ı Hidiv vasıtasıyla idare etmeye başlaması,¹⁸⁰ Mısır'da hakimiyetini kurmaya çalışırken farklı bir yola başvurduğunu gösteriyordu. Bu

¹⁷⁷ ARMAOĞLU; a.g.e., s.411-412.

¹⁷⁸ The Eral of Cromer, a.g.e., s.383.

¹⁷⁹ P.M.HOLT; *Political And Social Change İn Modern Egypt*. London, 1968, s.218.

¹⁸⁰ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII., s.98.

yol işgal boyunca *Mısır'ı idare edenleri idare etmek* siyasetinin takip edilmesiydi¹⁸¹. Nitekim, İngilizlerin Mısır'ı sindirilmiş bir şekilde yeniden işgal edişi-ki bu yetmişiki yıl devam edecekti- başlamış oldu. İngilizlerin uzun süreli işgali ne önceden görünen ne de işgal başladığı zaman arzu edilen bir şeydi. Liberal Gladstone Hükümeti İngiliz Birliklerini en kısa zamanda geri çekmek fikrindeydi. Fakat bu, hidiv yönetimi yeniden tesis edilmeden başarılamazdı. Öte yandan şimdi, Fransa'nın Kahire'deki etkisini yok edip yerine geçme ve böylelikle Hindistan'a uzanan önemli rotanın kontrolünü almanın tam zamanıydı. Bu sırada İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerindeki insiyatifi azalırken, Almanya'nın ki ise artıyordu. Bunu da farkederek İngiltere'nin Mısır üzerindeki kontrolü git gide daha artacak, erken tahliye sloganını bir süre tekrarlayacaktı¹⁸². Ancak oyalama politikası ile Mısır'daki varlığı 1954'e kadar baki kalacaktı.

B- İNGİLİZLERİN MISIR'A YERLEŞMESİ

1- Mısır Ordusunun İngiliz Komutası Altına Alınması

İstanbul Konferansı devam ederken, Avrupa devletleri Mısır meselesine dair 10 Temmuz 1882'de Tarabya'da imzaladıkları protokolde kendilerinin Mısır'da birbirlerine karşı bir menfaat elde etmeye çalışmayacaklarını taahhüt etmişlerdi. Bu protokolde İngiltere'nin de imzası vardı. Halbuki, İngiltere Mısır'ı işgal ederek hükümet, idare ve ordu üzerinde nüfuzunu kurmuş, işgal ordusunun bir kısım masraflarını Mısır hükümetine ödetmek gibi menfaatler elde etmişti¹⁸³.

Saldırı sebeplerini diplomasi gereği meşrû müdafaaya dayandıran İngilizlerin, Mısır'a dair esas niyetleri, sadece güvenliği korumak için asker bulundurmaktan ibaret değildi¹⁸⁴. Mısır'daki mevcut zâbitanın yarısının İngiliz olmasında ısrar edilmesi, Heyet-i Nüzzarı buhrana sürükledi. Mısır askerinin Hind nizamına göre düzenleneceği açıkça anlaşılıyordu. Sudan civarındaki karışıklık ise ayrı bir sıkıntıydı. Askere olan ihtiyaç artmıştı. Lağvedilen Mısır askerî bölüklerinden, buraya asker gönderilmesi isteniyordu¹⁸⁵.

¹⁸¹ Veysel AKDOĞAN, *Sudan Mehdisi'nin İsyanına Dair Bazı Osmanlı Vesikaları (1881-1885)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,1993, s.10.

¹⁸² P.M.HOLT; a.g.e., s.216.

¹⁸³ Osman Nuri; a.g.e., s.665.

¹⁸⁴ Mehmed Arif; *Başımıza Gelenler*, İstanbul,1328, s.518.

¹⁸⁵ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.200. 27 Ekim 1882 (15 Teşrin-i evvel 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

Heyet-i Nüzzar İstanbul'dan ümidini kesmişti. Şimdiye kadar ciddi hiçbir teşebbüs alınmadığını düşünüyordu. Kadri Efendi ise bu aşamada dahi, hukûk-i imtiyâziye ahkâmına dayanarak askerî düzenlemeye Osmanlı Devleti'nin müdahale edebileceğini beyan ediyordu. Aksi takdirde keyfiyetin İngilizlere kalmasına müsaade edilmiş olacaktı¹⁸⁶.

Mısır Hidivliği İngilizlerin her teklifine hemen hemen boyun eğecek derecede acziyet içindeydi. Öyle ki, İngiliz subayı fes giymek ve Mısır'a istihdam olunmak suretiyle Mısır askerine komuta etmeye gönüllüydü. Fakat istihdam edilecek miktarda bir ihtilaf söz konusu idi. İngilizler bunun için de çare düşünmüşlerdi. Yapacakları tadilâtları kabul ettirmek için yerli asker ve subaylara terfi ve rütbe sözü verdiler. Böylece tekliflerine karşı, Mısır askerinden gelebilecek itirâzın önünü açıyorlardı¹⁸⁷. Öte yandan Fransa ile Mısır Hükümeti murakabe hususunda ittifak gereği mukavele yapmışlardı. Buna göre bu iş için iki devlet adına birer memur bulunacaktı. İngilizler bunu temin edinceye kadar Fransız memurun Paris'te bulunmasını, durumun kendisine bildirileceğini söylemişti. Fakat bu defa plânın seyri değişti. İngilizler, bu iki memurdan birini tercih etmesi için Hidiv'in reyine sundu. Hidiv pek tabii İngiliz memurunu seçmiş ve tayin etmişti. Kendi plânları olan bu teşebbüs, Mısır askerine tayin olacak İngiliz zâbitanın aslında Hidiv tarafından talep edildiği, Gladstone tarafından kabineye beyan edilmişti. Halbuki teklif kendilerinden gelmişti. Bu hileli beyanın sebebi ise diğer devletlerin müdahalesine mahal bırakmamaktı¹⁸⁸.

İngilizler Mısırlılardan aldıkları top, tüfek ve silahların bir kısmını gemilerle İngiltere'ye naklettirdiler. Tüfeklerin de fazlasını satarak bedeliyle Mısır'da bulunan İngiliz askerinin masraflarını karşılayacağına dair karar aldılar¹⁸⁹. Bu hareketlerinden, Mısır'ın savunma gücünü mukavemet edemeyecek hale getirmek istedikleri anlaşılıyordu. Öte yandan, bazı yabancılardan işitildiği ve Times Gazetesinde çıkan haberden öğrenildiğine göre, Urâbî Paşa'nın muhakemesi sırasında bazı muzır mektupların ortaya çıktığı ve bunlarla Osmanlı Devleti'nin itham edilip, Urâbî Paşa'nın

¹⁸⁶ Aynı Vesika.

¹⁸⁷ Aynı Vesika, bel. s.201-202. 29 Ekim 1882(17 Teşrîn-i evvel 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

¹⁸⁸ Aynı Vesika, bel. s.204. 1 Kasım 1882 (20 Teşrîn-i evvel 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

¹⁸⁹ Aynı Vesika, bel. s.211-212. 18-19 Kasım 1882 (6-7 Teşrîn-i sâni 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

ise muhafaza edildiği hakikati ortaya çıkmıştı. Urâbî Paşa ve firkasının başkaldırısının İngiltere'nin maksadını uygulaması için iyi bir fırsat yarattığı aşikardı¹⁹⁰.

Mısır'ın 14 taburdan ibaret askerî gücünün bütün alay ve taburları kısa zamanda halkı aldatmak suretiyle hoş görünmek için başlarına fes giymiş İngiliz subaylarının komutası altına alındı¹⁹¹. Bu subaylar da Mısır'ın İngiliz General Konsolosu olan Sir Olin Baring'in emir ve nüfuzu altında idi. Fermanlarda belirtildiği üzere, düzenleneceği vaad edilen Mısır ordusu şimdi değil Osmanlı Devleti, Hidiv'in bile nüfuzundan çıkmıştı. Fakat Hıristiyan bir devlet olan İngiltere, Mısır'a hakim olunca İslâm şuurunu ve Osmanlı örfünü göz önünde bulundurma ihtiyacı hissetmişti¹⁹². Bu da subaylarına giydirdiği fesden ve isimlerinin sonuna ilave edilen "Bey" kelimesinden¹⁹³ anlaşılıyordu.

Bu hareketin arkasında aynı zamanda, kendi varlığını yavaş yavaş ve sindirerek yerleştirme ilkesi de vardı. Mısır'ın idaresiyle birlikte mülkî idaresine de el koyan İngilizler ihtilal hareketine iştirak etmiş olan birçok zabiti ordudan çıkardılar¹⁹⁴. Diğer küçük rütbeli, yerli subaylardan görev verilenler de vardı. Fakat bunlar tamamen İngilizlerin emrine tabii ve onlara yürekten sadık Müslümanlardı. Hidiv ile veya Osmanlı Devletince görevlendirilmiş zatlardan biriyle gizli ya da alenen münasebette bulunan zabıtlere derhal askerlikten çıkarılacağı veya başka türlü cezalara maruz kalacağı ihtarı yapılmıştı. Eskiden iyi Türkçe konuşurken, Türkçe'yi bırakarak İngilizce öğrenip konuşmaya başladılar. Tüm subay ve komutanların maaşları Mısır hazinesinden ödenir oldu¹⁹⁵.

Mısır ahalisi ordunun elindeki silahların Londra'ya nakledilmesi ve İngiliz askerlerinin masrafı için alıkonulmasından fevkalade rahatsız oldu. Ayrıca Mısır askerî kumandasının İngilizlerin elinde olması ve ferman-ı âlilerde sınırlandırılmış olan asker sayısının arttırılması, Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hükümranlılığının da hiçe sayıldığına işaretliydi¹⁹⁶. Mısır'ı resmen işgal ederek, Hindistan müstemlekesine

¹⁹⁰ Aynı Vesika.

¹⁹¹ Mehmed Arif; a.g.e., s.518-519.

¹⁹² Mustafa Halidi, Phil Ömer Ferruh; *İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, Çeviren: Osman Şekerci, İstanbul, 1968, s.189.

¹⁹³ KARAL; *Osmanlı Tarihi*, VIII., s.98.

¹⁹⁴ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.81-82.

¹⁹⁵ Mehmed Arif; a.g.e., s.519-520.

¹⁹⁶ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.214. 23 Kasım 1882 (11 Teşrîn-i sâni 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

çevirmeye çalışan İngiltere, işgal nedeni olarak bu defa, Mısır güvenliğinin Sudan yönünden tehdit edildiği bahanesini ileri sürüyordu¹⁹⁷.

2- Mısır İdâresinin Durumu

a- Mısır İdaresinde İngiliz Kontrolü

İngiliz Hükümetinin önünde iki alternatif politika vardı. Bunların ilki, hızlı tahliye, ikincisi ise reform politikası idi. Bu politikalardan bir tanesinin kabul edilmesinin diğerini tamamen ortadan kaldıracığı yeterli şekilde anlaşılammıştı. İngiliz askerlerinin çekilmesi, isyanların bastırılması sırasındaki şiddeti, düzensizlikleri sertlikle ezecek olan bir takım sert imparatorluk muhafızlarını yeniden ortaya çıkmasını ve tahkim yargısının yeniden kurulmasını akla getiriyordu. Bu ise Avrupa medeniyeti bünyesinde yapılacak olan çeşitli reform çabalarının engellenmesine sebep olabilirdi. Diğer yanda ise, bir reform politikasının kabul edilmesi, İngiliz işgalinin süresiz olarak uzatılmasını ve hiçbir işlemin onsuz söz konusu olmadığı Avrupa'nın müdahalesinin artmasını akla getirmişti. Cromer, bu iki alternatifin İngiliz Hükümetinin politikasını kararsız ve belirsiz kıldığını belirtmektedir¹⁹⁸. Nitekim bu kararsızlık kendini gösterecekti. İngiltere bir taraftan reform kisvesi altında Mısır üzerindeki otoritesini arttırırken, diğer yandan da tahliye alternatifini Osmanlı Devleti ve diğer devletlere karşı devreye koyacak, Mısır'ı boşaltıyormuş izlenimi yaratacak, fakat bu hiç gerçekleşmeyecekti.

İşgalden sonra Mısır'da bulunan, İngiltere'nin Mısır konsolosu Mallet hava değişimi gerekçesiyle Londra'ya gitmeye karar vermişti. İngiliz Hükümeti onun yerine, İstanbul'da İngiliz sefirliği yapan Lord Dufferin'i görevlendirdi¹⁹⁹. Times gazetesi muhabirlerinden ve aynı zamanda Urâbî'nin avukatı İngiliz gazeteci Broadley, Lord Dufferin'in Mısır'daki memuriyetini "Tunus'un Fransa tarafından gayri münasip (*indecent*) bir surette ilhakına karşılık, Mısır'ın münasip bir surette (*decent*) İngiltere'ye ilhakını hazırlamak" biçiminde değerlendirmiştir²⁰⁰.

¹⁹⁷ Aynı Vesika, bel. s.203. 1 Kasım 1882 (20 Teşrin-i evvel 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf. Bkz. "Sudan Buhranı"

¹⁹⁸ The Earl of Cromer; a.g.e., s.333-334.

¹⁹⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.81.

²⁰⁰ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.203. 1 Kasım 1882 (20 Teşrin-i evvel 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

Kadri Efendi çevreden edindiği mütalaaya dayanarak, Mısır'a görevlendirilen Dufferin'in yapacakları hakkında şunları belirtiyordu; a) Nubar Paşa yine nezarete tayin edilecek b) Mısır sınırlarının içinde sık aralıklarla mahkemeler teşkil olunacak c) Mahkeme azalarının yarısı İngilizlerden tayin edilecek d) Maliye Nezaretine bir İngiliz memur atanacak e) Urâbî Paşa hakkındaki muhakeme kararı²⁰¹ ise affının temini yönünde alınmaya çalışılacaktı²⁰².

Lord Dufferin, Mallet'in isteğine binaen tayin olunmuş idi. Kendisi hükümet tarafından Mallet'e ne talimat verildiyse onu yapacaktı. Osmanlı Devletine bağlılık sadece vergi verme statüsünden ibaret olacaktı²⁰³.

Kadri Efendi Lord Dufferin'in gelişi ve İngilizlerin Mısır'daki teşebbüslerinden dolayı halkın telaşa kapılmasını önlemek için, bu tayinin bir dostluk girişimi olduğunu Dufferin'in gelişiyle Mısır'ın Osmanlı hükümetine bağlanacağını açıkladı. Bu beyanlarla ortamı yumuşatmaya çalışırken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nden artık mümkün olmayacağını aşikar olduğu asker irsâli yerine, memur gönderilmesini talep etti²⁰⁴.

Kadri Efendi, ahalinin ekonomik sebeplerden de pek fazla rahatsız olduğunu bildirdi. Mirî arazi yapısının adaletsizlik ve haksızlıklara meydan verdiğini ve bu sebeple değişmesi gerektiğini belirtti. Çünkü pek çok arazi ve mahsulat, talebi karşılamıyordu. Durumu en iyi olan mahsul ve arazi sahibi bunun yarısını hükümete vermekle mükellefti. Bu gelir üzerinden tenzilin adaletli bir biçimde yapılması, borç ve mahallî masrafların düşmesi ve her mürettebatın hissesinin arşın üzerinden hesaplanması daha uygun olacaktı. Böylece angarya altında ezilen halk serbestliğe mecbur olmayacaktı. Kadri Efendi, Osmanlı Devletinden bu hususları dikkate almasını istedi²⁰⁵.

b- Hidiv Tevfik Paşa'nın İngiliz İşgali Hakkındaki Fikirleri

İngiliz faaliyetlerinin devam ettiği bu dönemde, Kadri Efendi Hidiv ile bir

²⁰¹ Bkz. Urâbî Paşa'nın Yargılanması''

²⁰² BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.205. 1 Kasım 1882 (20 Teşrin-i evvel 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²⁰³ Aynı Vesika, bel. s.205, 2 Kasım 1882 (21 Teşrin-i evvel 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²⁰⁴ Aynı Vesika.

²⁰⁵ Aynı Vesika, bel. s.206-207, 4 Kasım 1882 (23 Teşrin-i evvel 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

görüşme yaptı. Kadri Efendi'nin İstanbul'a bildirdiği üzere Hidiv, İngilizlerden dolayı fevkalade müteessir olmuştu. İfadesinde, İngilizlerin bütün tekliflerindeki maksatların Mısır'a yerleşmek olduğunu belirtiyordu. Hidiv'e göre, hiçbir dayanağı olmayan Mısır hükümeti çaresiz kalmış ve İngilizlerin her istediklerini yapmaya mecbur olmuştu. Asıl mağlup olan Urâbî Paşa değil, Mısır halkı ve idareydi. Tevfik Paşa bu durumlardan Osmanlı idaresinin mesul olduğunu da imalı bir biçimde ifade etmekten çekinmemiş ve “*Asker-i Şahane gelmemesinden şu hallere bir şey söylemek haddim değilse de ma'zeretim vazihîdir*” demiştir. Kadri Efendi ise bu sözleri olduğu gibi mabeyne iletme cüretini göstermişti²⁰⁶.

İngiltere, statüko haricinde bir şey teklif edilmeyeceği hususunda teminat vermişken, Hidiv'i bağımsızlığını ilân etmesi için de zorlamıştı. Heyet-i Nüzzar, bu teklifin, Hidiv ve kendileri tarafından reddedildiğini ifade etmekteydi²⁰⁷. Hidiv, Kadri Efendi'ye yaptığı açıklamalarda, durumdan mesul olarak Osmanlı Devletini gösteriyor, düşükleri acizyet karşısında İngilizlerin istediklerini yapmaya mecbur olduklarını ifade ediyordu. Fakat ilerdeki konularda da görüleceği gibi, İngilizlerin tahakkümünü kabul etmesi o kadar kolay ve rahat olmuştu ki adeta onların kuklası durumuna düşmüştü.

c- Kadri Efendi'nin Mısır'a Komiser Gönderilmesi Talebinde Bulunması

Kadri Efendi, İngilizlerin Mısır'daki uygulamalarından dolayı telaş ve ümitsizlik içinde bulunan halkın ve idarenin, Osmanlı Devletine karşı nefret duymasına mani olmak için bir çare bulunmasından yana idi. İstanbul'dan Mısır'a bir Komiserin görevlendirilmesi bir çözüm olabilirdi²⁰⁸.

Kadri Efendi komiser hususunda Hidiv ile de görüştü. Hidiv, Mısır'a Komiser olarak Londra'dan Muzurus Paşa'nın gönderileceğini işittiğini belirtmişti. Kadri Efendi, bu görevlendirmenin Hidiv'in isteği üzerine vuku bulduğunu söyleyince Hidiv İngilizlerin şu sıra gücendirilmemesi gerektiğini belirterek bu soruyu cevapsız bırakmıştır²⁰⁹. Öte yandan Mısır'a komiser gönderilmesi teşebbüsleri sonuçsuz kaldı.

²⁰⁶ Aynı Vesika, bel. s.209, 14 Kasım 1882 (2 Teşrin-i sanî 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²⁰⁷ Aynı Vesika, bel. s.212, 19 Kasım 1882 (7 Teşrin-i sanî 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²⁰⁸ Aynı Vesika, bel. s.210, 17 Kasım 1882 (5 Teşrin-i sanî 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²⁰⁹ Aynı Vesika, bel. s.219, 23 Kasım 1882 (11 Teşrin-i sanî 1298) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

3- 15 Ocak 1883 (3 Kanûn-i sâni 1298) Tarihli İngiliz Genelgesi

İngiltere Mısır'da Fransa'nın rekabetinden kurtulmak için de çaba gösterdiği sırada diğer devletleri ve Bâb-1 Âli'yi Mısır hususunda temin etmek ve endişelerini gidermek maksadıyla alalecele bir genelge tanzim etmiştir. 15 Ocak 1883 tarihli genelgede yer alan hususlar özetle şöyleydi;

Genelgenin girişinde, Mısır'da askerî ihtilali ortadan kaldırmak ve asayiş iade etme hususunda üstlenilen vazifenin diğer devletlerle müşterek bir biçimde yürütülmesinin tercih edildiği belirtiliyordu. Mısır'da şu sıra bulunan askerî kuvvet ise Hidiv'in idarî otoritesinin sağlanmasından sonra çekilecekti²¹⁰.

Genelge iki gruba ayrılmıştı;

I. Grup; Diğer devletleri ilgilendiren ve yardımlarını gerektiren meseleler:

1. Süveyş Kanalı Meselesi
2. Tasfiye Kanunu
3. Yerli ve yabancılara eşit şekilde vergi konulması
4. Karma mahkemelerin işleyişinin bir sene daha uzatılması

II. Grup: Mısır'ın iç işleriyle ilgili tanzim ve ıslahı gerektiren meseleler:

1. Asayiş ve emniyetin devam ettirilmesi için yeterli bir kuvvet teşkil edilmesi.

Bunun için küçük bir ordu meydana getirilmesi, İngiliz subaylarının orduya girmeleri hususunun, Hidiv'in arzusuna bırakılması. Mahalli asayişin, Jandarma ve polis teşkilatınca sağlanması.

2. Maliyenin kontrolü için Mısır hükümetinin talebi üzerine bir İngiliz malî müşavirin tayin edilmesi.
3. Mahallî mahkemelerin ıslah edilmesi.
4. Zenci ve esir ticaretinin ilgası.
5. Memleketin siyasî müesseselerine, hükümet işlerine, ahalinin yavaş yavaş iştirakını temin edecek şekilde geliştirilecek esasların konulması.

Devletler ve Bâb-1 Âli bu genelgeye özel surette cevap vermeyi gerekli gördüler ve sayılan meselelere dair İngiltere tarafından yapılan teklifler için beklenilmesi tercih edildi. Fakat İngiltere ısrarla Bâb-1 Âli'yi ikna etmeye uğraştı. Başvekil Gladstone, 1883 yılının Mart ayında avam kamarasında yaptığı konuşmada, işgal ordusunun varlığına kati ihtiyaç görüldüğünü, bu dönemin bitiminden sonra Mısır'ı terk edeceklerini, Mısır

²¹⁰ Bâb-1 Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.85.

üzerinde diğer devletlerden farklı bir menfaatleri olmadığını ifade ediyordu. 18 Ağustos'ta yaptığı bir diğer konuşmada aynı şeyler tekrar edilmişti. Konuşmadan bir iki gün sonra Osmanlı Devleti Londra sefaretinin bir müracaatına cevap olarak 9 Eylül 1883'de işgalin uzamasından dolayı yapılan şikâyette Osmanlı Devletinin haklı olduğunu ve İngiltere'nin de böyle bir mesuliyetten bir an evvel kurtulmak arzusunda bulunduğunu belirtmişlerdi²¹¹.

Bu nutuklar ve oyalama, teşebbüslerini meşrû göstermeye çalışmaktan başka bir şey değildi. Kaldı ki, İngiltere, genelgede yer alan tekliflerin pek çoğunu, hukukî hiçbir yetkisi olmadığı halde uygulamaya bile koymuştu.

Genelgenin 2.kısımının 1.maddesinde yer alan teklifin "*Hidiv'in arzusuna bırakılması*" ifadesi, sözde Hidiv'in nüfuzuna bağlı kalma biçiminde değerlendirilebilirdi. Halbuki, Hidiv'in kendilerine boyun eğmesini sağlamak için tehdit etmeye de kalkmışlar, sebep olarak İskenderiye vakasının mesulünün Urâbî Paşa değil kendisi ve Harbiye Nazırı Ömer Lütfi Paşa olduğunu iddia etmişlerdi. Böylece Hidiv'i töhmet altında bırakmak suretiyle eğer istediklerini yapacak olursa, onu kurtaracaklarını söylemişlerdi²¹². Bununla beraber Londra'da çıkan gazetelerde İskenderiye vakasında Hidiv'den başka, Osmanlı Devleti de suçlanmıştı²¹³.

Osmanlı Devleti'nden ümidini kesen Mısır halkı ise ümitsizliğe kapılmıştı. Tunus meselesinden ders alınarak Mısır meselesine daha fazla ihtimam gösterilmesi gerektiği halde Mısır hükümetinin hiçbir şey yapmadığından şikâyet ediyorlardı. Mısır'da basılan Ehram gazetesi yazarları zaman zaman, bu galeyanı teskin etmek için yapılması gerekenleri yazarken, zaman zaman da, devlet aleyhinde makaleler neşretmişlerdir²¹⁴.

İngilizlerin Mısır'da sağladıkları kontrol ve halkın durumu hakkında Osmanlı Gazetesi Tercümân-ı Hakikat de geniş malumat veriyordu. Gazete 19 Şubat 1883 tarihli nüshasında, İngilizlerin şu ana kadar her gün ateşli ateşsiz talimler yapmak suretiyle, ahaliyi güçlerinin haşmeti karşısında sindirmeye çalıştığını ancak birkaç haftadan beri de bu talimleri bırakarak istihkâm yapmaya başladıklarını, bu tâlimlerin ise Mısır halkının heyecanını arttırdığını yazmıştı. İstihkam yapımının halkta heyecanı daha da

²¹¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.85-86.

²¹² BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.244-245, 25 Mart 1883 (13 Mart 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²¹³ Aynı Vesika, bel. s.248, 1 Nisan 1883 (20 Mart 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²¹⁴ Aynı Vesika, bel. s.243, 21 Mart 1883 (9 Mart 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

arttıracağını, yapılan istihkâmların iki sınıfa ayrılmakta olup, birisinin İskenderiye'nin müdafaası, diğerinin de Mısır'ın muhafazasına mahsus olduğuna işaret etmişti.

İngiltere Devleti, Mısır'daki askerinin geçici bir surette burada bulunduğunu şimdiye kadar resmen ilân etmekten kaçınmamıştı. Bu defa da parlamentoda Lord Salisbury'nin bir sorusuna cevaben Hariciye Nazırı Lord Granville bu durumu yeniden teyit etmişti. Tercümân-ı Hakikat gazetesi bu açıklamalara binaen, İngiliz askerinin Mısır'daki ikâmetinin geçici olduğundan hiç şüphe edilmemesi gerektiğine kanaat etmişken, bu istihkamların inşasına neden lüzum duyulduğunu düşünmüştü. Bu istihkamların da geçici olduğu ihtimal olsa, o halde buraya dostane surette asker sevk eden İngilizlerin istihkamları hangi tehlikeye karşı kullanacakları sorusunu akla getirmişti.

Gazetenin beyanından anlaşıldığı üzere, İngilizlerin hareketiyle yaptıkları açıklamalar arasında çelişkiler vardır. Kaldı ki, İngiliz donanması İskenderiye'ye gelinceye kadar Mısır'da hiçbir kimsenin burnu bile kanamamıştır. İngiliz donanması ve kara kuvvetlerinin Mısır'a gelişinden sonra Mısır'da kargaşa görülmeye başlamıştı. Ancak İngilizler, bu teşebbüslerinin maksadını Mısır'da çıkan kargaşayı bastırmak ve asayiş sağlamaya çalışmışlardır. Bu hareketlerini Osmanlı Devleti'ne dahi kabul ettirmişlerdir. Şimdi ise aldıkları ciddi ve büyük tedbirlerle buradaki varlıklarını idame ettirmeye çalışmaktaydılar. Gazetede bundan fevkalade müteessir olduğu yazılıyordu²¹⁵. Gazete İngilizlerin Mısır'da asayiş sağlama maksadına dayandırdıkları mevcudiyetlerinin, Mısır'daki durumu daha beter bir vaziyete getirdiğini ve meseleyi çözümü imkansız bir hale soktuğunu da iddia ediyordu.

Gazetenin Mısır'dan alınan en doğru bilgi olarak naklettiği habere göre, İngilizler Mısır ahalisi hakkında ne kadar şiddetli muamelede bulunurlarsa halkın sabır derecesi o kadar artmakta ve İngiliz zabıtları her yerde kontrolü ele geçirebilmekte idiler. Ahali sindirilmiş vaziyette herhangi bir şikâyetle bulunmamaya dikkat ederek hukukun ve adaletin teminini beklemekteydi. Mısır halkı, aslında İngilizleri def edebilecek kudreti kendilerinde görmekteydi, fakat öteki büyük devletlerin İngiliz politikasına itibar ettiklerini anlamış oldukları için, İngilizler hakkında şikâyetçi olmamaya özen gösteriyorlardı²¹⁶.

²¹⁵ Tercümân-ı Hakikat; 19 Şubat 1883 (11 Rebiülahir 1300).

²¹⁶ Aynı Gazete, 16 Mart 1883 (7 Cemaziyelevvel 1300).

Tercümân-ı Hakikat Gazetesi, Times Gazetesinin İngiliz basınındaki en muteber gazetelerden biri olduğunu bununla birlikte daima iktidarda bulunan vükelâya taraftarlık ettiğinden de söz etmiş, Mısır meselesi hakkında milletine verdiği beyanların ise doğru olmaktan uzak olduğunu belirtmiştir²¹⁷.

4- Nizamât-ı Cedide'nin İlânı 2 Mayıs 1883 (20 Nisan 1299)

İngiltere Mısır'da yapmayı tasarladığı değişikliklere meşrû bir kılıf uydurma plânlarından hiç vazgeçmedi. Mısır'da yapılacak ıslahata memur edilen Lord Dufferin yeniden tanzim edilecek hususlarla ilgili bir teşkilat lâyihası hazırlamıştı. Bu lâyiha ile tespit edilen malî kararlarla, Mısır maliyesinin istikrarlı bir biçimde düzenleneceği vaat ediliyordu. Bu hususta Osmanlı Devleti'ni temin etmek için Kadri Efendi ile görüşmek istedi. Kadri Efendi Devlet adına siyasî bir yetkisi bulunmadığını bildirdi. Bunun üzerine Dufferin, Osmanlı Devleti'nin hukukuna dokunmamak için çok dikkatli ve tedbirli hareket edildiğini Mısır'ın dahilî işlerine ait teşkilat lâyihasını bizzat Osmanlı idaresine takdim edeceğini ifade etti. Sözlerini “*Mısır yine Padişahındır*” ifadesiyle bağladı²¹⁸.

Lâyiha ile İngiliz askerinin Mısır'da beş sene süreyle kalması teyit edilmek isteniyordu. Bu raporun Hidiv tarafından imzalanacağını işitilmesi üzerine Kadri Efendi, bu hususu görüşmek için Hidiv'in yanına gitti. Böyle bir teklifi imzalamasının nüfuzunu tamamen kaybetmesine meydan vereceğini ve son derece zararlı olacağını ifade etti. Hidiv bu uyarı karşısında teklifin henüz yapılmadığını iddia etmekle beraber teklif olunursa, sualine karşılık “*müdafaa ederim*” cevabını verdi. Kadri Efendi ise böyle bir teklifin şimdiye kadar gelişen olaylardan çok daha vahim olacağını bu sebeple reddedilmesinin şart olduğunu tekrar söyledi²¹⁹.

İstanbul'a gitmeye kararlı olan Dufferin ise lâyihanın Hidiv tarafından tasdik ve neşredilmesini beklediği için gidişini erteliyordu²²⁰. Nihayet Lord Dufferin'in lâyihası, Nizamât-ı Cedide adıyla 2 Mayıs 1883 (20 nisan 1299)'da resmen ilân edildi. Bu ilân galeyan halindeki halkı daha da hiddetlendirdi. Ancak Havas Şirketi aracılığıyla gelen telgraftaki haberin yayılması halkı biraz olsun rahatlatmıştı. Bu haber, Mısır'da

²¹⁷ Aynı Gazete, 16 Mart 1883 (7 Cemaziyelevvel 1300).

²¹⁸ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.253, 9 Nisan 1883 (28 Mart 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²¹⁹ Aynı Vesika, bel. s.258, 11 Nisan 1883 (30 Mart 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²²⁰ Aynı Vesika, bel. s.261, 1 Mayıs 1883 (19 Nisan 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

İngilizlerce icra edilecek yeni düzenlemenin, Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilmemesi idi. İngiltere ise bu gelişmeden dolayı dehşete kapıldı. Çünkü, ahali ve Osmanlı Devleti, kendilerine karşı tepki almışlardı²²¹.

Mısır ahali si nizamnameden dolayı İngilizlerden başka, bunun tasdikine ve neşrine vesile olan Mısır Hükümetine karşı da nefret doluydu. Halkın bu nefretinden dolayı Mısır'da başka türlü bir hareketin zuhurundan endişe eden Avrupalılar, istikbalin temini için Osmanlı Devleti tarafından asker sevk edilmesini bu defa kendileri talep etmişlerdi²²².

Diğer taraftan 16 Mayıs 1883 (4 Mayıs 1299) tarihinde Doter şirketinden alınan bilgiye göre, Hidiv'e imtiyaz nişanı ihsanı ve emrine önemli bir memurun verileceği öğrenildi. Bu taltif Osmanlı Devletine has bir gelenek olmakla beraber, Osmanlı idaresi, Hidiv de dahil olmak üzere gerekli gördüğü memur vs. görevlinin taltif ve terfiini zaten ihmal etmiyordu²²³. İngilizlerin bu tavrı, belki de nizamnamenin tasdiki ve neşrolunmasından dolayı Hidiv'e bahşettiği bir ödüldü. Yapılan ve yapılacak olan değişikliklere karşı gelebilecek tepkilerin önüne geçmeye çalışılıyordu. Kadri Efendi Mısır'ın, Hindistan'a benzetilmeye çalışıldığını beyan etmekteydi. İngilizler bazı daire ve kurumlardaki memur ve görevlileri değiştirmiyor, kendi tebaasından kimseleri buralara tayin etmeksizin, mevcut olanları taltif ve rütbeyle kendine bağlamaya çalışıyordu²²⁴. Nitekim idarenin başındakilerden itibaren aşağı kurumlara doğru, İngilizlere temayül eden şahısların sayısı git gide artmaktaydı.

Hidiv ve Heyet-i Nüzzarın İngilizlerin yolunda olduğunu ispatlayan olaylardan bir tanesi vardı ki bu gidişten fevkalade müteessir olan Mısır halkını çok üzmüştü.

Hidiv ve nüzzar Kraliçenin yortusu için düzenlenen resmî geçit sırasında Kraliçe için okunan duaya seyirciler huzurunda saygı ve hürmetle eğilmişti, ayrıca telgraflarıyla kraliçeye tebriklerini arz etmişlerdi. İskenderiye'yi bombalayıp harap hale getiren, Osmanlı Devleti ve Mısır'daki Osmanlı heyetini hiçe sayarcasına Mısır'a yerleşen bir devlete karşı gösterilen bu tavır ve sempati inkâr edilemeyecek bir felaketti.²²⁵ Mısır

²²¹ Aynı Vesika, bel. s.264, 2 Mayıs 1883 (20 Nisan 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²²² Aynı Vesika, bel. s.266, 14 Mayıs 1883 (2 Mayıs 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²²³ Aynı Vesika, bel. s.266-267, 16 Mayıs 1883 (4 Mayıs 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²²⁴ Aynı Vesika.

²²⁵ Aynı Vesika, bel. s.269-270, 24 Mayıs 1883 (12 Mayıs 1299).

üzerinde, günden güne yerleşen İngiliz hakimiyeti ve Mısır idaresi tarafından buna göz yumulması, galeyana içinde bulunan ahaliyi kendi başına çözümler aramaya sevketti.

Kadri Efendi'nin 24 Mayıs 1883 (12 Mayıs 1299) tarihli telgrafında, gizli bir cemiyetin teşekkül ettiği haberi bu arayışın bir uzantısıydı. Osmanlı Devletinin vehamet karşısında ciddi bir tedbir almadığı kanaatinde olan cemiyet mensupları hükümete tehditnâme göndereceklerini bildirdiler. Yabancıların da bulunduğu cemiyetin Osmanlı Devleti aleyhine çalıştıkları iyice gün ışığına çıktı. Mevcudiyeti ve niteliği tam olarak tespit edilemeyen *Cemiyet-i Hafiyeh*²²⁶ nin tehditlerinden anlaşıldığı kadarıyla İngiliz askerî Mısır'dan çekilmez ise her türlü katliama başlayacaklardı²²⁷.

Mısır hükümetinin Mısır'da bulunan İngiliz asker ve zabitanın ailelerini buraya getirmelerine izin verdiği malumatı da Cemiyet-i Hafiyeh'den çıkan haberler arasında idi. Bu, İngiltere'nin Mısır'a kesin olarak yerleşme niyetini açıkça ortaya koyuyordu. Havas Şirketi'nden alınan bir haberde, İngiltere'nin Hindistan'ı garanti altına alma ve Mısır'a kesin olarak yerleşmek için Rusya'ya Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarını göstermesi ve kendisine ayak bağı olmaması için bu coğrafyada Rusya'yı desteklemesi, bu maksadın bir başka ispatı idi²²⁸.

Öte yandan İngiltere Mısır muharebesine iştirak edip, İngiltere'ye geri dönen askerine madalyalar vermişti. Bu madalyadan Mısır'da bulunan askerlerine de gönderdi. Gazetelerde çıkan haberde, Hindistan muharebesine katılan askere vermiş olduğu madalyalara "*Benim Hindi*" adı verildiği gibi, Mısır askerine verilen bu madalyalara da "*Benim Mısır*" adı verildiği ifade ediliyordu. Hidiv ise bu haberden dolayı Mısır'ın Hindistan gibi olacağı yakıştırmasını kabul etmemiş, İngilizlerin Osmanlı Devletine ait olan teşrifat usulünü kıskandıkları için böyle bir uygulamaya gittiklerini iftiharla

²²⁶ Arap cemiyetleri Arapların gerek istiklal hareketleri ve gerekse daha sonra kurulan modern Arap Devletlerinin fikri yapısını oluşturmaları bakımından oldukça önemlidir. Bu cemiyetler II.Meşrûtiyet'in getirdiği hürriyet havasından faydalanarak kurulmuş teşkilâtlar değildir. Kuruluşları daha önceki tarihlere uzanır. Pek çoğu II.Meşrûtiyet'in ilânı ile birlikte resmî hüviyet kazanmaya veya hürriyet havasının verdiği serbestlikle değişik statülerde ortaya çıkmaya başlamışlardır. II. Meşrûtiyet öncesi cemiyetlerin hemen hepsi gizli faaliyet gösterdikleri için bunlar hakkında yeterli düzeyde bilgi mevcut değildi. Amaçları tamamen siyasî olup en önemli özellikleri kurucularının veya üyelerinin çoğunun gayr-i müslim Arap olmaları idi. Kurşun, a.g.e., s.82-84.

²²⁷ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s.269, 24 Mayıs 1883 (12 Mayıs 1299) Kadri Efendi'den merkeze gönderilen telgraf.

²²⁸ Aynı Vesika, bel. s.271-272, 3 Haziran 1883 (22 Mayıs 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

söylemişti²²⁹. Halbuki İngilizlerin bu türlü hareketleri Mısır'daki Osmanlı nüfuzuna yıkmaya yönelikti.

Kadri Efendi ilerleyen tehlike karşısında, tedbir olarak Bâb-ı Âli'nin buraya gizlice bir mümeyyiz göndermesinin şart olduğunu bildirdi ve müdahalenin gerekliliğine bir kez daha dikkati çekti²³⁰.

5- Sir Olin Baring'in Mısır Genel Valiliğine Tayini

2 Mayıs 1883'te Nizamât-ı Cedide'nin resmen ilânı ile emeline ulaşan Lord Dufferin, Mısır'daki geçici memuriyetinin sona ermesiyle Mayıs ayı içinde tekrar İstanbul'a döndü²³¹.

Mısır'ın boş olan İngiltere Konsoloslughuna Sir Olin Baring tayin edildi²³². 1883-1901 yılları arasında Mısır'ı yöneten Baring için *"emperyalist İngiliz elçilerinin belki de en büyüğü demek yanlış olmazdı. Cesur, çalışkan ve dürüst olmakla birlikte mağrur, dar görüşlü ve kararlarından dönmeyen bir karaktere sahipti. Mısır için neyin iyi olduğunu herkesten daha iyi bildiğine inanıyordu"*²³³.

Sir Olin Baring'in idaresinin başlangıcında, Mısır'ın malî durumu düzeltilmeye çalışıldı. İsmail Paşa döneminden kalma 100 milyon sterlin civarında borç düzene konularak bütçeye denk hale getirildi. Vergilerde de yeni düzenlemeler yapıldı. Yeni barajların kurulması, eskilerinin tamiri ile tarımın gelişmesi sağlandı²³⁴.

Uzun müddetten beri bu coğrafyada faaliyet gösteren misyonerler, Hıristiyanlığı yaymaya çalışırken, İslâm şuurunu gözönünde bulundurmak gerektiğini düşünen İngiliz hükümetinin politikası gereği, Baring Müslümanlara karşı yumuşak davrandı. Misyonerler ise Mısır'da katı bir dinî siyaset izlenmesinden yanaydılar. Kendilerine ters düşen tavrından dolayı Baring'i itham ettiler²³⁵. Görünürde Mısır eskisi gibi Hidiv ve

²²⁹ Aynı Vesika, bel. s.268,22 Mayıs 1883 (10 Mayıs 1299)Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²³⁰ Aynı Vesika, bel. s.269-270, 24 Mayıs 1883 (12 Mayıs 1299) Kadri Efendi'den gelen telgraf.

²³¹ İngiltere Sefiri Lord Dufferin'in Hindistan Valiliğine tayin olmasından dolayı Osmanlı Devleti'ndeki sefirlik görevi 9 Eylül 1884 tarihinde sona ermiştir. BOA, İH, Nr. 8593, 9 Eylül 1884 (19 Zilkâde 1301).

²³² Sir Olin Baring 1892'de itibaren Lord Cromer ünvanını almıştır, Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e. s. 86.

²³³ MANSFIELD; a.g.e., s.16-17. Eserde, Sir Olin Baring'in göreve başlama yılı 1882 olarak geçmektedir 183.dipnotun açıklamasında zikrettiğimiz Lord Dufferin'in İstanbul'a dönüşü tarihi Mayıs 1883 olup, Sir Olin Baring'de bu tarihten sonra konsolosluga tayin olunduguna göre, göreve başlangıç yılının 1883 olması ihtimali yüksektir.

²³⁴ MANSFIELD; a.g.e., s.16-17.

²³⁵ M.Halidi-P.Ö. Ferruh; a.g.e., s.189.

hükümetince yönetiliyor ve Osmanlı İmparatorluğuna bağlılığı devam ediyordu. Ancak Mısır'ın asıl yöneticisi Mısır hükümeti üzerinde büyük bir denetim kuran İngiliz başkonsolosu idi. Her nezarete başkonsolosun emrinde olan İngiliz danışmanlar yerleştirilmişti. Bunların görevi Mısır hükümetine tavsiyeleriyle yardımcı olmaktı. Gerçekte ise onların onayı olmadan ülke, yönetimiyle ilgili herhangi bir kararın alınması imkansızdı²³⁶. Ayrıca Mısırlılar İngiliz efendilerinin yerine geçirebilecek bir eğitimden yoksun bırakılmıştı²³⁷. İngilizlerin kurmuş olduğu bu dolaylı yönetim biçimine tarihte *örtülü protektora* adı verilmiştir. Örtülü protektora 1914 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemin en önemli siması Lord Cromer'dir. Lord Cromer'le birlikte Mısır'da İngiliz hakimiyeti kurulmuş ve sağlam bir zemine oturtulmuştur²³⁸.

Cromer'in Mısır'da izlediği yönetim politikasında, Hindistan'da edindiği tecrübelerin de büyük bir payı vardı. Cromer subay olarak çeşitli askerî hizmetlerde bulunduktan sonra ilk olarak 1872'de Hindistan Genel Valisi olan kuzeni Nortbook'un özel kaleminde görev almıştı. Burada dört yıl boyunca valinin sağ kolu haline geldi ve kariyerini yükseltti. Cromer, 1877-79 döneminde Mısır'da Düyun-ı Umumiye Komisyonu üyeliği ve 1879'a Genel Kontrolörlük görevlerinde bulundu. 1880'de tekrar Hindistan'a dönen Cromer, Mısır başkonsolosu oluncaya kadar valiliğin maliye bakanı olarak çalıştı. Dolayısıyla İngiliz menfaatleri açısından Mısır başkonsolosluğuna Cromer'in getirilmesi tecrübeleri sebebiyle isabetli bir seçimdi. Cromer göreve başladığında, İngiliz hükümeti ondan ilk olarak Hidiv Tevfik tarafından da onaylanmış olan Lord Dufferin'in reform paketine uygun bir politika izlemesini istemişti. Bu rapora dayanarak Eyalet Meclisleriyle, Meclis-i Şûra ve Meclis-i Umumî kuruldu. Fakat bunlarda İngiltere'nin iki yüzlü politikasının bir başka örneğini teşkil ediyordu. Çünkü halkın sesi olacağı ifade edilen bu meclisler, ülke yönetiminde hiçbir güce sahip olmayan birer danışma organından ibaretti²³⁹.

Havas Ajansından, gelen telgrafta Mısır'da Meclis-i Nüzzarın İngiltere'nin himayesini arzu ettikleri ve Mısır ulemasının buna muhalefet ettiği haberi verilmişti. Bu haberin doğruluğundan şüphe eden Osmanlı İdaresi bu hususa titizlikle araştırılmasını istemiş ve Osmanlı hükümranlığı altında bulunan bir meclisin böyle bir istekte

²³⁶ Mustafa GENÇOĞLU; *İngiliz Hakimiyetinde Mısır*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997, s.60.

²³⁷ S.J.SHAW, E.K.SHAW; a.g.e., s.243.

²³⁸ GENÇOĞLU; a.g.e., s.60.

²³⁹ GENÇOĞLU; a.g.e., s.61-62.

bulunacağına ihtimal vermemiştir²⁴⁰. Meclis-i Şûra ve Meclis-i Umûmî'nin bütçeyi onaylamak kanun taslaklarını müzakere ederek teklifte bulunmak gibi bazı önemli görevleri var gibi görünse de uygulamada hiçbir yaptırım gücüne sahip değillerdi. Hükümet onların tavsiyelerine ve tekliflerine uymak mecburiyetinde değildi. Kaldı ki İngiliz yönetiminin baskısı altında iken serbestçe hareket edemezlerdi. Bir kanun taslağı İngiliz danışmanları kontrolündeki ilgili nezaretler tarafından hazırlandıktan sonra Heyet-i Nüzzarın ve Hidivin onayı ile kanunlaşıyordu²⁴¹.

Times Gazetesi bir yazısında Heyet-i Nüzzar teşkilinden memnun olmadığını ve en önemli memuriyetlere İngilizlerin yerleştirilmesiyle dairelerin İngilizlerin kontrolü altında bulundurulması gerektiğini ve bu olmadığı takdirde herhangi bir olumsuz gelişmeden İngiltere'nin mesul tutulamayacağını açıklamıştı. Ayrıca Hidivin İngiltere'nin vesayeti altına girmeyi kabul ettiği de belirtilmişti²⁴². Kaldı ki sözkonusu meclis üyeleri, Hidiv Tevfik Paşa dönemi boyunca İngiliz politikasını zora sokacak ciddi hiçbir itirazda bulunmadılar. Bunun sebeplerinden birisi "Meclis üyelerinin hemen hepsinin iki türlü seçimle gelen büyük toprak sahipleri ve işgalden sonra rütbeleri yükseltilecek yüksek devlet memurları olmasıydı. Ayrıca işgal öncesinde Hidiv ve İngiliz işgaline karşı gelen Meclis-i Nüvvab üyeleri yeni meclislere alınmamıştı ve meclisteki Hıristiyanların sayısı artırılmıştı"²⁴³.

İngilizler Mısır'ın adalet yapısına da el atmışlardır. Edward Mallet 1883 yılında Mısır'dan ayrıldığı zaman Mısır halkının ilk ihtiyacının adalet olduğunu ilân etmişti. Nitekim bu ihtiyaca binaen birtakım düzenlemelere gidildi.

Muhtelif mahkemelerin Avrupalıların tarafı olduğu hukuk davaları ile ilgilendikleri ve Konsolosluk Mahkemelerinin ise Avrupalıların sanık oldukları bütün ceza davalarını görmekte oldukları evvelce açıklanmıştı. Konsolosluk Mahkemeleri kendi ulusal hukuklarını uygulamaktaydılar. Bunların yargı yetkisi 1907 yılına kadar değişmeden devam etti. Muhtelif Mahkemeler tarafından uygulanmakta olan kanunda ise işgalden kısa bir süre önce bir takım küçük değişiklikler yapılmıştır. İşgalden hemen sonra muhtelif mahkemeler ve Konsolosluk Mahkemelerinde reforma ihtiyaç duyulmamıştı. Şerî Mahkemeler ise müslümanların şahsi durumları ile ilgili bütün

²⁴⁰ BOA, İM, Nr. 1221, 20 Ağustos 1885 (8 Ağustos 1301).

²⁴¹ GENÇOĞLU; a.g.e., s.62-63..

²⁴² BOA, İM, Nr. 1126.

²⁴³ GENÇOĞLU; a.g.e., s.63.

meselelere bakmaktaydı. Bunlara dair bir düzenlemenin gerekli olması halinde, reform taraftarı hareketlerin içerden gelmesi, yani Mısırlılar tarafından başlatılması gerekmektedir. Cromer, dışardan baskı ile ciddi reform yapılması çabalarının büyük ihtimalle başarısızlıkla sonuçlanacağı kanaatindedir. Nitekim bu konuda bir takım tereddütlü girişimler yapılmış ancak, İngiliz politikacılar enerjilerini çoğunlukla daha iyi sonuçların alınabileceği diğer alanlara yöneltmişlerdir. Geriye 1883 yılında kurulan Yerel Mahkemeler kalmaktaydı. Bu mahkemeler her iki tarafın da Osmanlı olduğu bütün hukuk olayları ile, bir Osmanlının sanık olduğu bütün ceza davalarına bakmaktadır. Bu mahkemeler mevcut kurumların yerlerine geçmemiş bilakis yenilikler getirilmiştir. Yargıçlar şu ana kadar Mısırlı için alışılmamış olan düşünceleri açıklayan unsurlar olmuşlardır. Cromer, Mısır'ın adalet yapısından bu şekilde söz ederken 1883 yılına kadar, arada sırada bir kişinin hiçbir zaman işlememiş olduğu bir suç için cezalandırıldığını, öte yandan ise kanuna karşı gelmemiş oldukları halde sık sık insanların cezalandırıldığı bir ceza sisteminin uygulandığını iddia etmektedir. İncelenen hukuk konusunda kaba bir kanunun bulunmasını, yasal müeyyideler ile sınırlandırılmış, çok kötü bir yasadışılığa imkân verilmesi olarak değerlendirmiştir²⁴⁴.

P.M.Holt, Mısır'daki adalet sistemi ile ilgili olarak, kanun ve mahkemeler huzurunda medenî haklarda eşitliğin muhafaza edilmesini 1883 yılında Ulusal Mahkemelerin kurulması ve bu mahkemeler tarafından uygulanacak medenî ve ceza usul kanunlarının kabul edilmesi ile önemli derecede güçlendirildiğinden söz etmektedir. Şerî Mahkemeler ve gayrimüslim toplulukların kendi mahkemelerinde ise, geleneksel ve reforme edilmemiş kanunların uygulanmakta olduğunu belirtmektedir. Öte yandan ulusal mahkemelerin yeniden düzenlenmesi ile ilgili karar alınmış ve arkasından altı kanun kabul edilmiştir. Ticaret Kanunu ve Denizcilik Usul Kanunu, Ceza Kanunu, Medeni Kanun, Hukuk ve Ceza Usul Kanunları.

Böylece, Ulusal Mahkemeler için düzenlenen 1883 tarihli Ceza Muhakeme Usul Kanunu sanığa iki şahidin tanıklığı olmaksızın ölüm cezası verilemeyeceğini, nihaî karar verilmeden önce müftünün bu tür bir kararın islamî ilkelere aykırı olmadığını teyid etmesi gerektiğini ve kanunun şeriat tarafından tanınmış bulunan şahsî hakları ortadan kaldırır bir şekilde görülmeyeceğine dair hükümler içeriyordu. Holt, Mısırdaki yönetim çevrelerinin, bu dönemde Osmanlı çevrelerinden daha fazla modernizasyon ve

²⁴⁴ The Earl of Cromer; a.g.e., s.514-516.

reform yolunda olduklarını ve yabancıların daha fazla etkisinde kaldıklarını düşünmektedir. Bununla beraber bu dönemde Kahire ve İstanbul'da hakim olan islami görüşün, mevcut hükümlere saygısızca müdahale edilmesine müsaade etmek yerine, şeriatı ideal kanun olarak bozulmamış ve ihlal edilmez şekilde korumayı tercih ettiklerini belirtmektedir²⁴⁵.

1883 de yürürlüğe geçen kanunlar genellikle Fransız esinli olmalarına rağmen, İngiliz hukuk kavramlarının etkisi de göz ardı edilemez. Kanunlar daha kabul edilmeden önce Benson Maxwell adında bir İngiliz general olarak, Clifford Lıyod da genel reform yöneticisi olarak Mısır'a gönderilmişti. Her ikisi de ceza usul kanunu taslağının İngiliz kavramlarına uygun olarak değiştirilmesi için ellerinden gelen çabayı gösterdiler. Aynı politika, daha belirgin olarak, bir Anglo-Hint yargıcı olan Raymond West tarafından general olarak tayin edildiği zaman uygulanmıştı. Fakat bu baskıya karşı Nubar Paşa'nın direnmesi ile, bu kişinin yerine bir Belçikalı olan Le Grcile tayin edildi. Ancak, Bâb-ı Âli'nin Drummond Wolff konvansiyonunu onaylamaması sonucunda, kısa zaman sonra İngilizlerin Mısır'daki durumu güçlendi ve İngiliz Başkonsolosu Adalet Bakanlığına danışman olarak John Scott isminde bir İngiliz tayin edildi. John Scott Ulusal Mahkemelere İngiliz Hakimlerin tayin edilmesi konusunda ısrar etti²⁴⁶. Cromer, Jhon Scott'un hukukî Danışmanlık görevine tayin edilmesi ile gerçek bir reform devrinin başladığını belirtmektedir²⁴⁷. Öte yandan Lord Salisbury Mısır Adliyesinin tamamen İngiliz kontrolüne geçmesini arzu etmişti. Fakat bu hususda Mısır Nüzzarları ve Reis-i Nüzzar Riyaz Paşa buna itiraz etmişlerdir. Bu muhalefet üzerine Salisbury Heyet-i Nüzzar değişikliği için uğraşmaya başlamış, bu amaçla nazırların Mısır halkını ve Hidiv'i tehdit ettiği yolunda sözler sarfetmiştir. Bunun üzerine Abidin Sarayında üç defa olağanüstü meclis toplanmış ve İngiltere'nin teklifine boyun eğilerek Mısır Adliyesi ve ona bağlı bulunan Meşihât-ı İslâmiye İngilizlerin idaresine verilmiştir²⁴⁸.

Cromer, Mısır'da izlenen eğitim siyaseti konusunu da iki soru çerçevesinde değerlendirmektedir:

²⁴⁵ P.M.HOLT; a.g.e., s.219-220.

²⁴⁶ P.M.HOLT; a.g.e., s.220-221.

²⁴⁷ The Earl of Cromer; a.g.e., s.516.

²⁴⁸ BOA, İM. Nr. 1415, 28 Şubat 1891 (19 Receb 1308-16 Şubat 1306).

Bunların ilki, Mısırlıları, İngiliz milletine köle durumunda tutmak düşüncesi ile bilgi sahibi olmalarını istememişler midir? İkincisi, İngilizler, hatalı ve gözardı edilebilir bir egoizm üzerinde temellenmiş bütün duyguların aksine olarak, Mısırlıları eğitmeyi ve onları mümkün olduğu kadar, kendi kendini yönetme ile sonuçlanabilecek bir yola yönlendirmeyi mi istemişlerdir?

Cromer, bu hususun sadece Mısırlılar için değil, bütün Avrupa ve özellikle İngiltere için hayati öneme sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bunların bu kadar önemli olmasının sebebi, Mısırlıların kendilerini yönetmeyi öğrenmeleri halinde diğer bir deyişle “*Mısır Mısırlılarıdır*” politikası tam olarak uygulanırsa Mısır sorununun umulduğu üzere, Avrupa için bir sorun kaynağı olmaktan çıkması ve İngiliz milletinin bu sıkıntılı sorumluluktan kurtulacak olmasıdır. Cromer, bu açıklamaya bakıldığında Mısırlıların eğitim açısından desteklendiğini savunmaktadır. Fakat Mısır’da en üst idari birimden alt kademelere kadar tüm kontrolü Mısırlılara hak tanımaksızın ya da onları kendilerine tâbi ederek kontrol altına almaları bu savunmayı çürütmektedir. Kaldı ki eğitim sahasında sözü edilen amaca da ulaşamadıklarını belirtmekte ve bunun sebebini de ekonomik sebeplere ve zaman mevhumuna bağlamaktadır. Maddî gelişmenin belirli şartlar altında hızlı olabildiğini ancak bir devlet adamı arayışının oluşturulması ve hatta mükemmel bir yöneticinin eğitilmesinin, bir kanalın kazılmasından veya bir demir yolunun döşenmesinden daha uzun zaman aldığı fikrine sığınmış, üzerinde çalışmak zorunda oldukları hammaddenin bu yönüyle cesaret kırıcı bir niteliğe haiz olduğunu iddia etmiştir. Buna ilâve olarak İngiliz işgalinden önce, Mısırlıların zekâlarını tamamen körelten bir sistem ile yüzyıllardır yönetilmiş olduklarını ileri sürerek, reformların yapılmaya çalışıldığı şartların zor ve karmaşık olduğunu belirtmiştir²⁴⁹. Buna rağmen onun da kabullendiği gibi Mısır’da gerçek bir otonominin kazanılması yolunda sonradan önemli mesafeler katedilecekti.

²⁴⁹ The Earl of Cromer; a.g.e., s.524-526.

III.BÖLÜM

İŞGALDEN SONRAKİ DURUM

A-AVRUPA DEVLETLERİNİN POLİTİKASI

1- Mısır'ın İşgali Karşısında Fransa'nın Tutumu

1871'den sonra İngiliz devlet adamları, Fransa'nın kaybettiği topraklar hakkındaki şikayetlerine kayıtsız kalmışlardı. Bununla birlikte İngiltere büyüme ihtirası peşindeydi. Fransa'nın, Avrupa'daki muvazenenin mihenk taşı oluşturduğu hakikatini de biliyordu. Kendi planlarının yürümesi için bu yönde hassas davranması gerektiğine inanıyordu. Bu sebeple 1875 yılından itibaren Fransa ile münasebetlerini sıklaştırarak 16 Mayıs'tan sonra Fransa'da Cumhuriyetçiler idareye hakim olunca, gelişen münasebetler ile devleti Mısır'da müştereken hareket etme noktasına getirdi¹. Fakat daha evvel de belirttiğimiz gibi, İngiltere'nin İskenderiye'ye asker çıkarma teşebbüsünden itibaren Fransa ile İngiltere'nin yolları ayrıldı. İngiltere'nin Mısır'a girmesi ise, Fransa'nın tepkisine neden oldu. Mısır daha evvel Napoleon tarafından işgal edildiği zaman İngilizlerin müdahalesiyle buradan çıkarılmıştı. İngiltere şimdi bu topraklara kendisi giriyor, bu durumda Fransa'nın Uzakdoğu sömürgeleri ile ilgili ümitleri suya düşüyordu. Mısır'ın işgaliyle ortaya çıkan İngiltere ve Fransa arasındaki bu gerginlik iki devletin 1902 yılındaki yakınlaşmasına kadar devam etti².

Öte yandan İtalya, Libya'ya yerleşmeye teşebbüs ediyordu. Bu durum Tunus'u yeni işgal eden Fransa'nın, buraya sağlam bir şekilde yerleşmesi için tehlikeli olabilirdi. İtalya'nın bölgedeki bu faaliyeti, Türk-Fransız yakınlaşmasını kolaylaştırdı.

Mısır'ı işgal eden İngiltere'nin tehditleri ve İtalya'nın Libya'ya ait tasavvurları karşısında II.Abdülhamid, Fransa'dan yardım sağlamaya gayret etti. Hizmetinde bulunan Fransız subayı Dreysse vasıtasıyla Fransız Büyükelçiliği ile temasa geçerek Fransa'nın desteğini kazanmaya çalıştı. Bunu, umumiyetle Bab-ı Âli'yi devreden çıkararak yapıyordu³.

¹ Edmond ROSSIÈR; *Avrupa'nın Siyasi Tarihi 1815-1919*, Çeviren, Ali Kemal Aksüt, İstanbul, 1943, s.167.

² Hilmi Kâmil BAYUR; *Sadrazam Kâmil Paşa ve Siyasi Hayatı*, Ankara,1954, s.104-105.

³ Abdurrahman ÇAYCI; *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara,1995, s.60.

Mısır meselesinin başlangıcından itibaren burada Osmanlı hakimiyetinin devamını tasdik eden Fransa⁴, Padişahın özel teşebbüsleri karşısında, Akdeniz'de iki devletin menfaatlerinin aynı olduğu, Padişahın bildireceği hususların büyük ölçüde her zaman dikkate alınacağı cevabını vermiş⁵, Mısır Meselesine karşı kayıtsız kalmayacaklarını beyan etmiştir. Fakat Padişahın Fransa'dan yardım sağlama teşebbüsleri boşa çıktı⁶. Çünkü, Fransa buhranın arttığı dönemde tertip edilen İstanbul konferansında, Osmanlı askerinin Mısır'a sevk edilmesi kararına karşı çıkmıştı. Gerek İngiltere, gerekse Osmanlı Devleti'nin Mısır'da askerî güç bulundurmasını, kendisinin bölgede ticarî ve ekonomik menfaatlerine aykırı görmekteydi. Fransa'nın Mısır hususunda Osmanlı Devleti'ne vereceği desteğin sadece diplomatik olmaktan öteye gitmediği anlaşılıyordu. Çünkü, Osmanlı Devletinin, kendi toprağını müdafaası için alacağı askerî tedbire muhalefet etmişti. Aslında Fransa'nın Mısır meselesi ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'ne yaklaşması, Bab-ı Âli'den İngiltere'ye karşı baskı vasıtası olarak istifade etmek istemesinden kaynaklanıyordu⁷. İngiltere Mısır'a yerleşerek Süveyş Kanalı'nın kontrolünü de ele geçirmişti. Bu ilerleme karşısında Fransa'nın öfkesi Bismark'dan bile yardım alacak boyuta vardı. Fakat bütün teşebbüsleri sonuçsuz kaldı. Hatta bu mesele iki devletin aralarının uzun süre açık kalmasına sebep olacaktı⁸. İngilizlerin Mısır'ı işgali karşısında diğer devletlerin tavırlarına yazılarında yer veren Tercümân-ı Hakikat Gazetesi, İskenderiye vakası karşısında Fransa ile İngiltere'nin ittifak halinde olduğuna dair çıkan haberleri, şüphe ile değerlendirmektedir. Zirâ yarı resmî ya da heyet-i vükelâ taraftarı bulunan *Telgraf*, *Suver* ve *National* Gazeteleri, Fransa ile İngiltere ittifakını reddederken, *Frans*, *La Netren Rapel*, *Justis* ve *Enteransiran*, *Kalarun* ve *Gulva* gazeteleri bunun hilafında beyanlar yaparak İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesinin Fransa tarafından onaylandığına işaret etmektedirler. Tercümân-ı Hakikat Gazetesi, sözkonusu gazetelerin farklı beyanlarından dolayı, İngiltere'nin Mısır'ı işgalini, Fransa'nın meşrû gördüğü ve iki devlet arasında ittifak bulunduğu yolundaki Gladstone'un açıklamalarını, gerçekten uzak görmektedir⁹.

⁴ A.Alaaddin ÇETİN-Ramazan YILDIZ; *Sultan II.Abdülhamid Han, Devlet ve Memleket Görüşlerim*, İstanbul,1976, s.182.

⁵ ÇAYCI; *a.g.e.*, s.60-61.

⁶ Sultan Abdülhamid; *Siyasi Hatıratım*, İstanbul,1984, s.113.

⁷ ÇAYCI; *a.g.e.*, s.61.

⁸ E. ROSSIER; *a.g.e.*, s.169.

⁹ *Tercümân-ı Hakikat*; 18 Temmuz 1882 (3 Ramazan 1299).

İngiltere, 1887 yılının Şubat ve Mart aylarında üçlü ittifak devletleriyle Akdeniz Antlaşması'nı yapınca, Fransa Avrupa'da yapayalnız kaldı. Bu sebeple Mısır üzerindeki İngiliz-Fransız uyuşmazlığı ve tartışma, zamanla eski hararetini kaybetti. Fakat Fransa, Mısır üzerindeki iddiaların peşini hiç bırakmadı. Bu sebeple 1894 Fransız-Rus ittifakı ve bu çerçevede meydana gelen gelişmeler İngiltere'yi korkuttu. Mısır'da kalma kararını daha da kuvvetlendirdi¹⁰.

Öte yandan 1860 yılından itibaren bölgede İngilizlere misilleme olarak faaliyet göstermeye başlayan Fransa, Mısır'ın işgalinden sonra faaliyetine ara vermedi ve 1888'de Zeyla'ya civar olan Tacura'ya yerleşti¹¹. İngiltere'nin Kıbrıs ve Mısır'ı geçici kaydıyla işgal etmesinin ardından diğer Avrupa devletlerine Akdeniz ve Afrika'da taviz vermeye mecbur kalması ise Afrika'nın taksimini hızlandırdı¹².

2- İtalya'nın Bölgedeki Faaliyetleri

Tercümân-ı Hakikat Gazetesi, Times Gazetesinin "*İngiltere devleti İtalya'nın dahi yardımını talep edecektir*" açıklamasını, İtalya tarafından henüz hiçbir şekilde yardım ve destek gelmediği biçiminde değerlendirmiştir¹³. Fransa, Mısır'ın işgaline tepki gösterdiği halde İtalya'nın işgale göz yumması, İngiltere açısından siyasi bir destek sayılabildi, İtalya'yı bu tavra iten sebep ise, Kuzey Afrika ve civar yerlerde kurmayı tasarladığı hakimiyet sahaları için İngiltere'den bu hususta alacağı desteğin hesaplarını yapıyor olmasıydı¹⁴.

İngiltere ise İtalya'nın dikkatini Avrupa'dan, Zeyla¹⁵ ve civar yerlere çekmeye çalıştı. İtalya'ya Kızıldeniz sahillerinde bir yer verilmesinin Mısır için korkacak bir durum yaratmayacağı konusunda da Mısır devlet adamlarını iknâ etmeye çalıştı. İtalya, bu sebeple İngiltere'nin muvafakatı ile bazı yerleri işgale hazırlanıyordu. Kendi tebaasından göçmenlerin 10-12 yıldan beri bulunduğu Assab limanında birkaç

¹⁰ Fahir ARMAOĞLU; *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997s. 414-415.

¹¹ Cengiz ORHONLU; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti*, Ankara,1996, s.156.

¹² ÇAYCI; *a.g.e.*, s.70.

¹³ *Tercümân-ı Hakikat*; 18 Temmuz 1882 (3 Ramazan 1299).

¹⁴ Sultan Abdülhamid; *a.g.e.*, s.114.

¹⁵ Zeyla, 1874 yıllarında Yemen Vilayetine bağlı idi. O tarihte 15.000 lira karşılığında Mısır Hidivliğine devredilmişti. 1884'de Zeyla ile Musavva arasındaki sahilde tekrar Osmanlı idaresi tesis edilmiş olup, muhafazası Mısır idâresi tarafından sağlanacaktı. Fakat, Mısır bu muhafazayı temin edecek malî kudretten yoksundu. Bu sebeple hidiviyet itirazda bulundu. Bunun üzerine Zeyla'nın 1885'de Yemen Vilayeti tarafından idare edilmesine karar verilmişti. ORHONLU; *a.g.e.*, s.155.

İtalyalının katlini bahane ederek, buradaki İtalyanların hukukunu korumak iddiasıyla 1884'de buraya iki harp gemisi ile 1000 asker sevketti. Bu hareket Mısır hükümetinin tepkisine sebep oldu ve işgal durumunu nizama sokmak için toplanacak milletlerarası toplantıya katılmayı reddetti. Bunu fırsat bilen İtalya, daha da ileri giderek 1885'de Osmanlı Sancağının dalgalandığı ve Mısır kuvvetinin bulunduğu Musavva'yı¹⁶ işgal etti¹⁷. İngiltere bu işgali destekledi¹⁸. İtalya'nın Kızıldeniz sahillerindeki bu teşebbüsleri Osmanlı Devleti'nin diğer devletler nezdinde protestosuna sebep oldu. Sahilin devlet tarafından asker sevkiyle korunması lüzumuna dair irâde çıktı. Meselenin Meclis-i Vükelâ'da görüşülmesi neticesinde, İtalya'ya açıklama talebine ve durumun diğer devletlere şikayet edilmesine karar verildi. Fakat İtalya bu niyetinde kararlı olduğunu, sözü edilen sahillerin Osmanlı hükümetinin kontrolünden bağımsız bulunduğunu¹⁹ bu bölgenin, sükûn, asayiş ve ticaret emniyetinin temin edilmesi için geçici olarak işgal edildiğini ve Osmanlı hükümlerine haklarına tecavüz edilmediğini beyan etti²⁰. İtalya bu hareketin İngiltere ile akdedilen anlaşma sonucunda yapıldığını da açıkladı²¹.

Kısa zamanda Musavva, Sevakîn, Zeylâ Tacura, Assab (Asab) Berbere, Somalî sahillerinde, 3000 km. uzunluğundaki arazi İtalyanlarca işgal edilmişti. İtalya gemileri bu sahillerde çok rahat bir şekilde dolaşabiliyordu. Bu yerleşime karşılık Mısır, Yemen ve Hicaz'a ait kısımlar ve sınırlar için sözü edilen vilayet merkezlerine Osmanlı

¹⁶ Musavva Mısır'ın idaresinde bulunduğu halde kontrolünün zorlaşması sebebiyle Mısır askerinin buradan çekilmesi için Hidiv tarafından talepte bulunulmuştu. İngiltere ise bu hususa dair yaptığı tebligatta Somalî dahilindeki Berbera'dan Zeyla'ya kadar olan kısımların, yani Babülmendeb ve Zeyla civarındaki arazinin Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti sahasında olup bu durum İngiltere tarafından tasdik edilmediği halde, esir ticaretinin yasaklanması ve hiçbir yabancı devlete terk edilmemesi için buraların Osmanlı Devleti'nin nüfuz ve muhafazası altında bulunması kabul edilmişti. Bu maksatla da gerekli tedbirin alınmasını istemişti. Aksi takdirde bu kontrolün İngiltere tarafından yapılabilmesi için buraların işgal edileceği ihtar edilmişti. Kâmil Paşa, İngiltere'nin bu ihtarına rağmen Said Paşa'nın sadareti döneminde buraların elden çıkmasına göz yumulduğunu iddia etmiştir. Kâmil Paşa'ya göre sunulan gerekçe ise "buraların doğrudan Osmanlı idaresine geçmesinin stotükonun esasını ihlâl edecek olması" idi.

Said Paşa ise Kâmil Paşa'nın bu iddiasına karşılık 20-29 Kanûn-ı sâni 1300 senesinde Hidiviyetle yapılan muhaberatı kanıt göstermek suretiyle bu sahilin muhafazası için yapılan gayretleri açıklamıştır. Bölgeye tecavüz eden İtalyan'ın ihtar edildiğini ve hareketinden men etmek için diğer devletler nezdinde teşebbüslerde bulunulduğunu dolayısıyla, meselenin Kâmil Paşa'nın söylediği gibi olmayıp gerek Mussavva gerek Beylül için Bâb-ı Âli'nin üzerine düşeni yerine getirdiğini ve Hidiviyeti ikaz ettiğini ifade etmiştir. Fakat Hidiv Tevfik Paşa'nın maddi ve manevi menfaatlerini önde tutması, Bâb-ı Âli'nin uyarılarını dikkate almaması, maksada ulaşılmasına engel teşkil etmiştir. Said Paşa, **Said Paşa'nın Kâmil Paşa Hatıratına Cevapları**, İstanbul, 1327, s.38-42.

¹⁷ ORHONLU; a.g.e., s.157.

¹⁸ Mahmut HOCAOĞLU; **Abdülhamid Han'ın Muhtıraları (Belgeler)**, İstanbul, tarihsiz., s.185.

¹⁹ BOA, MVM, Nr. 1-15, 2 Ocak 1885 (15 Rebiülâhîr 1302).

²⁰ ORHONLU; a.g.e., s.157.

²¹ ORHONLU; a.g.e., s.158.

Devletince yapılan tebligatdan hiçbir netice alınmamıştır. Aciz kalan vilâyet merkezleri, Osmanlı hükümetinin buraya asker sevketmesini istemiştir, fakat bu da mümkün olmamıştır²².

İtalya bundan sonra faaliyetini Trablusgarb ve Bingazi üzerinde yoğunlaştırdı. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, İngiltere'nin Akdeniz'de Fransa'ya karşı bir desteğe ihtiyacı vardı ve bu da İtalya idi. İtalya'da sömürgecilik politikasında destek arayışına girmişti. 1887'de yapılan üçlü ittifaka girme sebebi de bu idi. Böylece sömürge faaliyetleri konusunda esasen bir adım atmış oluyordu. Bu sırada İngiliz-Alman münasebetlerinin iyi bir çerçevede olması ve Bismark'ın İtalya'yı İngiltere ile antlaşmaya teşvik etmesi, İtalya için büyük kazanç oldu. 12 Şubat 1887'de imzalanan İngiliz-İtalyan antlaşmasının ikinci maddesinde İtalya, İngiltere'yi Mısır'da destekleyecek, İngiltere de İtalya'yı Trablusgarb'da destekleyecekti. Bu anlaşma ile İtalya sömürge isteklerini İngiltere'ye kabul ettirmekle kalmıyor, aynı zamanda üçüncü madde ile de Akdeniz'de İngiliz desteğini kazanıyordu²³. Diğer taraftan bu antlaşma ile Mısır'da İngiltere'ye sürekli güçlük çıkararak ve İtalya'nın sömürge sahasına sokulan Fransa'ya karşı cephe alınmış idi.

3- Mısır'ın İşgali Karşısında Rusya'nın Tavrı

İngiltere'nin Mısır'a girmesi Rusya'yı kızdırmıştır. Kırım seferi öncesi, Çar I.Nikola "*Hasta Adam*" olarak tabir ettiği Osmanlı Devleti'nin mirasından bahsederken, kendisinin Balkanlar ve az çok da İstanbul'daki hakimiyetine karşılık İngiltere'ye Mısır ve Girit teklif edilmişti. Halbuki şimdi kendisine düşen payı alamadığı gibi, İngiltere, Rusya'nın 1877-78 harbinde Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesi sonucu, onun zaafından istifade ile Berlin antlaşmasının imzalanmasını sağlamış ve bu anlaşma ile Kıbrıs'ı aldıktan başka, bir de Mısır'a yerleşmiş bulunuyordu. İngiltere'nin bu iki stratejik mevkiye yerleşmesi Rusya'nın Balkanlar, Boğazlar, Anadolu ve hatta Orta ve Uzakdoğu ile ilgili hayallerinin gerçekleşmesini güçleştirecek mahiyette idi. Buna karşılık Rusya'ya hiçbir taviz verilmemişti²⁴. Bu menfaat çatışması Fransa'dan sonra, İngiltere-Rusya arasında da gerginliğe sebep olacak²⁵, Rusya İngilizleri Mısır'dan

²² Tahsin Paşa; *Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1998, s.393.

²³ ARMAOĞLU; a.g.e., s. 365-366.

²⁴ Yusuf Hikmet BAYUR; *Türk İnkılâbı Tarihi*, I-I, Ankara 1991, s.34.

²⁵ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.105.

çıkarmaya teşebbüs edecek fakat başaramayacaktı. Çünkü, İngiltere geçici bir süre için Mısır'da bulunduğunu ve asayişin sağlanmasından sonra buradan çıkacağını beyan ediyordu²⁶.

4- Mısır'ın İşgali Karşısında Almanya ve Avusturya'nın Tavrı

Tercümân-ı Hakikat Gazetesinin 20 Temmuz 1882 tarihli nüshasında, İskenderiye'nin topa tutulması hadisesinde Almanya ve Avusturya'nın İngiltere'yi haklı gördüğüne dair bir yazı çıkmıştır. Zira iki devlet, sefirleri vasıtasıyla İngiltere'nin hareketini meşrû gördüklerini beyan etmişlerdir.

Gazete, Almanya'nın yarı resmî biçimde de olsa bu saldırıyı teyit ettiğini açıklamasının, İngiltere'nin bundan sonra menfaatleri doğrultusunda Mısır'da takip edeceği siyasetin müdafaacısı olacağı kanaatini de uyandırmakta olduğunu beyan etmiştir. Almanya'nın bu tavrı diğer Avrupa devletlerini de İngiltere'yi desteklemesi için bir adım teşkil edebilirdi. Fakat Bismark vasıtasıyla Alman gazetelerinde bu hususta çıkan haberin tekzip edildiği ve ne Almanya'nın ne de başka bir devletin İskenderiye taarruzuna dair bir açıklamada bulunmadığı hususunda, Osmanlı Devleti temin edilmeye çalışılmıştır. Tercümân-ı Hakikat Gazetesi diğer gazetelerde çıkan habere göre, Almanya'nın bu meselede, Fransa ile İngiltere'nin daimi bir ittifak içinde hareket etmesi tavsiyesinde bulunduğunu yazmıştır. Buna karşılık Havas Ajansı aracılığıyla 17 Temmuzda Berlin'den gelen telgrafta ise Almanya'nın bu hususta doğrudan alakadar olmadığı ve tamamıyla tarafsız olduğu beyan edilmiştir²⁷.

Mısır'ın 1882'de işgalinden sonra, Osmanlı Devleti'nin Mısır'da İngiliz askerini tahliye için teşebbüslerde bulunduğu dönemde Almanya ve Avusturya Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. Sultan II.Abdülhamid'in 1 Haziran 1886 (21 Mayıs 1302) tarihinde Sadrazam Mehmet Kâmil Paşa'dan Mısır meselesinin çözümlenmesi için neler yapılması gerektiği yolundaki görüşlerini sormasına karşılık, Mehmet Kâmil Paşa 7 Haziran 1886 (5 Ramazan 1303) tarihli arızası ile verdiği cevapta Almanya ve Avusturya'nın Mısır hususundaki politikaları hakkında şöyle diyordu; “... *Almanya Devleti, Mısır'ın Osmanlı Devleti'nin idaresine yeniden dahil olduğunu görür ise memnun kalacaktır. Bu mümkün olmayacak ise, Mısır'ı Fransız işgali altında görmekten*

²⁶ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.104-105.

²⁷ Tercümân-ı Hakikat; 20 Temmuz 1882 (5 Ramazan 1299), Nr. 1231.

ise İngiliz askerinin Mısır'da ikamete devam etmesini tercih eder... Avusturya Devleti'nin bu meseledeki düşüncesi ise müttefiki olan Almanya'nın politikalarını desteklemekten ibarettir"²⁸. Nitekim 1887 mukavelesine Almanya ve Avusturya karşı çıkmış²⁹ ve Bâb-ı Âli nezdinde, mukaveleyi kabul etmediklerini bildirmişlerdir³⁰.

B- MISIR MESELESİNİN ÇÖZÜMLENMESİ YOLUNDA AVRUPA DEVLETLERİ VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDAKİ DİPLOMATİK MÜNASEBETLER

1- Süveyş Kanalı Komisyon Teşkili ve İstanbul Antlaşması

a- Süveyş Kanalı'nın Mısır Meselesi Açısından Önemi

Daha evvelde belirttiğimiz gibi Süveyş Kanalı, özellikle Fransa ve İngiltere arasında, doğuya uzanan sömürge ve ticaret yolunun güvenliği ve kontrolünü sağlamak bakımından rekabet sahası haline gelmiş bir mevki idi. Coğrafi konumu itibariyle Mısır'ın idâresinde bulunan kanalda hakimiyetin tesisi Mısır'da sağlanacak olan kontrol ile bağlantılı idi. Dolayısıyla Mısır'da meydana gelen hadiselerin, burada kontrolü ele geçirecek noktaya varması Süveyş Kanalı ile doğrudan alakalıdır. Bu sebeple Mısır'ın işgali sürecinde kanal ile ilgili gelişmelerin seyrini açıklamak da faydalı olacaktır.

Dünyanın mühim kanallarından biri olan Süveyş Kanalı, 160-170 km uzunluğunda 120-200 m genişliğinde olup kanalın açılmasıyla Avrupa ile Hindistan ve Uzak doğu ticaret yolu 4000 mil kadar kısalmıştı³¹.

Mısır İdaresi, Süveyş Kanalı vasıtasıyla yapacağı ticaretin dışında %15 ikramiye alacak ve kanal hisselerinin yarısına sahip olacaktı. Lakin kanal fiilen faaliyete geçtikten sonra iş başka bir şekle bürünmüştür. Kumpanya bir takım masrafları Mısır hükümetine yüklemiştir. Konsolosluk mahkemelerinde hükümet hakkında İsmail Paşa adına davalar açılmıştır.

Kanalın Osmanlı Devleti ve Mısır'a maddî ve manevî bir faydası görülmediği gibi, maliyeye ait ortaya çıkan zarar ve hasar öyle kolayca altından kalkılacak gibi

²⁸ İsmail ŞEN; *Sadrızam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)*, Ankara,1995, s.145-146.

²⁹ ŞEN; *a.g.e.*, s.195.

³⁰ The Earl of Cromer; *Modern Egypt*, London, 1908, s.378.

³¹ Veli ERTAN, *Afrika ve Avrupa'da İslâmiyet*, İstanbul,1968, s.39-40.

değildi. Hasarın siyasi boyutu ise Mısır meselesinin çıkış noktası olmasıdır. Zirâ İngilizlerin Mısır'a girme sebeplerinden biri Süveyş Kanalıdır³².

Süveyş Kanalının açılmasına teşebbüs eden devlet Fransa idi. Bu teşebbüsün en mühim sebeplerinden biri Kızıldeniz ve Akdeniz'in irtibatı sayesinde İngiliz müstemlekâtına ve ticaretine darbe indirmektir³³. İngiliz Devlet adamı Parlmerston kanal açma projesini düşmanca bulmuş ve Mısır üzerinde kontrolü sağlamak için tertip edilmiş gizli bir plân olarak değerlendirmişti³⁴. Dolayısıyla İngiltere kanalın açılmasına mani olmak için çok gayret sarfetti, ancak engel olamadı.

Kanalın açılması üzerine, Akdeniz'deki İngiliz çıkarları Boğazlardan Malta ve Kıbrıs sularına kaydı³⁵. İngiltere'nin stratejisindeki bu değişikliğin en mühim sebebi, sömürge imparatorluğunun en önemli parçasını teşkil eden Hindistan'ı düşman devletlerin kontrolünden kurtarmayı hedeflemesiydi. Mısır da, bu kontrol sahası içinde yer alan önemli bir bölgeyi teşkil ediyordu³⁶. Mısır'ı bu maksatla ele geçirmek isteyen İngiltere kanalın trafiğe açılmasından sonra, Mısır'a sızmak için Fransa ile ortaklığını güçlendirdi. Bu ortaklığın güçlenmesinde iflas eden Mısır Hidiv'i İsmail Paşa'nın, sahip olduğu Süveyş Kanalı hisselerini 1875'de satışa çıkarmasının payı da oldukça önemliydi³⁷. Başbakan Disraeli, maliye bakanına bile danışmadan 4.000.000 sterline bu hisseleri satın aldı ve İngilizlerin Mısır'daki varlığı için ilk ve önemli adım attı³⁸.

b- Süveyş Kanalı hususunda Osmanlı Devleti ve İngiltere Arasındaki Diplomatik Görüşmeler

Mısır'ın işgaliyle buraya yerleşen İngiltere, Süveyş Kanalı'nın kontrolünü de tamamen ele geçirmiş görünüyordu. Olağanüstü sefirlik göreviyle Mısır'a gönderilen Hasan Fehmi Paşa, Mısır meselesi ile ilgili teklifleri görüşmek üzere İngiliz Hariciye Nazırı Lord Granville ile bir görüşme yapmıştı. Görüşme sırasında Mısır'a dair tespit edilen yeni uygulamaların memleketin menfaati için kesinlikle Osmanlı Devleti'nce tasdik edilebilecek nitelikte olması gerektiği hususunda ihtarda bulununca Lord

³² Mehmed Arif; **Başımıza Gelenler**, İstanbul,1328, s.496-498.

³³ Mehmed Arif; **a.g.e.**, s.483.

³⁴ Chatham House Study Group; **British Interest In The Mediterranean on Middle East**, London 1958, s.3.

³⁵ Yuluğ Tekin KURAT, **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Ankara,1988, s.12.

³⁶ Cezmi ERASLAN; **II.Abdülhamid ve İslam Birliği**, İstanbul,1992, s.161-162.

³⁷ Chatham House Study Group; **a.g.e.**, s.3.

³⁸ ERASLAN; **a.g.e.**, s.161-162.

Granville fermân hükümlerinin dışına çıkılmamasının gerekliliğini dile getirdi. Fakat mâli işler ve Süveyş Kanalı hususlarında diğer devletlerle ittifak halinde çözüm bulmaları gerektiğini ifade etti. Hasan Fehmi Paşa, bu iki meselenin de Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında çözüme kavuşturulmasından yana idi. Şayet böyle olursa, hükümetin hiçbir itirazı olmayacağı cevabını verdi³⁹.

Lord Granville'in ikili görüşmeyi kabul etmesi üzerine alınan kararlar arasında, Süveyş Kanalı bahsi de yer aldı. Süveyş Kanalında seyr-ü sefer serbestisi kabul olunacaktı. Lord Granville bu karar da dahil olmak üzere alınan kararlara, Fransa'nın hiçbir itirazda bulunmayacağı kanaatini taşıyordu⁴⁰.

Mısır meselesi müzakereleri çerçevesinde tespit edilen mukavele şartlarının Osmanlı Meclisinde görüşülmesinden sonra, Süveyş Kanalı'nın dahil olduğu pek çok hususta uzlaşmaya varılmadı.

Süveyş Kanalı meselesinin devletlerarası müzâkereye bağlanması uygun görüldü⁴¹. Aksi taktirde İngiltere'nin kontrolüne mâni olmak mümkün olmayabilirdi. Bölgede ticarî menfaati bulunan diğer devletler de Osmanlı Devleti ile aynı fikri paylaşıyorlardı.

c- Süveyş Kanalı'nın Kullanımı İçin Komisyon Teşkili Teşebbüsleri

Yukarıda belirttiğimiz gibi İngiltere'nin Mısır'ı işgaliyle Süveyş Kanalı bu devletin kontrolü altına girmişti. Halbuki burada diğer devletlerin de menfaatleri vardı. Mısır işgaline, devletlerin itiraz etmesinin bir sebebi de bu idi⁴².

Fransa da itiraz eden devletler arasındaydı. Süveyş Kanalında gemilerin seyrüsefer serbestliğine dair bir tasarı tanzim etmek üzere, Osmanlı Devleti'ne teklifte bulundu. Fransa'nın bu husustaki teklifine diğer devletler de muvafakat etti. Osmanlı Devleti bu teklifleri kabul etmeye hazırды. Fakat bir takım şartları vardı⁴³:

Mısır'ın malî işleriyle ilgili olarak Hidiv tarafından yapılacak borçlanmalar için fermân çıkmasına izin verilmesi ve bu konuda düzenlenecek mukavele hükümlerinin

³⁹ BOA, YA, Hus, Nr. 180/141 , 1 Şubat 1885, (20 Kanûn-ı Sani 1885) Osmanlı Hariciye Nezâretine Londra'dan gönderilen telgraf.

⁴⁰ BOA, YA, Hus, Nr. 180/107 , 4 Şubat 1885, (23 Kanûn-ı Sani 1885) Londra Sefiri Hasan Fehmi Paşa'dan Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

⁴¹ BOA, MVM, Nr. 2-9/1, 5 Temmuz 1886 (23 Haziran 1302).

⁴² ARMAOĞLU; a.g.e., s.415.

⁴³ BOA, MVM, Nr. 2-52/1, 4 Mart 1885 (20 Şubat 1300).

devletçe tetkik edilmesi, Düyûn-ı Umûmiye sandığına özel bir memur tayin edilmesi⁴⁴. Süveyş kanalında hakimiyet hakkı Osmanlı Devletine ait olduğundan kanalın serbestçe kullanılması hakkında alınacak karar, Mısır'ı gerektiği durumda savunmak için alınacak tedbirleri ihtiva etmeyecekti. Bu sebeple Osmanlı Devleti Mısır sınırlarını muhafaza etmek için gerek muharip devletlere ve gerekse Mısır dahilinde lüzumlu olan bütün tedbirleri almakta tam bir selâhiyete sahip olmak istiyordu. Meclis-i Vükelâ, Fransa'nın teklifine karşılık verdiği bu malumâtı, iştirak eder ümidiyle İngiltere'ye de bildirme kararı aldı⁴⁵.

Fakat Fransa ve İngiltere Hükümetleri, kanalın tarafsızlaştırılmasını müzakere etmek amacıyla İspanya ve Hollanda'nın yanısıra büyük güçlerin temsilcilerinden oluşan bir komisyonun Paris'te toplanmasına karar verdiler. Komisyon teşkil edilmesinin amacı, genel bir yasa çerçevesinde, Süveyş Kanalı'nın Avrupa devletleri tarafından daimi surette, serbestçe kullanılmasına imkan veren kesin bir sistem tesis etmektir⁴⁶.

Paris'te toplanan Süveyş Kanalı Komisyonuna Osmanlı Devleti Atina Sefiri Tevfik Efendi memur edilmiş, refakatına bir de kâtip verilmişti⁴⁷. Osmanlı Devleti'nin Londra sefaretinden gelen telgraf ve Fransa maslahatgüzarının verdiği muhtıralardan anlaşıldığı üzere bu komisyonda Mısır Hidivliği'nin de bir memur bulundurmasına karar verilmişti. Ayrıca kanalın serbest kullanımı dahilinde, Mısır'ın ihtiyaç halinde müdafaası için Osmanlı Devleti'nin müstesna tutulması şartının da korunması lüzumuna dikkat çekilmişti⁴⁸.

Bu hususlar Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü. Tavsiyelerin de yer aldığı kararın, cevaben, Paris, Londra, Petersburg ve Viyana sefaretlerine telgrafla bildirilme kararı alındı. Meclis-i Vükelâ bu telgrafta kanal komisyonunda hidivlikce memur bulundurulmasını Osmanlı hukukuna aykırı gördüğünü açıkladı. Fakat Almanya Kabinesi, komisyona fen memuru olarak tayin olunacak zatın hakimiyet hukukuyla alakalı olmadığını belirterek, bu hususta hidivliğe izin verilmesi için Osmanlı Devleti'ne ihtarda bulundu. Londra sefaretinden Hariciye Nezâretine gönderilen telgraftaki açıklamada ise, Mısır memurunun komisyona dahil edilmesine rağmen,

⁴⁴ BOA, MVM, Nr. 1-52/1, 4 Mart 1885 (20 Şubat 1300).

⁴⁵ BOA, MVM, Nr. 2-52/1, 4 Mart 1885 (20 Şubat 1300).

⁴⁶ The Earl of Cromer; a.g.e., s.385.

⁴⁷ BOA, İD, Nr.1898, 13 Haziran 1885 (29 Şaban 1302).

⁴⁸ BOA, MVM, Nr. 2-10/1, 6 Temmuz 1886 (24 Haziran 1312).

komisyonda alınan karar ve raporların hiç birini imzalamaya yetkisinin olmayacağına dair Lord Granville'in ifadesi belirtilmiştir. Bu açıklamalar Osmanlı idaresince makul karşılanmış ve memur tayini kabul edilmişti. Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç halinde kanaldan Mısır'ın müdafaasına dahil olmaması şartının da muhafaza edilmesi için Meclis-i Vükelâ üyesi Esat Paşa'ya talimat verilmiş ve bu iki husus hakkında irâde çıkarılmıştır⁴⁹.

d- İstanbul Antlaşması (29 Ekim 1888)

1885'deki teşebbüslerden sonra kanalın tarafsızlaştırılması sorunu bir süre için yeniden rafa kaldırıldı. Kısa bir süre sonra 1885 Mukavelesi gereğince, Mısır Meselesinin çözümü için Yüksek Komiser olarak Mısır'a tayin olunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Sir Henry Drummond Wolff göreve başladılar. Yapılan müzakerelerden meselenin Osmanlı Devleti lehinde çözümüne dâir bir netice alınamadı. Bununla birlikte Osmanlı İngiliz murahhasları arasında yapılan görüşmeler neticesinde, 22 Mayıs 1887 tarihinde İngilizlerce kabul edilen mukavele, meselenin çözümünü öngören şartların yanısıra üçüncü madde ile Süveyş Kanalı'na ilişkin esasları da içeriyordu. Buna göre; Berlin antlaşmasını imzalayan devletler, Osmanlı Devleti tarafından, Süveyş Kanalında seyr-ü sefer serbestisinin bir kez daha teminine yönelik bir mukavelenâmeyi tasvip ve kabule davet edileceklerdi. Bu mukavelenâmede Süveyş Kanalının gerek barış gerekse savaş zamanlarında *rüsûm-ı muayeneyi* ödemek kaydıyla ticaret ve savaş gemilerinin geçişine daima serbest ve açık bulunacağı beyan edilecektir. Aynı mukavelede Osmanlı Devleti'nin dahi, gerek savaş ve gerekse barış zamanlarında serbest geçişe hâlel getirmeyeceği kanala ait eşya ve tesisata riayet etmeyi taahhüt edecekleri ve kanalın ablukaya asla tâbi olmayacağı, ne kanalda ne de Süveyş ve Portsaid limanlarından itibaren üç deniz mili mesafe dahilinde düşmanca bir harekete kalkışmayacağı şartı yer alacaktır⁵⁰. Bu maddenin temel olarak Paris'te Haziran 1885'de İngiliz delegeler tarafından belirtilen görüşlerden oluşmakta olduğu söylenebilir⁵¹. Fakat esasların sadece Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında görüşülmesi diğer devletleri tekrar harekete geçirdi⁵². Diğer yandan sözü edilen 1887 Mukavelesi, Sultan tarafından

⁴⁹ Aynı Vesika.

⁵⁰ Kâmil Paşa; Kâmil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları, İstanbul,1328, s.26.

⁵¹ The Earl of Cromer; a.g.e.,s.386

⁵² ARMAOĞLU; a.g.e., s.415.

onaylanmamıştı. Buna rağmen kanalın tarafsızlaştırılması fikri artık ortadan kalkmayacaktı. Bu Fransızların büyük önem verdikleri bir meseleydi⁵³. Zirâ kanalın trafiğe açılmasında büyük payı olan Fransa, kanal vasıtasıyla sağlayacağı menfaatleri, Mısır'ı işgal eden ve dolayısıyla Süveyş Kanalı'nda kontrolü sağlama fırsatını yakalayan İngiltere'ye devredemezdi.

Nitekim devletler Süveyş Kanalı'nın savaş ve barış zamanlarında bütün devletlerce kullanılmasını garanti altına alacak kati bir usulün tesis edilmesi ve bir mukavele ile tasdik edilerek pekiştirilmesi kararını aldılar. Bu hususta Hidiv'in onayı da alınacak ve kanal idaresi, 1866 yılında çıkan Padişah fermanında hangi usul altına konulmuş ise o usul takip edilecekti⁵⁴. Nitekim, Süveyş Kanalı'ndan geçiş ilkelerini kapsayan milletlerarası antlaşma 29 Ekim 1888'de İstanbul'da imzalandı⁵⁵.

Osmanlı Devleti'nin de katıldığı antlaşma İngiltere, Fransa, Rusya, Hollanda, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, İspanya tarafından imzalandı⁵⁶. Fakat 1904 Anglo Fransız anlaşması ile neticeye ulaşılan dek (İngiltere'nin 1885 imtiyazındaki ısrarı ve Fransa'nın buna itirazı sebebiyle) işlerlik kazanmadı. Bu tarihten itibaren uygulamaya konulan ve halâ yürürlükte olan antlaşma ile Süveyş Kanalı savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da tüm ticarî ya da savaş gemilerine açık olacaktı⁵⁷. Anlaşmaya imza koyan devletler bu anlaşmanın, imzası bulunmayan diğer devletlerin katılımına açık tutulduğunu kabul etmişlerdi⁵⁸.

⁵³ The Earl of Cromer; a.g.e.,s.386.

⁵⁴ BOA, BEO, MKM, Nr. 2-c /20-3/16 tarihsiz.

⁵⁵ ARMAOĞLU; a.g.e., s.415.

⁵⁶ ARMAOĞLU; a.g.e., s.415-416.

⁵⁷ J.C. HUREWITZ; *Diplomacy in the Near and Middle East*, Newyork 1958, Vol.1, s.202-204.

⁵⁸ 1936 senesinde Vafd Hükümeti Mısır'ın yalnız kanal bölgesinde azami 10.000 kişilik bir askerî kuvvet ve 400 pilot bulundurmak şartı ile İngilizler tarafından tahliyesini temin etti. J.H.KARAMERS, "Mısır" *İslam Ansiklopedisi VIII*, İstanbul 1993, s.255. Bağımsızlık kazanması üzerine İngilizler bölgeden çekildikten sonra yalnız kanal bölgesinde bir miktar muhafız kuvvet bırakmıştır. 1955'de Mısır hükümeti bu kuvvetlerin de geri alınmasını istedi. Bu sebeple İngiltere ile aralarında anlaşmazlık çıktı ve kanal bölgesine Birleşmiş Milletlerin uygun gördüğü bir askerî kuvvet yerleştirildi. Buna rağmen Mısır Hükümeti 1956'da kanalın tamamını millileştirilmesine çalıştı. Fakat bu hareket İngiltere, Fransa ve İsrail tarafından şiddetli bir protesto ile karşılandı ve bölgede askerî harekate geçildi. Birleşmiş Milletlerin müdahalesi, ile işgal kuvvetlerinin buradan derhal çekilmesi sağlandı. Bu suretle kanal hakkında 1888 senesindeki sözleşmeye konulmuş olan beynelminel ahkam değiştirilerek, Mısır hükümeti kanala fiilen sahip oldu. J.WALKER; "Süveyş" *İslam Ansiklopedisi IX*, İstanbul,1993, s.256. Antlaşma maddeleri için bkz. EK 2.

2- Sudan Buhranı

a- Sudan'ın Mısır Topraklarına Dahil Edilmesi

XVIII.yüzyıl sonlarından itibaren, Avrupalı tacir ve seyyahların muhtelif vesilelerle Sudan topraklarına uğradıkları bilinmektedir. Bu seyahatlerin bir kısmı, misyonerlik ve hristiyan dinini yayma maksadıyla yapılmıştır. Çünkü Sudan ve civarında yaşayan insanların önemli bir kısmı tabiat kuvvetlerine tapan ilkel bir yaşayışa sahiptiler. Aynı coğrafyada bazı müslümanların da islâmiyeti yaymak ve öğretmek için faaliyet gösterdikleri bilinmektedir⁵⁹.

Sudan'ın Mısır topraklarına dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne katılması Mehmet Ali Paşa dönemine dayanır. Mısır'da idareyi ele geçiren Mehmet Ali Paşa, Hicaz'daki Vehhabî hareketini başarı ile bastırdıktan sonra Osmanlı hükümeti onun oğlu İbrahim Paşa'ya Cidde ve Habeş Eyaletlerini tevcih etmişti. Mehmet Ali Paşa bununla yetinmedi ve Kızıldeniz ticaretinin canlandığı bu dönemde Funç Devleti mağlup edilerek (1820), başkenti Sinnar'a girildi. 1821'de Kordofan ve El Ubeyd'in alınması ile Sudan'ın fethi tamamlandı⁶⁰.

1843'de Sudan idaresine geçen Ahmet Paşa'nın istiklâl peşinde koşması sebebiyle, Mehmet Ali Paşa'nın kesin olmamakla beraber onu zehirlediği rivâyet edilmektedir. Mehmet Ali Paşa kendisine halef olan kimsenin bağımsızlık hareketine girişmemesi için, Sudan'ın idaresini adem-i merkezîyet esasına göre düzenletmişti. Buna göre, her eyalet, paşa unvanına haiz ve Kahire'den gönderilen bir idareci tarafından bağımsızlıkla idare edilecekti. Fakat bir müddet sonra eski idare şekli olan, eyaletlere Kahire'den vali tayini şekli tekrar tatbika geçirildi⁶¹.

Mısır'da İsmail Paşa'nın idarede olduğu devre, (1862-1881) yeni bir yayılma hareketinin olduğu dönemdir. Kızıldeniz sahilinin kontrolünde hak iddia eden İsmail Paşa, 1867'de Berbera'ya, 1875'de Zeyla'ya yerleşti. Onun nüfuzu bütün Sudan sahilini kapladı⁶².

⁵⁹ ORHONLU; a.g.e., s.141.

⁶⁰ ORHONLU; a.g.e., s.142-143.

⁶¹ ORHONLU; a.g.e., s.146.

⁶² ORHONLU; a.g.e., s.149-150.

b- Mehdi İsyanı ve Sudan'ın Mısır Meselesi Açısından Önemi

İsmail Paşa'nın Mısır Hıdivliği döneminde Sudan'daki siyasi faaliyetlerin çoğuna misyonerler destek vermekteydiler⁶³. Mısır üzerinde planları olan İngiltere'nin hakimiyet tesis etmek istediği coğrafyaya Sudan sınırları da dahildi. Bu maksatla daha evvelden başlayan misyonerlik ve Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri İngiltere'nin burada işini kolaylaştıracak ve müdahale için fırsat yaratacaktı. Mısır'ın önemli bir parçası olan Sudan'da meydana gelen asayişsizlik ve kargaşayı ele alan İngiltere, Mısır'daki ikametinin zorunlu olduğunu ispat için Sudan tarafına önem verdi ve burada malum olan hezimetler ortaya çıktıkça, Mısır'ın asayiş ve hududunun tehdit altında bulunduğu şayiasıyla Sudan işini uzattı⁶⁴. Dolayısıyla Sudan buhranı ile Mısır meselesi daha da önem kazandı.

Sudan'daki karışıklığın temel kaynağını teşkil eden Mehdi hareketi, ilk başarısını 12 Ağustos 1881'de üzerlerine gönderilen Mısır birliğine karşı gösterdi. Hareketin önderi Muhammed Ahmed bin Abdullah⁶⁵ az sayıdaki kuvvetle kendisinden üstün olan bu kuvveti mağlup ettikten sonra Kordofan'a doğru yola çıktı. 1881 ve 1882 yılları boyunca Mısır kuvvetlerine karşı önemli zaferler kazandılar⁶⁶.

1882'de Derviş Paşa'nın ayrılmasından sonra, Mısır'da bulunan Kadri Efendi, Sudan'da asayişin bozulduğu haberini İstanbul'a bildirdi ve asker yardımı yapılmasını istedi. Osmanlı İdaresi asayişin ihlâli yolundaki habere doğru nazarıyla bakmadı, bunun İngilizler tarafından tertip olunmuş entrikalardan biri olduğunu düşündü. Bu mesele için asker tertip edilmesi işinin, müşkül olduğunu beyan ederek malumatın doğruluğunun

⁶³ Mustafa Halidi, Dr. Phil Ömer Ferruh; *İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, Çeviren; Osman Şekerci, İstanbul, 1968, s.191.

⁶⁴ BOA, BEO, MKM, Nr. 13/44.

⁶⁵ Muhammed Ahmed b. Abdullah (1843-1885) Sudan Mehdisi olup, Dangola'da doğdu. Çok erken yaşta tasavvufa meyletti. İlk tahsilini yaptıktan sonra, başında Şeyh Muhammed Şerif'in bulunduğu sammaniye tarikatına girdi. Yedi yıllık bir müridlikten sonra, Muhammed Şerif onu tarikat şeyhliğine yükseltti. Kısa bir müddet Hartum'da kalan Muhammed Ahmet burada evlendi, sonra Abba adasına geçerek orada bir cami ile bir halva yaptırarak etrafına müridler toplamaya başladı. Muhammed Ahmed, Dangola'dan Sennar'a mavi Nil'den Kordofan'a kadar yaptığı seyahatlerinde, Mısır Hükümeti tarafından tazyik edilmekte olan ahalinin memnuniyetsizliğini gözler ile görmüştür. Sudan ahalisinin içinde bulunduğu huzursuzluk, dini taassup, Türkler ile Araplar arasında devam eden anlaşmazlıklar, onun mehdilik iddiasına müsait bir zemin teşkil etmiştir. Muhammed Ahmed ilk defa Temmuz 1881'de açıkça mehdi olarak ortaya çıkmış, Hükümetin kendisi ile yaptığı müzakereler neticesiz kalmıştır. DIETRICH, "Muhammed Ahmed", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, 1993, s.491-492.

⁶⁶ Mustafa GENÇOĞLU; *İngiliz Hakimiyetinde Mısır*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997, s.88

etrafıca araştırılması emrini verdi⁶⁷. Nitekim Mısır'dan gelen haber hadisenin bir İngiliz entrikası olduğuna ihtimal vermekteydi. Öte yandan Hartum'un muhasara olunacağı beş ay önce duyulmuştu. Kadri Efendi daha evvel belirttiği asker sevki teklifinin ise mutlak gereken bir tedbir olarak değil de meselenin ihmâl olunmuş zannedilmemesi ve Sudan halkının ümitsizliğe kapılmaması için yapılabilecek bir teşebbüs olduğunu beyan etmişti⁶⁸.

Mehdi kuvvetleri, 11 Ocak 1883'de El Ubeyd'i ele geçirdiler. Elde edilen büyük başarı, bu hareketin artık kolay kolay bastırılmayacağını gösteriyordu. Bu durum karşısında Mısır Hükümeti, bir an evvel harekete geçilerek Mehdi hareketinin yok edilmesini istedi. Fakat Mısır'ı yeni işgal etmiş olan İngilizlerin bu dönemde Sudan'la ilgilenmeleri zordu. Mısır üzerinde yoğunlaştıkları için, İngiliz askerinin Sudan'a gönderilmesi talebini reddetmişlerdi⁶⁹. Lord Dufferin karışıklığın giderilmesi için buraya Türk askerinin sevki talebinde bulundu. Fakat talebin Hidiv aracılığıyla doğrudan İstanbul'a yapılmasına müsaade edilmedi. Hidiv asker temin etmek için Anadolu'ya gizlice bir memur gönderdi. Görevli vasıtasıyla halkın zihnini çelip, kendiliğinden Mısır'a gelmelerini temin ettikten sonra, asker olanları yazarak Sudan'a gönderme plânı yapıldı⁷⁰. Fakat bu plandan bir netice alınamadı. Yine tek çözüm İngiliz yetkililerin önerdiği gibi, Mısır Hükümetinin kendi imkanlarıyla müdahalesi oldu⁷¹. İngilizler, kontrolleri altına aldıkları Mısır ordusunu kendi menfaatleri doğrultusunda çalıştırmayı ihmal etmediler. Nitekim Sudan meselesi vuku bulunca buradaki karışıklığın Mısır hududunu tehlikeye sürüklediği gerekçesiyle Müslümanların yer aldığı Mısır askerine, yine Müslüman olan kendi dindaşları Sudanlılar'ın kanını döktürmeye cüret ettiler⁷². Ancak hareketi yürütecek birliğin başına Hindistan ordusundan Albay Hicks getirildi. Mısır ordusunun işgalden sonra dağıtılmış olması, Hicks'in çoğu mahkumlardan oluşan 10 bin kişilik disiplinden yoksun bir ordu teşkil etmesine sebep oldu. Bunda, İngiliz yönetiminin böyle bir sefer için para harcamak

⁶⁷ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel.s.202, 30 Ekim 1882 (18 Teşrin-i evvel 1298).

⁶⁸ Aynı Vesika, 31 Ekim 1882 (19 Teşrin-i evvel 1298).

⁶⁹ GENÇOĞLU; a.g.e.,s.88.

⁷⁰ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122, bel. s. 202, 1 Nisan 1883 (20 Mart 1299).

⁷¹ GENÇOĞLU; a.g.e.,s.88.

⁷² Mehmed Arif; a.g.e., s.520.

istememesi de etkiliydi. Dolayısıyla böyle bir kuvvetin Mehdi'nin cesur ve inançlı kuvvetleri karşısında galip gelmesine imkan yoktu⁷³.

Nitekim Muhammed Ahmed bin Abdullah'ın kuvvetleri 5 Kasım 1883'de İngiliz Generali Hicks'in komutasında bulunan ve Urâbî Paşa'nın ordusundan yeniden askere alınmış 10.000 kişilik Mısır ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Mahallî kuvvetlerinin bu başarısı, İngiliz hükümeti, halkı ve basını üzerinde büyük bir tesir meydana getirdi⁷⁴.

Londra elçisinin 30 Kasım 1883 tarihli telgrafı, son gelişmeler üzerine İngiltere'nin siyasi tavrının ne olduğunu anlatması bakımından önemlidir. Buna göre; İngiltere Sudan meselesine dair bir karar vermeyip, hadiselerin nasıl bir seyir kazanacağını beklemekte, düşünce ve niyetini gizlemekte ve endişesini göstermekten çekinmektedir. Aynı telgrafta, İngiliz basınının düşüncesine de yer verilmiştir. Buna göre; liberal partiye Sudan ihtilaline karşı İngiltere'nin şiddetli tedbirler uygulayarak şansını korumasını tavsiye etmektedirler. Gazeteler çoğunlukla Sudan'a Hindistan askerinin gönderilmesini teklif etmektedirler. Londra elçisi bunlardan başka, Mehdi daha ileri giderek Hartum'u dahi zappedecek olursa muhtemelen hükümet ve kamuoyu, Times gazetesi İskenderiye muhabirinin de tavsiye ve ihtar ettiği gibi, Sudan kıtasını Mısır'dan ayırarak bir Osmanlı eyaleti haline koyup ve muhafazası emrinde Osmanlı askerine terketmek için Osmanlı Devleti nezdinde teşebbüste bulunmayı daha münasip göreceklerdi. Zira Hindistan'dan Sudan'a asker sevk edilmesi, Gladstone'un düşünce ve mizacına uygun değildi. Fakat şimdiye kadar ne hükümet, ne de diğer partilere mensup hiçbir gazete bu ihtar ve tasavvurdan bahsetmemiştir. Bu gizliliğin sebebi ise Hidiv'in hükümetini gücendirmemek ve İngiltere hakkındaki itimadını yok etmemektir⁷⁵.

İngilizlerin sergiledikleri bu tavırdan sonraki girişimi, Sudan'da bulunan Mısır askeri ile Hartum sakinlerinin tahliyesi yönünde olmuştur. Bunun için Gordon Paşa'nın Hidiv tarafından, Sudan'a umumî vali olarak tayin edilmesi sağlanmıştır⁷⁶.

Hidiv bu kararı verirken heyet-i nüzzarın da onayını almıştı. Verilen emirnamede mesafenin uzaklığından doğan bazı problemlerin hükümet aleyhinde ayaklanma çıkmasına meydan verdiği ve bu hareketin hükümete askerî ve malî yük getirdiği açıklandıktan sonra, Sudan'da eskiden beri hüküm süren ailelerin

⁷³ GENÇOĞLU; a.g.e.,s.88.

⁷⁴ Veysel AKDOĞAN; *Sudan Mehdisi'nin İsyanına Dair Bazı Osmanlı Vesikaları (1881-1885)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,1993, s.17.

⁷⁵ AKDOĞAN; a.g.e., s.18.

⁷⁶ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.89.

bağımsızlıklarını iade etmek suretiyle burada bir hükümet kurulmasının Gordon'a havale olduğunu ifade etmişti.(8 Şubat 1884 -27 Kanûn-i sâni 1884)⁷⁷.

Times'da yer alan habere göre, Gordon Paşa'nın yirmi güne kadar Sudan'a vasıl olabileceği ümit edilmekteydi. Sudan'ın tekrar ele geçirilmesi ve idaresinin değişikliği hususunda yapılması gereken masraf İngiltere tarafından karşılanacak olursa Gordon Paşa, Sudan'ın elden çıkmaması için elinden geleni yapacağını vaat etmişti⁷⁸.

Gordon Paşa, Hartum'a ulaşmasından bir süre sonra 1 Mart 1884'te (18 Şubat 1884) buradaki Mısır idaresini sona erdirmek için hükümet kayıtlarını yaktırdı ve hapisaneleri tahliye etti. Bölge ahalisine hoş görünmek için basit bir şekilde adaleti sağlamaya çalıştı⁷⁹. Meselâ Hidiv'e bağlı ve onun tarafından Darfur Eyaleti hakimliğine atanan Abdurrahman'ın oğlu Abdulşakir'in, eyaletin kendisine terki hususunda yapmış olduğu teklifi kabul etti. Ayrıca kendisine birinci rütbeden bir kıta mecidî nişanı verildi. Bu atanma işi, Gordon Paşa ile Emir Abdulşakir tarafından müşterek tertip edilmişti. Emir, memuriyete atanmasının karşılığında ticaret serbestliği ve esaretin kaldırılacağını vaat etmişti. Bu gelişme İngiltere'nin Sudan plânına dair olumlu bir adım teşkil edecekti⁸⁰.

Gordon Paşa daha sonra, hareketinden çekindiği mehdiye bir miktar para vererek Kordofan emirliğine tayin olduğuna dair bir nevi berat gönderdi. Fakat Mehdi Muhammed Ahmed bin Abdullah bunu reddetti. Gordon'a bir uyarı mektubu gönderdi ve Hartum'da beklemesini söyledi. Bu gerginliğin peşinden çıkan ayaklanma ise bütün Sudan'ı sardı. Hartum'un Mısır ile ulaşımı tehlikeye düştü. Bunun üzerine Gordon tahliye emrini uygun bulunduğu bir zeminde yerine getirmek için İngiltere ya da Osmanlı Devleti'nce asker gönderilmesini talep etti⁸¹.

c-Mehdi İsyanı Karşısında Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Aldığı

Tedbirler

Sudan'da çıkan Mehdi İsyanı karşısında Mısır ve İngiliz kuvvetleri birlikte hareket etmek zorunda idiler⁸². Fakat Hidiv Tefik Paşa, ayaklanma karşısında, Mısır

⁷⁷ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.89.

⁷⁸ BOA, İM, Nr. 1135.

⁷⁹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.90.

⁸⁰ BOA, YA, Hus, Nr. 179/89, 28 Haziran 1885 (16 Haziran 1301).

⁸¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.90.

⁸² ORHONLU; a.g.e., s.153.

idaresine bırakılan Kızıldeniz sahilindeki Sevvakin ve Musavva'dan askerini çekeceğini bildirdi ve Bâb-ı Âli'nin buraya asker sevk etmesini istedi. Bu limanlar Mehdi'ye silah temininde vasıta olmaktadır ve Fransa da bu hareketi destekliyordu⁸³.

Öte yandan İngiliz parlamentosunda, Mısır meselesine dair gündeme gelen pekçok soru arasında, Berbera ve Hartum'daki karışıklıklara dair yöneltilen sorular da vardı. Gladstone bunlara cevap olarak, buralardaki tehlikelerin ciddi boyutta olmadığını ve asker sevk edilmeyeceğini belirtti. Fakat Sudan hakkında daha ciddi bir politikaya gerek duyulduğu kararına varılmıştı⁸⁴. Nitekim İngiltere de, Gordon Paşa ve Hidiv gibi bölgeye Osmanlı Devleti'nin müdahale etmesini istedi.

Londra'dan gelen telgrafta, Osmanlı Hükümeti'ne Sudan'a asker sevk ederek ihtilalcileri tutuklatması teklif ediliyordu. Mısır hükümeti tarafından buranın idaresinin mümkün olmadığı ifade edilmekteydi⁸⁵.

Telgraftaki ifadeler, Sudan'daki gelişmelerin seyrinin, Mısır'ın işgali öncesi burada meydana gelen hadiseler ve İngiltere'nin takip ettiği siyasetin seyriyle, adeta bir benzerlik arz ediyordu. İngiltere'nin Mısır'a müdahale etmesinde, Urâbî Paşa ve milliyetçilerin ayaklanması nasıl bir fırsat yarattıysa, Sudan'da Mehdi liderliğinde çıkan ayaklanma da buraya müdahaleyi kolaylaştıracaktı. Sudan buhranı Mısır'a yerleşmenin bir basamağını teşkil etmiş, işgalin uzamasına sebep olarak buradaki karışıklık gösterilmişti.

İngiltere, Sudan'a müdahale etmek için, Bâb-ı Âli'ye yaptığı teklifin reddedileceğini önceden tahmin etmişti. Kendi müdahalesine meşrû bir zemin hazırlamak için ilk teklifi Osmanlı Devleti'ne yapmıştı⁸⁶. Padişah II.Abdülhamid, Sudan'da çıkan karışıklığın sebebini Mısır'ın idâri bozukluğuna bağlıyordu. İdarede istikrar sağlanırsa, onun bir parçası olan Sudan'da böyle hadiseler meydana gelmeyecekti. Bu sebeple Sudan idaresinin ıslahına teşebbüs etmeden Mısır'ın idaresinin düzene sokulması gerekmekteydi. Sultan bu fikirlerini Hariciye Nazırına ifade etmiş ve ferman buyurmuştur. Buna göre; Mısır'ın İngiltere'ce idaresinin düzenlenmesini onaylamakta, fakat yapılacak işlerin Bâb-ı Âli'ye tebliğ edilmesini ve

⁸³ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.105.

⁸⁴ BOA, YA, Hus, Nr. 178/2 7 Mayıs 1884, (25 Nisan 1884) Londra Sefaret-i Seniyyesinden Hariciye Nezaretine gönderilen telgraf.

⁸⁵ HOCAOĞLU; a.g.e., s.191.

⁸⁶ A.ÇETİN-R.YILDIZ; a.g.e.,s.179.

iki hükümetin müşterek hareket etmelerini istemektedir. Bunlara ilâve olarak, İngiliz askerinin Mısır'ı boşaltması gerektiğini de ifade etmiştir⁸⁷.

İngiltere ise fikrini net bir biçimde açıklamaktan çekiniyordu. Çünkü Mısır hakkındaki plânının kabul edilebilecek türden olmadığını biliyordu. Mısır'ın idaresi adı altında Süveyş'ten Bab'ül-mendeb'e kadar mevcut olan sahil arazisi hakkında Kıbrıs ahidnâmesine benzer bir ahidnâme akdi yapılması niyetindeydi⁸⁸. Ayrıca Mısır Hidivi'nin imtiyazlarına dair şimdiki kadar çıkmış olan fermanların bundan böyle ahali adına verilen imtiyazlar haline dönüştürülmesini ve burada Doğu Rumeli idaresine benzer geniş imtiyaza sahip bir muhtariyet idaresinin tesisini istiyordu. Şayet bölgede asayiş tehdit edecek bir durum olursa kendi izniyle Osmanlı Devletinin bölgeye asker sevki ile asayişin iadesi ve muhafazasına ilişkin teşebbüste bulunabilecekti⁸⁹. Osmanlı idaresi Mısır Hükümeti'nin Sudan'ın idaresinde aciz kalması durumunda, görev kendilerine düşerse buranın özel bir komisyon vasıtasıyla idare edilebileceği, Hicaz ve Yemen'deki askerlerin artırılarak Sudan kuvvetlerinin takviye edileceği şeklinde bir çözüm tespit etti. Fakat bunun Mısır işlerinin tamamıyla uygun şekilde çözümlenmesine bağlanması bölgeye müdahaleyi engelledi⁹⁰. Askeri müdahalenin yapılmamasının bir sebebi de, Padişahın Mısır meselesinde de ileri sürdüğü gibi, buradaki Müslüman halkın Osmanlı Devleti ve halifeye olan bağlılığının zedeleneceği yönündeki fikri idi.

İngiltere askerî müdahalenin reddedilmesi üzerine hareketinde serbest kaldı ve Sevvakin'i işgal etti⁹¹. Daha evvel 1877'de İsmail Paşa ile akdedilen ve Osmanlı hakimiyetini kabul ettiği mukaveleyi hiçe sayarak Aden Körfezinin güney sahillerindeki Bulhar ve Berbera gibi Somalî limanlarını da ele geçirdi.⁹²

Öte yandan bölgede arttırdığı nüfuzu sebebiyle kendisine ayakbağı olmasını istemediği İtalya'yı, Musavva ve Beylül'ü işgal etmesi için teşvikte bulundu. Bâb-ı Âli işgalleri protesto etmekle kaldı⁹³.

⁸⁷ HOCAOĞLU; a.g.e., s.192-193.

⁸⁸ A.ÇETİN-R.YILDIZ; a.g.e.,s.180-181.

⁸⁹ A.ÇETİN-R.YILDIZ; a.g.e.,s.180-181.

⁹⁰ HOCAOĞLU; a.g.e., s.193. Sadrazam Arifi Paşa 1 Mayıs 1884 (19 Nisan 1884)'de Muzurus Paşa'ya gönderdiği telgrafta Mısır tahliye olunduğu takdirde, Osmanlı İdaresinin asker sevğine lüzum kalmaksızın bir komiser vasıtasıyla uygun tedbirler alınarak Sudan isyanının kontrol altına alınabileceğini belirtmişti. Sudan'ın memleketin bir parçası olduğu ve bölgenin terkine hiç bir şekilde razı olunmayacağı ifade ediliyordu. Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.89.

⁹¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.92.

⁹² Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.92.

⁹³ H.Kâmil BAYUR; a.g.e.,s.105

İngiltere Mehdi kuvvetlerinin giderek yayılmasının Hartum'un tahliyesini⁹⁴ imkânsız hale getireceği endişesiyle, General Wolseley kumandasında buraya da yirmibin kişilik bir kuvvet gönderdi. Fakat kuvvetler ulaşmadan evvel Hartum düştü ve Gordon Paşa savaşta öldürüldü⁹⁵. Mehdi, İngilizlere ve Mısır'a tekrar büyük bir darbe vurmuştu⁹⁶. Sudan'ı tahliye etmek gerekiyordu. Öte yandan Mehdi'nin ölümü⁹⁷, İngiltere'ye Mısır'ı geçici olarak elinde tutmak için iyi bir fırsat vermişti. İngiliz hükümeti *Mukaddes Cihad*'in eninde sonunda zayıflayacağından emindi ve zamanını bekliyordu⁹⁸ Nitekim Somali sahili Harar ve Sudan'daki garnizonlar boşaltıldı. Bu dönemde Osmanlı-Mısır fevkalade komserliğinde bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa bu isyanın Gordon'un tertibi sonunda çıktığı kanaatinde idi. Çünkü Sudan zengin tabii kaynaklara ve kalabalık bir nüfusa sahip olup, Hint yolu ile Sevvakin gibi bir çıkış yerinde bulunuyordu. Bu sebeple İngiltere için çok önemliydi. Mehdi ve kuvvetleri İngilizleri Sudan'da hezimete uğratmıştı. Fakat Osmanlı hariciyesi Sevvakin'in İngiliz işgali altında tutulmasından dolayı oldukça endişeliydi. Eğer işgal daimi olursa, Sudan ile Mısır'ın bağlantısı tamamen kesilecekti⁹⁹.

İngilizler daha evvel Sudan'da peşpeşe hezimete uğratılmış olması sebebiyle askerî kuvvetlerini Dengile'den çekmişti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'a vardığı dönemde ise İngilizler savunma tedbirlerini uygulamaya geçmişler ve Halfa ve Dengile vadisi arasındaki Akaşa ve Kuşa gibi mevkilerden Mısır ile ulaşımı trenle desteklemişlerdi. Fakat her ne sebepten ise, İngilizler son olarak bu yörelerin de terkinde karar vererek bütün kuvvetlerini Halfa vadisi ve Asvan'a geri çektiler ve pek çok askerî malzeme ile tren hattını asilere bıraktılar. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, bu kararın doğru olmadığı ve mevkilerin terk olunmaması gerektiği hususunda uyarıda bulunmuştu, ancak dikkate alınmadı. İngilizler bildiklerini yaparak adı geçen mevkileri terketmelerinden sonra asiler Dengile'ye girdi ve bölge halkını huzursuz ettiler. Fakat

⁹⁴ İngiltere'nin Sudan'ı Mısır'a cebren tahliye ettirmek istemesindeki birinci maksat, Sudan işlerinden dolayı fazla masrafların önünü almak ve Mısır işlerinde Avrupa'nın müdahalesine mahal vermemek, ikincisi, bu suretle tahliye olunmuş bölgeye tamamen yerleşmektir. Bâb-1 Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.90-91.

⁹⁵ Bâb-1 Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.90.

⁹⁶ ORHONLU; a.g.e.,s.153.

⁹⁷ Muhammed Ahmet bu muvaffakiyetten sonra fazla yaşamadı. 22 Haziran 1885 (9 Ramazan 1302)'de Hartum civarında, muhtemelen tifodan öldü. DIETRICH, "a.g.m.", s.492.

⁹⁸ Reşat SAGAY; XIX. ve XX.Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, İstanbul,1972, s.61

⁹⁹ ORHONLU; a.g.e.,s.153.

kısa bir müddet sonra Sudan'da bulunan asi reislerinin arasında ayrılık baş göstermesi üzerine birlikleri dağıldı ve Yukarı Mısır'a tecavüz etme ihtimalleri zayıflamış oldu. Bu gelişme sebebiyle Gazi Ahmet Muhtar Paşa, şimdilik Sudan cihetinde endişeye sebep verecek bir durum olmadığını haber veriyordu. Fakat İngiltere Sudan hakkında bildiğini okumaktan vazgeçmeyecekti. Osmanlı Devleti ise *Sudan'ın Mısır'sız, Mısır'ın Sudansız olmayacağı gerçeği* doğrultusunda, Sudan'ın hukukuna ve varlığına taarruzun kabul edilmesinin mümkün olmadığı fikrindeydi. Kaldı ki, özellikle Hartum'da basılmış olan yirmilik gümüş mecdiye şeklinde görülen bir sikkenin bir tarafında Padişahın tuğrasının ve diğer tarafında *Hartum'da basılmıştır* ibaresinin yazılı olduğunun görülmesi ve Sudan'ın bütün cami ve mescitlerinde Cuma günü ve bazı günlerde II.Abdülhamid adına hutbe okunup dualar ediliyor olduğunun tespit edilmesi, ihtilâlin Osmanlı ve Padişahın hukuku aleyhinde olmadığını ispat ediyordu¹⁰⁰.

d- 1885'den Sonra Sudan Meselesi

Mısır meselesinin çözümlenmesi hususundaki diplomatik ilişkilerde Sudan buhranı, önemli bir safhayı teşkil eder. Çünkü İngilizler Mısır'a yönelik 1885 sözleşmesi hükmüncü Sudan meselesini mühim olarak telakki etmişler ve Mısır'da ikamet gerçeklerinden birini bu basit sebebe dayandırmışlardır¹⁰¹ Bir başka ifadeyle Mısır'ın tahliye olunması, Sudan işinin kati olarak düzeltilmesine bağlanmaktadır¹⁰².

24 Ekim 1885 Mukavelesi hükmüncü Mısır'a tayin olunan Osmanlı Yüksek Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Sir Henry Drummond Wolff arasındaki ilk görüşmeler 1 Ocak 1886 (25 Rebiyülevvel 1303) tarihinde başladı. Sir Wolff, önce Sudan meselesinin ele alınmasını istemekte idi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, önce İngilizlerin Sudan ve Mısır'daki durumlarını öğrenmek ve bundan sonra takip edilecek yolu seçmek düşüncesiyle bu teklifi kabul etti. Muhtar Paşa, Sir Wolff'un müzakerelere Sudan'dan başlamasında ısrar etmesini şu sebeplere dayandırıyordu; Birincisi, İngiltere parlamentosunun yenilenmesi dolayısıyla hükümetin durumunu kuvvetlendirmek ve milletvekillerine karşı bir cemile olmak üzere, İngiltere'yi yıllardan beri zarara uğratmış olan Sudan seferini, askerî şereflerine hanel gelmeyecek biçimde sona erdirmek ve bu meselenin çözümlendiğini ve diğer hususların müzakeresine başlandığını göstermekti.

¹⁰⁰ BOA, BEO, MKM Nr. 13/44.

¹⁰¹ Aynı Vesika.

¹⁰² BOA, BEO, MVM, Nr. 2/5.

Yani tamamen İngiltere'nin iç politikası çerçevesinde planlanmıştı. İkincisi ise, Sudan meselesinden kurtularak rahatlayan İngiltere, 24 Ekim 1885 antlaşmasının diğer maddelerinde kolaylıkla sonuca ulaşmak için bu yolu seçmiş olabilirdi¹⁰³.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, bunun için önce İngilizlerin Sudan ve Mısır'daki durumlarını etraflıca öğrenmek istedi. Böylece bir taraftan müzakerelerin devamını sağlarken, diğer taraftan zaman kazanmak üzere Wolff'u oyalayıcı bir yol tutmaya karar verdi. Dolayısıyla İngilizlerin Sudan meselesini öne sürerek, asıl Mısır meselesini arka planda bırakmak taktiklerinin de önüne geçilmiş oluyordu¹⁰⁴.

Sudan meselesi 1886 Haziran ayı sonlarında yeniden ele alındı. İki komiser arasında yapılan görüşmelerde, Sudan'da isyan taraftarları üzerinde tesiri olacak uygun bir Mısırlı memurun nasihat etmek üzere gönderilmesine karar verildi. Bu memur, asilere, asayişin yeniden sağlanması arzusunun bildirecek ve onların da isteklerini komiserlere ve Hıdiv'e ulaştıracaktı.

Ancak Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Sudan'da asayişin bu yolla sağlanamayacağı düşüncesinde idi. Ona göre, asayişin yeniden kurulması için Mısır askerinin sayısını arttırmak lâzımdı. Bunun temini ise anlaşma hükmünce komiserlerin yetkisi dahilinde idi. Fakat, İngiltere hükümeti Sudan'da asayiş sağlanırsa Mısır'ın tahliye edileceğini açıklamıştı ve bu sözünde de ciddi değildi. Eğer bu davranışında samimi olsa idi, Mısır ordusunun düzenlenmesi işine daha görüşmelerin başlangıcında karşı çıkmazdı.

"Nitekim Ahmet Muhtar Paşa, İngilizlerin Sudan hakkındaki düşüncelerini 21 Temmuz 1886 (19 Şevval 1303) tarihli arızasında şöyle açıklamıştır; İngiltere önce Sudan'ı Mısır hükümetine terk etme teklifinde bulunmuş ve sonra vazgeçmiştir. Bunun sebebi, bütün devletleri ilgilendiren Mısır maliyesine bir masraf kapısı daha açıp borçlarını ödeme emniyetini bozarak, ileride bütün devletlerin Mısır meselesine müdahalesine sebebiyet vermemek ve bundan sonra münasip bir zamanda, Sudan'ı kendilerinin zapt edivermelerinden ibarettir. Bunun iyi şekilde temini için de; şimdilik Sudan içinde asayiş sağlanabilecek ve Mısır'ı rahatsız etmeyecek, gerektiği zamanda kendileri ile anlaşma yapacak nüfuzlu birkaç kişiyi el altından elde etmeye çalışmaktadırlar. Ancak İngilizlerin bu çalışmalarına rağmen, Sudan'ın birkaç kabile

¹⁰³ Rifat UÇAROL; *Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1973, s.173-174.

¹⁰⁴ UÇAROL; a.g.e., s.178.

reisinin nüfuzu altına girmeyeceği, ve İngilizlere karşı da muhalefette kararlı olacakları anlaşılmıştır. Bu sebepten Mısır ile Sudan arasına bir perde koymak mecburiyeti hasıl olmuştur.

Ahmet Muhtar Paşa'ya göre, İngiltere'nin maksadında, ne olursa olsun Sudan'ı Mısır'dan ayırarak bütün İslâmlar için en mutena yer olan Cidde gibi kıymetli bir noktanın karşısında oturanları elde hıfzederek, sonra Sudan'a oradan ticaretle kendilerine feth eylemek zannını teyit edecek ipuçları mevcuttur"¹⁰⁵.

Nitekim görüşmelerde Sudan meselesini öncelikli tutan İngiliz Yüksek Komiseri, gerçekte ciddi bir tedbir olmamakla birlikte, bu hususda hiçbirşey yapmıyormuş izlenimi vermek de istememiştir. İngiltere Hariciye Nazırı Lord Granville ile Hasan Fehmi Paşa arasında geçen görüşme sonucu Sudan'ın Mısır'dan ayrılıp, doğrudan Osmanlı Devleti tarafından idaresi teklif edilmiştir. Buna dair 17 Mart 1885 (5 Mart 1885) tarihinde İstanbul'a gelen telgraf Meclis-i Vükelâda görüşülmüş ve teklif tamamen reddedilmiştir. Bununla beraber durumun tetkik edilmesi ve ileride gereğine göre hareket edileceği kararı alınmıştır. Kararın bildirilmesi için Hasan Fehmi Paşa'ya havalesi üzerine, Ticaret Nazırı Suphi Paşa, mesele ile ilgili olarak Mısır Hidivliğinin Sudan'ı idare edemediği durumda idarenin elbette Osmanlı Devletine ait olacağı açıklamasını yapmıştır¹⁰⁶.

Aslında Osmanlı Devleti Sudan meselesinin çözümünde en birinci yolun, Mısır hidivliğinin burada otoriteyi sağlaması olarak görmektedir.

Nitekim 3 Haziran 1887 (22 Mayıs 1887) tarihli mukavelenin ikinci maddesinde, Mısır'a ait Padişah fermanlarında Sudan, Mısır arazisi içinde yer almakta olup, buradaki ihtilâl sebebiyle terk olunmuş mahallerin durumu hakkında Mısır hükümetince siyasi tedbirlerin alınması ya da askerî kuvvet kullanarak Mısır'a iadesinin temin edilmesi şartı yer almıştır¹⁰⁷. Fakat bu şart bir anlamda Sudan'ın Mısır'ın kontrolünü ellerinde bulunduran İngiltere'nin kucağına bırakılması demek olmuştur.

İngiltere, 1895'e doğru Mısır'daki hakimiyetini korumak için güney sınırlarının savunmasının yeterli olmadığını farkederek Sudan'ı ele geçirmeye karar verdi. Bunun en önemli nedeni, Avrupalı güçlerin Sudan'ın güneyinde nüfuz elde etmeye çalışmalarıydı. Bu gelişmeler Sudan'ın önemini arttırmıştı. Sudan Kızıldeniz kıyıları ve

¹⁰⁵ UÇAROL; a.g.e.,s.178-179.

¹⁰⁶ BOA, BEO, MVM, Nr. 2/33.

¹⁰⁷ BOA, BEO, MKM, Nr. 2-c/20-3/6.

kanal yolunun güvenliği için önemliydi. Öte yandan Nil havzasının büyük bir kısmı Sudan topraklarında idi. Nil ise Mısır'ın can damarı olup, bu nehrin sularının kesilmesi veya azalması Mısır'daki İngiliz hakimiyetinin sonunu getirirdi¹⁰⁸.

Öte yandan Mehdi'nin ölümüyle yerine geçen halifesi Abdullah Taâsi devrinde (1885-1898) sınırlar daha da genişletilmiş ve Ekvator eyaletine kadar ulaşmıştı. Omdurman şehri bu devrede önem kazanmış ve Mehdi hareketinin merkezi olmuştu. Ancak Mehdi hareketi, 2 Eylül 1898'de yapılan ve Halife Abdullah ile ordusunun General Kitchaner kumandasındaki İngiliz-Mısır kuvvetlerince bozguna uğratılmasıyla büyük bir darbe yemiştir¹⁰⁹. Bu yenilgiden sonra Sudan'ın idaresi hakkında Mısır ve İngiltere arasında bir mukavele akdedildi. Bu anlaşma Osmanlı Devleti'nin hükümlerine haklarına bir darbe idi. Çünkü, bu antlaşma Bâb-ı Âli'ye danışılmadan yapılmıştı. Bu antlaşmaya göre Sevvakin Eyaleti, Sudan Eyaleti ile birleştirilip, yalnız İngiltere bayrağının çekilmesi ve hukukî olarak Mısır mahkemelerinin kaza haklarının genelleştirilerek uygulanması kararlaştırılmıştır¹¹⁰.

19 Ocak 1899'da Sudan'ın geleceği üzerinde Mısır ve İngiltere bir antlaşma daha yaptılar. Buna göre de, İngiltere ve Mısır bayrakları karada ve denizde beraber dalgalanacaktı. Sevvakin'de Mısır bayrağı tek başına dalgalanacaktı. Sudan'ın askerî ve sivil idaresi, İngiltere kraliçesinin tavsiye ettiği, Mısır Hidivi'nin tayin ettiği Sudan Genel Valisi unvanını taşıyan bir görevliye bırakılacaktı¹¹¹.

Bu kararlarla Sudan, Osmanlı Devleti'nin istediği statüye kavuşmuştu. Yâni Mısır idaresine bağlanmıştı. Fakat Sudan'ın da fiilen artık İngiltere'ye ait olduğunu söylemek mümkündü. Çünkü bağlı olduğu Mısır idaresi zaten İngiltere'nin kontrolü altındaydı ve Sudan Genel Valisi İngiltere Kraliçesi tarafından belirlenecekti.

3- Londra Konferansı

a-Tasfiye-i Düyun Kanununda Değişiklik Yapmak Üzere Konferans Teklifi

Mısır'ın siyasi vaziyeti Bâb-ı Ali için içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Yukarıda da söz edildiği gibi mesele, Mısır'da Osmanlı nüfuzunun kırılmasından öte, Süveyş Kanalı sorunu ve Sudan buhranı gibi, meselenin uzantısını teşkil eden hususlarla adeta

¹⁰⁸ GENÇOĞLU; a.g.e., s.88.

¹⁰⁹ AKDOĞAN; a.g.e., s.38.

¹¹⁰ ORHONLU; a.g.e., s.159.

¹¹¹ ORHONLU; a.g.e., s.160.

problemler zincirine dönüşmüştür. Buna bir de Mısır'ın malî yapısına ilişkin sorunlar eklenince Mısır, Osmanlı Devleti'ni yoğun biçimde meşgul eden bir bölge haline gelmişti. Nitekim bu dönemde alacaklı devletler Mısır borçlarına dair evvelce tanzim olunan tasfiye kanununun değiştirilmesine kesin olarak ihtiyaç duyduklarını beyan ettiler. Çünkü, faizleriyle beraber borçların ödenmesi için tahsis olunan gelirlere daima fazlalık olduğu halde, hükümetin masrafları ve son Sudan olayları sebebiyle Mısır hazinesi darboğaza girmiş ve borçlar ödenemez hale gelmişti¹¹².

Öte yandan İngiltere'nin Mısır'da yürürlükte olan tasfiye-i düyun kanunnamesinde değişiklik yapmak için bir konferans toplanmasını teklif etmek niyetinde olduğuna dair gazetelerde haberler çıktı¹¹³.

Bir süre sonra İngiltere, bu teklifin diğer devletler nezdinde nasıl karşılanacağını anlamak için teklifi yazıyla bu devletlere ilettiler. Ancak konferansta görüşülecek kararlardan bahsedilmiyor, sadece konferansın Londra veya İstanbul'da toplanacağı belirtiliyordu¹¹⁴. Fransa Hükümeti, bu teşebbüse ileride cevap vereceğini söyledi. Bununla birlikte Mısır meselesinin tanzimi için bir konferans akdine aslında hiç gerek görmüyordu. Fakat cevap bekleyen İngiltere karşısında tahliye meselesini ortaya çıkardı ve konferansa katılmasını adı geçen sorunun halledilmesine bağladığını ifade etti. Çaresiz kalan İngiltere, Fransa ile bu hususa dair müzakerelere girişti. Neticede tahliye işi de Avrupa devletlerinin müştereken alacağı karara bırakıldı. Buna göre, Mısır'ın asayiş ve huzuru tehlikeye atılmaksızın tahliyesinin icrası bu devletlerce münasip görülürse, İngiltere 1888 senesinin ilk aylarında askerini çekeceğini taahhüt etti. İngiltere Hükümetinin bu beyanatını dayanak olarak alan Fransa Sefiri Mösyö Julferi¹¹⁵ bu müzakereden sonra Mısır'ın tahliye edileceği açıklamalarını yaparak, Bâb-ı Âli'nin tabiiyetinde olmak kaydıyla tarafsız bir hale getirileceğinden söz etmeye başladı¹¹⁶.

Konferans teklifine de yanaşan Fransa, konferansın sınırlı bir çerçevede dahilinde toplanmasından yana olduğunu açıkladı. İleride ortaya çıkabilecek yargı ve ihtarlara

¹¹² Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.95.

¹¹³ BOA, YA, Hus, Nr. 178/2, 4 Mayıs 1884 (22 Nisan 1884) Viyana Sefaret-i Seniyyesinden Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

¹¹⁴ BOA, YA, Hus, Nr. 178/2, 5 Mayıs 1884 (23 Nisan 1884) Paris Sefaret-i Seniyyesinden Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

¹¹⁵ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.96.

¹¹⁶ BOA, YA, Hus, Nr. 180/7, 29 Haziran 1884 (17 Haziran 1884) Paris Sefaret-i Seniyyesinden Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

karşı başlangıçta tedbirli hareket etmenin faydalı olacağı kanaatindeydi. İngiltere, Fransa'nın konferans hakkındaki fikir ve önerilerine bir dereceye kadar iştirak etme niyetindeydi¹¹⁷. İtalya, Mısır'ın mâli işleri için İngiltere'nin bir konferans toplanması teklifine diğer devletlerin kararları doğrultusunda cevap vereceğini ifade etti¹¹⁸. Avusturya, Mısır meselesini mâli menfaatleri açısından değerlendiriyordu. O da konferans hususunda diğer devletlerin uzlaşmalarına bağlı olarak hareket edeceğini bildirdi. Ancak İngiltere'nin meseleye dair esas politikası hakkında bir fikri de yoktu¹¹⁹. Rusya, Avrupa meclislerinin Osmanlı Devleti'nin Mısır hakkındaki tekliflerine olumlu bakmaları doğrultusunda kendisinin onlara iştirak edeceğini beyan etti. Rusya, Mısır'ın İngilizlerce işgaline olumlu bakmıyordu¹²⁰. Osmanlı, Rusya Sefiri'nin Petersburg'dan 18 Haziran 1884 tarihinde gönderdiği telgrafa göre, Rusya'nın Mısır meselesine bakış açısı iki noktada toplanmıştır. Birinci maksatları, İngilizlerin askerî işgalinin tehdit edilmesi, diğeri Mısır maliyesinin devletlerin kontrolü altına alınmasıdır. Bu sebeple malî konferans fikrine oldukça sıcak bakmışlardır¹²¹.

Anlaşıldığı üzere, Avrupalı devletler, menfaatleri gereği birtakım farklılıklar haricinde, konferans teklifine olumlu bakmışlardır. Kaldı ki, İngiltere'nin teklifinden evvel tasfiye-i düyun kanununda değişiklik yapılmasını zaten istiyorlardı.

İngiltere Mısır'ın malî işlerini müzakere etmek üzere İstanbul veya Londra'da bir konferans yapılması için Osmanlı Hariciye Nezaretine de bir teklif tebliğ etmişti. Osmanlı Devleti ise Mısır'ın malî işlerinden evvel umumî durumunun görüşülmesi için müzakere yapılmasını istiyordu. Ancak bu şartla böyle bir konferansa iştirak edebileceğini ve konferansın da İstanbul'da toplanmasının daha münasip olacağına dair iradeyi İngiliz Hükümetine bildirdi¹²².

İngiltere'ye tahliye görüşmeleri için olağanüstü sefir görevi ile tayin olunan Hasan Fehmi Paşa Mısır'la ilgili malî gelişmeleri yeniden takip etme fırsatı bulmuştu.

¹¹⁷ BOA, YA, Hus, Nr. 178/18, 28 Mayıs 1884 (16 Mayıs 1884) Paris Sefaret-i Seniyyesinden Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

¹¹⁸ BOA, YA, Hus, Nr. 178/18, 20 Mayıs 1884 (8 Mayıs 1884) Roma Sefaret-i Seniyyesinden Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

¹¹⁹ BOA, YA, Hus, Nr. 178/18, 20 Mayıs 1884 (8 Mayıs 1884) Viyana Sefaret-i Seniyyesinden Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

¹²⁰ BOA, YA, Hus, Nr. 178/85, 30 Haziran 1884 (18 Haziran 1884) Petersburg Sefaret-i Seniyyesinden Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

¹²¹ BOA, İM, Nr. 1176, 30 Haziran 1884 (18 Haziran 1884).

¹²² BOA, İM, Nr. 1169, 3 Mayıs 1884 (8 Receb 1301-24 Nisan 1300).

Söz konusu konferansta Osmanlı Devletinin hariçte kalmamasını ve iştirak etmesini teklif etmişti. Said Paşa da bu fikirleri olumlu değerlendirmiş ve Mısır'ın sahibi bir devlet olarak konferans vesilesiyle yapılacak mukavelenin tespitinde Osmanlı Devleti'nin dışarda kalmaması gerektiğini düşünmüştür¹²³.

Öte yandan Osmanlı Devleti Sefirleri, görevli oldukları devletler nezdinde bu hususla ilgili olarak Bâb-ı Âli'nin teklifinin de değerlendirilmesini tavsiye ettiler¹²⁴.

Osmanlı Devleti Paris Sefiri, sözü edilen konferansın ilerde Mısır meselesinin esasını tetkik için teşkil edilecek konferansların ilki olarak değerlendirdiyordu¹²⁵. Bâb-ı Âli İngiltere'nin malî hususlarını görüşmek için teklif ettiği konferansa katılmayı kabul etmiş bütün Mısır meselesinin müzakere edilmesini sağlamak için İstanbul'da toplanmasına gayret etmişti. Fakat bu çabası boşa çıkmış ve konferans 27 Haziran 1884'de Londra'da toplanmıştır¹²⁶.

b- Londra Konferansı Görüşmeleri

Müzakerelerde Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri Muzurus Paşa, şu iki meseleye dikkati çekti:

1. Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesinin halli için şiddeti öngördüğüne dair çıkan şayanın ispatını istemek.
2. Mısır'ın gelir-gider tespiti ve zirâi mahsul defterlerinde değişiklik yapılması hususundaki Fransa ve İngiltere'nin teklifleri yönünde, hareket edilmesi girişimini reye sunmalarını önermek.

Görüşmelerde4 Fransa, Mısır gelirlerinin, borçların şu anki faizini ödemeye yeterli olmadığını beyan etti. Ancak buna itiraz geldi ve faizin tenzili teklif edildi. Fransa sefiri bu hususun devletlerce tahkik edilmesini teklif etti. Mısır tahvili sahiplerinin ana paralarını bu borcun ödenmesi için Hidiviyete terk ederek zaten fedâkarlık yaptıklarını belirtti¹²⁷.

Fransa'nın tahkikat teklifi uzun vadeli olduğu için, faiz tenzili meselesi oylamaya sunuldu. Almanya tarafsız kaldı, Avusturya ve Rusya sefirleri de ona

¹²³ Said Paşa; **Said Paşa'nın Hatıratı**, I, Dersaadet 1328, s.119-120.

¹²⁴ **BOA, YA, Hus, 178/18**, 28 Mayıs 1884 (16 Mayıs 1884).

¹²⁵ **BOA, YA, Hus, 180/7**, 29 Haziran 1884 (17 Haziran 1884).

¹²⁶ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; **a.g.e.**, s.96.

¹²⁷ **BOA, YA, Hus, 179/138**, 9 Ağustos 1884 (28 Temmuz 1884) Londra Sefaret-i Seniyyesinden Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

katıldılar. İtalya ise faizlerin tenzili hususunda devletleri ittifak içinde hareket etmeye davet etti¹²⁸.

Osmanlı Devleti de, Mısır borçlarının faizlerinin tenzilinden yana idi. Osmanlı sefiri eğer faiz tenzili kabul olunursa, Mısır Hidivliğinin bu faizlerin ödeneceğini garanti etmesi ve bunun için kâfi derecede gelir tahsis etmesini önerdi. Hukukî bünyede teşkil olunacak bir komisyonun da doğrudan tahsil edilme işiyle uğraşmasını ileri sürdü. Sefir öne sürdüğü bu şartların oya sunulmasını talep etti¹²⁹.

Osmanlı sefiri Muzurus Paşa Mısır maliyesine yönelik bu önerilerden sonra çok önemli bir hususa da dikkati çekti. Bu husus, Mısır'ın Avrupalılara ait borçlarının ödenmesi için tertip edilen bu konferansta gerekli tanzim yapıldıktan sonra, Avrupalıların artık el çekerek Mısır'a dair diğer hiçbir işe müdahale etmemeleri hususuydu. Zirâ Mısır, Osmanlı Devleti'ne ait bir eyâlet-i mümtâze sıfatıyla, idaresi, fermanlarda ifadesini bulduğu biçimde Hidiv'in mesuliyeti dahilindeydi. Mısır toprağının hiçbir parçası kısmen veya tamamen geçici bir süreyle de olsa terk edilemezdi. İngiltere Hariciye Nazırı, bu açıklamalar üzerine, faizin tenzili hususunu makul karşıladığını ifade etti. Taahhüt ettiği en mühim diğer husus ise, Mısır'a dair alacakları kararların tümünün, Osmanlı Devleti'nin ve Padişahın hükümlerine haklarına halel getirmeyecek biçimde olacağı idi. Konferansa katılan diğer devlet murahhasları da bu hususu tasdik ettiler¹³⁰. Böylece devletler bu oturumda görüşülen hususlarda fikir birliğini sağlamışlardı.

Konferansın 10 Ağustos 1884 (29 Temmuz 1884) tarihli 5.toplantısında gündeme gelen meselelerden biri, düyun komisyonunda yer alacak devletlerdi.

Rusya, komisyonda bir memurun bulunmasını teklif etti. Lord Granville bunu reddetti ve Rusya'da Mısır tahviline sahip Rus tebaanın olup olmadığını sordu. Rus sefiri ise, şimdiye kadar Mısır'ın mâli işlerini tetkik etmediğini, ancak Mısır'da tahvil sahibi birçok Rus tebaanın bulunduğunu ve bunların menfaatini korumakla mükellef olduğunu söyledi¹³¹.

¹²⁸ BOA, YA, Hus, 179/138, 9 Ağustos 1884 (28 Temmuz 1884) Londra Sefaret-i Seniyyesinden Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

¹²⁹ Aynı Vesika.

¹³⁰ Aynı Vesika.

¹³¹ BOA, YA, Hus, 179/138, 10 Ağustos 1884 (29 Temmuz 1884) Londra Sefaret-i Seniyyesinden Osmanlı Hariciye Nezâretine gönderilen telgraf.

Osmanlı sefiri de aynı teklifte bulundu. Lord Granville aynı soruyu Osmanlı sefirine de yöneltince, sefir, Mısır ahalisinin Osmanlı Devleti'nin tebaası olması nazarıyla alacaklı değil de borçlu sıfatıyla böyle bir talepte bulunduğunu ifade etti. Bunun üzerine Almanya sefiri, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın memur bulundurmasına selahiyet verilirse kendisi de memur tayin etmek talebinde bulunacağını belirtti¹³². Bu husus henüz karara bağlanmadan İngiltere, 11 Aralık 1884 (29 Teşrin-i sâni 1884) tarihli raporunda birbirinden farklı iki husus üzerinde durmuştu¹³³. Birinci olarak, Mısır bütçesinin içinde bulunduğu kötü koşullara rağmen mâli işleri düzenlemenin ve bunun için faizleri düşürerek memleketin borçlarını hafifletmenin lüzumu üzerinde durulmuştu. Bu amaçla Düyûn-ı mevcude ve Dâire-i Hassa (Hali hazırdaki mevcut borçlar ve Mısır Hidivliğine ait borçlar) faizlerinden %50 tenzil teklifi sunulmuştu. İkinci olarak, Mısır'ın acilen karşılanması gerekli masrafların muntazam surette düzenlenmesi idi. Masraflar iki kısma ayrılıyordu;

a- Düyûn-ı gayr-ı muntazama (tertipsiz dağınık borçlar)

b- İskenderiye Komisyonu tarafından belirlenmiş tazminat

İngiltere bunlardan birinci kısım masraflar için tahsis olmak üzere 5 milyon liralık bir borç akdi teklif ediyor ve Mısır'ı İngiltere'nin Maliye Teşkilatından istifade ettirmek için sözü edilen borcu kendisi temin etmek istiyor. Öte yandan İskenderiye vukuatından dolayı madur durumda olanlara tazminat olarak verilmek üzere, imtiyazlı borçlar yekününden yeni tahvillerin (tahvilât-ı cedide-düyûn-ı mümtâze) çıkarılmasını teklif ediyordu.

Ancak Fransa Hükümeti, Mısır bütçesini, alışlagelmiş masrafların karşılanması için kâfi görmektedir, dolayısıyla masraflar için bir fedakarlık yüklenmesi lüzumsuz addetilmektedir. İşte bu yardım hususundaki anlaşmazlık¹³⁴, konferansın başarısızlığa uğramasına ve İngiltere tarafından dağıtılmasına sebep olmuştur. Fakat İngiltere diğer devletleri Mısır'ın malî işleri hususunda uzlaşmaya mecbur bırakacak tedbirleri almaktan geri durmadı. Bu tedbirlerden biri Mısır gelirlerindeki azalma sebebiyle borçların ödenmesine dair, yapılan ödemelerin tatili lüzumuydu. Bu husus düyûn-ı

¹³² Aynı Vesika.

¹³³ BOA, YA, Hus, 180/111, Mısır'ın Maliyesi hususunda İngiltere'nin yaptığı teklife karşılık, Fransa'nın cevaben yaptığı teklif.

¹³⁴ Aynı Vesika.

umûmiye komiserlerine tebliğ edildi. Ayrıca idareye has bulunan gelirlerden bir kısmının maliyeye teslimi için gümrük ve şimendifer v.s. müdürlüklere emir verildi¹³⁵.

İngiltere böyle yapmakla yerleşmiş bulunduğu Mısır'ın gelirlerinin borçlar için teklif olmaması çarelerine bakıyor ve geçerli bahaneler bulmaya çalışıyordu. Fakat bu karar ve uygulamalar, devletler tarafından, tasfiye kanununa aykırı bulunduğu için protesto edildi. devletler protestoya Bâb-ı Âli'yi de davet ettiler, fakat Bâb-ı Âli İngiltere'ye karşı uzlaşmacı bir yaklaşım sergileyerek buna iştirak etmedi. Düyûn-ı umûmiye komiserleri karma mahkemelere müracaat ederek müdürlükler aleyhinde dava açtılar. Bu durum İngiltere ile devletler arasında tekrar müzakerelerin başlamasına sebep oldu¹³⁶

c- Mısır'ın Mali İşleri Hususunda Yapılan Yeni Müzakereler

Londra maliye konferansının dağılmasından sonra halledilemeyen Mısır'ın malî çıkmazından kurtulmanın tek çaresi olarak, tecrübeli, ehil bazı kimselerin bu işi tarafsız bir biçimde yeniden araştırması düşünüldü.

Sözü edilen tahkikatın icrası düyûn komisyonu azasıyla Kahire'de bulunan Düvel-i muazzama politika memurlarından oluşan bir komiteye havale olunacaktı. Bu arada Düyûn-ı Umûmiye komisyonuna Almanya ve Rusya devletlerinin de birer memur tayin etmesi kabul edildi. Bu tetkik sonucu borçlar azaltılacak ve hatta Tasfiye-i Düyun Kanunnamesince, borçların faizlerinin ödenerek hesabın kapatılmasına ilişkin uygulanması gerekli görülen değişiklikler tayin edilecekti¹³⁷.

Fransa hükümetine göre, düzenlenmede gözönünde tutulabilecek hususlardan birisi bütün duyûnun kuponları üzerine %5 oranında bir vergi koymaktı. Fakat Mısır bütçesinin kâfi olduğu anlaşıldığı takdirde sözü edilen vergi kesilecek ve tahvil sahiplerince vergi olarak ödenen borçlar iade olunacaktı¹³⁸.

Komisyon, tanzimsiz borçların düzenli şekilde deftere kaydedilmesini sağlamak, sulama işleri ile acil masrafların tesviyesi ve halen beklemede olan İskenderiye vukuatı

¹³⁵ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.96-97.

¹³⁶ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.97.

¹³⁷ BOA, YA, Hus, Nr. 180/111, Tarihsiz.

¹³⁸ Aynı Vesika.

zararına karşılık gerekli tazminatın ödenmesi için bir borç akdinin gerekliliği hususunda da fikir birliğine varıyordu. Çünkü bir neticeye varabilmek, malî dengeyi sağlayabilmek, ahâliye mamuriyet ve refahın iadesini temin edebilmek için gerekli tedbirlerin tümünün, devletlerce ortak olarak alınması gerektiği düşünölmüştü¹³⁹. Diğer taraftan bu seferki görüşmelerde Fransa Hükümeti, borç akdi için 9 milyon liralık bir meblağın devletlerin müşterek kefaletleri altında verilmesini münasip gördü. Borcun senelik taksidi 8 milyon frankdan daha az olacaktı. Buna karşılık İngiltere Hükümetinin tahminine göre, Mısır'ın 1884 geliri 230 milyon franga tekabül ediyordu.

İngiltere'nin raporuna göre, Mısır bütçesine üçüncü derecede bir ilâve yapılması tasarlanmıştı. Bunlar, idâri masraflar için 150 bin, İngiliz işgal ordusu için 120 bin Mısır lirası zam ve ilavesiydi. Mısır'ın idare usulünde yapılacak değişiklik bünyesinde İngiltere, Mısır hazinesine yeni bir gelir temin etmek üzere bir teklifte daha bulunmuştu ki bu teklif, yabancı tebaanın hukuku ve fiilen muaf oldukları bazı vergilerden artık mesul tutulmaları hususuydu¹⁴⁰.

İngiltere yerleşmiş bulunduğu Mısır'ın malî yükünü kendi adına hafifletebilmek için böyle bir çözüm düşünmüştü. Yabancı ve yerli tebaa arasındaki ekonomik farkın devam ettirilmesini, hazineye temin edilecek önemli bir gelirin ihmal edilmesi ve bunun da siyasi ve adalet yönünden caiz olmadığı biçiminde değerlendiriyordu. İngiltere'nin bu teklifi bütün devletlerce de kabul edilmiş, tahsilat sırasında çıkan sıkıntıların def edilmesi şartıyla bu hususun yürürlüğe konması yönünde karar alınmıştı¹⁴¹.

Mısır'ın tahliye edilmesi hususunda görüşmek üzere, Lord Granville'in teklifi üzerine olağanüstü sefirlik göreviyle Londra'ya giden Hasan Fehmi Paşa, tahliye görüşmelerinin uzaması sebebiyle Londra'daydı. Bu sebeple Mısır'la ilgili malî müzakerelere katılma imkânı da buldu.

Hasan Fehmi Paşa ve Londra Sefiri Muzurus Paşa gönderilen davet üzerine beraberce Lord Granville'in yanına gittiler. Görüşmenin konusu Fransa ve İngiltere'nin görüş birliğine vardıkları malî kararlardan ibaretti¹⁴². Buna göre;

¹³⁹ Aynı Vesika.

¹⁴⁰ Aynı Vesika.

¹⁴¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.100.

¹⁴² BOA, YA, Hus, Nr. 180/107, 4 Şubat 1885 (23 Kanûn-i sâni 1885) Hasan Fehmi Paşa tarafından Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderilen telgraf.

1. İngiltere Devleti Mısır borçlarının devletler tarafından arzu olunduğu takdirde, devletlerin müşterek kefaleti altına konulmasında hiçbir sakınca görmüyordu.
2. İngiltere ana paranın %1.5 indirilmesi yerine, genel olarak Mısır kuponlarından %5 indirim yapılması hususunda Fransa ile aynı görüşü paylaşıyordu.
3. Borçlarla ilgili olarak bir tahkikat komisyonu teşkil olunursa bu komisyona bir Osmanlı memurunun iştiraki de lüzumlu görülmekteydi. Buna karşılık altı büyük devlet memurunun komisyonda bulunması karışıklığa sebep olacağından ve maliye işlerine dair bir miktar ıslahat da yapılmış olduğu için böyle bir komisyona gerek kalmıyordu. Fakat Mısır borçları kuponlarının %5 tenziliyle istenen maksada ulaşılamazsa o zaman adı geçen komisyonun teşkili dikkate alınacaktı.
4. Mısır'da yabancı tebaaya vergi konulması hususu kabul ediliyordu.
5. Süveyş kanalında seyr-ü sefer serbestisi kabul olunabilecekti.

Lord Granville, bu şartlar karşısında Fransa'nın artık hiçbir itirazda bulunmayacağını ifade etti.

Osmanlı murahhasları, sözü edilen şartların kabul olunduğu takdirde, akdi için Padişahın izni gerektiğini ifade ettiler. Fakat Lord Granville önce sükut etmeyi tercih etti. Daha sonra bu şartlar ile İngiltere'nin eskiden beri takip ettiği politikadan sapmadığını söyledi. İki devletin menfaatlerinin müşterek olduğunu, İngiltere'nin maksadının Mısır'ı zapt etmek olmadığını, Urâbî gibi memleket için zararlı şahısların Mısır'dan uzaklaştırılması maksadını taşıdıklarını ifade etti¹⁴³.

Hasan Fehmi Paşa da eskiden beri süregelen bu dostluğu teyit edici sözler sarfetti. Bunun arttırılması ve sağlamlaştırılmasını vazifeden saydığını ve dostluğuna itimat ettikleri bir devletin Osmanlı toprağını işgal etmesine ihtimal vermediklerini beyan etti. Bunun üzerine Lord Granville az evvel sözünü ettiği teminatı tekrar etti ve paşanın açıklamasından memnun olduğunu ve bunun İngiltere kabinesinin niyet ve fikirlerine tamamen uygun düştüğünü ifade etti¹⁴⁴.

Bu görüşme, Osmanlı murahhaslarının İngiltere Hükümeti ile kararlar

¹⁴³ Aynı Vesika.

¹⁴⁴ Aynı Vesika.

hususunda uzlaştığı izlenimi veriyordu. Fakat öyle olmayacaktı. Nitekim Mısır malî işleri hakkında İngiltere ve Fransa Devletleri arasındaki müzakere ile hazırlanmış olan beyanname ve Osmanlı Devleti'nin Londra Sefaretinden gelen 5 Mart 1885 (21 Şubat 1885) tarihli raporun Maliye, Evkaf ve Maarif nazırlarından oluşan bir encümende tetkik edilmesi, ortaya farklı sonuçlar çıkardı¹⁴⁵.

Mısır'a ait borçların ödenmesiyle ilgili olarak teşkil olunan komisyonun tetkiki sonucu, Mısır mâli idaresinin zarar gördüğü ortaya çıktı. İngiltere askerî masraflarını öne sürerken, diğer devletlerin alacaklı olması, Mısır'ı devletlerarası bir müdahale ile fevkalade güç bir durumda bırakmıştı. Bu tespitlerin Hasan Fehmi Paşa ve Muzurus Paşa tarafından yapıldığını farkedilen İngiltere, bu zatların süratle değiştirilmesine teşebbüs etmiş ve ihtarda bulunmuştu¹⁴⁶.

Bunun üzerine bu zatların sunduğu lâyhaları tetkik eden encümen, Devletin hakları ve Hidiv idaresine hâle getiren ve ülkeyi zarara uğratan uygulamaların değiştirilmesi hususunda gayret göstermeleri için Hasan Fehmi Paşa ve Muzurus Paşa'yı uyurma kararı almıştır. Ayrıca Paşalar bu konularda diğer devletlerin görüşünü de alacak, durumu Bâb-ı Âli'ye bildireceklerdi. Gerekirse devletler beyninde ve İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında uzlaşmayı sağlayacak teşebbüslere girişilecekti¹⁴⁷.

İngiltere ve Fransa arasında kararlaştırılan tasarı gereğince, Mısır maliyesine dair sözleşme akdedildi ve diğer devletlerin de bu tasarımı onayladıkları Osmanlı Devleti'nce haber alındı. Halbuki sözü edilen tasarrının ihtiva ettiği şartların memleketin malî ve idarî işleyişine hâle getirecek türden olduğu anlaşılmış, Osmanlı idaresi bu şartların devletin maksadına uygun olarak değiştirilmesine çalışılması için emir vermişti. Fakat Muzurus Paşa 24 Mart 1885 tarihli telgrafında, bu konuda her şeyin hazır olduğunu ve iki üç gün içinde beyannamenin imzasına başlanacağını, Hasan Fehmi Paşa ile birlikte beyannameyi imza etmeleri için en kısa zamanda telgrafla talimat verilmesine işaret etti¹⁴⁸.

Meclis-i Vükelâ, tasarrının onaylanması haberine fevkalade ters karşılamış ve devletlerarası birlikten söz edilmesine rağmen, Osmanlı Devleti sınırlarına dahil olan bir memlekete haiz borçlarla ilgili mukavele akdinin devletin görüşü alınmadan

¹⁴⁵ BOA, MVM, Nr. 2/3-1, 21 Şubat 1885 (5 Mart 1885).

¹⁴⁶ Aynı Vesika.

¹⁴⁷ Aynı Vesika.

¹⁴⁸ BOA, MVM, Nr. 2/16, 12 Mart 1885 (24 Mart 1885).

uygulanmaya konmasında sakınca görmüştür. Bu sebeple tadile muhtaç olan şartlar değişmedikçe uygulamaya ilişkin onayın verilmeyeceği kararını almıştır¹⁴⁹.

Öte yandan Lord Granville ve Gladstone Hükümeti esas istediklerini elde etmişler ve 9 milyon liralık bir borç antlaşması için Hidiv'in iznine muvaffak olmuşlardı. Bu hususta bir uzlaşma olması için bütün elçileri davet etmeyi planlamışlardı. Tabii olarak bu davet Muzurus Paşa ve Hasan Fehmi Paşa'ya da yapılacaktı. Fakat görüşülecek beyannamenin onayı için zatların Padişah ve hükümetten onay alması gerekliydi. Hasan Fehmi Paşa mukavelenin imzası için verilen 48 saatlik süreyi uzatmayı başaramamıştı¹⁵⁰. Bu yetmiyormuş gibi, İngiltere Bâb-ı Âli'ye bir nevi ultiatom da verdi. Mukavelaname 6 Nisan 1885 tarihine kadar imzalanmazsa Muzurus ve Hasan Fehmi Paşaların pasaportlarının verilir Mısır hudutlarının Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına teşebbüs edileceğini bildirdi¹⁵¹. Osmanlı Devleti'nin bu husustaki itiraz ve tekliflerine açıkça fırsat bırakılmak istenmiyordu ve İngiltere buna meydan vermemek için zamanı koz olarak kullanıyordu¹⁵².

Görüşmeler sırasında Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarına halel gelmeyeceği vaatleri veren İngiliz devlet adamları, şimdi, Mısır hakkında kendi aralarında aldıkları kararların -sahib-i mülkün itiraz ve önerilerine meydan vermeksizin- onayına hazırlanıyorlardı.

Meslis-i Vükelâ'da bu hususta oldukça hararetli tartışmalar yapıldı. Vekillerin pek çoğu İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin fikrini gözardı ederek diğer devletlerle böyle bir mukavele akdine girişmesini, devletlerarası hukuka aykırı bir hareket olarak yorumluyorlardı¹⁵³. 26 Mart 1885 tarihindeki görüşmede genel fikir, mukavele şartlarının Osmanlı hak ve menfaatlerine aykırı maddeler olduğu, gerek İngiltere'nin ve gerekse diğer devletlerin bunu imzalamalarının Osmanlı Devleti'ni bağlamadığı ve imzalamak zorunda olmadıkları yönündeydi. Çünkü diğer devletlerin bu şartlar karşısında menfaatleri vardı. Onlar için durum başka, Osmanlı devleti için başkaydı¹⁵⁴.

Nitekim, Mısır borçlarının düzenlenmesi yönünde Hidiviyetin 9 milyon liraya kadar borç akdine ferman hükmünce müsaade edilmiş ise de bu hususta Osmanlı

¹⁴⁹ Aynı Vesika.

¹⁵⁰ BOA, YA, Hus, Nr. 181/40, 7 Nisan 1885 (26 Mart 1885).

¹⁵¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.100.

¹⁵² BOA, YA, Hus, Nr. 181/40, 7 Nisan 1885 (26 Mart 1885).

¹⁵³ BOA, MVM, Nr. 2/34-1 Tarihsiz.

¹⁵⁴ BOA, MVM, Nr. 2/37-2 26 Mart 1885 (14 Mart 1301).

Devleti İngiltere, Almanya, Avusturya, İtalya, Rusya ve Fransa Devletleri arasında imzalanmak üzere kaleme alınmış olan mukavelenin Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilmesi için bazı şartlar öne sürülmüştür. Bunlar, Lord Granville'nin 15 Ocak 1883 tarihinde kabul edilen genelge şartlarının aynen muhafaza etmesi, Süveyş Kanalı meselesini görüşmek üzere, Paris'te toplanan komisyonun mukavelede dikkate alacağı hususa bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin, gerek dışarıdan gelecek bir saldırı, gerekse bir iç karışıklık halinde Mısır'da gerekli tedbiri alma selâhiyetine sahip olması, Mısır işlerinin icraatı için belirlenecek komisyon ve maiyetindeki meclisin belirlenmesinde ecnebi üyelerin, konsoloslarca tayin edilmesi hususuna bir yabancı müdahale nazarıyla bakılmaması, Mısır'ın malî durumunu düzeltmek için Osmanlı komseri görevlendirilmesi,¹⁵⁵ Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne vereceği verginin istikraz mukavelenamesinde beyan olduğu gibi bütün tahliye masrafı borç faizleri ve işgal masrafı ödendikten sonra değil, onların hepsinden evvel ödenmesi ve mülkî idareye dair dört maddenin Osmanlı Devleti'nin menfaati yönünde değiştirilmesidir. Osmanlı Devleti, bu şartlar dahilinde mukavelenin Osmanlı sefiri tarafından imzalanmasına izin verildiğini açıklamıştır. Şartların mukaveleye dahil edilmesinden sonra mukavele Muzurus Paşa tarafından imzalanmıştır¹⁵⁶.

Said Paşa, Osmanlı Devleti'nin itirazına riayet edilip ilgili şartlar mukaveleye konulmakla birlikte, mukaveleye borçlar sebebiyle konulan diğer maddelerin hem Mısır'ın dahilî hukukunu, hem de devletin Mısır üzerindeki metbuiyyet haklarına aykırı şeyler olarak değerlendirmiş ve mukavelenin imzalanmasını hayırlı görmemiştir¹⁵⁷.

Netice itibariyle Londra konferansı görüşmelerinin başlangıcında konferansın dağılmasına sebep olan İngiltere ve Fransa arasındaki ihtilaf, uzlaşma ile sonuçlanmış, iki devletin ortak görüşüyle alınıp devletlerin onayına sunulan kararlardan zararlı çıkan yine Osmanlı Devleti olmuştur¹⁵⁸.

¹⁵⁵ BOA, İMM, Nr. 3454/1 28 Mart 1885 (11 Cemâziyelaahir 1302) (Mısır Hidivliğine telgraf)

¹⁵⁶ Said Paşa; *Said Paşanın Hatıratı*, s.122.

¹⁵⁷ Said Paşa; *Said Paşanın Hatıratı*, s.120.

¹⁵⁸ Sultan Abdülhamid; *a.g.e.*, s.115.

4- İngiltere İle Osmanlı Devleti Arasında Mısır'ın Tahliyesi İçin Yapılan Görüşmeler

a- Sadrazam Said Paşa'nın Tahliye Hususundaki Teşebbüsleri

Bilindiği üzere, İstanbul Konferansına katılmayı kabul eden Osmanlı Devleti, Mısır'a asker sevki tekliflerine de sıcak bakmaya başlamıştı. Fakat bu husus pekçok tereddütlere uğradı¹⁵⁹. Bunda İngiltere'nin hareket tarzı önemli etken olmuştur. İngiltere Mısır'a gönderilmek üzere Kıbrıs'tan asker toplanması için teklifte bulunmuştur. Ayrıca asker yazmak ve göndermek üzere Anadolu taraflarına memur görevlendirilmesini istemiştir. Fakat Osmanlı idâresi, memleketin herhangi bir noktasından gerek Mısır ve gerekse sair mahaller için ecnebiler adına asker yazdırılmaması hususunda tüm vilâyet, mutasarrıflık ve kaymakamlıklar ile mülkiye memurları, ordu kumandanlarına emir vermiştir. Görevlerini suistimal edenler hakkında takibat yapılacağı ve ceza verileceği duyurulmuştur¹⁶⁰. Bunun sebebi Mısır'a müdahalede İngiltere'yi tek başına bırakmamak ve ileride yapılacak tahliyeyi daha fazla teminat altına almaktır. Hatırlanacağı üzere, Osmanlı Devleti tarafından teklif edilen, Mısır'a asker sevketme şartları ise hem İngiltere hem de diğer devletler tarafından kabul edilmedi¹⁶¹. Dolayısıyla Mısır'a asker gönderilme hususunda taraflarca yapılan anlaşma Padişah tarafından onaylanmadığı için bu iş gerçekleşmemiştir. Halbuki İngiltere, giderek Mısır'da yerleşiyordu. Fransa ve Rusya tarafından desteklenen Bâb-ı Âli ise işgalin bir an evvel sona erdirilmesini istiyordu¹⁶². Said Paşa hatıratında, İngiliz işgalinin müddetini sınırlandırmak için üç yıl boyunca sürekli meşgul olduklarını cereyan eden görüşmelerin hikaye edilecek olsa belki bin sayfalık bir kitap olacağından söz etmektedir¹⁶³.

Nitekim Fransa ve Rusya'nın da tazyiki ile Said Paşa kabinesi, İngiltere'nin artık askerini çekmesi konusunu gündeme getirerek İngiltere hükümetiyle görüşmelere başladı¹⁶⁴.

Tahliye hususunda Avrupa devletleri nezdinde de görüşmelere başlanmış, büyükelçilere gönderilen 26 Haziran 1884 (14 Haziran 1884) tarihli bir genelge ile Mısır'da İngiliz işgaline son verilerek, gerekirse İngiliz askerî yerine Osmanlı askerinin

¹⁵⁹ Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, s.81.

¹⁶⁰ BOA, İD, Nr. 72549, 1 Nisan 1884 (6 Cemaziyelâhir 1301).

¹⁶¹ Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, s.91-92.

¹⁶² J.C.HUREWITZ; a.g.e., s.200.

¹⁶³ Said Paşa; *Said Paşa'nın Hatıratı*, s.82-83.

¹⁶⁴ Kâmil Paşa'nın Anıları, s.24.

sevki öngörülmişti. Osmanlı Devleti, bu kabul edilmediği takdirde Osmanlı İngiliz, Fransız, İtalyan ve İspanyol askerlerinden oluşan karma bir işgal kuvveti bulundurulmasını teklif ediyordu¹⁶⁵.

Öte yandan diğer devletlerin, İngiltere'nin Mısır'ı tek başına işgal etmesini önlemek için devreye girmesi hususu, II.Abdülhamid tarafından da uygun görülmemiştir. Ona göre, Mısır, Mekke ve Medine gibi önemli bir İslâm toprağı olduğu için, halifeliğin haysiyetini ilgilendirmekteydi. Bu müdahale halifeliğin nüfuzunu daha da sarsabilirdi. Onun meselenin çözümü için gündemde sürekli tuttuğu politika, İngiliz askerinin tahliyesini temin etmeye çalışmaktı¹⁶⁶. Bunun üzerine Said Paşa İngiltere Maslahatgüzarı Windham'a 16 Aralık 1884 (4 Kanûn-ı Evvel 1884) tarihinde Mısır'ın sekiz ay içinde tahliye olunmasını gerektiren başlıca esasların yer aldığı bir tezkere göndermiştir. Bu esaslar şöyleydi¹⁶⁷;

1. Mısır ordusunun şu anki miktarı 4-5 bin neferden ibaret olup halbuki 18 bine kadar çıkarılmasına ferman hükümleri müsait bulunduğundan, bu miktara ulaştırıldığı takdirde, Mısır'da İngiliz askerinin ikâmetini devama lüzum kalmayacaktır.
2. Mısır ordusunun bir İngiliz kumandanının emri altında bulunması fermanlar hükümlerine aykırı olduğundan emir komutanın hidivde olması gerekmektedir. Bununla beraber hukukî statüye dönüldüğü takdirde Mısır ordusunda belli bir müddet İngiliz subaylarının bulunmasına Bab-ı Âli muvafakat edebilecektir.
3. Mısır'ın malî işlerinin kontrolü, devletler tarafından müşterek olarak, veya İngiltere tarafından tek başına devam ettiği takdirde kontrole bir Osmanlı memurunun iştiraki de sağlanacaktır.
4. Karma mahkemelerin devamına ve mülkiye ve cinayet maddeleri hakkındaki hüküm yetkilerine itiraz edilmemektedir. Fakat karma olmayan mahallî mahkemelerde Osmanlı Kanunları geçerli olacaktır.
5. Tevfik Paşa'ya verilmiş olan son fermanda, imtiyazlar ve Mısır arazisinden hiçbirinin, hiçbir şekilde başkasına terkine müsaade edilemez. Bu şarta aykırı bir durum meydana gelirse, tetkik edilerek gerekli önlem alınacaktır.

¹⁶⁵ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.96.

¹⁶⁶ ERASLAN; a.g.e., s.292.

¹⁶⁷ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.98.

6. Süveyş kanalına dair İngiltere'nin teklifi, iki tarafça tetkik edilecek, Osmanlı hükümetince kabulü halinde irade ile tasdik olunacaktır.
7. Mısır'ın tahliyesinden sonra hiçbir yabancı askerın –İngiliz de olsa- Mısır'a girmemesi hususu teminat altına alınacak ve eğer asker sevki gerekirse, Hidiv'in nüfuzunun tekrar iadesi için bu müdahale, tâbi olduğu devletçe yapılacaktır.
8. Hidiv'in borç için sözleşme yapma hususundaki yasağı devam edecek fakat bir karışıklık halinde mevcut olan durum münasebetiyle borçlanma akdine müsaade edilecektir.
9. Mısır'ın bir an evvel tahliyesi lüzumlu olduğundan Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanacak itilâfnamenin tarihinden itibaren sekiz ay sonra tahliyesinin teminat altına alınması sağlanacaktır.

İngiltere Hariciye Nazırı Lord Granville bu esasları kabul edilebilir nitelikte bulmamıştı. Bununla birlikte bu hususları görüşmek üzere olağanüstü görevle, bir elçinin Londra'ya gelmesini talep etti¹⁶⁸. Bunun üzerine o sırada Adliye Nazırı olan Hasan Fehmi Paşa'nın olağanüstü sefirlikle Londra'ya gönderilmesine karar verildi¹⁶⁹.

b-Hasan Fehmi Paşa'nın Olağanüstü Sefirlik Göreviyle Londra'ya Gönderilmesi

Hasan Fehmi Paşa, halen Londra Sefirliği yapmakta olan Muzurus Paşa görevine devam etmek kaydıyla, sadece Mısır Meselesi ile ilgili görüşmeleri yürütmek üzere, olağanüstü görevle Londra'ya gönderildi¹⁷⁰. 1885 yılının başında Londra'ya giden Hasan Fehmi Paşa'nın elçiliği vesilesiyle, Mabeyn-i Hümayun'un farklı uygulaması dikkati çekmektedir. Said Paşa'nın açıklamalarına göre, Mısır buhranının başından beri Almanya'dan bir dayanak noktası bulmaya çalışan II.Abdülhamid, elçinin, İngiltere'yi kuşkulandırmak üzere, bu seyahatten çekindiği bahanesiyle Varna yoluyla Viyana ve Berlin'e uğramasını istemişti. Fakat bu meselede, İngiltere'nin teşebbüslerini tercih eden ve ses çıkarmayan Bismark'dan hiçbir yardım eseri

¹⁶⁸ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.99.

¹⁶⁹ BOA, İM, Nr. 1189, 30 Aralık 1884 (12 Rebiülevvel 1302).

¹⁷⁰ BOA, İM, Nr. 1127.

görülmeyecekti. Kaldı ki İngiltere,Almanya'yı kendi siyasetine meylettirmek için büyük gayret sarfetmişti¹⁷¹.

Hasan Fehmi Paşa'nın Londra'ya gidişine tekrar dönecek olursak, burada oldukça iyi karşılanmış ve iki gün sonra Kraliçe tarafından kabul edilmiştir. Fakat yapılan müzakerelerden bir netice alınamamıştır¹⁷². Bunda, o sırada büyümüş olan Sudan sorununun büyük payı vardır. Mehdi'ye bağlanan Sudan ayaklanması genişlemiş, asiler Hartum'u ele geçirerek Mısır kumandanı ve Sudan Valisi Gordon Paşa'yı büyük bir mağlubiyete uğratmışlardı. Mısır'ın asayişini de tehdit eden bu durumda İngiltere'nin Hindistan'dan asker getirerek asileri dağıtmak için Sudan'ın hükümet merkezi olan Hartum'u kurtarma çabasının sürdüğü sırada Mısır'dan askerini çekmesi beklenemezdi¹⁷³. Kaldı ki bu hadise İngiltere'nin Mısır'da kalma sebebini daha da meşrû hale getirmek için bir fırsat olmuştu.

Hasan Fehmi Paşa ve Lord Granville arasında gerçekleşen görüşmede, Hasan Fehmi Paşa, Mısır'a dair tespit edilen yeni uygulamaların memleketin menfaati için kesinlikle Osmanlı Devleti'nce tasdik edilebilecek nitelikte olması gerektiği hususunda ihtarda bulundu. Bunun üzerine Lord Granville fermân hükümlerinin dışına çıkılmaması gerektiğini dile getirdi. Fakat malî işler ve Süveyş Kanalı hususlarına diğer devletlerle ittifak halinde çözüm bulunması gerektiğini ifade ediyordu. Hasan Fehmi Paşa ise bütün hususların iki devlet arasında müzakere edilmesinden yana olduğunu belirtti. Bunun üzerine malî işler ve Süveyş Kanalı hususunda daha ılımlı tavır takınan Lord Granville Mısır'ın tahliyesi hususunun oldukça müşkül olduğunu söyledi. Buradaki sorun tahliye için mühlet tayini idi¹⁷⁴.

Hasan Fehmi Paşa, İngiltere ve Osmanlı Hükümetlerinin Mısır halkına karşı mesul olduğunu ve bu hususa çok daha itina ile ve acele bir çözüm bulunması gerektiğini ifade etti. Lord Granville ise kabul edilebilir bir çözüm bulursa çok memnun olacağını söyledi¹⁷⁵.

Hasan Fehmi Paşa, 21 Mart 1885 (9 Mart 1885) tarihli telgrafında, Mısır'ın İngilizlerce tahliyesi için müddet tayininin imkânsızlığının bu defa da kati olarak beyan

¹⁷¹ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.99.

¹⁷² Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.99.

¹⁷³ Kâmil Paşa'nın Anıları, s.24.

¹⁷⁴ BOA, YA, Hus, Nr. 180/114, 9 Şubat 1885 (28 Kanûn-i Sani 1885) Londra'dan Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderilen telgraf.

¹⁷⁵ Aynı Vesika.

edildiğine işaret ediyordu. İngilizlerin tekliflerinin yer aldığı talimatta müddet hususundan başka 9 madde daha mevcut idi. Bunların bazıları arazi bütünlüğü, adli ve idarî kanunların düzenlenmesi konusunda uzlaşmanın mümkün olmayacağına işaret ediyordu. Kanal ve maliyeye ilişkin meselelerin de devletlerarası müzakereye bağlanması belirtilmekteydi¹⁷⁶.

Mısır askerinin bir miktarı ile İngiliz subaylarının nasıl istihdam edilecekleri ve Mısır'ın bundan sonra herhangi bir taarruza karşı müdafasında gerekirse, Osmanlı Devleti kuvvetlerinin müdahale edeceği hususları da talimatta yer almaktaydı. Talimatın birinci maddesi ile Osmanlı Devletinin hükümlerinin ve fermanların tamamının muhafazası kabul ediliyor ve bu husus, devletlerarası bir sözleşmeye bağlanmak üzere, Hasan Fehmi Paşa tarafından bir lâyiha müsveddesi getirmesi isteniyordu. On maddelik talimatta tahliye müddetinin sınırlandırılmasına ilişkin esas mevzu hakkında uzlaşma olmaması dikkat çekmekteydi. Hasan Fehmi Paşa talimatta yer alan bazı hususlarda ittihat içinde olduklarını beyan etti, fakat görüş ayrılığına düşülen konuların tekrar görüşülmesini teklif etti. Fakat Lord Granville şartların değişmesi hususunda İngiltere'nin selâhiyeti olduğunu ve eğer böyle bir durum hasıl olursa iki devlet arasında ihtilaf doğabileceğini ifade etti¹⁷⁷. Lord Granville'in açıklamasına bakıldığında, İngiltere'nin tekliflerinin aynen kabul edilmesi ve tahliye hususunda müddet tayininin ertelenmesi yönünde bir çaba içinde olduğu açıkça anlaşılıyordu.

Meclis-i Vükelâ, Hasan Fehmi Paşa'ya verilen talimatın bazı hususlar dışında tasdik edilmesine ılımlı baktı. Fakat, Osmanlı Devleti'ne İngiltere tarafından gönderilecek bir memur vasıtasıyla, İngiliz subaylarının miktar ve istihdam şekillerinin açıklanması, hiçbir yabancı devletin Mısır'a asker sevk etmeyeceği hükmü ve müdahale hakkının Saltanat-ı Seniyyeye ait olması gibi maddelerde Osmanlı Devleti'nin elinde bir senet bulunmasının devletin menfaatlerine uygun olacağına dikkat çekti¹⁷⁸.

Hasan Fehmi Paşa, Osmanlı Devleti'nin daha evvel de, teminat altına alınmasını istediği bu kararların ışığında bu üç madde hakkında ittihat olursa bir mukavele tanzimi ile karar vereceklerini 16 Mart 1885 (4 Mart 1885) tarihli bir telgrafla bildirdi. Fakat

¹⁷⁶ BOA, MVM, Nr. 2/9-1 21 Mart 1885 (9 Mart 1885).

¹⁷⁷ Aynı Vesika.

¹⁷⁸ Aynı Vesika.

Hariciye Nazırı Lord Granville bu meselenin tetkike muhtaç olduğunu ve diğer devletlerle görüşmeden bir karar alınamayacağı açıklamasını yaptı¹⁷⁹.

Bunun üzerine Sadrazam Said Paşa, Meclis-i Vükelâ da yapılan toplantıda Mısır meselesinin çözümü ile ilgili olarak bir rapor sundu. Raporda iki seçenek üzerinde duruluyordu. Bunlardan biri devletlere müracaat etmek, diğeri İngiltere ile görüşmelere devam etmektir. Ya da bunlardan başka daha emin bir yol varsa o uygulanacaktı¹⁸⁰.

Meclis-i Vükelâ üyeleri bu konuda üçüncü bir şıkkın olmadığını bu sebeple sözü edilen iki şık üzerinde görüşmeye devam etmek gerektiğini beyan ettiler. Bunun üzerine Sadrazam meselenin önemi üzerinde durarak Mısır'ın menfaatinin, Osmanlı Devleti ve Hilâfet ile irtibatına bağlı olduğunu, Mısır valisinin idaredeki acziyetinden dolayı en küçük hatanın bütün İslâm alemi ve Osmanlı Devleti'nin zararına olacağını ifade etti¹⁸¹.

Meclis-i Vükelâ üyeleri meselenin çözümü için İngiltere ile müzakereye devam etmeyi uygun gördüler ve şimdilik devletlere müracaatı gerektiren bir durum olmadığını beyan ettiler ve bunun sebepleri tartışıldı. İngiltere ile görüşmelerde esas alınacak husus, Osmanlı Devleti'nin haklarının muhafazasını sağlamaktır. Sadrazam şimdiye kadar İngiltere tarafından sunulan şartların hepsinin Osmanlı Devletinin hukuk ve menfaatine uygun olmadığını bu yönüyle değiştirilmeye muhtaç olduğunu hatırlattı ve bunların değişmesi için zaman harcamak yerine diğer devletlere müracaat etme yoluyla şartları Osmanlı Devleti lehine çevirmeyi teklif etti. Ancak bu teşebbüs sırasında İngiltere'nin diğer devletleri kendi yanına çekme ihtimâli de söz konusuydu ve bundan Osmanlı Devleti zarar görebilirdi. İki seçenek arasındaki müzakereler, üyeleri, değiştirilmesi öngörülen maddeler ve tespit edilecek şartların görüşülmesi noktasına getirdi.

Meclis, öncelikle Mısır'a Osmanlı Devleti tarafından bir komiser tayini şartını öngördü. Komiser, Hidiv ve İngiliz memuru ile istişare içinde olacaktı. İkincisi, bu ittifak dahilinde, Mısır ordusu hidivlik subaylarının emri altında tanzim edilecekti. Bu tanzim, İngiltere Mısır'dan askerini çektiği sırada iç asayiş ve hududun emniyetini temin edecek biçimde düzenlenecekti. Üçüncüsü, hidiv tarafından yapılacak taahhütler

¹⁷⁹ Aynı Vesika.

¹⁸⁰ BOA, MVM, Nr. 5/10-1, 23 Mart 1885 (6 Cemaziyelahir 1302), Said Paşa, Said Paşa'nın Hatıratı, s.113.

¹⁸¹ Aynı Vesika.

Padişahın hükümlerine haklarına halel getirmeyecek türde olacak, komiserler bir değişiklik yapma gereği duyarlarsa Hidiv ile ittifak halinde bulunacaklardı.

Dördüncü olarak, komiserler Mısır'da iç asayiş temin edilip hududun emniyeti muhafaza altına alındığına kanaat getirdiklerinde, memleketin İngiliz askerî tarafından tahliyesini beyan edecek bir mukavelenin tanzimi için hükümetlerine birer önerge vereceklerdi.

Beşinci olarak komiserler Hidiv ile ittifak halinde çalışarak esirler ve zenci ticaretinin kaldırılması için tedbirler alacaklardı¹⁸².

Meclis-i Vükelâ da görüşülen bu değişiklikler İngiltere'ye teklif edilmek üzere aynen kabul edildi. Bu değişiklikler dışında Osmanlı delegeleri elçiye her ne fikir ve görüşü öne sürecek olurlarsa, bunu devletin tasdiki ve Padişahın imzası alınmadan icra edilmeyeceği kararını da almışlardı¹⁸³. Fakat, Londra Sefiri Muzurus Paşa'nın vasıtasıyla, tekrarlanan görüşmelerden yeni bir sonuç elde edilemedi. Sudan ayaklanmasının, sahip olduğu hilafet nüfuzu sayesinde Osmanlı Devleti tarafından bastırılabilceğini düşünen, İngiltere, Osmanlı Saltanatının Mısır üzerindeki egemenliğini onaylamıştı. Bununla birlikte Mısır'dan çıkma tarihlerinin henüz belirlenemeyeceği öne sürüldü. Londra'da bir buçuk ay kalan Hasan Fehmi Paşa sözleşme imzalanması konusunda muvaffak olamadan geri dönecekti¹⁸⁴.

Hasan Fehmi Paşa'ya dönüşü için emir verildiği sırada, Paşa, Lord Granville'e 19 Nisan 1885 tarihinde bir nota vermiş ve Mısır'ın tahliyesi için bir fikir ortaya

¹⁸² Aynı Vesika.

¹⁸³ Aynı Vesika.

¹⁸⁴ **Kâmil Paşa'nın Anıları**, s.24. Hasan Fehmi Paşa Mısır'ın tahliyesi ve işlerin tanzimi ile ilgili bir sonuç alamamakla birlikte iki önemli hadiseye sebebiyet vermişti.

Bunlardan ilki, Londra birinci maliye konferansının dağılmasından sonra İngiltere tarafından Mısır borçlarının tahsiline ait ödemelere ara verilmesi hususundaki müzakere Paşa'nın Londra'da bulunduğu sırada tekrar açılmıştı. Bu ikinci maliye konferansında Fransa tarafından devletlerin müşterek kefaleti altında 9 milyon liralık bir borçlanma akdine dair teklif İngilterece kabul edilmişti. Ayrıca Rus ve Alman komiserlerinin Dûyun-ı Umumiye komisyonuna girmesine göz yumulmuştu. Fakat uzlaşmanın bazı şartları Bâb-ı Âli'ce Osmanlı hukukuna aykırı görülmüş ve değişmesi talep edilmişti. Bunun üzerine İngiltere Bâb-ı Âli'ye bir nevi ultiमतom vererek mukavelenâme 6 Nisan 1885 (25 Mart 1885) tarihine kadar imzalanmadığı taktirde Muzurus ve Hasan Fehmi Paşa'nın pasaportlarının verilip ve Mısır hudutlarının Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına teşebbüs edileceği bildirilmişti. Bunun üzerine mukavele Muzurus Paşa tarafından imzalanmıştı. İkinci hadise, o sırada Rusya ve İngiltere arasında bir ihtilafın çıkmasıdır. Bu durumda Mısır'a dair müzakerelerin kesintiye uğrayacağı anlaşılmış ve Paşa'nın Londra'daki ikameti uzamıştı. Bu durum İngiltere'nin Fransa ve Rusya'ya karşı ittifak müzakerelerine giriştiği şüphesini doğurduğu için, İstanbul'da bulunan Fransa, Rusya, Almanya ve Avusturya elçileri olğanüstü sefir Hasan Fehmi Paşa'nın çekilmesini tavsiye ettiler. Paşa 3 Mayıs 1885 (21 Nisan 1301)'de İstanbul'a dönmüştür. Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti, a.g.e., s.99-100.

konmasını istemiştir. Bu notaya karşılık Hasan Fehmi Paşa'ya verilen gizli tasarıda şunlar yer almaktaydı;

1. İstihkamların yıkılması ve sonradan yapılmasının yasaklanması.
2. Mısır sınırlarının devletler tarafından taarruzunun men edilmesi.
3. Mısır Hidivliğinin tarafsızlığının muhafaza altına alınması.
4. Devlet-i Âliye'ye tâbi bulunmak şartı ile imtiyazların devamı.
5. Padişahın, meclis-i nüvvabın görüşüne uygun olarak ve Mısır Hidivi tarafından gelecek istek üzerine Mısır'da genel asayiş ve barışın korunmasına yeterli olacak kadar, masrafları Mısır Hükümetince karşılanmak üzere bir kara ve deniz kuvveti göndermesi, bu kuvvetin Mısır'daki sevk ve idaresine ilişkin şartların İngiltere ve diğer devletler arasında kararlaştırılması ve bu şartlara riayet etmeleri.

Sözü edilen tasarı Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında tasdik olunduktan sonra devletlerin onayına sunulacaktı¹⁸⁵. Fakat bu şartlar Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir. Sadrazam Said Paşa, Hasan Fehmi Paşa'nın Mısır meselesini Osmanlı Devleti'nin lehine neticelendirecek şekilde önemli bir gayret göstermediğinden bahsetmektedir. Hatta bazı hareketleriyle diğer devletlerin de dikkatlerini çekmiş, bu sebeple devletler İstanbul'daki sefirleri aracılığı ile Bâb-ı Âli'ye zaman zaman ihtarlarda bulunmuşlardır¹⁸⁶ demiştir.

5- 24 Ekim 1885 Tarihli Mısır Mukavelesi

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında görüşmelerin devam ettiği bu dönemde Fransa ve Rusya İngilizlerin Mısır'daki varlığına karşı sürekli güçlükler çıkarmaktaydılar.

Fransa'dan alınan habere göre, İngilizlerin, Mısır Hidivi Tevfik Paşa'nın azli ve oğlunu kendi himayelerine almak suretiyle Mısır'ı idare etmek niyetinde oldukları öğrenilmişti. Fransa sefiri haberi tebliğ ettikten başka, Fransız Hükümetinin Tevfik

¹⁸⁵ Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti; a.g.e., s.101. Tasarının beşinci maddesinde yer alan, ihtiyaç lüzumunda Mısır'a Osmanlı Devleti tarafından kara ve deniz kuvveti sevkedileceğine dair teklif 1887 yılında yapılan mukavelede Sir Henry Wolff vasıtasıyla değişikliğe uğrayacaktır. Buna ilişkin fıkra; ihtiyaç halinde Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin ortak olarak Mısır'a müdahale etmeleri biçiminde değiştirilmiştir. BOA, YEE, Nr. 86-4/328, Eski Sadrazam Said Paşa'nın Mısır'a ilişkin 1887 yılındaki sözleşme tasarısı hakkındaki düşünceleri.

¹⁸⁶ Said Paşa; Said Paşa'nın Hatıratı, s.90-91.

Paşa'nın muhafaza ve himaye edilmesini talep ettiğini, bunun Osmanlı hukukunun muhafazası açısından da gerekli olduğunu belirtmişti¹⁸⁷. İngiltere hem bu iki devlete karşı, Osmanlı Devleti ile ittifak yapmak, hem de Mısır'da bu devletlerin üzerinde bir nüfuz elde etmek maksadıyla Osmanlı Devletiyle işbirliği içinde hareket etmeye teşebbüs ediyordu¹⁸⁸. Buna , Süveyş Kanalı'nın korunmasına dair duyulan endişe ve Sudan'da Mehdi Muhammed Ahmed'in Hidiv yönetimine başkaldırması ile ilgili korku da eklenmişti ki, bu durum, Mısır'ın güney sınırının güvenliğini tehlikeye düşürmekten başka, zaten büyük borçlar içinde olan hükümetin malî sıkıntılarını da arttırmaktaydı¹⁸⁹.

Osmanlı Devleti ise İngilizleri zorla Mısır'dan çıkarmaya gücünün yetmeyeceğini anlamış ve bu hususta Fransa ve Rusya'dan da fiili bir yardım ümidini kesmiş olduğundan, İngiltere ile ittifak yaparak, bir fayda temin edeceği kanaatiyle anlaşmaya yanaşmıştır. Nitekim iki devlet arasında görüşmeler yeniden başladı.

Son seçimlerde parlamentodaki yerini kaybetmiş olan¹⁹⁰ Sir Henry Drummond Wolff, 1885 yılının Ağustos ortalarında Bâb-ı Ali ile bir anlaşma yapmak üzere İstanbul'a gönderilmesine karar verildi¹⁹¹. Wolff, İstanbul'da Osmanlı Hükümetinden Mısır meselesinin çözümü için işbirliği isteyecek, Sudan'da asayişin temini için yardım sağlanmasına çalışacaktı¹⁹². Öte yandan Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, Wolff'a tahliye hususunda, belli bir tarihe bağlı kalmaksızın ve yapılan her şeyde diğer Avrupalı güçlerden resmi izin almayacak biçimde düzenlenecek bir sözleşme ile tahliyeyi kabul etmesi için talimat vermişti. Salisbury başka şeyleri de düşünmüştü. Mısır'da Osmanlı askerî bulundurulması fikrine sıcak bakıyordu. Zirâ, hem Türk askerinin sıcağa İngiliz askerinden daha dayanıklı olduğunu düşünüyor, hem de yerli halkla aynı dini paylaştıkları için -fakat temelde politik sebeplere dayanarak- Mısır'a Türk askerî gönderilmesini istiyordu. Ancak asker sayısının fazla olmasından yana değildi¹⁹³. Nitekim, Lord Salisbury, özel görevle İstanbul'a gidecek olan Sir Drummond Wolff'un Padişah tarafından kabul edilip edilmeyeceğini Osmanlı Londra Sefiri aracılığıyla sordu. Osmanlı Hükümetinin, Mısır Meselesinin çözümlenmesi hususunda görüş alış-

¹⁸⁷ BOA, İM, Nr. 1127.

¹⁸⁸ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.131-132.

¹⁸⁹ J.C. HUREWİTZ; a.g.e., s.200.

¹⁹⁰ The Earl of Cromer; a.g.e., s.372.

¹⁹¹ J.C. HUREWİTZ; a.g.e., s.200.

¹⁹² The Earl of Cromer; a.g.e., s.372.

¹⁹³ J.C. HUREWİTZ; a.g.e., s.200.

verişinde bulunulacağı düşüncesi ile bu ziyarete taraftar olduğunu bildirmesi üzerine, Padişah'ın da 29 Temmuz 1885 (17 Temmuz 1301)'de onayıyla Wolff'un ziyaretinin kabul edildiği bildirildi¹⁹⁴. Drummond Wolff'un 22 Ağustos 1885'de İstanbul'a gelmesi üzerine başlayan görüşmeler¹⁹⁵ 5 Kasım 1885 (24 Teşrin-i evvel 1885) de İstanbul'da bir mukavele imzalanmasına kadar devam etti. Tahliye için müddet tayin etmek gayesiyle evvelce yapılan teşebbüse muvafakat etmeyen İngiltere'nin bu anlaşmaya razı olması tahliye için bir adım teşkil etmekteydi. Bu anlaşmayı Osmanlı Devleti adına Hariciye Nazırı Asım Paşa ve o sırada Evkaf Nazırlığı yapan Kâmil Paşa müzakere etmişti¹⁹⁶. Bu mukavelenin şartları şöyleydi¹⁹⁷;

- 1- Osmanlı Padişahı ve İngiltere Kraliçesi Mısır'a birer yüksek komiser gönderecekler.
- 2- Osmanlı Devleti Yüksek Komiseri Sudan'da asayiş ve huzuru sağlamak için alacağı tedbirleri Hidiv ya da onun tayin edeceği memur ile ittifak içinde tespit edecek ve bunlardan İngiliz Yüksek Komiseri haberdar edilecektir. Kararlaştırılan tedbirler –ki Mısır'ın umûmi ihtiyaçlarını da kapsayan- İngiliz Komiserinin de katılımıyla birlik içinde icraya konulacaktır.
- 3- İki Yüksek Komiser, Mısır Hidivini de ittifaklarına alarak Mısır ordusunu düzenleyeceklerdir.
- 4- İki Yüksek Komiser, Mısır Hidivi ile ittifak halinde Mısır idaresinin bütün şubelerini tetkik edecek ve Padişah fermanları dairesi dahilinde lüzum görecekları tadilatı icra edeceklerdir.
- 5- Hidiv tarafından talep edilen taahhütler, Padişahın Mısır'a dair fermanlarla verilen imtiyazlara aykırı olmamak kaydıyla, iki hükümet tarafından tasdik olunacaktır.
- 6- İki Yüksek Komiser, hududun emniyetinin sağlandığına, Mısır idaresinin iyi işlediğine ve bunun devamının temin edildiğine kâni oldukları zaman durumu devlet metbûlarına rapor edeceklerdir ve sonra İngiliz askerinin münasip bir mühlet zarfında Mısır'dan çıkması hususu iki devlet tarafından tanzim edilecek ve mukavelenamenin akdine başlanacaktır.

¹⁹⁴ BOA, İM, Nr. 1220, 29 Temmuz 1885 (17 Temmuz 1301).

¹⁹⁵ UÇAROL; a.g.e., s.158.

¹⁹⁶ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.131-132.

¹⁹⁷ BOA, YEE, Nr. 86-2/104, Said Paşa; Said Paşa'nın Hatıratı, s.116-117., The Earl of Cromer; a.g.e., s.372-373., J.C.Hurlwitz, a.g.e., s.200-201.

7- Mevcut sözleşme tasdik olunacak ve tasdiknameler on beş gün içinde ve mümkünse daha evvel İstanbul'da değiştirilecektir. İki devletin murahhasları bu mukavele metnini imza ve armalı mühürleriyle mühürlemişlerdir. Bu mukavelaname 25 Ekim 1885 tarihinde İstanbul'da düzenlenmiştir.

Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, İngiltere'nin geçici olarak Mısır'ı işgal etmesini kabul etmiş oluyor ve İngiltere'nin Mısır'daki durumu meşrûluk kazanmış bulunuyordu. II.Abdülhamid'in bu meselede İngiltere ile bir anlaşmaya gitmesinin sebebi, dış siyasette güvenmediği bu devletle asla mesele çıkarmamayı esas alması ve kendi ifadesine göre; *"Mısır da inat gösterse idim muhakkak Filistin'i belki Irak'ı kaybederim"* endişesi idi. Bununla birlikte Mısır üzerindeki Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarının tamamı ile korunmasını da arzu ediyordu. Özellikle Sir Drummond Wolff ile bundan sonra Mısır'da başlayacak görüşmelerde bu hususun esas alınmasını istemesi buna dayanmaktadır¹⁹⁸.

Sir Henry Drummond Wolff, bu anlaşma hakkında hükümetine gönderdiği 24 Ekim 1885 tarihli raporda; *"hangi türden olursa olsun, herhangi bir anlaşmanın imzalanmış olması, Türklerde, İngiltere'ye karşı zaman zaman ortaya çıkan kızgınlığın yatıştırılmasında çok yardımcı olmuştur. Eğer iyi seçilecek olursa, Sultan'ın Komiserinin tecrübesi, Doğu ve Batı unsurlarını biraraya getirmek zorunda olan kurumların işleyişinde yararlı olacaktır. Aynı sebep Sudan'daki kurallar ile ilgili olarak da geçerli olacaktır. Şüphesiz bizden çok çekmiş bulunan ırklar ile bir uzlaşmaya varmak, ne kadar mutedil ve muktedir olursa olsun, İngiliz centilmenleri için zor olmuştur. Bizim muvafakatımız ve desteğimiz ile Halife ve onun otoritesini tanıyanlar arasında taahhüt edilecek olan kurallar, hızlı ve tatmin edici bir sonuca ulaşacak gibi görünüyor"*¹⁹⁹ diyerek Mısır meselesinin çözümü yönünde ilerde bir uzlaşma sağlanacağına dair ümitli olduğunu ifade etmiştir.

İki devlet arasında akdedilen mukavelenin 6.maddesine göre, Mısır'ın İngiliz askerinden tahliyesine dair ayrı bir sözleşmeye ihtiyaç duyulmuştur. İngiltere, askerinin bir müddet daha Mısır'da kalmasına lüzum görmüş ve tahliye hususuna dair müzakerenin daha sonra iki devlet arasında yapılacak ayrı bir mukavele ile neticeye

¹⁹⁸ UÇAROL; a.g.e., s.159.

¹⁹⁹ The Earl of Cromer; a.g.e., s.373-374.

bağlanacağını belirtmiştir. Bu hususta ileride yapılacak mukavelenin şartları ise şöyle tespit edilmişti;²⁰⁰.

- 1- İngiliz askerî Mısır sınırlarında bulunduğu sırada, Padişahın hükümrancılık haklarını muhafaza edeceğini taahhüt etmekte idi. İngiliz kumandanları bu taahhüte riayet edeceklerdi. Bu müddet zarfında Osmanlı Devleti Mısır'da büyük bir komiser bulundurabilecekti.
- 2- Tahliye hükmünün yerine getirilmesi için, Sudan'daki karışıklık ve Mısır'ın dahilî asayişinin korunmasına yönelik İngiltere tarafından alınmış olan tedbirlere ve Mısır üzerindeki geçici göz altına son verilecektir.
- 3- İngiliz askeri Mısır'dan çekildikten sonra, Mısır'a dışarıdan bir saldırı vuku bulduğu veya dahilî asayiş ve emniyet bozulduğu ya da Hidivliğin tâbi olduğu devlete karşı vazifelerini ifadan vazgeçtiği taktirde Osmanlı Devleti, Mısır'ı askerle işgal etmek hakkını kullanacaktır. Bu şartlar dahilinde İngiltere Devleti'nin Osmanlı Devletine fiilen yardım etmeye izinli olduğuna ilişkin esaslar, Mısır'ın İngiliz askerinden tahliyesine dair tanzim olunacak mukavelede belirlenecekti.

Mukavele maddelerinden de anlaşıldığı üzere, çözümlenmesi gereken asıl mesele altıncı madde ile sonraki bir tarihe ertelenmiş, İngiltere bu konuda daha sonra yapılacak mukavelenin şartlarını da belirlemişti. Dolayısıyla bu mukavele İngiltere'nin Mısır'ı tahliye etmesi için bir adım sayılmakla beraber buna ilişkin İngiltere tarafından belirlenen esaslar tahliyenin gerçekleşmesine sağlıklı bir çözüm getirmiyordu. Çünkü, İngiliz askerinin Mısır'dan çekilmesinden sonra Mısır'a dışardan bir saldırı halinde Osmanlı Devleti'nin müdahale hakkı kabul edilmekle beraber, İngiltere Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne fiilen yardım etmeye izinli olduğuna dair esasların, sonradan tanzim edilecek mukavelede belirleneceği esası, İngiliz askerinin Mısır'a tekrar sokulacağını işaretliydi. Öte yandan mukavele ile Mısır meselesinin çözümü her ne kadar iki devlet tarafından görevlendirilecek komiserlerin aralarındaki istişareye bağlanmış gözüke de esasen, meselenin düğüm noktası olan tahliye hususunun İngiltere'nin insiyatifi doğrultusunda tespit edileceği şimdiden aşikârdı.

²⁰⁰ BOA, YEE, Nr. 86-3/300, tarihsiz .

a- Komiser Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'a Gönderilmesi

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 24 Ekim 1885 tarihinde yapılan sözleşme metni hükmünce, Sudan'da barış yoluyla asayişin, istikrarın sağlanması ve nizam ve ıslaha muhtaç olan Mısır'ın askerî ve iç işlerinin sözleşme şartları dairesinde düzenlenmesi için, Mısır'a İngiltere ve Osmanlı Devleti tarafından komiserlik unvanıyla memur tayin edilmişti²⁰¹. Anlaşmanın ağırlık noktasını teşkil eden ve anlaşma hükümleri gereğince, meseleyi çözmek üzere, büyük bir sorumluluğu üzerlerine alacak olan şahısların seçimi oldukça önemliydi. Lider iki devletin de bu göreve tayin edecekleri kişileri, en liyakatlı adamları arasından seçecekleri şüphesiz idi. Osmanlı Devleti bu önemli göreve, daha önceki çeşitli hizmetlerinde büyük başarısı görülmüş olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı tayin etti.

İngiltere de, Orta Doğu meselelerinde bilgi sahibi olan Sir Henry Drummond Wolff'u bu göreve atadı²⁰². Osmanlı Devleti adına Mısır'a gidecek olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, II. Abdülhamid'in insiyatifi doğrultusunda belirlenmişti. Padişah, Muhtar Paşa'nın maiyetinde bulunacak olanları da bizzat seçmişti. Bu hususta çıkardığı iradede Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve maiyetinin Mısır'da buldukları müddetçe "haiz oldukları rütbe ve memuriyetin şan, şeref, haysiyet ve vekarlarını muhafaza edebilmeleri için" her türlü tedbirin alınmasını istemiştir. Bu hususta sadarete verdiği emirle, heyette bulunanlardan herbirinin maaşına uygun miktarda zam yapılması ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya, olabilecek zaruri masraflarının karşılanması için ayrıca bir miktar paranın tahsis edilmesi uygun görülmüştü. Bunlardan başka, Türk heyetinin oturması için münasip bir konağın kiralanması ve hazineden masrafı karşılanmak üzere mükemmel şekilde döşenmesinin, Mısır Dahiliye Müdüriyetine bildirilmesini Sadrazamdan istemiştir.

Görüldüğü üzere, II. Abdülhamid, Mısır'a gidecek heyetin, burada devleti bütün haşmeti ile temsil edebilmesi için her türlü teferruatı düşünmüş ve yapılması için de gerekli emri vermişti²⁰³.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verilecek talimat, 21 Aralık 1885 (14 Rebiülevvel 1303) günü hükümetin taslak üzerinde Padişahın istediği değişiklikleri yapması ve bunu

²⁰¹ BOA, BEO, MKM, 13/44.

²⁰² UÇAROL; a.g.e., s.160, Kâmil Paşa'nın Anıları, s.39.

²⁰³ UÇAROL; a.g.e., s.161.

da Padişah tarafından onaylanması ile 22 Aralık 1885'de kesin şeklini aldı²⁰⁴. Talimatın özeti şöyledir²⁰⁵;

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın esas vazifesi, Sudan'da asayişin iadesini temin etmek, Mısır ordusunun tanzimini sağlamak, Mısır idaresinin tetkikiyle ferman hükümleri dairesinde gerekli tadilâtı yapmak ve Mısır hududunu emniyetini sağlamaktır. Bu işleri tamamladıktan sonra, Osmanlı Devleti'ne bir rapor sunmak kaydıyla, Mısır'daki son durumu bildirecekti. Buna göre;

- 1- Ahmet Muhtar Paşa, İngiliz askerinin Mısır'daki ikametine gerekçe gösterilen Sudan ihtilalini, barış yoluyla sona erdirecekti. Burada asayişin sağlanması için alınması gerekli tedbirleri Hidiv ile ya da kendisi tarafından tayin olunacak bir memur ile birlikte tespit edecekler ve Hidiv ile bu konuda yapılacak müzakere İngiliz komiserine de bildirilerek karar alınacak ve komiserin onayı ile uygulamaya konulacaktı.
- 2- Sudanlıların isyanı, İngiliz askerî aleyhinde ise de, Mısır askerinin, İngiliz askerî ile birlikte hareket etmesi sebebiyle, bu hareketin Mısır hükümeti aleyhine olduğu da ortadadır. Sudanlılar'ın itaat altına alınması hususu her ne kadar İngiliz askerinin Mısır'dan çekilmesine bağlı bulunsa da, mukavelenin şartları gereği burada, İki devlet komiserlerinin icra etmesi planlanan ıslahat Sudanlıların itaatten men edebilir. Bu sebeple Sudanlıların Osmanlı Devleti'ne ve onun Mısır'daki vekili Hidiv'e itaat etmesi için iknaya çalışacaktır.
- 3- Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Hidiv ve İngiliz komiseriyle müşterek hareket etmek şartıyla Mısır ordusunda yapacakları tanzimi imtiyaz fermanları dairesinde yapacaklardı. Buna göre olması gereken nefer sayısı 18 binden ibaretti. Fakat, hali hazırda mevcut olan asker miktarı tetkik edilecek ve muhafaza ve asayişin sağlanması için gerekli olan kuvvet ölçü alınarak ordu buna göre teşkil edilecekti. Mevcut asker ihtiyaca cevap vermezse eksiklik, Mısır ve Sudan ahalisinden karşılanacaktı. Bu askerlerin, Mısır'ın sair yerlerine tayini işi, Sudan meselesinin çözümlenmesinden sonra bırakılacaktı.
- 4- Hidiv ve iki devlet komiserlerinin birlikte kararlaştırılarak tespit edecekleri Mısır idaresine yönelik değişiklik ve tanzim hususuna ilişkin esaslardan Osmanlı

²⁰⁴ UÇAROL; a.g.e., s.165.

²⁰⁵ BOA, İM, Nr. 1241.

Devleti haberdar edilecekti.

- 5- Mukavelenin beşinci maddesine göre Hidiv tarafından diğer devletlerle yapılacak olan sözleşmeler imtiyaz fermanı hükümlerine aykırı olmadıkça Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilecekti. Bu taahhütlerin fermanlara uygunluğu Osmanlı Komiseri tarafından araştırılacak ve netice Bâb-ı Âli'ye bildirilecekti.
- 6- Mukavelenin altıncı maddesi gereğince Osmanlı Devleti ve İngiltere Komiserleri hududun emniyetini ve Mısır idaresinin istikrarlı bir biçimde devamını temin ettikten sonra, bu durumu hükümetlerine birer rapor ile takdim edeceklerdi. Bu raporların tasdikinden sonra da İngiliz askerinin Mısır'dan tahliyesi için gerekli çalışmalara başlanacaktı. Bu sebeple söz konusu raporlara yansiyacak icraat için, alınması gereken tedbirlerde azamî ölçüde dikkat ve itina etmek ve Osmanlı Devletinin maksadına ulaşması için gerekli mesainin yapılması gereklidir.
- 7- Zenci esir ticaretinin yasaklanması ve Mısır ordusunun tanzimi için kullanılmak üzere, Osmanlı Devletinin diğer vilayetlerinden asker gönderilmesine dair Drummond Wolff tarafından yapılan teklif dikkate alınmamıştır. Fakat Wolff buna ilişkin yeni bir teklifte bulunursa Osmanlı Devleti Komiseri, bu hususla ilgili olarak Drummond Wolff ile müzakereye girişecektir.

Bu talimata ilişkin olarak, II.Abdülhamid, ayrıca sadarete gönderdiği emirde, Drummond Wolff'un vermiş olduğu bir rapora dayanarak, İngilizlerin Mısır'a girmesi üzerine, Sudan'a çekilen ihtilalcilerin bir kısmının Urâbî Paşa ile işbirliği yapanlardan olduğunun anlaşıldığı ve bunların hedeflerinin ise öteden beri Hidivliğe Halim Paşa'nın tayini ile, ileride Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasıyla burada bir Arap Devleti kurmak olduğunun bilindiğini belirterek *Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın meseleye bu noktadan bakması, bu hallere göre çalışmasını sevk etmesi* talimatını verdi²⁰⁶.

Sir Henry Drummond Wolff 29 Ekim'de Kahire'ye ulaştı²⁰⁷. 22 Kasım 1885 (14 Safer 1303) tarihinde çıkan irade ile, bir hafta içinde Mısır'a hareket etmesi emredilen²⁰⁸, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın ise hastalığı sebebiyle hareketi bir süre ertelendi. Fakat daha fazla gecikmesinin İngiltere'nin tepkisine sebep olabileceği

²⁰⁶ UÇAROL; a.g.e., s.168.

²⁰⁷ The Earl of Cromer; a.g.e., s.374.

²⁰⁸ BOA, İM, Nr. 1241.

düşüncesiyle böyle bir duruma meydan verilmemesi için, iyileşen Ahmet Muhtar Paşa'nın 10 Aralık 1885 günü hareket etmesi Padişah tarafından istendi. Buna rağmen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'a gitmesi, Padişahın arzusu ile 26 Aralık 1885 tarihine kadar birkaç kez daha ertelendi²⁰⁹.

26 Aralık 1885 tarihinde İskenderiye'ye varan Osmanlı Yüksek Komiseri, büyük bir coşku ile karşılandı. Bunda, şüphesiz Mısır halkının Osmanlı Devletine olan bağlılığı olduğu kadar, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın şöhreti de etkili idi²¹⁰. İskenderiye'den Kahire'ye gidişine kadar, Muhtar Paşa'ya yapılan büyük tezahürat Sir Wolff tarafından hayretle karşılanmıştı. Ahmet Muhtar Paşa Sir Wolff'u kastederek şöyle demektedir. *“Kahire İstasyonunda ve gerek yollarda mahallî halk tarafından gösterilen güzel kabul şeklini bir garip tarz ve hayret ile gördüğünü ima eder idi”*²¹¹.

b- Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın İngiliz Komiseri Sir Henry Drummond Wolff İle Görüşmeleri

Gazi Ahmet Muhtar Paşa 28 Aralık 1885 (21 Rebiülevvel 1303) tarihinde Mısır'a ulaştı²¹². Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Kahire'ye gittiğinin üçüncü günü maiyetiyle birlikte, sarayın resmi arabaları ile gelen başteşrifatçı tarafından, Abidin Kasrına götürüldü. Burada da askerî merasimle karşılanan Muhtar Paşa resmi görüşmelere başladı ve Hidive hitaben bir konuşma yaptı. Konuşmasında, Mısır'a Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan anlaşma gereğince komiser tayin edildiğini ve geliş sebebinin Mısır'da görülen karışıklığın giderilmesine çalışarak Mısır halkının mutluluğa eriştirilmesinden ibaret olduğunu belirtti ve Mısır'a ayak bastığından itibaren kendisine gösterilen ilgiye teşekkür ederek, birlikte yapacakları çalışmalar ile iyi bir sonuç alacaklarına dair olan inancını belirtti. Hidiv de yaptığı konuşmada, kendisine duyduğu güveni ve bu göreve tayin olmasından dolayı duyduğu memnuniyeti belirterek Mısır meselesinin bir an önce iyi bir şekilde sonuçlanmasını diledi²¹³.

²⁰⁹ UÇAROL; a.g.e., s.168-169.

²¹⁰ UÇAROL; a.g.e., s.169.

²¹¹ UÇAROL; a.g.e., s.170.

²¹² BOA, BEO, MKM, 13/44.

²¹³ UÇAROL; a.g.e., s.171.

Sir Henry Drummond Wolff, 24 Ekim 1885'de Mısır Mukavelesini imzaladıktan sonra Mısır'a hareket etmiş, 29 Ekim 1885'de Kahire'ye varmıştı. Wolff, 27 Aralık 1885 tarihine kadar gelmesi geciken Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı beklemiştir²¹⁴.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mısır topraklarına ayak bastıktan sonra yaptığı tanışma ve protokol ziyaretlerinden sonra İngiliz Fevkâlâde Komiseri olarak görevlendirilen Sir Henry Drummond Wolff ile görüşmelere başlayacaktı.

Görüşmelerin başlayacağı sırada İngiltere Mısır'a tam manası ile hakim olmuş bulunuyordu, işgalin geçici olduğunu ilan etmiş olan İngiltere, buna rağmen ilk olarak orduya el atmıştı. Daha 1883'de orduda yaptıkları tahsilat ile yüksek kademelere İngiliz subaylarını ve diğer mevkilere de kendi adamlarını getirmek suretiyle Mısır ordusunun idaresini de ele almıştı. Bundan sonra da Mısır'ın maliye, nafia, adliye ve eğitimi kontrolleri altına alarak idareye hakim olmuşlardı²¹⁵.

İki komiser arasında müzakereler Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Kahireye gelmesinden kısa bir süre sonra 1 Ocak 1886 (25 Rebiülevvel 1303) günü başladı. Muhtar Paşa, İngiliz komiserinin, müzakerelerde ne gibi bir yol tutacağı hakkında az da olsa fikir edinebildi. Ancak Gazi Ahmet Muhtar Paşa, bu teklifi işi aceleye getirecek bir İngiliz oyununa düşmemek için hemen kabul etmedi. Öncelikle İngilizlerin Sudan ve Mısır'daki durumlarını öğrenmek, bundan takip edilecek yolu seçmek kararını verdi²¹⁶.

Ahmet Muhtar Paşa, bir taraftan müzakerelerin devamını sağlarken, diğer yandan, zaman kazanmak üzere Wolff'u oyalayıcı bir yol tutma cihetine gitmişti. Böylece, İngilizlerin Sudan meselesini öne sürerek, asıl mesele olan Mısır meselesini geri bıraktırma taktiklerini de önlemiş oluyordu. Ahmet Muhtar Paşa'nın bu yöntemi müzakerelere gözleri kapalı girişmek istemediğini göstermektedir²¹⁷.

Bir müddet sonra iki komiser ilk olarak Mısır'da asayişin sağlanması ve Mısır ordusunun yeniden tanzimi işini görüşmeye başladılar.

Osmanlı Fevkalade Komiserinin Mısır ordusu hakkındaki tavsiyeleri ve teklifleri Mısır ordusu hakkında tespit ettiği bilgiye dayanıyordu.

Yukarıda da söz edildiği gibi, İngilizler, Mısır'a girdikten sonra Mısır idaresinde yapmayı planladıkları değişikliği mümkün kılmak için, Mısır'ı, Mısır askerî

²¹⁴ UÇAROL; a.g.e.,s.172.

²¹⁵ The Eal of Cromer; a.g.e., s.374.

²¹⁶ UÇAROL; a.g.e., s.173.

²¹⁷ UÇAROL; a.g.e., s.174.

kuvvetinden soyutlama işini ilk olarak ele almışlardı. Bu maksatla Hidiv İsmail Paşa döneminde vücuda getirilmiş olan tophane, tüfekhane kara ve deniz tüm askerî levazım depoları bozulup dağıtılmış, mevcut olanlar alınarak satılmış, askerin büyük çoğunluğu dağıtılarak, Hidiv'in hukukî teminatını muhafaza altına almak gayesiyle ancak üç-dört tabur kadar asker bırakılmıştı. Bu mevcut da uzun bir süre artırılmamıştı²¹⁸.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'da bulunduğu süre içinde Mısır askerî taburları 14'e kadar çıkarılmış idi. Ancak Mısır bütçesi bunların idaresi için 130 000 liradan fazlasını kabul edemeyecek durumdaydı. İngilizler ise işgal masrafı adıyla Mısır bütçesine 195 000 Mısır lirası ayırmış olduklarından bu miktar da tamamiyle Mısır askerinin idaresine sarf olunmaktaydı. Açığı kalan meblağ yani karşılığı olmayan diğer masraflar ise, İngilizlere yüklenmekteydi. Mısır askerî külfetinden başka İngiliz taburlarının masrafı da ödenmekte olduğu için, İngiliz parlamentosu itirazlarda bulunmaya başlamıştı. Durum böyle olunca Mısır taburlarının idaresi Mısır'a yüklenmiş, fakat 130.000 lira ile 14 taburun idaresi mümkün olmayacağı için son olarak teşkil olunan taburlar lağvolunmaya başlanmıştı. Mevcut, 10.000 nefere kadar indirildi. Heyet-i Nüzzar yine işin içinden çıkılamayacağını anlayınca sayının 6000 nefere kadar indirilmesini düşünmeye başladı. Fakat bu durumda askerî sınıfın muhalefeti ile karşılaşabilecekleri gibi, askerî ihtiyacın gerçek miktarı da heyeti kararsızlığa sevketti ve şimdilik on bin sınırında kalınması yeğlendi. Meseleyi esasen çıkmaza sokan durum birkaç taburun dışında, tüm taburların başında fevkalade maaşların ödendiği, ikişer İngiliz binbaşısı ve birer kaymakam ve miralayın bulunması ve bunların masraflarının da oldukça İngilizvâri olmasıydı. Dolayısıyla Harbiye idaresi bu şekilde 50.000 liraya kadar bir masrafla 67 İngiliz subayını da beslemekteydi²¹⁹.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, sözü edilen taburların Mısır'da öteden beri geçerli olan usullerle idare edilmesi halinde, şimdiki masrafın üçte ikisinden daha az bir masrafla idaresinin mümkün olacağını düşünüyordu. Bundan başka, Muhtar Paşa, Mısır'ın o günkü asker ihtiyacını 16.000 nefer olarak tespit ediyordu. Bu miktar Sudan'ın asayişinin temininde de kullanılacaktı. İngilizler ise 8.000 ve daha az miktarda kuvveti yeterli görmekteydiler. Meseleye vakıf olan bazı Mısırlı ise, Mısır ordusunun 13.000 'den az olmasının aleyhinde idiler. Bu kimseler askerî mevcut içinde ufak-tefek

²¹⁸ BOA, BEO, MKM, 13/44.

²¹⁹ BOA, BEO, MKM, 13/44.

bazı subayların İngiliz veya başka yabancı uyruklu olmasında bir mahzur görmez iken emir ve kumandanın tamamının onların elinde olmasına kesinlikle karşıydılar. Çünkü Mısır askerî kuvveti ferman üzere, Osmanlı ordusunun bir parçası sayılmaktaydı. Bunlardan başka, idare ve kumandasının ağırlıklı olarak İngiliz kontrolünde bulunduğu Polis ve Jandarmanın tamamı da, yine ferman hükmünce mülkiye memurlarının geniş selahiyeti ile emri altında ve askerî vasıflarından dolayı da Harbiye Nezaretinin idaresi altında bulunmalıydı²²⁰.

Bu tespitleri yapan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Sir Drummond Wolff'dan Mısır'ın askerî kuvvetinin 16.000 nefere çıkarılmasını ve subayların ise eskiden olduğu gibi Türk ve Mısırlı olmasını istedi. İngiliz Komiseri ise subayların İngilizlerden seçilmesi konusunda ısrar etti. Bu sebeple iki komiser arasında ilk ihtilaf çıkmış oldu. 1886 yılı Şubat ayına kadar Hidivin de katıldığı birkaç toplantı daha yapıldı, fakat ciddi bir sonuç alınamadı²²¹.

Öte yandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın lâyihasında Mısır ordusu ile ilgili olarak belirttiği bu hususlar, yapılmasını elzem gördüğü değişiklikler, Osmanlı Devletince de münasip görülmüş olsa gerek ki, bu konuda Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın açıklaması, planın İngiliz kabinesi tarafından kabul edilmesi için Osmanlı Devleti nezdinde çaba sarfedildiğini göstermektedir.

Osmanlı Devleti Londra Sefiri Rüstem Paşa, 30 Eylül 1886'da Bâb'ı Âli'ye gönderdiği gizli mektupda, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır ordusunu yeniden şekillendirmesini amaçlayan planına İngiliz idaresinin katılmasını sağlamak için elinden gelen her şeyi yaptığını ifade etmiştir. Bu önemli konuda bir anlaşmaya varılması gerektiğini, bakanlık görevinde bulunan Lord İddesleigh'e ispat etmeye çalıştığını belirtmiştir. Lord İddesleigh ise, iş başına geçtiği zaman yeni hükümetin oldukça ciddi işlerle meşgul olduğunu ve yoğun bir şekilde Mısır ile uğraşmak fırsatı bulamadığını, şimdi ise konuyu baştan başa incelediğini ve bir anlaşmaya varmayı içtenlikle istediğini ve raporun yazılır yazılmaz hemen gönderileceğini ifade etmiştir. Lord İddesleigh, hazırladığı rapordan birkaç sayfa da okumuş ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın projesinin önceki kabine tarafından reddedildiğini, bunun ise bir hata olduğunu ifade etmiştir. Ona göre en çok soru teşkil eden mesele finansal sorundu. Mısır ordusunun

²²⁰ BOA, BEO, MKM, Nr. 13/44.

²²¹ UÇAROL; a.g.e., s.174.

reformunu öngören projenin maliyetinin yılda 530.000 lirayı aşacağı öngörülüyordu. Halbuki, çok az esnek olan Mısır bütçesini bu finansı karşılamak amacıyla, belli bir seviyeye yükseltmek için gereken fonların nereden bulunacağı belli değildi. Rüstem Paşa, konuşmaları esnasında Lord İddesleigh'in kendisine defalarca, Mısırda güçlü bir hükümet kurulduktan sonra Mısır'ı terk etmek istediklerini de belirttiğini bildiriyordu.

Lord İddesleigh ayrıca kapitülasyonların ilga veya reforme edilmesinden yanaydı. Bunu sağlamak için güçlerle bir anlaşmaya varmak gerektiğini ifade etmişti²²².

Rüstem Paşa'nın da bu gayretine rağmen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın ordunun ıslahatıyla ilgili teklifleri kabul edilmedi. Bununla birlikte İngiliz Komiseri bir ıslahat programı hazırladı.

c- İngiltere Yüksek Komiseri Sir Henry Drummond Wolff'un Mısır Islahat Programı

Kâhire'de Fevkalâde Komiser göreviyle bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İngilizlerin Mısır ıslahat programı adı altında, Osmanlı Devletinin mütalaa ve tetkikine sunacakları teklifler hakkında Osmanlı Devletine bilgi vermiştir²²³. Islahat programı Komiser Sir Drummond Wolff tarafından tespit edilmişti. Programa, onun Londra'ya gitmesinden sonra da bazı ilâveler yapılacağı ve mevzuattan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın haberdar edileceği bildirilmişti. Nitekim tanzim edilen programa göre, İngilizlerin talepleri başlıca şu dört maddeyi ihtivâ ediyordu;

1. Mısır'da fevkâlâde şekilde ortaya çıkmış ve çıkmakta olan kapitülasyonların bir dereceye kadar azaltılması ve cinayetle ilgili davaların konsolosluk mahkemelerini kaldırmak suretiyle karma mahkemelere verilmesi.
2. Mısır'ın malî işler idaresinin yabancıların müdahalesinden kurtarılması.
3. Yine Mısır malî işler şubesi konumundaki düyun daireleri, demiryolları ve telgraf ve posta idarelerinin milletlerarası statüden çıkarılması.
4. Mısır basınının kanun ve yönetmeliklere tabi kılınması.

Öte yandan İngiliz Komiseri Sir Drummond Wolff ve Mısır İngiliz konsolosu Sir Olin Baring arasında geçen konuşmada Mısır ahalisinden alınan verginin Osmanlı Devletine bağlı diğer kısımlara nispetle daha ağır olduğu bahsi geçmişti. Nitekim bu

²²² BOA, YEE, Nr. 86-2/139, 30 Eylül 1886 (2 Muharrem 1304) Londra Sefiri Rüstem Paşa'dan Bâb-ı Ali'ye gönderilen Fransızca şifreli gizli mektup.

²²³ BOA, BEO, MKM, Nr. 13/42, 7 Aralık 1886 (11 Rebülevvel 1304- 25 Teşrin-i sâni 1302) .

verginin tenzilini teklif ediyordu. Bununla beraber kendisi ve Avrupalı devletlerin borçların ödenmesi için tespit ettikleri vergilerde indirim yapılmayacağı ve faizlerinde de tenzilin mümkün olmayacağı aşikârdı. Zira bu hususta diğer devletlerle uzlaşmaya varılamayacağı ifade ediliyordu. Bu durumda halkın acz ve zafiyetine karşı önlem almak sorumluluğunu Osmanlı Devletine yüklüyorlar, vergilerde tenzil yapılmasını teklif ediyorlardı. Ahalinin büyük nisbette borç altına girmesinin sebebi bu ağır vergilere dayandırılıyordu. Bu sebeple ahalinin mülkleri bazen bankaların, bazen de ağır faizlerle ödünç para veren yabancı sermayedarların eline geçiriyordu. Şayet vergi hafifletilirse Mısır ülkesi ve ahalisinin geleceğini tehdit eden mevcut ortamın önüne set çekilecek ve Mısır ahalisinin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık ve itaati sağlanılabilecekti²²⁴.

İngiltere, görüldüğü gibi Osmanlı Hazinesine giren Mısır vergisini alıkoymak ve Osmanlı Devletiyle Mısır'ın ekonomik bağlarını da tamamen koparmak için bu türlü hilelere başvuruyordu. Mısır'ın maliyesini tüm şubeleriyle diğer devletlerin kontrolünden kurtarmak hususundaki teklifi ise gerçekte, bu hükümlerle sadece kendisine intikalini temin etmek maksadına dayanıyordu.

İngiltere'nin Mısır'a dair programına ilişkin şartların Osmanlı Devleti ile görüşülmesi teklifi Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından Osmanlı Hükümetine bildirildi. Osmanlı Hükümeti Ahmet Muhtar Paşa vasıtasıyla, bu hususların görüşülmesi ve uzlaşmaya varılmasını tavsiye etti²²⁵.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, ileriye gören bir devlet adamı olarak, Padişaha İngilizlerin Mısır hakkındaki niyetlerini de gayet açık olarak belirtmiştir "21 Temmuz 1886 (19 Şevval 1303) tarihli bir raporunda yazdığına göre; İngilizlerin Mısır politikasında iki fikir çarpışmaktadır. Birincisi Mısır'ın İngiltere'ye ilhâkını kesin olarak açıklamak, ikincisi ise, kendilerinin bir deniz devleti olmaları dolayısı ile Mısır'ın ilhak edilmesinden sonra, ileride İngiltere ile harp halinde olabilecek bir devlete karşı, Mısır İngiltere'nin en zayıf noktası olabileceğinden, buranın savunulması ve korunmasının kendilerine çok büyük bir yük yükleyecek olmasıdır. Bu düşünce ile ki, İngilizler, Mısır'ın yine Osmanlı Devleti'nin elinde kalması, fakat Mısır ve Süveyş'in daima kendilerine açık ve diğer haklarının da garanti edilebileceği bir

²²⁴ Aynı Vesika.

²²⁵ Aynı Vesika, 15 Aralık 1886 (19 Safer 1304- 4 Kanûn-i evvel 1302).

Osmanlı-İngiliz ittifakına karar verilerek bundan sonra başka bir devletin her ne sebeple olursa olsun Mısır'a girmemesini sağlayacak ve kuvvetlendirecek bir hukuk düzeni kurarak, bu meseleden sıyrılmak emelindedirler". Görüldüğü üzere Ahmet Muhtar Paşa, İngiltere'nin, politikası gereği, Mısır'ı ilhak etme arzusunda olduğunu açıklamaktadır. Fakat İngiltere bu maksada uzun vadede ulaşmayı planlamaktadır. Nitekim bir yıla yakın zaman içerisinde yapılan müzakerelerden bir neticenin elde edilememesi bu görüşü doğrulamaktadır. Ayrıca Mısır'da bulunan dolgun maaşlı İngiliz memurları da parlamento üyelerine ve diğer devlet adamlarına, onları tatmin edici mektuplar yazarak meseleyi uzatmak için çaba harcamışlardır²²⁶.

Böylece İngilizlerin sözü edilen bu tutumları sebebiyle 21 Temmuz 1886 tarihine kadar yapılan müzakerelerden bir netice alınamadı. İngiliz Komiseri Wolff, Sudan meselesini daha öncelik vermiş, Sudan ticaretinin açılması için, Sudan'da asayişin sağlanması için uğraşmıştır. Halbuki Ahmet Muhtar Paşa, 24 Ekim 1885 tarihli antlaşmanın altıncı maddesindeki şartların, yani Mısır'da emniyetin sağlanması meselesini hallederek, derhal birer rapor hazırlamak ve hükümetlerine göndermek ve sonra da Mısır'ın İngiltere tarafından tahliyesini gerçekleştirmek için çalışmıştır. İngiliz Yüksek Komiseri Wolff ise, Ahmet Muhtar Paşa için en önemli mesele olan Mısır ordusunun düzenlenmesi ile, Mısır'ın boşaltılmasını en sona bırakmak istemiş ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa bu meseleyi gündeme getirdikçe "yapılacak edilecek" gibi sözlerle vakit geçirmiştir²²⁷.

Yine bu dönemde yapılan müzakerelerde Wolff dikkati başka yönlere çekmek üzere, Mısır meselesi için diğer devletlerin düşüncelerini öne sürmüştür. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile yaptığı bir konuşmada, Fransızlar'ın Mısır idaresini, enternasyonal bir şekle sokmak emelinde bulduklarını, bunun ise ne Osmanlı Devletinin ne de İngiltere'nin çıkarları ile bağdaşamayacağını, ayrıca Prens Bismark'ın bu meseledeki politikasına güvenilmeyeceğini söyleyerek, adeta Almanya'nın Mısır'da gözü olduğunu imâ etmek istemiştir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa da, Wolff'un öne sürdüğü gibi Mısır idaresinin enternasyonal şekle sokulmasının, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı olduğu fikrinde olmakla birlikte, bunun aslında İngiltere'nin menfaatine de aykırı olduğu ve

²²⁶ UÇAROL; a.g.e., s.180-181.

²²⁷ UÇAROL; a.g.e., s.182.

Mısır'da bir rakip görmek istemediğini 24 Ağustos 1886 (24 Zilkade 1303) tarihinde Padişah ve Sadrazama gönderdiği arzıda bildirmiştir²²⁸.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mısır üzerindeki Osmanlı hukukunu ve nüfuzunu tekrar güçlendirmek için Sir Wolff ile görüşmelerinin haricinde de boş durmamış yukarıda sözü edildiği gibi, Mısır'ın mevcut durumunu incelemiştir. Yapılan araştırma neticesinde, Mısır'ın mâli, içtimaî, askerî ve adlî yapısında meydana gelen bozukluklar ve sebepleri tespit edilmiş, durumun düzeltilmesi için bazı tavsiyelerde bulunmuştur²²⁹.

d-Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'ın iç işleri ile İlgili Düzenlemeler İçin Bulunduğu Tavsiyeler

1. Bütün dairelere şâmil bir teşkilât-ı esasiyenin mutlak surette hazırlanması. Mahallî masraflar için Londra konferansının tahsis ettiği İstanbul vergisinden başka yerli ve yabancı bir tutulduğu vergi düzenlemesi ile yarım milyona yakın tasarruf yapılması mümkün olabilir. Ayrıca borçlara verilen faiz oranının %5'den %3'e indirilmesi yollarının aranılarak ahalinin vergisinin düşürülmesine çalışmak, fiili kaynaklarının artırılmasını sağlamak.
2. İşgal masrafları olarak İngiltere'ye verilen yıllık 200 000 İngiliz lirasının bundan sonra verilmemesi ve askerî bütçeye tahsisi ile müslümanlardan münasip görülen zatların kumandasında olmak üzere, Mısır askerinin tesisi ve Jandarma ve polis in daha masrafsız bir şekilde teşkil ve idare olunması.
3. Mecellenin, Mısırdaki mevcut ehli mahkemeler için yürürlüğe konulması ve memleket idaresini perişan eden karma mahkemelerin en fazla iki sene içinde kapatılması ve bu süreç içinde yerine geçecek mahkemelerde hizmet edebilecek elemanların yetiştirilmesi.
4. Bağlı eyaletlerdeki Şerîyye mahkemesi üyelerinin Osmanlı Devletince atanması, bu mümkün olmaz ise Mısır kadısının bütün memleket genelindeki adliye vekillerinin kadılığı görevine ihdası ve yine Mısır kadısının eski usule göre Osmanlı Devleti tarafından tayin edilmesi. Şerî mahkemelerde yabancılar ve mevcut idarenin itirazı karşısında, Şerî

²²⁸ UÇAROL; a.g.e., s.184-185.

²²⁹ BOA, BEO. MKM, Nr. 13/44, 16 Mart 1887 (20 Cemâziyelâhir 1304).

mahkeme kararlarının temyiz ve istinaf mahkemelerine intikalinin sağlanması ve adı geçen mahkemelere İstanbul hükümetince alınan gıyâbi hüküm usulünün konulması.

5. Yukarıda sözü edilen Mısır işlerinin nizamı ve tanzimine yönelik ferman ile Hidive verilen selahiyetin kısıtlanması ve Mısır'da eski Hidiv zamanında icrâ edilen kanunların bir kez kontrolden geçirilmesi, bu suretle memleketin mevcut şartlarına uygun, başlıca adli, askerî, mâli ve içtimâi kurumlarında icrâ edilerek kanunların yenilenmesi.
6. Sözü geçen 1879 (1296) tarihli fermanda Hidivlerin devletlerarası münasebetlerde sahip olduğu selahiyetin derecesini tayin etmek²³⁰.
7. Kapitülasyonlar bahsidir ki, vaktiyle Avrupalıların rızalarını temin etmek için bazı zararlı niyetlerine Mısır idaresini alet etmeleri ve idarenin de buna taviz göstermesi hususlarına mâni olmak, yabancılara sağlanan mevcut imtiyazları kısıtlamak, hiç olmazsa İstanbul'da geçerli olan usul ve uygulamaların teamül derecesine indirilerek "ehveni şerrin" seçilmesi.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Mısır idaresindeki bu elzem değişiklikleri temin edecek ve ihtiyaca cevap verecek tecrübeli kişilerden münhasır bir hakemler heyeti teşekkülünün sağlanması ve Osmanlı idaresinin bu yeni düzenlemeleri teftiş selahiyetiyle kontrol etmesi ile Mısır'ın istikbâldeki emniyet ve selâmetinin temin edilebileceğini ileri sürmüştür.

Sir Henry Drummond Wolff ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın ıslahat programları karşılaştırıldığında, her iki komişere de kendi hükümetlerinin Mısır üzerindeki kontrollerini artıracak tedbirleri öngörmüşlerdi. Islahat programlarındaki ortak tek öneri kapitülasyonların ilgası hususuydu.

²³⁰ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mısır'ın durumunun düzeltilmek için yapılması gerekenler arasında, 8 Ağustos 1879 (19 Şaban 1296) tarihli fermanda Mısır hidivine verilen selahiyet ibaresinin kaldırılmasını da öngörülmekteydi. Zira Hidiv yabancı devletlerle gümrük, ticaret ve ülkenin bütün iç işlerine ait sözleşmelerin akdinde ve yenilenmesinde bu selahiyeti çok geniş bir biçimde kullanabiliyordu. Örneğin Yunanistan ile yapılan gümrük akdi ve Osmanlı ülkesine girmesi yasak olan tütün için başka bir mukavele yapmaya yeltenmişti. Üstelik bu mukavelenin İngiltere, İtalya, Birleşik Amerika Felemenk, Portekiz, İsveç ve Norveç devletleriyle de temini hükmüne gayret edilmişti. Yine iç kanun ve nizamların konulması ve tesisinde hür ve serbest oldukları hükmüne dayanarak, Osmanlı ülkesinden Mısır'a gelen bütün mal ve ticari emtiadan yüzde dokuz oranında duhuliye vergisi almaya dahi cüret etmişlerdi. Aynı selahiyete istinaden buraya karadan gelen koyunların her birinin girişi için altı kuruş alınmaktaydı. Devletçe gümrük vergisinden muaf tutulan Suriye, deri, kağıt, Selanik ipliği ve kibritin, muafiyeti tanınmayarak bunlar üzerinden gümrük vergisi alınmaya kalkışılıyordu. Bu yolsuzlukların önüne geçebilmek için tek çare, Padişah fermanında bu yorumlara sebep olan ifadenin değiştirilmesiydi. **BOA, BEO. MKM, Nr. 13/44, 16 Mart 1887 (20 Cemâziyelâhir 1304).**

Nitekim Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın tespit ettiği bu ıslahat teşebbüsleri üzerine yapılan görüşmelerden de bir netice alınamadı ve uyuşmazlık devam etti. İngiltere'nin maksadının Mısır'da yerleşmek olduğu açıkça anlaşılıyordu²³¹.

Nihayet bir sene devam eden müzakerelerden sonra²³² İngiltere Hükümeti boş yere maaş vermemek için, Yüksek Komiseri Sir Henry Drummond Wolff'un Mısır'daki görevine son verdi. Buna karşılık Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın da dönmesi gerekiyordu. Nitekim İstanbul'a çağrıldı ve resmi görevine son verildi. Fakat Muhtar Paşa ve heyettekilerin sivil olarak Mısır'da kalması istendi. Muhtar Paşa ve heyettekilerin Mısır'daki ikameti bir işe yaramamakla birlikte, kaldıkları süre içerisinde İngilizlerin Mısır'daki uygulamalarına şahit olmuşlar ve gözleriyle, kulakları ile işittikleri tecavüz karşısında fevkalade müteessir olmuşlardı²³³.

Cromer'e göre, 24 Ekim 1885 tarihli mukavele hükümleri gereğince, Osmanlı Devleti ile İngiliz komiserleri arasında yapılan bu görüşmeler, daha başlangıçta başarısızlığa uğramıştır. Zirâ Sir Wolff, müzakerelerin Halife ve onun otoritesini tanıyanlar arasında yapılmasını istemişti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın ise Halifenin otoritesinin Sudan'daki Müslümanlarca tanınacağından şüphesi yoktu. Bu görüş ayrılığı müzakereleri başarısızlığa götürdü. Öte yandan Mısır meselesinin çözümünü iki komiserin teşebbüsüne bağlamak, ümitsiz bir girişimdi²³⁴.

Netice itibariyle; 24 Ekim 1885 mukavelesi, Mısır meselesine çözüm getirmemekle birlikte, mukavele ile İngiliz Hükümetinin Mısır'daki siyasi otoritesi daha da artmış, buna karşılık Osmanlı nüfuzu gittikçe azalmıştır.

6- 22 Mayıs 1887 Tarihli Mısır Mukavelesi

5 Kasım 1885 Tarihli mukavele hükmünce İngiltere ve Osmanlı Devleti adına Yüksek Komiser olarak Mısır'a atanan Sir Drummond Wolff ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır meselesini çözümlene girişimleri ve yapılmasını elzem gördükleri ıslahat konusunda yapılan görüşmeler neticesiz kalmıştır²³⁵. Kaldı ki mukavelenin altıncı maddesiyle sonraki bir tarihe ertelenen tahliye meselesi, çözümlenmesi gereken esas mesele idi.

²³¹ Mehmed Arif; a.g.e., s.522.

²³² UÇAROL; a.g.e., s.190.

²³³ Mehmed Arif; a.g.e., s.522.

²³⁴ The Earl of Cromer; a.g.e., s.374-376.

²³⁵ ERASLAN; a.g.e., s.293.

Kamil Paşa Sadrazam olduğu 1885 yılından itibaren, İngiltere ile işbirliği yapmak suretiyle ittifak teşebbüslerini her zaman ön planda tutmuştur. Bu teşebbüsün sebepleri arasında, Rusya'nın 1886 tarihinde Berlin muahedesinin hükmünü bozarak Batum limanını tahkim etmeye ve askerî liman haline koymaya çalışması da mevcuttu. Bu hareket İngiltere de büyük bir endişeye sebep olmuştu²³⁶. Bu endişe Rusya'ya karşı İngiltere'ye yaklaşmak için önemli bir sebepti.

Bu dönemde İngiliz idaresinde Muhafazakar Parti işbaşına geçmişti. Hariciye Nazırlığı Lord Salisbury tarafından yürütülmekteydi. Rus tehlikesinin büyüdüğü bu sırada yeni hükümet, Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmak ve onu korumak düşüncelerini yeniden harekete geçirdi. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı korunması politikasının tekrar canlandırmak niyetindeydi. Böylece hem Gladston'un aksi yöndeki siyasetinin Türkler'de uyandırdığı güvensizliğin giderilmesi ve hem de yaklaşan Rus tehlikesine karşı Osmanlı Devleti ile ittifak yapılması sağlanacaktı. Bu noktada her iki devletin politikası paralellik arz ediyordu. Osmanlı Devleti Londra sefiri Rüstem Paşa'dan Bâb-ı Âli'ye gönderilen 11 Ağustos 1886 tarihli gizli raporda, Lord Salisbury ile bu meseleye dair yaptığı görüşmeden söz ediliyordu. Bu görüşmeden çıkan netice ise yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, Rus tehlikesine karşı Osmanlı Devleti ile ittifak yapma girişimiydi. Fakat öte yandan Mısır'ı işgal altında bulundurmaya devam etmesi, Osmanlı-İngiliz münasebetlerinde olduğu gibi, İngiliz-Fransız münasebetlerinde de şiddetli gerginlik doğurmuştu²³⁷. Osmanlı Devleti Londra Sefiri Rüstem Paşa, Bâb-ı Âli'ye gönderdiği 13 Ekim 1886 tarihli şifreli özel mektupta İngiliz yönetiminin Osmanlı Devleti ile doğrudan bir anlaşma yapmak ve mümkün olduğu kadar başka güçlere müdahale fırsatı vermemek istediğini ifade ediyordu²³⁸. 4 Kasım 1886'da gönderdiği gizli mektupta ise Mısır konusunda Fransa tarafından takınılan tavra Lord Randolp Churchill'in çok kızdığını ve İngiltere'nin Bâb-ı Âli'ye taviz vermeye hazır olduğunu, fakat Fransa için aynı şeyin geçerli olmadığını, söylediğini ifade etmiştir. Churchill'e göre, Mısır işlerinde üçüncü bir gücün müdahalesi iyi tesirlerden çok, kötü sonuçlara yol açabilecekti. Dış politika konusunda, İngiliz Yönetiminin resmen garanti vermesi için Lord Randolp Churchill'in yetkisi yoktu. Fakat kabinedeki

²³⁶ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.23.

²³⁷ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.23-25.

²³⁸ BOA, YEE, Nr. 86-2/139, Londra Sefiri Rüstem Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye gönderdiği Fransızca şifreli gizli mektup.

etkisi çok ve fikirleri dikkate değerdi. Çünkü aynı görüşleri paylaştığı Lord Salisbury ile bu konuları konuştuğunu Rüstem Paşa'ya söylemişti²³⁹.

Rüstem Paşa'nın gizli raporlarından da anlaşılacağı üzere, gerek Rus tehdidi, gerekse Fransa'nın Mısır meselesinde İngiltere'ye karşı takındığı tavır, İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştı. Öteden beri Osmanlı Devleti'nin dostu olan Fransa'nın ise meselenin başından beri aldığı tavır, değişken olması sebebiyle Bâb-ı Âli'yi fevkalade şaşırtıyordu²⁴⁰. Hatırlanacağı üzere İskenderiye hadisesinin çıktığı dönemlerde Osmanlı Devleti'ni İngiltere'ye karşı yalnız bırakmış, hatta Osmanlı Devletini buraya asker göndermesini, Kuzey Afrika'daki kontrolüne gölge düşürür gerekçesiyle karşı çıkmıştı. Şimdi ise İngiltere'nin Mısır'daki varlığına şiddetle itiraz ediyordu. Öyle ki ilerde görüleceği üzere, 22 Mayıs 1887 tarihli Mısır mukavelesinin Padişah tarafından onaylanmaması için elinden geleni yapacaktı. Bu gelişmeler dönemin Sadrazamı Kâmil Paşa'yı Mısır'ı tahliye ettirmek için İngilizlerle ittifak aramaya sevketti²⁴¹.

1886'da Sultan II.Abdülhamid daha komiserlerin Mısır'daki faaliyetleri devam ederken, 1 Haziran 1886 (21 Mayıs 1302) tarihinde Sadrazam Mehmet Kâmil Paşa'dan "Mısır meselesi"nin çözümlenmesi için neler yapılması gerektiği yolundaki görüşlerini sormuştu. Sadrazam Mehmet Kâmil Paşa, Padişah'ın bu isteğine 7 Haziran 1886 (5 Ramazan 1303) tarihli arızası ile verdiği cevapta, Mısır meselesinin son durumunu ve neler yapılması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:²⁴².

"Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki Büyük Komiseri Ahmet Muhtar Paşa ile yapılan yazışmalar sonucunda, Mısır'da Osmanlı Devleti'nin saltanat hukûkunun yeniden sağlanabilmesi, İngiliz askerinin Mısır'da bulunmasını sağlayan durumun ortadan kaldırılması ile mümkün olacaktır. Bu durum, Mısır'da mülkî idarede ansızın ortaya çıkan zaafdan başka, hükümet-i hukûkiyede ecnebi nüfuzunun hakim olmasından dolayı kızgın olan ahalinin, yeni bir ihtilal için hevesli ve meyilli olması ve bu durumu Hidiv'in engelleyebilecek gücünün bulunmamasıdır. Bu nedenle de Hidiv ahaliye güvenmediğinden dolayı varlığını devam ettirebilmek için İngiliz askerinin Mısır'da ikamete devam etmesini istemektedir.

²³⁹ Aynı Vesika.

²⁴⁰ BOA, YEE, Nr. 39/2465/121/122., bel.235 , Merkezden Kadri Efendi'ye gönderilen telgraf, 20 Temmuz 1882 (23 Şevval 1299).

²⁴¹ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.25.

²⁴² ŞEN; a.g.e., s.144-147.

İngiltere devletinin bu meseledeki son durumuna gelince; İngiltere Mısır'ın kendi askerî işgali altında kalmasının Osmanlı Devletinin saltanat hukukuna bir tecavüz olarak kabul etmemektedir. Fransa'nın bu durumu kabul etmek istemeyeceğinden dolayı, İngiltere askerini Mısır'dan çekmek istese de, Sudan'da devam eden isyan nedeniyle, Hidiv'in yönetimdeki zayıflığı da meydana iken, Mısır'ı kendi haline bırakacak olsa, diğer bir karışıklığın ortaya çıkması durumunda bu sefer de Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi mümkün olacaktır. İngiltere bu duruma meydan vermemek için Mısır'dan askerini çekmekten imtina etmektedir.

Diğer devletlerin bu meseledeki düşünceleri de şu şekildedir; Almanya Devleti Mısır'ın Osmanlı Devleti'nin idaresine yeniden dahil olduğunu görür ise memnun olacaktır. Bu mümkün olmayacak ise Mısır'ı Fransız işgali altında görmekten ise İngiliz askerinin Mısır'da ikamete devam etmesini tercih eder. Rusya devleti ise, Mısır'ın İngiliz askerinden tahliye edilmesinde Fransa ile hemfikir görünmektedir. Böylece Osmanlı Devleti ile Fransa'nın çıkarlarını düşündüğünü göstermekte ise de asıl amacı, gerçekte kendi rakibi olan İngiltere ile Osmanlı Devleti ve Fransa arasında karışıklık çıkararak Osmanlı Devleti ile Fransa'yı kendi lehinde ve İngiltere aleyhinde tutmak ve meselenin ileride alacağı şekle göre mülken istifade etmek olabilir. Avusturya Devleti'nin bu meseledeki düşüncesi ise müttefiki olan Almanya'nın politikalarını desteklemekten ibarettir. İtalya devleti ise Afrika'da teşebbüsleri nedeniyle İngilizler'in Mısır'da devamlı kalmasına taraftardır.

Görüldüğü gibi İtalya'nın dışındaki bütün devletler İngiliz askerinin Mısır'dan tahliyesi hususunda manen Osmanlı Devleti'ni destekleseler ve bu konuda bu devletlere diyalog kurulsa, hatta bu konuda bir kongre teşkil edilerek mesele müzakere edilse dahi, İngiltere Devleti Mısır'ın içinde bulunduğu durumu meydana koyarak hidiviyetin harici bir askerî güce muhtaç olduğunu ileri sürecektir. Bu durum da daha önceden teklif ettiği gibi, ya Osmanlı Devletinden Mısır'a asker sevketmesini veyahut ta Mısır'da İngiliz askerinin sayısını azaltarak, kendi kumandası altında olmak şartıyla diğer devletlerden kâfi miktarda asker ile meydana getirilecek bir ordunun teşkilini isteyebilecektir. Diğer devletlerin ise birinci tercihi kabul ederek yalnızca Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesini istemeleri en güçlü ihtimaldir. Böyle bir teşebbüs de, İngiltere'yi tazyik ile meselenin çözümünü daha zorlaştırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Bu nedenle bu meseleyi doğrudan doğruya İngiltere devleti ile görüşerek bitirmek en iyi

çözümdür". Mısır meselesi konusuna diğer devletlerin bakış açılarını da değerlendiren Mehmet Kâmil Paşa İngiltere ile daha önceden yapılan görüşmelerin kesilmemesi ve devam etmesi için Sultan II.Abdülhamid'i ikna ederek, İngiltere ile görüşmelere devam edilmesi kararlaştırıldı²⁴³.

Mehdi'nin firarı haberi üzerine, Sudan Meselesi'nin çözüldüğü ve Mısır'da asayişin sağlandığı gözönüne alınarak Mısır'ın İngiliz askerinden arındırılması için yeni girişimlere başlandı. Fakat, İngiltere Mısır'ı tahliye etmeyi bu defa, Mısır'da güvenlik güçlerinin ve adliyenin güven verecek hale gelmesine bağladı ve bu suretle Bâb-1 Âli'nin İngiliz delegesi Sir Drummond Wolff ile görüşmesi yoluyla bir sözleşme imzalamasını kabul etti²⁴⁴. Eski Sadrazam Said Paşa görüşmeler için Hasan Fehmi Paşa'yı önermişti. Zira onun İngiltere vükelasını bizzat gören, onların fikir ve maksatlarına vakıf bir kişi olduğunu düşünmüş ve Mısır meselesine dair Fevkalade Sefir Drummond Wolff ile cereyan edecek müzakerelerin Hasan Fehmi Paşa'nın vasıtasıyla yapılmasını münasip görmüştü. Said Paşa'ya göre Hasan Fehmi Paşa, görüşmelerin Osmanlı Devleti lehine neticelenmesine muvaffak olabilirdi. Fakat kendisinin tayini teklifi Padişah tarafından kabul edilmedi²⁴⁵. Osmanlı Devleti'ni Sadrazam Mehmet Kâmil Paşa ile Hariciye Nazırı Said Paşa'nın temsil etmesine karar verildi²⁴⁶ Nitekim, 1887 yılında Mısır'dan İngiliz askerinin tahliyesi için İstanbul'da ikinci bir anlaşma yapmak üzere iki devlet arasında görüşmelere başlandı. 22 Mayıs 1887 tarihli mukavelenin birinci toplantısında İngiltere murahhası Sir Drummond Wolff hariciye Nazırı Said Paşa'ya "Mısır'da emniyet ve asayiş muhafaza için Hidivin maiyetinde iki tabur Türk askeri bulundurmaya Bâb-1 Âli'ce müsaade olunup olunmayacağını" sordu. Said Paşa da sorunun cevabını gelecek içtimada vereceğini beyan etti. Sözü edilen husus Padişaha açıldığında, Padişah bu hususu asla uygun görmedi. Bu maksatla Mısır'a gönderilen askerlerin Mısır eğitimi ve sosyal yapısından etkileneceklerini, döndüklerinde kendi memleketlerini beğenmeyeceklerini ve çevrelerinde anlatacaklarını ve böylece halk arasında Mısır'dan yana bir akım meydana getireceklerini ifade etti. Bu hususla ilgili olarak, İngiliz murahhasına, bir vilayetin

²⁴³ ŞEN; a.g.e., s.147.

²⁴⁴ Kâmil Paşa'nın Anıları, s.25.

²⁴⁵ Said Paşa; Said Paşa'nın Hatıratı, s.47-49.

²⁴⁶ ŞEN; a.g.e.,s.147.

emniyet ve asayişini teminin o vilayetin muhafaza askerine ait olduğu şeklinde açıklamasını yaparak cevabının olumsuz olduğunu bildirmesini istedi²⁴⁷.

Padişahın son derece kuruntulu bir yapıya sahip olduğunu düşünen Kâmil Paşa²⁴⁸, ikinci toplantıda bu kararı uygun bir dille açıkladı. Bunun üzerine İngiliz delegesi, Mısır Hidivi'nin Rumeli'den gönüllü Arnavut askerî talebine olumlu cevap alıp alamayacağını sordu. Bu soru da yine II.Abdülhamid'e iletildi. Kendisi, Rumeli'deki askerlik yükümlülerinin sayısının azalmasına yol açacağını ileri sürerek, bu tür uygulamaların caiz olmayacağını açıklanmasını istedi²⁴⁹. Daha sonra yapılan pek çok toplantı ve görüşmeden sonra İngiliz askerinin Mısır'ı üç yılın sonunda boşaltılmasına karar verildi²⁵⁰. Alınan kararlar şöyledi²⁵¹;

- 1- Mısır'da yürürlükte bulunan fermân-ı hümayunlar, mukavele akdince değiştirilmediği sürece yürürlükte kalacaktır.
- 2- Hidiviyet, Mısır'a dair çıkmış olan fermân-ı hümayunlarla ifade edilen araziye kapsar.
- 3- Berlin antlaşmasını imzalayan devletler, Osmanlı Devleti tarafından, Süveyş Kanalında seyr-ü sefer serbestisinin bir kez daha teminine yönelik bir mukavelenâmeyi tasvip ve kabule davet edileceklerdir. Bu mukavelenâmede Süveyş Kanalının, gerek barış gerekse savaş zamanlarında rüsûm-u muayeneyi ödemek kaydıyla ticaret ve savaş gemilerinin geçişine daima serbest ve açık bulunacağı beyan edilecektir. Aynı mukavelede Osmanlı Devleti'nin dahi gerek savaş ve gerekse barış zamanlarında serbest geçişe hâlel getirmeyeceği, kanala ait eşya ve tesisata riayet etmeyi taahhüt edecekleri ve kanalın ablukaya asla tabi olmayacağı, ne kanalda ne de Süveyş ve Portsaid limanlarından itibaren üç deniz mili mesafe dahilinde düşmanca bir harekete kalkışılmayacağı şartı yer alacaktır.
- 4- Sudan'da asayişin temini ve Mısır'da idarî sebeplerden kaynaklanan karışıklık ve fesada yeniden mahal verilmeyip, sınırların emniyeti ve Mısır'da iç asayişin korunması için gerekli tedbirlerin alınmasında, fevkalade ihtiyaç duyulduğuna

²⁴⁷ Said Paşa Said Paşa'nın Hatıratı, s.55-57., H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.134.

²⁴⁸ Kâmil Paşa İdarî görevlerde bulunduğu sırada dış siyasetteki düşüncelerinde İngiliz taraftarı olması yönüyle dikkati çekiyordu. H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.23.

²⁴⁹ Kâmil Paşa'nın Anıları, s.26, Said Paşa; Said Paşa'nın Hatıratı, s.57.

²⁵⁰ Kâmil Paşa'nın Anıları, s.26.

²⁵¹ Kâmil Paşa'nın Anıları, s.40-42; Şen a.g.e., s.149-153.

binaen İngiltere devleti, memleketin muhafazasına ve askerî düzenlemesine nezaret edecek İngiliz askerinden lüzum görülen miktarı Mısır'da bırakıp, Mısır ordusu üzerinde, genel teftiş icrasına devam edecektir. İngiliz askerinin çekilmesine ve İngiltere Devleti tarafından Mısır ordusu üzerinde yapılan her nevi nezaretin sonlandırılmasına yönelik şartlar mukavelenin beşinci maddesince ifâ edilecektir.

- 5- Mukavelenin imzalanmasından itibaren, üçüncü senenin sonunda İngiltere hükümeti askerini Mısır'dan çekecektir. Eğer o vakit, dahilî ve haricî bir tehlike tahliye emrinin tehirine lüzum gösterecek olursa İngiliz askeri bu tehlikeyi ortadan kaldırdıktan sonra derhal çekilecektir. İngiliz askeri çekildikten sonra Mısır arazisinin dokunulmazlığı kaidesinden istifade ederek mukavelenin tasdik edilmesi sırasında, Düvel-i muazzama, Mısır sınırlarının dokunulmazlığını tasdik ve temin edecek bir senedi imzaya davet edeceklerdir. Bu senet gereğince hiçbir devlet mukaveleye zeyl olan nizamname de ifade edilen müstesna durum olmadıkça, hiçbir halde Mısır toprağına asker çıkarmak hakkına haiz olmayacaktır. Fakat haricen bir taarruza maruz kalma korkusu ortaya çıkarsa veya dahilî nizam ve asayişe hanel geldiğı görülürse ya da Mısır Hidivliğı tâbi olduğı Osmanlı Devletine karşı vazifelerini veya devletler nezdinde yaptığı taahhütü çiğnerse, Osmanlı Hükümeti Mısır'ı askerle işgal etmek hakkını kullanacaktır. İngiltere Devleti dahi sözü edilen bu durumda Mısır'a asker sevkine mukavele gereğı izinli sayılacaktır. Askeri güçler bu tehlikeyi bertaraf etmek için gerekli tedbiri alacaklardır. İngiliz askerî kumandanları sözü geçen tedbirlerin alınmasında Osmanlı Devleti ve Padişahın hükümlerine haklarına riayet edecektir. Gerek Osmanlı ve gerek İngiliz askerî müdahaleyi gerektiren sebebi ortadan kaldırdıktan sonra Mısır'dan çekileceklerdir. Bazı gerekçelerden dolayı Osmanlı Devleti Mısır'a asker sevk etmediğı takdirde İngiliz askerinin ikâmeti müddetince kumandanların nezdinde bulunmak üzere bir komiser gönderilecektir. İki devlet her ne vakit Mısır'a asker sevkini lüzumunu hissederse durumu birbirlerine haber verecekler ve bu mukavele hükmüncü hareket edeceklerdi.
- 6- Bu mukaveleyi tasdik eden Osmanlı Devleti ve İngiltere, Berlin muahedelerini imza eden devletlere ve ayrıca Mısır Hidivliğı ile mukavele yapmış olan sair

devletlere bildirecekler ve bu devletlerin mukaveleye muvaffakiyetini beyan etmeye davet edeceklerdir.

- 7- Mukavelename tasdik olunacak ve tasdiknameler, imza tarihinden itibaren bir ay zarfında ve mümkün ise daha evvel değiştirilecektir.

Mukavele 22 Mayıs 1887 tarihinde murahhaslar tarafından imzalandı.

Cromer'e göre; 22 Mayıs 1887 tarihli mukavelenin 5.maddesindeki "Mevcut mukavelenin tarihinden itibaren üç yılın sona ermesi üzerine, İngiliz Hükümeti Askerlerini Mısır'dan çekecektir" ifadesi açık gibi gözükmemektedir ancak devamında "içten veya dıştan herhangi bir tehlikenin bulunması" durumunda, üç yıllık sürenin sonunda İngiliz askerlerinin çekilmemesini gerektiren başka bir hüküm vardı. İngiliz garnizonunun Mısır'da kalması için yeterli olacak iç veya dış tehlikenin var olup olmadığını kimin tespit edeceği özel olarak belirtilmemiştir, ancak, bu konuda özel bir hüküm bulunmaması karşısında, bu kararın İngiliz hükümeti tarafından verileceği açıktı. Mukavelenin 6. maddesine göre ise, gerçekte anlaşmanın nihai olarak icra edilmesi onun Büyük Güçler tarafından kabul edilmesine bağlıydı. Mukavelenin eki olan ve Sir Henry Wolff tarafından Türk Temsilcilerine karşı kaleme alınan bir mektupta "Eğer, İngiliz askerlerinin Mısır'dan üç yıl içinde çekilmesini belirten maddeyi, Büyük Akdeniz Güçlerinden bir tanesi kabul etmezse İngiliz Hükümeti bu reddetmeyi bir dış tehlike olarak kabul edecek, ve mukavelenin 5.maddesi hükmüne rağmen, söz konusu konvansiyonun icra edilmesi hususunda Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti ile İngiliz Hükümeti görüşecek ve sonuca varacaklardır." Bundan ayrı olarak, 5.maddede, tahliye zamanında "iç düzen ve güvenlik bozulur ise, veya Mısır Hidivi Bağımsız Mahkemeyi veya kendi uluslararası mükellefiyetlerini yerine getirmeyi reddeder ise" hem Osmanlı ve hem de İngiliz Hükümetleri ülkeyi askerleri ile işgal etmek hakkına sahip olacaklardı. Ayrıca, "engeller sebebiyle" Sultan işgalde bulunamaz ise, İngiliz hükümeti buna rağmen kendi hesabına askerî eylemler yapabilecek, ve bu durumda Sultan "İngiliz askerlerinin komutanları ile birlikte geçici kalışları süresinde orada kalacak olan bir görevli gönderecektir" açıklaması yer alıyordu²⁵².

Cromer'in sözü edilen maddeler üzerinde yaptığı açıklamalar görüldüğü üzere, mukavelenin ne derece İngiliz menfaatlerine uygun olduğunu gösteriyordu. Bu ifadeler, tahliyeye rağmen İngilizlere, Mısır'a yeniden müdahale etme fırsatı veriyordu. Bu da

²⁵² The Earl of Cromer; a.g.e., s.376-377.

Mısır'da yeniden İngiliz varlığı demektir. Öte yandan, daha evvel Lord Granville'in Hasan Fehmi Paşa'ya verdiği lâyhada Mısır'a Osmanlı Devleti tarafından kara ve deniz kuvveti sevki maddesi mevcut iken sözü edilen mukavelede bu husus değişikliğe uğramış ve gerektiği durumda, Osmanlı Devleti ve İngiltere müşterek bir surette Mısır'a askerî müdahalede bulunacakları şartı kabul edilmişti²⁵³.

a- Fransa ve Rusya'nın Mukaveleye Tepkileri

Kâmil Paşa bu hususla ilgili olarak hatıratında, Mısır mukavelesinin akdinden hemen sonra, Fransa Sefirinin bir gün Bâb-ı Âli'ye gelerek bu mukavele şartlarından memnun olmadığını beyan ettiğini, kendisinin de ona, Tunus'un da Fransız askerinden tahliyesi için yakında kendisiyle öyle bir mukavele akdetme niyetinde olduğunu söylediğini belirtmektedir²⁵⁴.

Fransa Hariciye Nezaretinden 23 Ağustos 1887 tarihinde İstanbul sefirliğine gönderilen telgrafta ise, Fransa Hükümeti Mısır'da Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik hukukunu kabul ettiğini, Mısır meselesinin çözüme kavuşmasında her zaman devletin yanında olacağını belirtmekte ve Bâb-ı Âli fikir ve niyetlerini muntazam olarak Fransa'ya bildirirse ve Fransa Hükümeti haricinde taahhütlere girişmezse kendilerine güvenilebileceğini beyan etmekteydi²⁵⁵. Görüldüğü üzere Fransa, İngiltere'nin Mısır'daki varlığına itiraz ederek, burada Osmanlı hukukunu desteklediğini ileri sürüyor ve bu hususta Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıyordu. Böylece İngiltere'ye karşı cephe oluşturma vasıtasıyla dostane münasebetler içine gireceği Osmanlı Devleti'nin, Kuzey Afrika'daki nüfuzuna gölge düşürmemesine çalışıyordu. Fakat bunu yaparken daha evvel de belirttiğimiz gibi, Mısır'da Osmanlı hakimiyetinin idâmesinin sağlanması yönünde askerî bir teşebbüse hep karşı çıkmıştı. Çünkü bu bölgede Osmanlı askerinin varlığı, Kuzey Afrika'da tesis ettiği kendi varlığını zedeleyebilirdi. Zirâ İngiltere'nin bir Osmanlı eyâleti olan Mısır'a girmesi gibi kendisi de Cezayir ve Tunus'u işgal etmişti. Dolayısıyla İngiltere'ye karşı alınacak tavır diplomasi yoluyla sağlanmalıydı. Öte yandan Fransa, mukavelede yer aldığı gibi, tahliyeden sonra, İngiltere'nin Mısır'a tekrar

²⁵³ Said Paşa; **Said Paşa'nın Hatıratı**, s.129.

²⁵⁴ Said Paşa; **Said Paşa'nın Kâmil Paşa Hatıratına Cevapları**, s.72-73

²⁵⁵ BOA, YEE, Nr. 86-2/133, 23 Ağustos 1887 (23.11.1303) Fransa Hariciye Nezaretinden İstanbul Sefirliğine gönderilen telgraf.

askerî müdahalesini fırsat verebilecek ihtimallerin de ortadan kaldırılmasından yanaydı. Özetle Mısır'da ne Osmanlı nede İngiliz askeri gücünü istemiyordu.

Nitekim, Said Paşa hatıratında Fransa'nın itirazi ile ilgili olarak şöyle söz etmiştir;

“İngiltere, Drummond Wolff'un önerilerinden oluşan mukavelenin Akdeniz'le alakası bulunan devletlerce tasdik edilmesi gerektiğinde ısrar etmişti. Fransa'nın İstanbul sefiri, bu mukavelenin Mısır'da askerî müdahalenin icrası için İngiltere'ye iştirak hakkı verdiği ve bunun ise, Osmanlı Devleti'nin hükümrânlık hakkına aykırı düşüdüğü gerekçesiyle ikaz etmiş ve devletin mukaveleyi tasdik etmeyeceği ihtarında da bulunmuştur. Eğer İngiltere ile bu defa yapılacak mukavelede eksiklik olur ve uzlaşma sağlanmazsa Fransa bunu fırsat bilir ve bahane gösterir, Akdeniz muvazenesinin parçası olduğunu iddia ederek kendi menfaati doğrultusunda hareket edebilir bundan da zararlı çıkan Osmanlı Devleti olabilirdi. Kaldı ki İtalya'nın Trablusgarb'a taarruz etme niyetinde olduğu ve Fransa'nın da İtalya'yı desteklediği haberi Lord Salisbury tarafından Rüstem Paşa'ya bildirilmişti. Bu Fransa'nın planının bir parçasıydı²⁵⁶.

Rusya bu durumu İngiltere'nin Mısır'ı ilhak etmesi olarak değerlendirdi ve Rusya'nın İstanbul Sefiri M.de Nelidoff derhal saraya şikayetlerini bildirdi. Sir Henry Drummond Wolff, aynı ifadelerin, Petersburg'daki Türk Sefirine de söylendiğini ve Rusya'nın büyük olasılıkla mukaveleye onay vermeyi reddedeceğini ve Sultan'ın menfaatleri doğrultusunda hareket edeceğini belirtmiştir²⁵⁷.

Öte yandan mukavelenin imzasından hemen evvel Rusya sefaretini ikinci tercümanı Mösyö Maksimof, Yıldız Sarayı'na gelmiş, Mısır'da İngilizlerin iştirak hakkı bu anlaşma ile sağlanacak olursa muvazene icabı, Rusya'nın da Erzurum'u işgal etmesi gerektiğini bildirerek ihtarda bulunmuştur.

Gerek Rusya'nın bu ihtarı, gerekse Fransa'nın tesiri Sultan'ın sözü edilen mukaveleyi onaylamamasında etkili olmuştur²⁵⁸. Mukavelenin imzalanmaması için Osmanlı Devleti adına, en fazla çaba gösteren de Fransa sefirine sözleşmenin onaylanmayacağına dair söz veren Yusuf Rıza Paşa idi.

Saray ricalinden Yusuf Rıza Paşa, mukaveleye dair Padişaha sunduğu arzıda şu hususlardan bahsetmekteydi;

²⁵⁶ Said Paşa; **Said Paşanın Hatıratı**, s.123-126

²⁵⁷ The Earl of Cromer; **a.g.e.**,s.378.

²⁵⁸ H.Kâmil BAYUR; **a.g.e.**, s.135.

Sözü edilen mukavele şartlarının Fransa tarafından kabul edilebileceği Bâb-ı Âli'ye haber verilmişti. Fakat mukavelenin imzasından evvel ve sonra 5.maddeden dolayı kabul olunamayacağı doğrudan beyan edilmişti. Kaldı ki Fransa bu hususta Bâb-ı Âli'yi vazgeçirmeye çalışıyordu. İngiltere ise bunu peşinen anlamış ayrı bir protokolle 4.madde hükmünce Mısır'da kalmayı temin etmişlerdir.

İngilizler mukavelede, Mısır'da kalmalarını, asayişin temini ve yardım maksadına bağlayıp, Osmanlı hukukunun devamlılığının muhafaza edildiğini kabul etse de bu sözden ibarettir. Bu mukavelenin imzası İngiliz menfaatine hizmet etmekten başka bir şey değildir.

Yusuf Rıza Paşa kısaca belirttiğimiz bu açıklamadan sonra "İngilizler sahiden Mısır'ı tahliye etmek istiyorlarsa askerlerini başka türlü Mısır'dan çıkarma teşebbüsünde bulunmaları lazım gelir" demişti. İngiltere'nin mukaveleyi imza ettirmekteki ısrarlarının sebebine gelince, bu, Mısır'da süresiz kalmak istedikleri anlamına geliyordu²⁵⁹. Nitekim İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesine Fransa ve Rusya'nın şiddetli itirazından başka Almanya ve Avusturya da karşı çıkmış²⁶⁰, bu devletler de Bâb-ı Âli nezdinde mukaveleyi kabul etmediklerini bildirmişlerdir²⁶¹.

b- Mukavele'nin II.Abdülhamid Tarafından Tasdik Edilmemesi

Mukavele, İngiliz Kraliçesi tarafından tasdik edilmesine rağmen, Fransa ve Rusya sefirlerinin doğrudan Padişah üzerinde yaptıkları tehditkar baskı sebebiyle II.Abdülhamid, anlaşmayı tasdik etmeye yanaşmadı.

Sultan II. Abdülhamid'in bu ittifakı imzalamamasının altında yatan bir başka sebep İngiliz politikasına itimat edememesi idi. Ayrıca İngiltere ile yapılacak ittifakın Rusya'da meydana getireceği tesirden çekiniyordu²⁶².

Öte yandan bu anlaşma metninde 1885 mukavelesinde yer alan tahliye taslağından hiç bahsedilmediği gibi, halifenin Mısır'daki hükümlerlik haklarına ortak olacak şartları ihtiva eden bir sözleşme düzenlenilerek Padişaha arz edilmişti. Fakat Padişah halifenin hükümlerlik haklarına İngilizlerin ortak olacağı zannıyla da mukaveleyi tasdik etmemişti²⁶³.

²⁵⁹ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.136-137.

²⁶⁰ ŞEN; a.g.e., s.195.

²⁶¹ The Earl of Cromer; a.g.e.,s.378.

²⁶² H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.29-30.

²⁶³ HOCAOĞLU; a.g.e.,s.173.

II.Abdülhamid tarafından mukavele hakkında itiraz edilen hususlar şundan ibaretti:

1-Padişahın hükümler hukukunun muhafazası ve teminat altına alınması gerekiyordu. İngiltere bunun sağlanacağına dair pek çok kez beyanda bulunmuştu. O halde mukavelede belirtilecek maddelerde buna riayet edilmeli²⁶⁴ ve bu kutsal haklara asla hanel getirilmemeliydi²⁶⁵.

2-“Mısır topraklarının korunması, kanunlardan faydalanılarak sağlanacaktır” cümlesi itibariyle²⁶⁶ Sudan’ın idaresi daha evvel çıkan fermanlarda belirtildiği üzere, Mısır’ın hakimiyetinde olması ve Sevvakin ve Musavva’nın istikbali ile ilgili elçi aracılığı ile fikir teatisinde bulunulması isteniyordu²⁶⁷.

3-Mısır’da dahilî veya haricî bir karışıklık çıkması halinde Osmanlı Devleti’nin asker sevk etme hakkı baki kalacak bununla beraber İngiltere ile askerî bir mukavele için de açık kapı bırakılacaktı²⁶⁸. Osmanlı Devleti eğer Rumeli’de veya bir başka devletle meşgul bulunur ise, iç ve dış asayiş sağlanıncaya kadar, tek başına iç ve dış kargaşalığı savuşturacak güçte ise asker gönderecektir. Eğer buna müsait değil ise 24 veya 48 saat süre ile ve devletin izniyle İngiltere asker gönderebilecek yahut yine devletin izniyle iki taraf birden asker gönderebileceklerdir. Bu taktirde asayiş sağlandıktan sonra geri çekileceklerdir. Fermanların hükümleri eskisi gibi uygulanacaktır. İngiltere tarafından asker gönderildiği ve meşguliyet nedeniyle devlet tarafından asker gönderilmediği taktirde Ahmet Muhtar Paşa gibi bir komiser ile subaylar bulundurulacaktı. Böylece Padişahın hükümler haklarına hanel gelmemesi sağlanacaktı²⁶⁹.

4-Urâbî Paşa zamanında meydana gelen karışıklığın tekrar etmemesi için fermanlar ahkâmınca belirtilen miktarda asker yeterli olursa o miktarda, yetmez ise iki devlet arasında karar verilecek miktara göre asker tanzim olunacak, Hidiv ve Mısır topraklarının muhafazası sağlanacaktı.

²⁶⁴ A.ÇETİN-R.YILDIZ; a.g.e., s.186. II. Abdülhamid tarafından muhtemelen sadarete yazılmış olan bu tarihsiz muhturada, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında 1885’de yapılan ve tadil edilerek yeni yapılacak mukaveleye konulacak esaslar anlatılmaktadır.

²⁶⁵ HOCAOĞLU; a.g.e.,s.187.

²⁶⁶ HOCAOĞLU; a.g.e.,s.187.

²⁶⁷ A.ÇETİN-R.YILDIZ; a.g.e., s.186-187.

²⁶⁸ A.ÇETİN-R.YILDIZ; a.g.e., s.187.

²⁶⁹ HOCAOĞLU; a.g.e.,s.187-188.

Bu mukavelaname, müzakereye memur heyet tarafından imza edildikten sonra, bir aya varmadan araya bir entrika girmesine mahal bırakmaksızın Padişah ve kraliçe tarafından tasdik olunacaktı. Mukavele, Berlin muahadesini imzalayan devletlere de tasdik ettirilecekti. Padişahın arzu ettiği hususlar bunlardı. Mukavelede yer alan diğer konulara bir itiraz yoktu. Süveyş Kanalı hakkında bir sorun hasil olursa bu hususun da fikir alışverişi ile çözümlenmesini önermekteydi²⁷⁰.

Gelişmeler karşısında halen Mısır'da bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa boş durmadı ve İngilizlerin Mısır'ı tahliye etmeleri için her fırsatın değerlendirilmesi yönünde İstanbul'u ikaz etmekten çekinmedi. Muhtar Paşa giriştiği her harekette, kendisinin buraya gelmesine sebep olan 24 Ekim 1885 anlaşmasının öncesindeki Osmanlı-Mısır münasebetlerinin yeniden kurulmasına çalıştı. Nitekim kendisi 1885 ve 1887 mukavelelerine pek iltifat etmemiş ve esas olarak daima, Padişah tarafından Hidivlere verilen hidivlik fermanları üzerinde durmuş ve bunların uygulanması için, teferruata varacak ölçüde titizlik göstermiştir²⁷¹.

Öte yandan Sadrazam Kamil Paşa daha 1886 tarihli bir lâyihasında Padişaha bu ittifakın gerekliliğinden söz etmişti. Bu mukavelenin imzasıyla Osmanlı Devleti menfaatine, Mısır'ın tahliyesi temin edildikten başka, Avrupa'daki genel siyasetin icabına göre, Osmanlı Devleti'nin selameti için de fayda temin etmek maksadına büyük ihtimal vermekteydi²⁷².

1887-1888 yıllarında bir taraftan Rusya, diğer taraftan İngiltere, Avusturya ve İtalya Osmanlı İmparatorluğunu kendi tarafına çekmeye çalışmaktaydı²⁷³. Mısır ve Şarki Rumeli işleri Padişahı İngiltere'den ürkütmüştü. Rusya'yı kızdırmaktan son derece çekinmekte ve ona karşı İngiliz yardımına da bir türlü itimat edememekteydi. Bu sebeplerle Padişahın bu süreçte Rusya'ya mütemayil olduğu dikkati çekmektedir. Buna mukabil, Sadrazam Kâmil Paşa zıt yönde olup İngiltere ile ittifak fikrindeydi. Ona göre, Rus çarının Balkanlarda ve Boğazlarda Almanlarca da kabul edilmiş olan ihtiraslarının icrasına ancak İngiltere-Avusturya ve İtalya ittifakı ile set çekilebilirdi²⁷⁴.

²⁷⁰ A.ÇETİN-R.YILDIZ; a.g.e., s.189.

²⁷¹ ŞEN; a.g.e., s.194-195.

²⁷² H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.37.

²⁷³ Yusuf Hikmet BAYUR; *Türk İnkılabı Tarihi*, I-I, Ankara,1991, s.60-61.

²⁷⁴ II.Abdülhamid devrindeki vükelâ içinde karakteri itibâriyle fikir ve kanaatlerini en tereddütsüz ve cüretkâr bir biçimde söyleyenin Kâmil Paşa olduğu görülüyor. Kâmil Paşa'nın birinci sadaretinde dikkati çeken noktalardan birisi, hükümet işlerini sarayda görmek isteyen Padişahın bu itiyadının sadrazam tarafından mümkün mertebe önüne geçilmiş olmasıdır. Bu hususta epey

c- Mukavelede Öngörülen Değişiklikler ve Fransa ve Rusya'nın Müdahalesine Karşı İngiltere'nin Tepkisi

Sultan II. Abdülhamid tarafından tasdik edilmeyen mukavelede itiraz olunan hususlar İngiltere'ye iletildi. Mısır mukavelesinin tasdiki hususundaki görüşmeler Londra Sefiri Rüstem Paşa ile Lord Salisbury arasında yapıldı²⁷⁵. Londra sefiri Rüstem Paşa 22 Haziran 1887 (10 Haziran 1887) tarihinde Bâb-ı Âli Hariciye Nezaretine gönderdiği şifreli mektupta Lord Salisbury ile yaptığı görüşmeden bahsediyor ve değiştirilmesi öngörülen maddelerin yer aldığı metni kabul etmesi için elinden geleni yaptığını fakat bunu başaramadığını belirtiyordu²⁷⁶

Lord Salisbury, söz konusu değişimin mukavelenin anlamını tamamen değiştireceğini ve iptal ettireceğini söylemişti.

Herhangi bir isyan hareketinin başlangıcında, büyümesine mahal vermeden İngiliz askerlerinin zaman kaybetmeden olay yerine gelmesinin, Osmanlı yönetiminin lehine olduğu belirtiliyordu. Rüstem Paşa Lord Salisbury'nin bu konudaki açıklamaları hakkında şöyle devam ediyordu; "istenilen değişim, sadece mukaveleyi değiştirmeyecek, aynı zaman da onu iptal edecektir. İngiltere böyle bir ihtimali bertaraf etmenin Osmanlı Hükümetinin lehine olduğuna inanıyor. Aksi takdirde böyle bir olay gerçekleşirse İngiliz Yönetimi yaptığı vaatlerden muaf tutulur, bu da yeni bir politikanın hareket noktasını teşkil eder. Söz konusu yeni politika da Bâb-ı Âli'yi çok pişman eder."²⁷⁷

Lord Salisbury, bunlardan başka Rusya ve Fransa Büyükelçilerinin Osmanlı Padişahına yaptığı imaların şüphelere yol açtığını, fakat bunların aslında tamamen temelsiz olduğunu da ifade etmişti. İstanbul'daki Rusya Büyükelçisinin aldığı tedbirlerde çok ileri gittiğini ve kendi hükümeti tarafından onaylanmadığına inandığını ve bütün Avrupa güçleri karşısında Rusya'nın Osmanlı Devleti'ye karşı hiçbir girişimde

mücadele etmiş ve yaptığı işleri kendi mesuliyeti altında yapmıştı. Kâmil Paşa, devletin acıklı durumunu açıklayan ve geleceğini temin etmek için yapılması gereken icraata dair Sultan Abdülhamid'e takdim ettiği 19 Mayıs 1888 (8 Ramazan 1305) tarihli lâyihası ve Mısır meselesinde ısrar edilmemesi ve kendisine itimat edilmiyorsa yerine başka birisinin tayin olunması hakkında takdim etmiş olduğu 23 Zilkade 1308 (30 Haziran 1891) tarihli arızası, onun işlerine vermiş olduğu ehemmiyeti ve makamı için kul olmayacak cesaretini göstermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II.Abdülhamid Devrinde Kâmil Paşa", *Belleten*, XIX/74, Ankara,1955, s.205, 208.

²⁷⁵ BOA, İM, Nr. 1400, 30 Temmuz 1890 (13 Zilhicce 1307).

²⁷⁶ BOA, YEE, Nr. 86-2/169 22 Haziran 1887 (10 Haziran 1887) Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gönderilen Fransızca, şifreli telgraf.

²⁷⁷ Aynı Vesika.

bulunamayacağını söylüyordu. Nitekim, Almanya başta olmak üzere mukavelenin yaşaması için çok ısrar edildiğini bütün ülkenin Rus iddialarını reddetmek ve Osmanlı Yönetimini desteklemek için hemfikir olduklarını ifade ediyordu.

Fransa'ya gelince, "bir tek parmağını bile kaldıramaz ve herhangi bir tehdidini gerçekleştiremez" diyordu ve Osmanlı Devleti'ne tavsiyede bulunarak ebedi düşmanı olan Rusya'nın ve tavırları samimi ve dostça olmaktan uzak olan Fransa'nın desteğini kazanmak için, olmadık ümitlerle İngiltere'nin ve kıta güçlerinin desteğini terk etmemesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılması için hayati önem taşıdığını ilave ediyordu.

Lord Salisbury, konuşmasının sonunda 5.maddenin değişmesinin mukavelenin iptalini ve İngiliz Yönetiminde hareket özgürlüğü neticelerine yol açacağından bundan Osmanlı Yönetiminin çok pişmanlık duyacağını ima etmiş ve bunun yegane sorumlusunun da Osmanlı Devleti olacağına dikkati çekmişti. Görüşmesine son verirken çok yakın bir zamanda, mukavelenin onaylanacağını ümit ettiğini söylemiştir²⁷⁸.

Öte yandan Lord Salisbury ne bahane ile olursa olsun, bu işin uzatılmadan neticeye bağlanacağını ve ek bir müddet vermesinin mümkün olmadığı açıklamasını da yapmıştır²⁷⁹ Rüstem Paşa, Sir Drummond Wolff'un İstanbul'da kalacağı günlerin sayısını tespit etmek amacıyla ısrar etmişti, fakat Lord Salisbury bunu reddetmiş ve kararı olaylara göre yapılması gerekeni daha iyi görebilen, olayların merkezinde bulunan Sir Drummond Wolff'un takdirine bıraktığını ilâve etmişti. Ayrıca Kraliçe tarafından onaylanan belgeye tek bir söz bile ilave etmenin imkânsız olduğu, eğer değişikliği onaylamaları sözkonusu olursa o zaman özel ve tamamen ayrı ikinci bir mukavele yapılmasının gerçekleşeceğini belirtmiştir²⁸⁰.

Bu açıklamalar mevcut mukavelenin tasdik edilmesinden başka bir seçenek olmadığını göstermekle birlikte, Sadrazam Mehmet Kâmil Paşa antlaşmanın tasdik edilmesi yönünde hala ısrar etmekteydi. Zirâ bu anlaşma ile İngiltere'nin Mısır'dan çekilmesinin sağlanacağı hususunda inancını hiç kaybetmemiş, II.Abdühamid'i mukaveleyi tasdik etmesi için ikna etmek amacıyla çok çaba sarfetmiştir. Sadrazam

²⁷⁸ Aynı Vesika.

²⁷⁹ BOA, YEE, Nr. 86-2 /172 16 Temmuz 1887 (4 Temmuz 1887) Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gönderilen Fransızca şifreli telgraf.

²⁸⁰ BOA, YEE, Nr. 86-2 /174 16 Temmuz 1887 (4 Temmuz 1887) Londra Sefaretinden Hariciye Nezâretine gönderilen Fransızca şifreli telgraf.

Kâmil Paşa 20 Temmuz 1887 (29 Şevval 1304) tarihinde bu konudaki fikirlerini öğrenmek isteyen II.Abdülhamid'e verdiği cevapta şu görüşlere yer vermiştir²⁸¹.

"Sir Wolff ile dört ay süren görüşmeler neticesinde hazırlanan antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hukukî saltanatı garanti altına alınmıştır. Şimdi bu antlaşmayı kabul etmeyerek yeni bir antlaşma taslağı hazırlamak için girişimlerde bulunmakla, başarıyla temin ettiğimiz antlaşmayı dahi temin edebileceğimiz şüpheli olduğundan, mevcut antlaşmayı koruyarak bu antlaşmaya karşı çıkan Fransa ve Rusya Devletleri'nin itirazlarını ortadan kaldıracak şekilde değişiklikler yapılması için çalışmak uygundur. Lakin antlaşmanın hayata geçirilmemiş olması ile bu mümkün olmadığı gibi, meselenin Sir Wolff'un birinci memuriyetinden önceki hâle döneceği, böylece de İngiltere'nin Mısır'dan ne zaman ve nasıl çıkacağı belli olmayacağı gibi daha sonraları Osmanlı Devleti buradaki hukukî saltanatını dahi kaybedebilecektir.

Mısır meselesinde İngiltere'nin düşünceleri Osmanlı Devletinin düşüncelerine uygun olup, Sir Wolff ile devam eden görüşmelere de İngiliz askerlerinin "cümle-i memâlik-i şâhane"den olan Mısır'da bulunmaları meşrû olmadığı vakit Mısır'dan çekilmesi gerekli olacağı ve tahliye emrinin icrası için verilen mühlet dahi İngiltere devletine bir müsaade kabilinden olduğu kendisine ifade edilmiştir. Sir Wolff bunun hilafını iddia ederek; Mısır'da bir isyan meydana gelmesi ile hidiviyetin de bunu engelleyecek bir gücü bulunmadığı bir zamanda Osmanlı Devleti Mısır'da sükunetin sağlanması için asker sevkiyle yeniden hükümetin nüfuzunu tesis etmediğinden bahsetmiş ve İngiltere Devleti kendi menâfii olan sâir devletlerin iştirakini dahi, davet etmiş olduğu halde hiçbirinin muavenetine mazhar olmayarak yalnız başına Mısır'ı feth edip bunca fâni düşmüş ve milyonlarca lira sarfıyla memlekette asayiş yeniden tesis etmiş olduğunu beyan ile,şimdi bazı şartlar ile Mısır ülkesini terk etmesi Osmanlı Devleti'ne bir müsaadeden ibaret olacağı cevaplarıyla mukabele eylemiştir. Bu hukuk ve müsaade bahsinde Avusturya, Almanya, İtalya devletleri İngiltere'nin iddiasını ve Fransa ile Rusya Devletleri dahi Osmanlı Devleti'nin hukukunu tasdik eylemekte bulduklarına nazaran bu meselede İngiltere ile uyuşmaktan başka çare olmayıp bunun da dostane ilişkiler ile meydana getirilebileceği aşikârdır. Zirâ baskı uygulanması mümkün olmayan bir devleti ısrar ile tazyikte bir fayda olmadığı gibi hukukî durumu kaybetmeye dahi sebebiyet verebileceği cihetle şimdiki hâlde zikrolunan antlaşmanın

²⁸¹ ŞEN; a.g.e., s.155-158.

tasdik buyrulmasına engel olan sebeplerin önemini uygun bir şekilde İngiltere Hükümetine kabul ettirmeğe çalışarak, Sir Wolff'un Londra'ya varışından sonra İngiliz Hükümetince bu meselede kabul edilecek politikanın ehemmiyeti anlaşıldıktan sonra, Osmanlı Devletinin hukukuna ve menfaatine uygun ve bir itilaf husulüne meydan vermeyecek şekilde ihtimam gösterilecek tedbirler ile mukabele edilmesi gerekmektedir”

Mehmet Kâmil Paşa'nın Mısır Meselesi ile ilgili gayretleri sadece yukarıda bahsettiğimiz çalışmalarla sınırlı kalmamış, gerekli gördüğü zamanlarda bu konudaki fikirlerini sadareten ayrılıncaya kadar Sultan II.Abdülhamid'e sunmağa devam etmiştir.

Sultan II.Abdülhamid'in mukaveleyi imza etmeyeceği iyice kesinleşince Lord Salisbury “her ne zaman Mısır dahilen ve haricen ortaya çıkacak tehlikelere kendi başına karşı koyabilecek hale gelirse o zaman İngiltere askerini çekecektir” diyerek Osmanlı Devleti ile Mısır konusundaki görüşmelere son verdi. İngiltere'nin Mısır'da istediği kadar kalması demek olan bu sözler Bâb-ı Âli'yi telaşlandırdı ve İngiltere'nin kararını değiştirmek için tekrar girişimlere başlandı²⁸².

Kâmil Paşa 5 Eylül 1888 tarihinde sunduğu bir başka arızada, Osmanlı Devleti'nin Fransızları Tunus'tan ve İngilizleri de Mısır'dan cebren çıkarmaya gücünün yetmediğini bu sebeple bu iki devletten birisiyle anlaşmak suretiyle, diğerine mukavemet etmenin devletin menfaati gereği olduğunu ifade ediyordu. Bu hususta ittifak yapılacak devlet olarak İngiltere'yi gösteriyordu. Zira Fransa, Tunus üzerinde olan Osmanlı Devleti'in hükümrânlık haklarını tanımamıştı. Buna karşılık İngiltere Osmanlı hukukunu tasdik ediyordu. Ayrıca Tunus'u zapteden Fransa'nın ileride Mısır'a yönelebilecek tehdidine karşı, Mısır'ı müdafaa talebinde bulunuyordu. Sadrazama göre, Fransa'nın bu mukaveleye itirazı ileride Mısır'a yönelecek taarruza set çekilmesini önlemek içindi. Ayrıca Fransa bu tahliye mukavelesinin tasdiki karşısında kendisi de Tunus'un tahliyesi teklifiyle karşı karşıya kalabilirdi. Osmanlı Devleti Fransa ile müşterek hareket yolunu seçse dahi, mukavelenin reddinden sonra Mısır'ın İngilizlerce boşaltılması artık mümkün olmayacaktı. Ayrıca Süveyş Kanalı'nın serbest kullanımına dair yapılan sözleşme şartları gereği kanalın kontrolü de İngilizlerin elinde olacak ve belki de devlet bu deniz yolunu Osmanlı Devletine kapatabilecekti. Bu durumda Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin de tehlikede kalması kaçınılmaz olabilirdi. Bir diğer tehlike,

²⁸² Kâmil Paşa, Kâmil Paşanın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları, İstanbul, 1328, s.19.

İngiltere'nin Mısır'ı bir daha terketmeyeceğinin Fransa tarafından anlaşılması üzerine, kendisinin Suriye'yi zaptetmeye yeltenecek olması İtalya'yı da Trablusgarb'a teşvik etmek suretiyle ittifak arayışına gitmesi ihtimaliydi. Kısaca Kâmil Paşa bütün bu tehlikelere meydan vermemek ve Mısır'ın İngilizlerin elinde kalma tehlikesini ortadan kaldırmak için tek çözümü mukavelenin kabul edilmesinde görüyordu²⁸³.

3 Ağustos 1889 (22 Temmuz 1305) tarihli arızasında ise İngiltere'nin nüfuzu altına giren Mısır idaresinde yavaş yavaş müstakil bir hükümet kurma temayülünün olduğuna dikkati çekti ve böyle devam ederse Mısır'ın ileride bağımsız bir devlet olabileceği tehlikesine işaret etti. Burada vukû bulan milliyetçilik hareketinin Bulgaristan, Makedonya ve Rumeli'nin sair bölgelerinde de hareketlenmeyi hızlandıracağını ve diğer devletlerin buraları taksim etme teşebbüslerine fırsat verileceğini belirtti. Kâmil Paşa bu sebeple Mısır meselesinin tekrar müzakere edilmesi için gayret edilmesini tavsiye ediyordu²⁸⁴.

İngiltere ile müzakere arayışının devam ettiği dönemde, aracı devletler Mısır'ın tahliyesi maddesiyle ilgili olarak bir mukavele tasarısı tertip ettiler. Lord Salisbury ilgili devletlerin sefirleriyle bu tasarı üzerinde görüşme yaptı ve kararlar 12 Mayıs 1890 (30 Nisan 1890) tarihinde Osmanlı Devleti'ne tebliğ edildi. Lord Salisbury bu müzakereye bağlı olarak²⁸⁵ Osmanlı Devleti ile 1887 kararları üzerinde uzlaşma meydana gelmesine başlangıçta ılımlı yaklaşmıştı²⁸⁶. Fakat sorunun kaynağı Fransa idi. Fransa bu sözleşmeye itiraz ediyordu. Halbuki 22 Mayıs 1887 tarihli sözleşme metnine *Akdeniz'de kıyısı bulunan devletlerden birisi itiraz etse bile, mevcut hükümlerin uygulamasına muhalefet edemeyecek* ibaresi konulmuştu. Fransa'nın bu tavrı ise mukavelenin karşılıklı yürürlüğe konulmasında harici engeli teşkil ediyordu. Temelde iki bağımsız devlet arasında akdolanması gereken bir sözleşme metninin, yürürlüğünü diğer bir devletin muvaffakatine bağlamak hukukun işleyişine hâlel getirmekten başka bir şey değildi. Anlaşmanın 5.maddesine, *devletlerden bazılarının sözleşmeye muvaffakatinin gecikmesi halinde mukavelenin, akdeden devletler beyninde yürürlüğe konulmasına mâni olmayacaktır* ibaresi eklenmesine rağmen Lord Salisbury Fransa ile uzlaşma çareleri aradı. Bu sebeple mukavele şartlarında bazı değişiklikler öngörüyordu. Ona

²⁸³ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s. 144-146.

²⁸⁴ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.147-148.

²⁸⁵ BOA, YEE, Nr. 86-3 /267.

²⁸⁶ BOA, İM, Nr. 1381.

göre, Fransa'nın sözleşmeye muhalif olmasının arkasında, Mısır'a asker gönderme niyeti yatmıyordu. Fransa'nın itirazı hukukî yöndeydi. İngiltere sözleşmede yapılacak değişikliklerle bu sorunun çözüleceğine inanıyordu²⁸⁷.

Yapılacak değişiklikler hususunda Osmanlı Devleti ile İngiltere tekrar müzakereye başladı. Osmanlı Devleti 4.maddede yer alan *eğer tahliye sırasında içerden ve dışardan bir tehlike meydana gelir ve tahliyenin gecikmesine mani olursa* ibaresine *Osmanlı Hükümetiyle ittifak halinde gerekli tedbirler alınacak* cümlesi ilave edilecekti ve akabinde gelen *İngiliz askerî bu tehlikenin ortadan kalkmasını müteakip derhal Mısır'dan çekilecektir* ifadesiyle fıkra tamamlanmış olacaktı. Osmanlı Devleti bundan başka 4.maddenin sonuna şu fıkranın ilâvesini teklif etti. *Mısır'a her ne vakit asker sevki lüzum hissedilir ise, iki devlet ittifak halinde durumun ehemmiyetine göre alınacak karar gereği harekete geçeceklerdi. Mevcut durum İngiltere Hükümetince acele tedbir alınmasını gerekli kılıyorsa, Osmanlı Devleti'ne bilgi verecek ve Osmanlı Devleti de aldığı kararı en kısa zamanda İngiltere'ye bildirecekti. Kararda gecikme olsa bile cevap beklenenecekti. Tahliyeden sonra İngiltere'nin Mısır'a tekrar asker sevketmesi bir müddet sınırlandırılacaktı.*

Osmanlı idaresi bu ilave ve değişikliklerle Fransa'nın sözleşmeye bu defa muvaffakat edeceğini umut ediyordu. Bu açıklamalar üzerine beşinci maddede yer alan *devletlerden bazılarının sözleşmeyi tasdiki gecikirse mukavelelerin akdeden iki devlet arasında yürürlüğe mani olmayacaktır* fıkrasının da artık kaldırılması gerekiyordu.

Bu hususlar Lord Salisbury ile müzakere edilmek üzere Hariciye Nezaretinden Londra elçiliğine gönderildi²⁸⁸.

22 Ağustos 1890 (10 Ağustos 1890) tarihinde Hariciye Nezaretine gelen rapora göre Lord Salisbury yapılan teklifleri reddettiği anlaşılıyordu. İngiltere'nin ileride Mısır'ı tekrar işgali hakkında, muhafaza etmek istediği hakka, bir sınır tayin edilmesi şartını kabul etmediğini beyan ediyordu. Bunun haricinde Mısır borçlarının ödenmesi sırasında bazı büyük sermayedarlarına baskı yapıldığı raporda imâ ediliyordu. Anlaşıldığı üzere değişikliklerin öngörüldüğü mukaveleyi yeni şekliyle akdetmekten kaçınıyordu²⁸⁹. Başlangıçta ılımlı görünen Lord Salisbury'un fikri sonradan değişmişti. Sadrazam Kâmil Paşa İngiliz elçisiyle görüşmüş ve bu husus hakkında konuşmalarından

²⁸⁷ BOA, YEE, Nr. 86-3 /267.

²⁸⁸ Aynı Vesika, Ayrıca aynı açıklamalar için bkz. BOA, YEE, Nr. 86-2 /133.

²⁸⁹ BOA, YEE, Nr. 86-3 /286, 6 Mart 1892 (23 Şubat 1307).

anlaşıldığı kadarıyla İngiltere hükümetinin fikir ve niyeti ortaya çıkmıştır. Tahminlere göre, Kraliçe tarafından tasdik edildiği beyan olunan mukavelenin tadiline kabine tarafından değiştirilmek üzere ya hiç teşebbüs edilmemiş ya da bir harfinin bile değiştirilmesi hiç mümkün görülmemiş idi²⁹⁰. Diğer taraftan Lord Salisbury hükümetinin Mısır'daki ikametini sonsuza kadar uzatmak niyetinde olmadığı hususunda teminat veriyor, Mısır'da bir vazife gereği bulunduğunu ve bu vazifeyi tamamen yerine getirmediği müddetçe Mısır'dan çekilmeyeceğine dair daha evvel söylediği sözleri tekrarlıyordu²⁹¹. İngiltere hükümetinin Mısır'daki askerini tahliyesini gelecek bir tarihe erteleme düşüncesinde olduğu bu teşebbüsle de iyice anlaşıldı. Halbuki şartlarını kendi tespit ettiği 22 Mayıs 1887 tarihli mukavelenin 5.maddesi gereği Mısır'dan çekilme tarihi gelmişti²⁹². Bu ihtimalin ortadan kalkmasından başka Lord Salisbury'nin raporunda, meseleyi tamamen çıkmaza sürükleyecek ifadeler de mevcuttu. İngiltere Mısır'da mükellef olduğu vazifeyi icra edip tamamlayınca, Mısır hükümeti iradesi yeniden sağlanmış, askerî düzenleme ile ordu güçlenmiş, malî ıslahatla ekonomi canlanmış olacaktı. Bunların sağlandığı ortamda ise geriye sadece bağımsızlığın tesisi kalıyordu²⁹³.

Anlaşılan o ki Mısır'ın Osmanlı Devleti ile olan bağları tamamen koparılma noktasına gelmişti. Osmanlı Devleti tabii olarak Mısır tebaası üzerindeki hukukunu halelden korumakla mükellef olduğu için mukavelenin son şekliyle yürürlüğe konulmasında ısrar etti. Lord Salisbury ile yapılan görüşmede kararın Osmanlı hukukuna aykırı olduğu beyan edildi ve mukavelenin bir an evvel yürürlüğe konulması için Lord Salisbury'dan Osmanlı hukukunu teyit eden bir beyanat alınmaya çalışıldı. Fakat görüşme sonunda tahliye işinin gelecek bir tarihte devletler bünyesinde yapılacak bir müzakere ile karara bağlanması fikri kabul edildi. Böylece tahliye işi yine rafa kaldırılmış oldu. Mısır'ın bulunduğu hal ve mevkiye şimdilik meşrû bir görünüm verilmek maksadıyla Mısır meselesi, Osmanlı Padişahının hükümlerlik hukukunu işleyişi ve diğer devletlerin gözlemleri çerçevesinde karara bağlandı²⁹⁴.

İngiltere askerini bir müddet daha Mısır'da tutmayı başarmıştı. Ama bu süre ne kadardı? Sultan Abdülhamid'in hatıratında açıkladığı gibi, İngiltere karşısında

²⁹⁰ BOA, İM, Nr. 1381.

²⁹¹ BOA, YEE, Nr. 86-3 /286. 6 Mart 1892 (23 Şubat 1307).

²⁹² BOA, YEE, Nr. 86-3 /287.

²⁹³ BOA, YEE, Nr. 86-3 /286. 6 Mart 1892 (23 Şubat 1307).

²⁹⁴ BOA, YEE, Nr. 86-3 /287.

fevkalade temkinli hareket edilmesi gereken bir devletti. Çünkü sözünde durmama gibi bir prensibi vardı. Mukavelenin 5.maddesine riayet etmemesi bunu gösteriyordu. Fakat Osmanlı Devleti Mısır meselesinin peşini bırakmadı. Kâmil Paşa'nın Mısır meselesi ile ilgili olarak 1891'deki teşebbüsü bu hususun kesin bir karara bağlanmasındaki ısrarı gösteriyordu²⁹⁵. Sadrazam 28 Mayıs 1891 tarihli arizasında meselenin boyutlarını ve yapılması gerekenleri şu şekilde beyan etti²⁹⁶.

Mısır'da İngiliz varlığının şu aşamada yarattığı en ciddi tehlike, Mısır'ın günden güne istiklâl yolunda adım atmakta olduğu idi. Bu sebepten İngiltere ile bir mukavele arayışı yeniden başlatılmalı idi. Burada alınması gereken en mühim karar Mısır'da Osmanlı Hukukunun muhafazasını sağlamaktı. Tahliye maddesi gelecek bir tarihe ertelenebilir ve bunun için ayrı bir mukavele akdine gidilebilirdi.

Kamîl Paşa, bu hususların gecikmeye mahal vermeden bir an evvel bir encümeni mahsusta tetkikini ve sonra da mukavele için harekete geçilmesini teklif etti. Aksi takdirde Mısır'ın tamamen elden çıkması an meselesi idi ve bu da Akdeniz muvazenesinin Osmanlı Devleti aleyhine değişmesi demektir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin diğer memleketlerdeki Müslüman tebaa ile bağlarını da koparacak kadar ciddi sonuçlar doğurabilirdi²⁹⁷.

Daha evvelki arizalarında işaret ettiği hususları da arzeden Kâmil Paşa, meselenin, Padişah tarafından "Hususi Vükelâ Encümeni"ne sevk edilmesini sağladı. Meseleye dair yapılan mabeyn-i hümayûn toplantısı, Kâmil Paşa'nın başkanlığında toplandı. Vükelâ Encümeni meseleye dair son kararları tanzim üzere bir araya gelmişti²⁹⁸. Encümen İngiltere ile yapılacak olan müzakerede *teyid-i hukuk ile beraber tahliye zamanının tayini*'ni de istedi. Kâmil Paşa bu talebi tenkit ederek itiraz etti. Çünkü, tahliye işine müddet tayin edilmesinin asli şart olarak öne sürülmesi, İngiltere ile mukavele ihtimalini ortadan kaldıracabilirdi. Bu tarihe kadar burada kalmış olan İngilizlerin askeriyle buradan çekilmesi Mısır'dan tamamen vazgeçmesi anlamına geliyordu. Halbuki İngiltere kendisiyle aynı kaderi paylaşan Fransa'nın Tunus'u boşaltmak hususunda böyle bir teşebbüse muvafakat etmeyeceğini biliyordu ve onu emsal gösterebilirdi. Bu sebeplerle Mısır'ın tamamen elden çıkmaması maksadıyla

²⁹⁵ Aynı Vesika.

²⁹⁶ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s.151-152.

²⁹⁷ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s. 152.

²⁹⁸ BOA İM, Nr. 1423, 29 Ekim 1891 (25 Rebi-ül evvel 1309).

tahliye meselesi şimdilik tehir edilme ve Mısır'daki Osmanlı hukukunun teminat altına alınması çarelerine bakılmalıydı. Kâmil Paşa bu teşebbüs için bir dost devletin aracılık etmesi fikrini de öne sürdü. Bu devlet Almanya olabilirdi²⁹⁹.

O dönemde İngiltere ile Almanya devletleri arasında münasebet, dostane idi. Bu dostluk kullanılarak mesele çözülebilirdi³⁰⁰. Alman İmparatorunun İngiltere Kraliçesinin damadı olması sebebiyle aralarında bir akrabalık kurulmuştu. Almanya'dan destek alma hususundaki yaklaşıma Encümen üyelerinin pek çoğu katıldığı gibi Padişah da olumlu bakmıştı. Fakat, diğer taraftan söz konusu aracılık işe yaramadığı takdirde, İngiltere gibi Almanya'nın da Osmanlı Devletine güceneceğinden korkuldu ve bu yola başvurmanın doğru olmayacağı görüşünde olanlar da mevcuttu. "Aslında Almanya, İngiltere'den onaylama vaadi almadıkça Osmanlı Devleti'nin teklifini kabul etmeyeceği gibi, İngiltere böyle önemli bir aracı ile başvurulmasını bir çeşit özür dileme şeklinde yorumlayacağı için, bu görüş pek doğru değildi". Fakat Sultan Abdülhamid ile aynı görüşü paylaşan üyeler, Bâb-ı Âli'nin egemenlik haklarını korumak için başka çaresi olmadığını ve bu fırsat kaçırıldığı takdirde Mısır meselesinin bundan böyle sözünün bile edilmeyeceğini belirtti. Çoğunluk ve azınlığın görüşlerini ihtiva eden mazbata, Said Paşa'nın bu konudaki görüşlerini içeren rapor ile birlikte saraya sunuldu³⁰¹.

Eski Sadrazam Said Paşa, bu beyanatında yine, meselenin çözümsüzlüğünün uzaması halinde tehlikenin o nispette artacağından söz etmişti. Bu sebeple daha fazla zaman geçirmeden ihtilafın kaldırıldığı bir düzenleme akdi yapılması taraftarıydı. Osmanlı Devletinin Mısır üzerindeki hukukunu garanti altına almak için yapılacak mukavelede tahliye zamanının uzatılmaması gerekliydi³⁰². Said Paşa'nın tahliye hususundaki bu fikri Kâmil Paşa ve encümendeki bazı üyelerin fikirleri ile uyuşmuyordu³⁰³. Fikir ayrılıklarının olduğu mazbata ve raporun saraya sunulmasından

²⁹⁹ H.Kâmil BAYUR; a.g.e., s. 153.

³⁰⁰ ŞEN; a.g.e., s.162.

³⁰¹ H. Kâmil Paşa; a.g.e., s.28-29.

³⁰² BOA, YEE Nr. 86-4/328 13 Haziran 1891 (1 Haziran 1307) eski Sadrazam Said Paşa'nın Mısır'a ilişkin sözleşme tasarısı hakkındaki düşünceleri.

³⁰³ Sadrazam Said Paşa ile Kâmil Paşa arasındaki ihtilafı ilgili olarak şu hususlar oldukça dikkat çekicidir. Sir Drummond Wolff, İngiltere Hükümeti tarafından olağanüstü sefirlik göreviyle İstanbul'a gönderildiği dönemde Evkaf Nazırlığı yapan eski Sadrazam Kâmil Paşa, Sir Drummond Wolff 'un İstanbul'da bulunduğu sırada mesele hakkında görüşmek üzere Sadrazam Said Paşa'nın yanına gitmiştir. Kendisinin iddiası meselenin Osmanlı Devleti tarafından asker gönderilmek üzere değil, başka surette bir mukavele ile çözüme bağlanması hususu idi. Said Paşa hatıratında belirttiğine göre, bunun esasının İngiliz işgalini geçici olduğundan hareketle işgalin bir müddet daha devamının

sonra II.Abdülhamid, kararların oy birliği ile uzlaşarak alınmamasını sebebiyle irade vermedi³⁰⁴.

Kâmil Paşa'ya göre, Sultan II.Abdülhamid'in kendisine sunulan komisyon kararlarını uygulanmaya geçirmemesi, Mısır'ın İngiltere'nin işgal ve yönetiminde kalmasına neden olmuştur³⁰⁵. Mehmet Kâmil Paşa 30 Haziran 1891 (18 Haziran 1307) tarihinde Sultan II.Abdülhamid'e sunduğu arızada, "Mısır Meselesi"ndeki son durumu anlatarak, çok önemli olan bu konunun bir an bile olsun gözardı edilmemesi gerektiğini ve bu konudaki maruzatına itimat edilmesini, bu konuda kendisinden en ufak bir şüphe var ise derhal kendisinin görevden alınarak yeni bir "Heyet-i Vükelâ" teşkil edilmesi ile Osmanlı Devleti'nin istikbalinin temin hususunda zaman kaybedilmemesi gerektiğini ifade etmiştir³⁰⁶. Arızasında şikayet ettiği bu haller ve jurnalcilerin onun aleyhindeki çalışmaları Kâmil Paşa'nın azledilmesine sebep olmuştur³⁰⁷.

Mısır meselesinin çözümlenmesi hususunda başından beri diplomatik müzakerelerle uzlaşmayı tercih eden Osmanlı Padişahı II.Abdülhamid, yukarıda da ifade edildiği gibi uzlaşma için ortaya konulan mukavele şartlarından bazılarını Osmanlı Devleti hükümlerine haklarına ve hilafetin nüfuzuna aykırı görmüştür. Padişahın şartların uygun bulmaması sebebiyle İngiltere ile uzlaşmaması Mısır'ın İngiltere'nin işgal ve yönetimi altına girmesine yol açmış³⁰⁸ ve bunun sorumlusu olarak II.Abdülhamid gösterilmeye çalışılmıştır. Bu tavrının hatalı bir hareket olduğu ve

kabul edilmesiydi. İşte mevcut mukavelelerin şartları bu kabullenişin bir sonucu olmuştur. Kâmil Paşa ise bu değerlendirmeyi fevkâlâde yanlış bulmuştur ve 1885 Mukavelesinin altıncı maddesinde belirttiği üzere iki büyük komiserin Hidivin emniyetini ve Mısır idaresinin olumlu bir suretde devamını temin eder etmez İngiliz Hükümeti askerinin bir müddet sonra geri çekilmesi hususunu tanzim edecek bir mukavele hazırlamaya teşebbüs edeceklerini örnek göstermiştir. Kâmil Paşa bundan başka 1887 mukavelesinin beşinci maddesini de örnek olarak göstermiştir. Mukavelenin akdinden itibaren üç senenin sonunda İngiltere Hükümetinin askerini Mısır'dan çekeceğini taahhüt ettiği anlaşmaya İngiltere Kraliçesi bizzat tasdik etmişti. Kâmil Paşa bu açık ifadeleri örnek gösterirken Said Paşa'nın kendisi hakkında "diğer tarafın maksadını hasıl etmek için kâfidir" ifadesini de haksız şikayet olarak yorumlamış ve birinci mukavelenin esasının kendi döneminde kararlaştırıldığını iddia etmiştir. Kâmil Paşa, **Kâmil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları**, s.18-19.

³⁰⁴ Kâmil Paşa; **a.g.e.**, s.28-29.

³⁰⁵ ŞEN; **a.g.e.**, s.164-165.

³⁰⁶ ŞEN; **a.g.e.**, s. 165.

³⁰⁷ H.Kâmil BAYUR; **a.g.e.**, s.154.

³⁰⁸ Kâmil Paşa; **a.g.e.**, s.29.

kararsızlığı ve etrafındaki bazı ricalin etkisinde kaldığı³⁰⁹ yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Yukarıda da sözü edildiği gibi, bu hususta en büyük tenkiti Sadrazam Kâmil Paşa yapmıştır. Kâmil Paşa tekliflerin kabul edilmesi gerektiğini, fakat Padişah'ın buna mâni olduğunu belirtmiştir. Kâmil Paşa kendisinin devletin menfaati yönünde talep edilen tekliflerin kabul edilmesi taraftarı olduğu halde, saltanat makamının müsait görmediği şartları devletin hilafına da olsa geri çevirdiğini söylemektedir.

Said Paşa ise Kâmil Paşa'nın meseleyi açıklama biçimini yanlış bulmuş ve bu değerlendirmeye karşılık Padişahın devletle ilgili kararlarda oy çokluğuna ehemmiyet verdiğini ve buna itibar etmeden karar alınmasının devlet idaresinin işlerliğine hanel getirme anlamına geldiğini, dolayısıyla Padişahın kararları verirken doğru hareket ettiğini belirtmiştir³¹⁰.

7- II.Abdülhamid'in Dış Politikası Çerçevesinde Mısır Meselesi Süresince Takip Ettiği Siyaset

II.Abdülhamid 1876'da tahta çıktığı zaman Osmanlı Devleti büyük bir karışıklık içinde idi. Eyaletlerde kaynaşmalar başgöstermişti, devleti pek yakında Rusya ile çıkacak savaş bekliyordu. Müslüman ve hristiyanlar arasındaki çatışma toplumu ciddi bir bölünme noktasına getirmişken toplum ve devlet arasındaki uçurum şimdiye kadar olduğundan çok daha büyümüştü. Devlet dairelerinin aşağı kademelerinde devletin otoritesine karşı çıkan muhalif gruplar zuhur etmişti. Bunlar rekabet ve husumet içine düşmüş partizanlık yapan paşaların teşkil ettiği oligarşik gruplardı. İçerde bu güç odakları arasındaki mücadele devam ederken yabancı diplomatların desteğine olan itimat geleneksel bir hal almıştı. Osmanlı toprakları batının kullanımına açık pazarlar haline dönüşmüşken kamu hizmeti veren kuruluşlar sıkıntı içindeydi ve Osmanlı hazinesi neredeyse iflasın eşiğine gelmişti. Dolayısıyla devletin içeride ve dışarıda büyük gailelerle uğraştığı bu dönemde tahta geçen II.Abdülhamid ağır bir sorumluluk üstlenmişti. II.Abdülhamid bu süreç içinde pratik fakat istikrarlı bir siyaset izledi. Osmanlı Devleti'nin kayıplarını telâfi edebilmek için yalnızca ulaşılması mümkün ve

³⁰⁹ Alan PALMER; *Osmanlı İmparatorluğu, Son üç yüz yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, İstanbul,1997, s.187.

³¹⁰ Said Paşa; *Said Paşa'nın Kâmil Paşa Hatıratına Cevapları*, s.57, 67

bir sonuç getirecek yolda ilerlemeyi hedefledi³¹¹.

II.Abdülhamid'in dış politikada temel amacı Osmanlı İmparatorluğunun barış içinde yaşamasını ve statükonun korunmasını sağlamaktan ibaretti. Ancak, devletlerarası rekabetin ülke üzerinde yoğunlaştığı bu devirde bu siyaseti izlemek oldukça güçtü. Bununla birlikte Abdülhamid, batının Osmanlı ülkesini bir türlü tamamen paylaşamamasının nedenini fark etmekte gecikmedi. Zira Avrupa devletlerinin bu bölge üzerindeki çıkar ve ihtiraslarının birbiri ile çatıştığını görmüştü. Abdülhamid idaresi süresince, batı ile ilişkilerinde bu gerçeği, Osmanlı Devleti lehine bir koz olarak kullanacaktı³¹². Bunu yaparken siyasi kombinezonlara güvenmişti.

Öte yandan Sultan II.Abdülhamid Osmanlı Devleti'nin Arap Eyâyetlerine kendinden evvelki idarecilerden daha fazla önem vermişti. 1882-1908 yılları arasında Arapların Osmanlı Devleti'ne bağlılık statüsünün etkili biçimde muhafaza edilmesi doğrudan onun gayretlerinin bir sonucudur. Abdülhamid'in Araplara ilgisinin sebebi, onun eyâlet idaresinde takip edilecek siyaseti bütün olarak değerlendirmesinde yatmaktadır. Buna göre, müslüman eyaletlerde devletin nüfuzunu ve gücünü arttırmayı amaçlamıştır. Fakat bunu yaparken farklı bir siyaset izlemiştir. II.Abdülhamid merkezi yönetime kuşku ile bakıyordu. Müslüman eyaletlerde Osmanlı kardeşliğini muhafaza etmekten ziyade eğitim sistemi vasıtasıyla islâm dinini Osmanlı Devleti'ne bağlılık düzeyinde etkili kılmak, diğer bir ifadeyle islamiyeti ve hilafeti birleştirici bir unsur olarak dış politikada kullanmak istiyordu. Bundan başka müslüman eyaletlerdeki kamu yatırımlarının onaylanması, buralarda hakimiyetin sağlanması açısından, devletin gelecekteki güvenliği için daha etkili bir yol olabilirdi³¹³.

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi Fransa ve Rusya, İngiltere'nin Mısır'a tek başına girmesini şiddetle karşı çıkmışlar ve Osmanlı Devletini İngiltere aleyhine desteklemek ve işgali tanımamak için anlaşmışlardı. II.Abdülhamid'in bu teklifi kabul etmesi üç devlet arasında aynı bölge üzerindeki çıkar çatışmasını Osmanlı lehine çevirme ilkesine dayanıyordu.

³¹¹ Engin D. AKARLI; "Abdulhamid's Islamic Policy in The Arab Provinces", **Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte I.Uluslar arası Konferansı Bildirileri (18-22 Haziran 1879)**, (Neşreden; Hacettepe Üniversitesi Osmanlı Devleti ve Orta Doğu Araştırma Enstitüsü) Ankara, 1980. s.44-46.

³¹² Mim Kemal ÖKE; "Şark Meselesi ve II.Abdülhamid'in Garp Politikaları 1876-1909", **Osmanlı Araştırmaları III**, İstanbul,1982, s.266.

³¹³ AKARLI; a.g.m. s.44, 47.

II.Abdülhamid Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zaafın farkında idi ve devletin sadece bazı ıslahatlar ve yenilik hareketleriyle kurtarılacağını düşünmemiş, güçlü bir dış politikaya ve içerde de güvenliği sağlayacak birliğe ihtiyaç olduğuna inanmıştır. Bu yüzden Padişah siyasetini iki temel üzerine bina etmişti³¹⁴.

1. "Gözlerini Osmanlı Devletine dikmiş, menfaatler koparma peşinde koşan Avrupa devletlerinin rekabet duygularından istifade edip birbirleriyle uğraşmalarını sağlamak.
2. Kanunlaştırılmış hilafet kavramı ile hem devletin dahilindeki Müslümanlar arasında hem de devletin dışındaki Müslümanlarla ilgilenip İslâm Birliği, siyasetini Batı ve Rusya devletleri üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmak.

II.Abdülhamid saltanatı boyunca her iki siyaseti de kendine has metodlarıyla başarılı bir şekilde yürütmüştür. Avrupa devletlerinin Şark Meselesi diye ürettikleri probleme verilebilecek en iyi karşılık şüphesiz İslam Birliği siyaseti idi. Hatta bu siyaset Avrupalıların korkulu rüyası haline gelmişti".

Kuzey Afrika, İslam Birliği siyasetinin en yoğun olarak icra edildiği bölge olmuştur. Zira, XIX.yüzyıldan itibaren sömürgeci güçlerin bölge üzerindeki faaliyetleri, Osmanlı Devletinin buradaki varlığını tehdit edecek boyuta gelmiştir.

Fransa'nın 1830'da Cezayir'den sonra, 1881'de Tunus'u işgal etmesi ve bu teşebbüslere karşılık müdahale edilmemesi, İslâm aleminin halifesi olan Padişahın Kuzey Afrika'da bulunan tebaasını sarsacak bir mahiyete bürünmüştür. II.Abdülhamid bu durumu telafi etmek için Libya'da Fransa'ya karşı sert bir kampanya başlatmıştı. Padişahın Libya'daki İslamcılık siyasetinin icra organı olan Şeyh Hamza Zafir arkasını saraya dayamış olup yerliler ve mülteciler arasında Fransız düşmanlığı faaliyetine gayretle devam ediyordu. Bunda da epey mesafe katedilmişti. Fakat Mısır'ın işgali ve Sudan isyanı Bâb-ı Âli'nin bütün dikkatini buralara kaydırmasına sebep olmuştur³¹⁵.

Mısır'ı işgal eden İngiltere, başlangıçta sadece asayiş sağlayıp Hidivin otoritesini yeniden kurmak istediğini söylemişti, ancak kısa zamanda Mısır'a yerleşti.

II.Abdülhamid meselenin başından beri Mısır'a askerî müdahaleye karşı çıkmıştır. Evvelce de belirtildiği gibi, kendisi, İngiliz ve Fransız çıkarları için kendi halkını kendi askerî ile kırdırmasının bütün İslâm dünyasındaki halifelik prestijini

³¹⁴ Zekeriya KURŞUN; Yol Ayrımında Türk, Arap İlişkileri, İstanbul,1992, s.34.

³¹⁵ ÇAYCI; a.g.e, s.69.

zedeleyeceğini³¹⁶ ve Mısır'daki Osmanlı nüfuzunun daha da sarsılacağını düşünmüştür. Ayrıca o sırada alınan güvenilir haberlere göre, Urâbî Paşa taraftarları ellerinde Mushaf (Kuran-ı kerim) olduğu halde Osmanlı askerine karşı çıkacaklardı. Aslında İngilizlerin maksadı, Osmanlı askerlerinin bir kısmını Mısır'a göndermekle devletin zayıf düşmesini sağlamaktı. Dış gailer sebebiyle zaten eski gücünü yitiren Osmanlı ordusunun bu müdahale ile dahada sarsılacağını düşünen Abdülhamid bu tuzağa düşmedi ve Mısır'a asker yollamayı hep reddetti³¹⁷.

Öte yandan, İngiltere'nin işgali, İslâm dünyasında umumi bir tepkiye de yol açmıştır. İslâm dünyasının, hıristiyan batılı güçler karşısında sürekli mağlup duruma düşmesi II.Abdülhamid'in İslam birliği politikasının kabul görmesini ve gelişmesini müspet yönde etkilemiştir. Bunu gözlemleyen Padişah, Mısır meselesinde bu politikadan yararlanmaya çalışmış, milletlerarası platformda meseleyi bir olup bittiye getiren İngiltere'yi hem bu politika ile hem de diplomatik yoldan, 1906'ya kadar sıkıştırmıştır. Burada sarsılan Osmanlı hukukunun iadesine çalışmıştır³¹⁸.

İngiltere ise oldukça temkinli hareket etmiştir. İşgali meşrû göstermek için, diplomatik yolla oyalama yolunu seçmiştir. Sudan'da meydana gelen hadiseler ise İngiltere'yi Osmanlı askerinin Mısır'a sevki hususundaki fikrinden vazgeçirmiştir. Çünkü, Sudan'daki Mehdi hareketi gün geçtikçe güçlenmiştir ve Mısır'daki İngiliz varlığını tehdit edecek bir hale gelmişti. Mısır'ın da Müslüman bir memleket oluşu ve II.Abdülhamit'in halifelik yetkisine sahip bulunması, İngiltere'yi ürkütmüştür. Mısır'daki mevcut unsurlar ve Osmanlı askerî gücü sayesinde dini duyguların kamçılanabileceği ve meselenin İngilizler için daha içinden çıkılmaz bir hal alabileceğini düşündürmüştür. Nitekim Bâb-ı Âli'nin de tazyiki ile Osmanlı askerinin Mısır'a sevk edilmesi hususunda Padişah iknâ edilmişken, Tel-el kebir hadisesiyle Kahire'nin işgali, İngiltere'nin bu endişesine karşılık aldığı bir önlem olarak düşünülebilir. İngiltere halifeyi doğrudan karşısına almayı tehlikeli görmekle birlikte bu düşünceyi bir müddet ertelemeye uygun bulunduğu, Mısır'da siyasi kontrolü elinde tutacak bir koz olarak kullanacaktır. Bu koz halifelik hayaliyle yapıp tutuşan Tevfik

³¹⁶ İbrahim Muhammed İS-SANAFİRİ; *Osmanlı Mısır İlişkileri*, İstanbul,1993, s.146.

³¹⁷ İS-SANAFİRİ; *a.g.e.*, s.146.

³¹⁸ ERASLAN; *a.g.e.*, s.290.

Paşa'nın halifeliği ve Mısır'da milliyetçilik fikirlerinin yayılmasıyla, Mısır'ın kendiliğinden Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmasını sağlamaktır³¹⁹.

II.Abdülhamid, İngiltere'nin hilâfeti İstanbul'dan Cidde veya Mısır'a nakletmek suretiyle kendi uhdesine almayı ve böylece dünya Müslümanlarını dilediği gibi yönlendirmeyi planladığını farketmiştir. Nitekim Padişahın bu husustaki fikri mesnetsiz değildir. Yukarıda belirtildiği üzere İngilizler Osmanlı halifesinin sahip olduğu halifelik yetkisinin –düşmana onun silahı ile karşılık verme ilkesi ile hareket ederek- meşrû olmadığı propagandasını yapacak Tevfik Paşaya halifelik sözü vererek hilâfeti Mısır'a taşımaya yeltenecektir³²⁰.

II.Abdülhamid, belki de bu siyasi yönüyle çok iyi tanıdığından olsa gerek, İngiltere'yi Avrupa devletleri içinde en fazla çekinilmesi gereken devlet olarak görmüştür. Çünkü İngiltere'nin sözüne sadık bir millet olmadığını düşünmüştür³²¹. Osmanlı toprak bütünlüğünü muhafaza politikasında değişikliğe paralel olarak Mısır'ı işgal etmesi bunun kanıtıdır. Bundan başka Fransa ve Rusya'nın İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'ne destek vermesi karşısında, duyduğu endişe ve müdahaleyi haklı çıkarma düşüncesi yönünde, Mısır'ı tamamen işgal etmediği, asayiş ve idarî otoriteyi temin ettikten sonra buradan çıkacağı açıklamasını yapmıştır. Hatta "1885'de Osmanlı Devletinin Londra sefirini kabul eden Lord Salisbury, sefire, Mısır Müslüman bir ülke olduğu için yine Müslümanlarca idare edilmesinin gerektiğine inandığını bildirmişti" İngiliz askerinin tahliyesinden sonra, idareyi Osmanlı ordusunun alacağını da ifade etmişti. Buna rağmen bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir³²².

Fakat II.Abdülhamid meselenin başından beri, İngiliz menfaatlerine karşı gelmek için elinden gelini yapmaya çalıştı. Mısır'da ve Sudan'da propaganda yaptırmak için büyük gayret sarfetti. Arap alemini çok iyi tanıyan Abdül Hüda adındaki bir adamı, özel bir vazife ile Mısır'a gönderdi. Bu zat buralardaki medrese ve talebelere Padişahın ajanların yerleştiriyor ve Abdülhamid'in Arabistan ve Suriye Şeyhleri ile arasındaki irtibatı sağlıyordu³²³.

³¹⁹ ERASLAN; a.g.e., s.290-291.

³²⁰ ERASLAN; a.g.e., s.204.

³²¹ Sultan Abdülhamid; a.g.e., s.113-114.

³²² ERASLAN; a.g.e., s.290.

³²³ Joan HASLIP; *Bilinmeyen Tarafları İle Abdülhamid*, Çeviren, Nusret Kuruoğlu, İstanbul, 1964, s.198-199.

Nitekim II.Abdülhamid'in Mısır'ı yeniden elde tutabilmek için yapılan diplomatik müzakerelerden başka, 1882-1892 döneminde yaptığı çalışmalar şu aşamalarda toplanmıştır³²⁴.

- a) Mısır'da İngiliz desteği ile çıkan gazetelerde Hidiv için halife ve melik unvanları kullanılmaktaydı³²⁵. Bu durumdan rahatsız olan II.Abdülhamid İngilizlerin basın yayın yoluyla Osmanlı hükümranlılığı aleyhine yaptığı bu propagandaları önlemek maksadıyla Mısır'da halen ikamet etmekte olan Ahmet Muhtar Paşa'ya burada basılan gazetelere abone olmak suretiyle bu tür haberlerin takibini emretti.
- b) Mısır bu dönemde muhalif basının merkezi durumundaydı. Hukuk adlı bir dergide Arnavut birliği sağlanması yolunda kışkırtıcı rol oynanmakta ve saltanat aleyhinde yazılar yayınlanmaktaydı. Yine burada basılan *Mürşid-i umum* adındaki bir başka dergi yazılarıyla Osmanlı'dan ayrılmayı, teşvik ediyordu. Bunlardan haberdar olan Sultan bu tür muhalif yayınların Osmanlı mülküne sokulmamasını sağlamak için ciddi tedbirler almıştı³²⁶.
- c) İngilizler *El mukatta* başta olmak üzere, Mısır'da basılan Osmanlı muhalifi gazetelerden birçoğunu desteklemekteydi. II.Abdülhamid buna karşılık başta *Bosfar Egyption* gazetesi sahibi olmak üzere pek çok gazete sahibi ve başyazarını nişanla taltif etti ve maaş bağlattı. Bundaki gayesi basının bir kısmını kendisine bağlamaktı. İngilizler bu teşebbüse karşı protesto ederek tepkilerini hemen gösterdiler. Bunun üzerine Padişah, Gazi Ahmet Muhtar Paşa vasıtasıyla, kendileri birçok gazeteyi besleyip Osmanlı saltanat ve hilafeti aleyhine yayın yaptırırken, Osmanlı'nın kendi toprağı üzerindeki tebaasını desteklemesine karşı gösterilen bu tepkinin ve şikayetin yersiz olduğunu beyan etti. Bu açıklamadan sonra İngilizler daha da ileri giderek Osmanlı halifeliği aleyhinde yayın yapacak bir komite oluşturmuş ve gazete yayınlamaya başlamışlardır. Osmanlı Hükümeti bunu önleyememiş fakat memlekete girişini önlemek için tedbirler almıştır.

³²⁴ ERASLAN; a.g.e., s.292-293.

³²⁵ Bu hareketin vasıtalarından biri basın-yayın organları olmuştur. İngiltere bu maksatla, Avrupa'ya ve oradan Mısır'a kaçan Jön-Türklerin çıkardıkları gazete ve dergileri kullanmışlardır. Bunların arasında en mühimi Mizancı Murat Bey'di. Kendisi Mısır'da Tevfik Paşa'nın hilafetini destekleyen yayımlar yapıyordu. ERASLAN; a.g.e., s.290-291.

³²⁶ ERASLAN; a.g.e., s.292-293.

Padişahın basın-yayın organlarını kazanmak hususundaki teşebbüslerinin kısmen sonuç verdiği söylemek mümkündür. Çünkü bir kısım Arap gazeteleri II.Abdülhamid'in halifeliğinin meşruluğunu yazılarıyla teyit ediyorlardı³²⁷.

- d) Gazi Ahmet Muhtar Paşa³²⁸ vasıtasıyla muhalif cemiyetler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bunlardan başka Mısır'a gönderilen temsilcilere özel talimatlar verilmiş, bunlardan devlet ve halifeyi temsil ettikleri için İslâmi kurallara tam olarak riayet etmeleri istenmiştir³²⁹.
- e) Hidiv Tevfik Paşa'nın ölmesi üzerine yerine oğlu Abbas Hilmi Paşa'nın geçmesiyle 29 Mart 1892 (17 Mart 1892) tarihinde yeni Hidiv adına çıkarılan bir fermanla, Mısır'ın hala Osmanlı imparatorluğuna bağlı bir eyalet olduğu ve ayrı bir eyalet sayılmayacağı hatırlatılmıştır. Bu da İngilizlerin bölgedeki milliyetçilik hareketini teşvikini bir nebze olsun engellemiştir³³⁰.
- f) II.Abdülhamid, 19.yüzyılın son çeyreğinde, Avrupa siyasi dengesindeki değişimleri de yakından takip eden bir idareci olarak bu ortamdan yararlanmaya çalıştı. Evvelce de belirttiğimiz gibi başlangıçta İngiltere'ye düşman olan Rusya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne destek vermesine ılımlı baktı. Bu iki devlet Mısır Hidivine metbû halife ile iyi geçinmesini öğütlerken, Padişaha da sefirleri vasıtasıyla, Hidiv ile iyi geçinmesini tavsiye ediyorlardı. "Fransız ve Rus arşiv kaynakları, Mısır'ın İngiltere tarafından yutulmasına engel olmanın en emin yolu olarak Hidivin Sultana bağlılığı ve Sultanın da Hidiv'e destek vermesinde görüldüğünü ve hidive çeşitli yollardan baskılar yapıldığını yazıyorlardı. Bu baskılar içinde en etkili olanı, Fransız ve Rus elçilerinin Hidiv'e devamlı olarak, hakimine isyankar bir vassala yardım etmeyeceklerini hatırlatmalarıdır".

Fransız ve Rus desteği Osmanlı-Mısır ilişkilerinde belirgin bir yumuşama meydana getirmiş, bu gelişme ili Padişah İngiltere'nin Mısır'daki varlığına karşı etkili

³²⁷ ERASLAN; a.g.e., s.298-300.

³²⁸ Muhtar Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği rapordan anlaşıldığı üzere, kendisinin İngilizlerin Mısır'dan çıkmayacağı inancı devam etmektedir. Bunu fiili bir durum olarak gördüğü için de Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki hükümler hakkındaki devamlı sağlamlık üzere kendine göre uygulanması faydalı olabilecek fikirlerini İstanbul'a bildirmekten geri durmamıştır. UÇAROL; a.g.e., s.205.

³²⁹ ERASLAN; a.g.e., s.299-300.

³³⁰ Sultan Abdülhamid; a.g.e., s.14.

bir biçimde harekete geçmiştir. Mesela, Mısır'ın önde gelen din adamları ile görüşüp onların ve kamuoyunun desteğini almak suretiyle, İngilizlere karşı Mısır halkının duyduğu memnuniyetsizliği sergileyerek onları tahliye sevk etmeye çalışmıştır³³¹.

II.Abdülhamid'in tahliye hususundaki gayretleri bununla kalmadı. Başarısızlığa uğrayan diplomatik müzakerelere 1893'te yeniden başlandı. Osmanlı Padişahı 7 Ağustos 1893 (26 Temmuz 1309)'de İngiliz askerlerinin Mısır'ı boşaltması için tekrar teşebbüste bulundu. İngilizler şimdiye kadar tahliye işine dair teyit ettikleri tüm kararları geçiştirmeye çalışmışlar ve bir bahane ile tahliye işini uzattıkça uzatmışlardı.

Gayesi Mısır'a yerleşmek olan İngiltere, II.Abdülhamid'in bu defa ki teşebbüsüne de bir bahane buldu. Memleketin asayışı vs. hakkında şayialar ortaya atıldılar. Bunlardan birisi Sudanlıların Baris vahasını ilhak etmeleriydi. Çıkardıkları yaygarayı göstermek için de bölgeye bir miktar ihtiyat kuvveti gönderilmişti. Adı geçen vaha Sina Müdüriyeti merkezinden yaklaşık 180 km uzaklıkta olup, Libya Sahrası dahilindeydi. Hücum eden Sudan tümeni ise Osman'ül Ezrak kumandasında 500 kişilik bir kuvvetten müteşekkildi. Mısır'da müdahale için 4 top ve bir miktar süvariden oluşan bir kuvvet temin edildi. Buna rağmen Sudan kuvvetlerinin bu bölgeye saldırdıklarına dair kesin bir haber alınmamıştı. Kaldı ki bölge yerlilerinden de bunu destekleyen bir ses çıkmamıştı. Ancak İngiliz basını, Sudanlıların bölgeyi tehdit ettiğini yazıyordu. Bu mesele yukarıda da belirtildiği gibi Mısır'ın tahliyesinin uzatılması için çıkarılmış bir şayiadan başka bir şey değildi³³².

Abdülhamid Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar ve diğer devletlerin Osmanlı Devleti hakkında, tespit ettiği ve zaman zaman değişen politikalar çerçevesinde dış politikasını belirlemiştir. Fakat değişen şartlara paralel olarak, dış politika anlayışı da sabit kalmamış, yeni ilkeler benimsemiştir.

II.Abdülhamid, Osmanlı Devleti'ne destek olmuş, toprak ve anayasal bütünlüğünün muhafazası için güvence vermiş İngiltere'nin bu geleneksel siyasetini Mısır'ın işgalinden sonra unuttuğunu ifade etmektedir. Ona göre Hindistan yolunu eline geçiren Londra Hükümetlerinin artık Osmanlılara ihtiyacı yoktur. "Padişah İngilizlerin bazı sinsi planlarının olduğundan bahseder. Yukarıda da söz edildiği gibi bunların başında, Mısırlılar arasında milliyet fikrini yaymak suretiyle Mısırlılara Türk

³³¹ ERASLAN; a.g.e., s.294.

³³² BOA, BEO, MKM, Nr. 46/ 2-c/ 20-c 7 Ağustos 1893 (26 Temmuz 1309) Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan Sadarete gönderilen telgraf.

düşmanlığı telkin etmek, hilafetin Arapların hakkı olduğu kanaatini kökleştirmek ve fırsat çıkınca dünyada 56 milyon Müslüman nüfusuna sahip olduğu için Arabistan'ı da hakimiyeti altına alarak, müslümanlarca kutsal olan Mekke ve Medineyi elinde bulundurmayı da gözüne kestirmiş olmaktadır. II.Abdülhamid, İngiltere'nin bu maksatla Aden'i bir karargah haline getirmiş olduğunu, ilmi tetkikler bahanesiyle Arabistan'a bir hayli casus gönderdiğini ve kabile reislerini madden destekleyerek onları kendisine karşı tahrik ettiğini de düşünmektedir. II.Abdülhamid İngiltere'nin bu planlarına karşı, koyu bir dinsel propaganda ile Müslümanlar arasındaki birliği artırmaya çalışmış muhtemel bir İngiliz saldırısına karşı kolaylıkla asker sevkini sağlamak suretiyle Arabistan'ın müdafaası için Şam'dan Mekke'ye giden Hicaz demiryollarını yaptırmıştır³³³.

Bütün bunlara rağmen Abdülhamid, Londra'nın tamamen gücendirilmesine ve İngiltere ile bağların bir daha düzelmeyecek biçimde koparılmasına karşıydı. Çünkü, İngiltere'nin uluslararası politikada düzenin ve barışın korunmasında önemli bir rolü olduğunu ve söz konusu ülkenin, devletlerarası dengeyi sağladığını biliyordu. Bunun için Padişah 1890 yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nin eski gücünü bulacağından artık ümidini kesen ve onu kendi kaderine terk eden İngiltere'ye bir takım problemler çıkartmış ve Londra'yı Osmanlı Devleti'nin, halâ işbirliğine ihtiyaç duyulan hatırı sayılır bir güç olduğuna inandırmaya çalışmıştır³³⁴.

8- Mısır Milliyetçiliğine Doğru

Mısır Hidivi Tevfik Paşa 7 Ocak 1892 (26 Kanunevvel 1307) ölmüştü. Bu sebeple 12 Muharrem 1283 ve 19 Şaban 1296 tarihli fermanlar gereğince Mısır Hidivliği, Tevfik Paşa'nın Viyana'da bulunan büyük oğlu Abbas Hilmi Paşaya tevcih edilmiştir. Abbas Hilmi Paşa'nın Viyana'dan Mısır'a gelişine kadar Mısır'ın idaresi geçici olarak Heyet-i Nüzzar'a bırakılmıştı³³⁵. Abbas Hilmi Paşa babası öldüğü sırada Viyana'daki Theresianum okulunda tahsiline devam ediyordu³³⁶. Babasının öldüğünü burada öğrenen ve "*Demek ki ben şimdi Hidiv oldum ha...*" diye şaşkınlık ile karışık bir memnuniyet göstermiş olan Abbas Hilmi Paşa 16 Ocak 1892 (4 Kanunisâni 1308)

³³³ ÖKE; "a.g.m.", s.270.

³³⁴ ÖKE; "a.g.m.", s.271.

³³⁵ BOA. İM, Nr. 1432.

³³⁶ K.VOLLERS; "Abbâs II. "İslâm Ansiklopedisi, I, İstanbul,1965, s.11.

tarihinde İskenderiye'ye, oradan da Kahire'ye geldi ve büyük bir merasimle karşılandı. II.Abdülhamid, yeni Hidivin gençlik ve tecrübesizliğinin etkisiyle İngilizlerin teşvik ve kışkırtmasına kapılıp bazı emellerinin tatminini İngiliz siyasetine itaatte arayacağı hissine kapılmıştır. Nitekim, yeni Hidiv ile halen Mısır'da bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa arasında daha ilk günlerden itibaren bazı sürtüşmeler başlamıştı. Bu durum İstanbul tarafından öğrenilmiş olsa gerek ki, Padişahın emri ile 22 Şubat 1892 (10 Şubat 1307) tarihli, şifreli bir telgrafla, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan Hidiv'e karşı olan tutumu ile Hidiv hakkında bazı bilgiler sorulmuştur. Bunun üzerine Ahmet Muhtar Paşa 25 Şubat 1892 (13 Şubat 1307) tarihinde bu telgrafa cevap vererek Mısır Hidivi'nin tutumu hakkındaki fikirlerini bildirmiştir³³⁷.

“Gazi Ahmet Muhtar Paşa bu yazısında, Mısır Hidivi'nin Osmanlı Devletine karşı olan tutumunun ne olduğu hakkında henüz kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını, ancak kısa süre içerisinde de olsa Abbas Hilmi Paşa'nın yapmış olduğu icraattan gelecek için pek de ümitkâr olmadığını bildirmiştir. Bu kanaate varmasına yol açan olayları, oldukça uzun olan yazısında ana hatları ile şöyle belirtmiştir;

1. Dairesinde, sırası düştükçe kendisini iyi yola sevk etmesi mümkün olan bir Sabit Paşa vardı. Görevi “Reis-i Divân” unvanı ile Hidivin maiyetindeki Türk ve Arap kalemlerine bizzat ve yabancı işler kalemine dolayısı ile riyaset etmekte. Abbas Hilmi Paşa Mısır'a gelişinin haftasında Sabit Paşa'yı görevinden azletmiş, her kalemi kendi müdürünün sorumluluğunda müstakil hale getirmiştir. Ancak bunlar arasında nüfuzun en büyüğü, yabancı işler kalemi müdürü Martineau Paşa namında bir İtalyan'a geçmiştir. Bunun ise Saltanat-ı Seniyye'ye ne dereceye kadar faydalı olacağını açıklamaya ihtiyaç yoktur.
2. Etrafını saranlar ve icab ettikçe yol gösterip söz öğretmenlerin en nüfuzlusu Hariciye Nâzırı, Ermeni Dikran Paşa, Maliye Müsteşarı İngiliz ile, kendisinin kalem reisi İtalya Martineau Paşalar'dır ki, bunların hiçbirisi mûcib-i devlet olamaz.
3. Tahkik olunduğuna göre, hergün sabahleyin bir iki saat Hidiv, başkanlığında toplanan Nâzırlar Heyetinden önce, İngiliz müsteşarı ile yalnız olarak konuştuktan sonra toplantıya giriyor ve meclis dağıldıktan sonra yine

³³⁷ UÇAROL; a.g.e., s.216-219.

görüştürmüş. Bu da İngilizlerin nüfuzlarının tesirin ne kadar olduğunu göstermektedir.

4. Aldığı ilk terbiyenin hükümündenmidir nedir? İşıtıldığına göre bu delikanlı, çocukluğunun devr olunduğundan beri Türk cinsinden münfail imiş. Hatta kendisini Türk cinsinden uzaklaştırmak ile, Mısır koluna isnad ettirmiş. Nitekim Abbas Hilmi Paşa'nın Hidivlik dairesinde buluna gelen 20-30 kadar Türk kavas ve çavuşun hepsini birden çıkartarak yerine Mısırlıları koyması da bu söylentiye kuvvet vermektedir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa bu raporunda, Hidiv'in zekâ durumu, idareci ve dış siyaseti hakkında da bilgi vermektedir. Muhtar Paşa'ya göre; Hidiv zekâca vasat bir seviyede bulunmaktadır. Türkçe lisanında bazı noksanlar vardır. Bunun sebebi ise, on bir yaşında tahsil için Avrupa'ya gitmesi ve böylece Türkçeden ayrı kalmasıdır.

Yabancı bir yazar olan K.Vollers ise Abbas Hilmi Paşanın İngilizlere muhalif bir siyaset takip ettiğinden bahsetmektedir. 1882 senesi vakalarının yarattığı vaziyet ve birkaç seneden beri Lord Cromer'in memleketin dahilî siyasetinde takip ettiği İngilizleştirme politikasını asla nazara almak istememiştir. Bu da ardı arkası kesilmeyen ihtilafa yol açmıştır.³³⁸ Mısır idaresine hakim olan Cromer, bu süreçte Hidiv Tevfik'ten fazla bir tepki görmemiş ona her istediğini kolaylıkla yaptırabilmişti. Fakat Hidiv Tevfik Paşa'nın ölümünden sonra yerine geçen II.Abbas babasının ürkek ve uysal karakterinin aksine genç ve idealistti. Mısır'ı kendi başına yönetmek niyetindeydi. Kaldı ki ülkeyi babasında çok Cromer'in yönettiğini anladı. Cromer, Hidiv ile işbirliği sayesinde attığı her adamı meşrulaştırabiliyordu. Şayet kendisi güçlü bir yönetim ortaya koyarsa, Cromer'in ve İngilizlerin Mısır'daki iktidarına son verebileceğini düşündü. Resmiyette Cromer'in yetkisi diğer ülke başkonsoloslarınınkinden farklı değildi. Dolayısıyla ülkeyi yönetmek gibi bir hakkı da olamazdı. Öte yandan İngiliz danışmanların atanmaları veya kovulmaları Hidiv'in onayına bağlıydı. Abbas bu maksadına ulaşmak için dışardan gelecek desteklere açık bir siyaset takip etti. Özellikle Fransa'nın İngiliz aleyhtarı politikasından faydalanmak niyetindeydi. Diğer yandan Abdülhamid ile de iyi ilişkiler kurmaya teşebbüs etti³³⁹. Kimi zaman Padişaha

³³⁸ K.VOLLERS; "a.g.m.", s.11.

³³⁹ GENÇOĞLU; a.g.e., s.72-73.

yaklaşarak onun isteklerini yerine getirmeye çalışan Abbas Paşa kimi zaman da hareket tarzını değiştirerek Padişahın hoş görmeyeceği biçimde hareket etmiştir. Meselâ, onun Mısır'daki Jön Türkler'in birkaçını bir yelkenli ile memleketin haricine çıkarması, II.Abdülhamid'e hoş görünmek için gösterdiği gayrete örnek gösterilebilir³⁴⁰. Bundan başka, Tevfik Paşa'nın halifelik iddialarının aksine Fransız ve Rus tavsiyelerine uyararak Osmanlı Padişahı ve halifesi II.Abdülhamid ile iyi geçinmeye çalıştı. Padişah da bu hususda gayet titiz davrandı. Nitekim Hidiv, değerli alimlerine kadı askerlik unvanı verilmesini istediği zaman başlangıçta olumsuz cevap verilmekle birlikte –halifenin ona değer verdiği ve mümkün olan her isteğini yerine getirmeye çalıştığı açıklanarak- yine de isteği geri çevrilmedi ve alimler birinci rütbe Osmanlı Nişanı ile taltif olundu³⁴¹.

Konuyla yakından ilgilenen W.S.Blunt, incelemelerini Ninetennth Century dergisinde, *“İngiltere ve Lord Cromer'in baskısının, Mısır halkını ve Hidivi, Abdülhamid'in idaresinde toplamaya ve Osmanlı Devleti'ne ve hilafete yönelttiği”* şeklinde ifade ediyordu. Bu yıllardaki yakınlaşmanın en dikkate değer izlenimi, gelenek haline gelmiş olan Mısır hidivlerinin yaz gezileri ile ilgili olanıydı. Tevfik Paşa bu geziler için Avrupa ve İngiltere'yi tercih ederken Abbas Paşa İstanbul'a gidip Sultan ve Halifeyi ziyaret etmeyi uygun görmüştü. Bu gezi İngiliz idaresi ve Lord Cromer'i bir hayli kızdırdı. Bu sebeple, İstanbul'a hareket eden Hidiv ve maiyetindekilerin hiç de iyi karşılanmayacağını propagandası yapılmaya başlandı. Bunun üzerine Mısır Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa İstanbul'u gelişmelerden haberdar ederek gelenlerin iyi karşılanması hususunda rica ve ihtarda bulundu. Durumu değerlendiren hükümet hazırlıklara başlama izni için durumu 1 Temmuz 1893'te Padişaha arz etti. Fakat Padişah Mısır esnafının İstanbul'a gelmelerinin dedikoduya sebep olacağını belirterek bunun önlenmesini emretti. Padişah bu garip davranışından başka adet haline gelen hidivlerin devlet adamlarına hediye getirmesinin de bu sefer olmayacağını ve kendisinin de halife olarak hediye kabul etmeyeceğini belirtti. II.Abdülhamid'in bu davranışının izahı her ne kadar anlaşılmasa da, bu ziyaretin İngilizlerin muhalefetine sebep olacağı ve tutumunu sertleştireceği endişesiyle engellemeye çalışıldığı sonucu çıkarılabilir. Öte yandan kendisi, İngilizlerin Mısır'daki varlığına karşı, Hidivi, halkı ve ulemayı harekete geçirmeye çalışmışken, bu aksi tavrı zihinleri karıştırabilirdi. Fakat bir kısmı hidivden

³⁴⁰ Tahsin Paşa; *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul,1998, s.109-110.

³⁴¹ ERASLAN; a.g.e., s.296.

evvel bir kısmı Hidiv ile birlikte olmak üzere heyet İstanbul'a geldi. Heyetin 300 kadar Mısır'lıdan oluşan kalabalık bir grup olmasına da anlam veremeyen II.Abdülhamid, bunu da araştırması için Sadrazama emir verdi, Cevad Paşa heyetin geliş sebebinin halifenin önünde saygı ile eğilip bağlılıklarını bildirmek ve birlikte olma arzusunu iletmekten başka bir şey olmadığını belirtti. Nitekim Padişahın başlangıçtaki tepkisine rağmen heyet büyük bir misafirperverlik ile karşılandı. Padişah Hidiv'e rica ederek Londra'ya gitmesini de önledi ve Hidiv bundan sonra sık sık İstanbul'a geldi. Fakat 1890'daki ziyareti sırasında Taşoz adalarını istemesi ilişkileri yeniden soğuttu. Bundan sonra Hidiv yön değiştirdi ve II.Abdülhamid'in ricalarına karşı, kendini Avrupa başkentlerine ziyaretten alıkoyamadı. Osmanlı Devleti'nden istediklerini alamayan Abbas Hilmi Paşa, İngiltere ile de bağlarını kuvvetlendirdi³⁴².

1900 yıllarına gelindiğinden artık İngiltere'nin Mısır'da kesin olarak kalmaya karar verdiği anlaşılmıştı³⁴³. Fakat Fransa, İngiltere'nin bu isteğine büyük engel teşkil ediyordu. Ancak bu dönemde Avrupa'nın siyasi durumu, iki devletin yakınlaşmasına sebep oldu. Fransa ve İngiltere arasındaki yakınlık 1904'de imzalanan ittifak antlaşması ile temin edilince İngiltere, Mısır hususundaki çok önemli bir rakibini de yanına çekebildi³⁴⁴. Zirâ, Fransa, İngiltere'nin Mısırdaki özel durumunu tanıdı³⁴⁵. Hem Hidiv hem de Fransa'yı kazanan İngiltere, böylece Mısır'ı fiilen kendi idaresine geçirmeye muvaffak oldu.

Diğer taraftan uzun süredir İngiltere'nin Mısır konsolosluğunu yapan Lord Cromer (Sir Olin Baring) döneminde Mısır ekonomisinde büyük değişimler meydana gelmişti. 1900 yıllarında başlayan yabancı sermaye akımı arttı. 1914'de ise, ülke yatırımlarının %92'sinin yabancı şirketlerin eline geçmesi Mısırlı milliyetçilerinde, diğer endüstri yatırımlarından mahrum bırakılan ülkenin bir tarım ülkesi haline getirildiği ve tekstil endüstrisine devamlı pamuk sağlayan daimi bir ekonomik koloni olarak kullanılmak istendiği kanaatini kuvvetlendirerek, İngiliz kontrolüne karşı muhalefetin gittikçe artmasına sebep olacaktı³⁴⁶.

Cromer'in 1907 yılında emekliye ayrılması üzerine onun yerine Sir Elden Gorst tayin edilmişti. Gorst Cromer'e göre daha liberal bir görüşe sahipti. Cromer'in kötü

³⁴² ERASLAN; a.g.e., s. 297-298.

³⁴³ Erol ULUBELEN; *İngiliz Gizli Belgelerinde Osmanlı Devleti*, I.Kısım, İstanbul,1967, s.9.

³⁴⁴ ERASLAN; a.g.e., s. 298.

³⁴⁵ UÇAROL; a.g.e., s.207.

³⁴⁶ Peter MANSFIELD; *Mısır İhtilali ve Nasır*, Çeviren: Ergün Tunalı, İstanbul,1967, s.16-17.

muamele ettiği Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın gönlünü almaya çalıştı. Fakat Gorst'un en önemli hamlesi Mısır'da ılımlı bir milliyetçi hareketin yayılmasını teşvik etmesiydi³⁴⁷.

Mısır'ı Arap milliyetçiliğinin doğuşuna önderlik eden bir bölge olarak kabul etmek gerekir. XVIII.yüzyılın sonlarında, Mısır'da Osmanlı Valisiyle, yerli ileri gelenler arasında çıkan ihtilaflar Arap milliyetçiliğinin ilk habercisi idi³⁴⁸. Öte yandan daha evvel sözünü ettiğimiz Mısırlı Şeyh Muhammed Abdûh, Mısır'da milliyetçi akılların ortaya çıkmasına sebep olan teorisyenlerin başını çekmiştir. Muhammed Abduh (1849-1905) İslami değerlerin hristiyanlıktan üstün olmasına rağmen müslümanların içinde bulunduğu kötü şartları, islamiyetin anlaşılmasına bağlamış ve Cemaleddin Afganî'nin fikirlerinden etkilenerek İslâm'da reform yapılmasının gerekliliğini savunmuştur³⁴⁹ Muhammed Abdûh'un görüşleri, çizdiği bir programa göre şu şekilde özetlenebilir³⁵⁰.

“1. İslâm dininde, bu dinin kaynağındaki orijinal şartlara dönmek suretiyle bir islahat yapmak.

2.Arap dilinin yenileştirilmesine çalışmak.

3.Batı medeniyeti alemine karşı İslâm ülkelerinin birleştirilmesi,

4.Hükümete karşı halkın haklarını tespit etmek.”

Görüldüğü üzere, Muhammed Abdûh'un siyasi faaliyeti, milliyetçilik etrafında toplanmış olup İslâm memleketlerindeki Avrupa'nın siyasi kontrolüne olduğu kadar, Türklerin İslâmiyete sahip çıkmasına da karşı olmuştur³⁵¹. Onun asıl gayesi garbın hücumuna karşı İslâmı din olarak kuvvetlendirmek ve muhafaza etmek ilkesidir³⁵². Siyasi hayatta birliğin önemi üzerinde de durmuştur. Ona göre, en kuvvetli sayılması gereken birlik türlerinden biri, aynı memlekete sahip olmaktır³⁵³. Muhammed Abdûh'un 1880'de Mısır'ın resmi gazetesi olan *al-Vakâi-al Mısriyâ*'nın başmuharrirliğine tayin edilmesi, fikirlerinin Mısır aydınları arasında yayılmasını hızlandırmıştır³⁵⁴.

³⁴⁷ MANSFIELD; a.g.e, s.18.

³⁴⁸ Ömer KÜRKCÜOĞLU; *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara,1982, s.11.

³⁴⁹ Zekeriya KURŞUN; Şekîb Arslan'ın Bazı Mektupları ve İttihadcılar İle İlişkileri, *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof.Dr.Münir Aktepe'ye Armağan)*, Sayı 15, İstanbul 1997, s.599.

³⁵⁰ Orhan TÜRKDOĞAN, *Türk tarihinin sosyolojisi*, I, Ankara, tarihsiz, s.12-13.

³⁵¹ TÜRKDOĞAN, a.g.e., s.14.

³⁵² J.SHACHT; “Muhammed Abdûh”, *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1993, s.489.

³⁵³ TÜRKDOĞAN, a.g.e., s.14.

³⁵⁴ J.SHACHT; a.g.m., s.488.

Bilindiği üzere hızla yayılan fikirler 1882’de Urâbî Paşa’nın önderliğinde fiili harekete dönüşmüştü. Fakat ilginçtir ki Urâbî Paşa ve etrafında toplanan milliyetçilerin yabancı kontrolüne karşı başlattıkları hareket Muhammed Abdûh tarafından desteklenmemiş, aksine isyanın bastırılmasında fikri açıdan etkisi olmuştur. Onun bu cereyandaki rolü henüz iyici aydınlatılmış değildir. Bununla birlikte çizdiği program çerçevesinde maksadına ulaşmak için eylemi tercih etmediği, bu sebeple Urâbî Paşa ile ihtilafa düştüğü olası görünmektedir. Şeyh Muhammed Abdûh, bu hareketiyle İngilizlere bir anlamda yardım etmiştir. Buna rağmen Mısır’ın İngilizler tarafından işgal edilmesiyle, isyanın bastırılmasına müteâkip, 1882 yılı sonunda Mısır’ı terketmek zorunda bırakıldı. Önce Beyrut’a giden Muhammed Abdûh, 1884 yılının başlarında Paris’te Cemaleddin Efgâni ile buluştu. Daha genç yaşlarından itibaren fikirlerinden etkilendiği Cemaleddin Efgani ile birlikte *al-Urvat al-Vuskâ* adında bir cemiyet kurarak aynı adı taşıyan bir gazete yayınladılar. Bu gazete 8 ay sonra yayımını durdurmuşsa da Arap dünyasında milliyetçilik hareketinin ortaya çıkışında, çok derin izler bırakmıştır³⁵⁵.

Arap milliyetçiliği 1895 den sonra yeni bir hamleye girişmiştir. 1895’te Suriye aydınları, Milli Arap Komitesini kurarak Arapça konuşan bütün Osmanlı tebaasına milliyetçilik fikirlerini yaymaya teşebbüs ettiler. Bu dönemde hareketin öncülüğünü yapanlardan en önemlisi Abdurrahman El-Kevâkîbi idi. Yazdığı *Ummu’l Kura* ve *Tabar’el İstibdad* adlı eserlerinde siyâsî hakimiyet ile dini hakimiyeti birbirinden ayırma düşüncesini ileri sürüyordu. Özellikle ikinci kitabında Arap hilâfetinin tesisinin lüzumundan bahsederek, İslâm’ın kurtuluşunun ancak Araplar sayesinde mümkün olacağı fikrini savunuyordu. Ona göre Arap yarımadası ümmetin ortasında idi. Ayrıca Arapça İslâm düşüncesinin dili idi. Bu yüzden islâmi mücadelenin merkezi Arabistan’a nakledilmeli ve hilafet Kureyş soyundan gelen bir kişiye geçmeli idi. Müslüman idarecilerden oluşan bir danışma heyeti de ona yardımcı olmalı idi³⁵⁶. “Siyasi pasiflik yerini siyasi aktifliğe bırakıyordu. Dinleri ne olursa olsun bütün Arapça konuşan halkın tek bir birlik oluşturması fikri böylece doğuyordu. Bu fikir *Pan-İslam* değil, *Pan-Arap* fikri idi ki bunun, II.Abdülhamid’in *Pan-İslam* politikasıyla çelişeceği aşikardı”³⁵⁷.

³⁵⁵ J.SHACHT; a.g.m., s.488.

³⁵⁶ KURŞUN; *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, s.29-30.

³⁵⁷ KÜRKCÜOĞLU; a.g.e., s.14.

Osmanlı Devleti'nin gerek içinde bulunduğu dış tehlikeler ve gerek içerdeki ayrılıkçı faaliyetlerin çok iyi gözlenmesi gerekiyordu. Nitekim II.Abdülhamid bunu saltanatı boyunca en iyi şekilde yapabilen tek hükümdardır. Hatta şunu söyleyebiliriz ki dünyada Osmanlı Devleti ile alakalı bütün fesat cemiyetlerinden haberdar idi. Bu yüzden de bu tür faaliyetleri kontrol altına alabilmek için elinden gelen her türlü gayreti sarfediyordu. II.Abdülhamid, gün geçtikçe gelişen basının kontrol edilmediği takdirde ayrılıkçı fikirleri yayacağını biliyordu. Bu sebeple basına sıkı bir sansür uygulandı. Ancak devletin bütünlüğünü sağlama gayretleri maalesef despotizm olarak nitelendirildi. Abdülhamid'in uyguladığı bu sansüre rağmen, devletin tebaası arasına ayrılıkçı fikirleri yayan neşriyata engel olduğu söylenemez. Bu tür fikirleri ihtiva eden gazete ve mektuplar Osmanlı Devleti dahilindeki yabancı posta şirketleri tarafından taşınmaktaydı.

Diğer taraftan istiklâl sevdasına düşüp Arapların arasında fesat yaymaya teşebbüs edenlerin bütün faaliyetleri titizlikle takip edilmekteydi. Meselâ, Suriye'den kaçıp Mısır'da faaliyetlerine devam eden Arap milliyetçilerinin gerek yayınlarının ve gerekse diğer faaliyetlerinin durdurulması için hem Mısır idaresinin hem de Suriye'de oturan yakınlarına tazyik yapılması için Padişah irâde vermiştir. Bazen de bu tür faaliyetlere maddi menfaat elde etmek için girişenlere para ve benzeri menfaatler sağlanarak faaliyetlerine engel olunmuştur.

“Bu dönemde Araplar arasındaki mevcut siyasi düşünceler özetle şöyleydi;

1. Osmanlı hilafeti yerine Arap hilâfeti tesis etmek isteyenler
2. Arap bölgeleri için özel ıslahat taleplerinde bulunanlar
3. Osmanlı yeniliklerine iştirak edip bütün Osmanlı vilayetlerini ihtiva eden ıslahat yapılmasını arzu edenler
4. Osmanlı Devletinden ayrılıp müstakil bir Arap devleti kurma çağrısında bulunanlar
5. Avrupa devletlerinden birinin himayesini arzu edenler³⁵⁸.”

İşte Mısır'daki Arap aydınlar da bu siyasi fikirler ışığında bilenmişlerdir. Bunların milliyetçi faaliyetleri, sözünü ettiğimiz Mısır Valisi Sir Elden Gorst önderliğinde İngilizlerden de destek görmüştür. Öte yandan 1918'de II.Meşrutiyet'in ilân edilmesi, Türk milliyetçiliği yolunda atılmış mühim bir adım olduğu kadar Türk-

³⁵⁸ KURŞUN; Yol Arayışında Türk-Arap İlişkileri, s.31-32.

Arap ilişkileri açısından da bir dönüm noktası olmuştu. Mısır bir kısım Jön-Türk'ün gazete çıkarmak suretiyle yayın faaliyetinde bulunduğu bir bölge olarak, II.Meşrutiyetin ilanından sonra, İttihat ve Terakkî, birçok muhalifin sığındığı siyasi bir merkez haline gelmiş ve bu da Mısır'da Arap milliyetçilik hareketini güçlendirmişti³⁵⁹.

Gorst'un 1911 yılında kanserden ölümünden sonra yerine Lord Kitchener geçti. Bu kişi disiplinli idaresiyle bu hareketi bastırdı. Birinci Dünya Savaşı başlayınca Kitchener İngiltere'ye döndü ve savaş boyunca ülkede askerî yönetimde yer aldı. Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girince Hidiv Abbas Hilmi Paşa Türk taraftarı olmakla suçlandı ve tahtından indirildi. Yerine oğlu Hüseyin Kâmil getirildi (1914).

Mısır milliyetçileri savaş dönemini İngiltere'ye karşı meydana getirecekleri direnme hareketini planlayarak geçirdiler. Böylece Arap milliyetçiliğinin beşiği olan Mısır'ı 1882'de fiilen ele geçiren ve bu hareketi destekleyen İngiltere, burada gittikçe güçlenecek olan Arap milliyetçiliğini karşısında bulacaktır³⁶⁰. Mısır milliyetçileri için iyi bir fırsat olan bu dönemden sonra Saad Zeylul ortaya çıkmış, 1927'deki ölümüne kadar, ülkenin en güçlü siyasi kuvveti ve en şiddetli İngiliz aleyhtarı olmuştur³⁶¹. Bu aleyhtarlık onun ölümünden sonra da artarak devam etmiş ve 1953'te Cumhuriyetin ilânı ile Mısır'ın bağımsız bir devlet olması neticesinde maksadına ulaşmıştır ve milliyetçilik hareketini denetim altına alamayan İngiltere, yenilgiye boyun eğerek buradan tamamen çekilmek zorunda kalmıştır.

³⁵⁹ KÜRKCÜOĞLU; a.g.e., s.21.

³⁶⁰ KÜRKCÜOĞLU; a.g.e., s.15.

³⁶¹ MANSFIELD; a.g.e., s.18-19.

SONUÇ

Avrupa devletleri'nin 19.yüzyıldan itibaren hız kazanan sömürge siyaseti, Osmanlı topraklarına yönelik yayılma hareketini de kapsamıştır. Bunu bağı olarak Osmanlı Devleti'nin bundan sonra takip ettiği politika, sınırlarını genişletme prensibinden ayrılmış, mevcut toprakların muhafazasını temin etmek çabasına dönüşmüştür. Aynı yüzyılda, Osmanlı Devleti'ni bu anlayışa iten en önemli bölgelerden birisi Mısır olmuştur.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Mısır Akdeniz ve Kızıldeniz'de sahili bulunması, Uzakdoğu ticaretine köprü başı olması, Nil Nehri vasıtasıyla verimli bir araziye sahip olması ve eski çağlardan beri devam edegelen medeniyetin beşiği olma özellikleriyle bütün devletlerin dikkatini çeken bir bölge olmuştur.

Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Memluk Devleti'ni mağlup etmesi, Mısır'ın üçbuçuk yüzyılı aşkın bir süre Osmanlı hakimiyetinde kalış sürecinin başlangıcını teşkil eder. Mısır bu süre içinde devlete ekonomik ve askerî açıdan önemli bir kaynak vazifesi görmüştür. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Mısır'da tanzim ettiği teşkilat yapısı, diğer eyaletlerden farklı olmuş, Mısır imtiyazlı bir eyalet olarak muhtar biçimindeki statüsünü hep korumuştur. Bu dönemde çıkan bir takım yerel isyanlar Osmanlı Devleti'nin kontrolü ile bastırılmış, asayiş sağlanmıştır. Fakat 1798'den itibaren Fransa'nın Mısır'a taarruzu ile bölgeye yönelen tehlike müdafaa ve müdahalenin yönünü değiştirmiş, dahilî ve harici pek çok mesele ile yüz yüze olan Osmanlı Devleti Fransa'ya karşı Rusya ve İngiltere'den yardım istemek mecburiyetinde kalmıştır. Bu durum ise bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı Avrupa sorunu haline getirmiştir. Mesele bu boyutu ile Mehmet Ali Paşa'nın valiliğı döneminde de devam etmiş ve diğer devletlerin, Osmanlı Devleti'ne Mısır'ı muhafaza etme hususundaki yardım teşebbüsleri sadece Mısır'a değil, Karadeniz ve boğazlar konusunda da bu devletlere birtakım imtiyazlar tanınmasını zaruri kılmıştır.

Daha sonra "Hidiv" unvanını alarak yetkilerini daha da artıran Mısır valileri, çıkmasını sağladıkları fermanlarla ayrıcalıklarını daha da arttırmışlardır. Bağımsız bir devlet gibi Avrupalı devletlerle ticari ve ekonomik sözleşmeler yapabilmışlerdir. Bu sözleşmelerin beraberinde getirdiğı en olumsuz sonuç, Mısır'ın bu devletlere

borçlanması ve gittikçe artan istikrazın Mısır'ı ekonomik yönden darboğaza sürüklemesi olmuştur. Bu borçların ödenme zaruryeti, Avrupalı devletlerin Mısır'a müdahalesine bir sebep teşkil edecektir.

Mısır'a müdahale konusunda başlangıçta müttefik olan Fransa ve İngiltere'nin yolları daha İskenderiye'nin bombardımanı sırasında ayrılmıştır. Fransa, İngiltere'nin Mısır'ı işgaline destek vermediği gibi, buna tepki de göstermiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin buraya askerî müdahalede bulunmasına da engel olmuştur. Kaldı ki Osmanlı Devleti bu hususta son derece ihtiyatlı hareket etmiş, İskenderiye hadisesinin çıkmasına sebep olarak gösterilen ve ecnebi halkı huzursuz ettiği ileri sürülen Müslüman Mısır askerine karşı, Osmanlı askerini sevk etmekten hep geri durmuştur. Çünkü bu kendi tebasını kırdırmak olacak, bu da başlangıçta buraya asker sevk edilmesini isteyen İngilizlerin işine gelecektir. Böylece bu müdahaleden dolayı Mısır'ın Osmanlı Devleti ile olan bağları zarar görecektir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti Mısır'ın işgali karşısında sessiz de kalmamıştır. Meseleyi diplomatik yollarla çözümlenme yolunu tercih etmiş ve İngiliz askerinin bir an evvel tahliyesi için büyük çaba sarfetmiştir. Devletin bu yöndeki gayretleri sadece İngiltere ve diğer devletler değil Mısır idaresi nezdinde de yürütülmüştür.

Mısır'ın işgal edildiği dönemde idarede bulunan II.Abdülhamid'in devlet politikasındaki temel prensibi Osmanlı Devleti'nin barış içinde yaşamasını temin etmek ve statükonun korunmasını sağlamak olmuştur. Fakat devletlerarası rekabetin ülke üzerinde yoğunlaştığını da farketmekte gecikmemiş, devletlerin bölge üzerinde çatışan çıkar ve ihtiraslarını görmüş ve batı ile ilişkilerinde bunu bir koz olarak kullanmıştır. Diğer bir ifadeyle bir denge politikası takip eden Padişah, rekabeti Osmanlı lehine çevirmeye çalışmıştır. Aynı politikayı Mısır'daki statükonun devamını sağlamak için de kullanmıştır. Kimi zaman İngiltere'ye karşı siyasi destek arayışına girmiş, kimi zaman da İngiltere'nin Avrupa'da önemli bir yeri olduğu gereğini kabul ederek ve Osmanlı-İngiliz münasebetlerinin geleceğini hesap ederek meseleyi diplomatik görüşmelerle, çatışmaya girmeden çözümlenmeye itina göstermiştir. Bu çözüm şekli, Mısır'ın işgalini devletler arası hukuk zemininde meşrû gösterme eğiliminde olan İngiltere için de oldukça uygun olmuştur. Kaldı ki görüşmelerin uzaması, İngiltere için tahliye süresini uzatan bir vasıta teşkil etmiştir. İki devlet arasında 1885'te varılan mutabakat gereği meselenin çözülmesi için tedbirler almak üzere Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Henry

Drummond Wolff Mısır'a Yüksek Komiser olarak görevlendirilmişlerdir. Ancak Mısır işlerinin yeniden tanzimi hususunda iki komiser arasında fikir birliği sağlanamaması dolayısıyla 1885 mukavelesinden bir sonuç alınamamıştır. 1887 mukavelesi ise İngiltere'nin kendi inisiyatifi doğrultusunda kararlar aldığı ve Fransa ve Rusya dışındaki devletlere de kabul ettirmeyi başardığı bir antlaşma olarak kraliçe tarafından onaylanmış ve bir emrivaki biçiminde Osmanlı Padişahının tasdikine sunulmuştur. II.Abdülhamid her ne kadar meselenin çözümünde diplomatik münasebetlere öncelik verse de, bu İngiltere'nin güpegündüz kendi başına aldığı kararlara onay vermek anlamına gelmemiştir. Dolayısıyla 1887 mukavelesinin şartları Osmanlı devleti ve halifenin Mısır'daki hükümlerlik haklarına aykırı görüldüğü ve mukavelede 1885 sözleşmesinde yer alan tahliye taslağından hiç bahsedilmediği için kabul edilmemiştir. Padişah, İngiltere ile yapılacak ittifakın Rusya'da meydana getireceği tesirden de çekinmiştir. Öte yandan, Padişahın İngiliz politikasına itimat etmemesi mukaveleyi tasdik etmemesinin bir başka sebebidir. Kendisi itiraz gerekçesini İngiltere'ye iletmış, taahliye için yeniden görüşmelere başlanmasına teşebbüs etmiştir. Zirâ bu gelişme İngilizlerin Mısır'a yerleşmesini bir anlamda kesinleştirmiştir. Başta Sadrazam Kamil Paşa olmak üzere, bazı devlet ricali Mısır'ın elden çıkmasına II.Abdülhamid'in sebep olduğunu iddia etmişler, mukavelenin imzalanması için birçok teşebbüste bulunmuşlardır. Ancak görüşmelerden yine bir netice elde edilememiştir.

Osmanlı-İngiliz görüşmelerinin seyrinden anlaşıldığı üzere inisiyatifi önceden olduğu gibi yine İngilizlerde olmuş, Osmanlı Devleti ise çoğunlukla bu teşebbüslere karşı kendi tekliflerini önermekle yetinmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Mısır ile olan bağları bu tarihten sonra, Mısır Hidivlerinin Osmanlı Padişahı tarafından onaylandığına dair fermanın ilanından öteye gitmemiştir. Fakat II.Abdülhamid yine boş durmamış ve bundan sonra saltanat süresince buradaki Osmanlı hükümlerliğinin devamını sağlamak için İslâm Birliği prensibi çerçevesinde hareket etmiş ve Osmanlı Hilafeti bayrağı altında burada yaşayan Müslümanları, İngilizlere karşı birliğe sevkeden teşebbüslerde bulunmuştur. Onun bu gayreti her ne kadar Mısır'ın Osmanlı sınırlarına evvelki statüsü ile dahil edilmesine imkan vermese de, Müslüman Araplar arasındaki bu ikinci ve top yekun milli uyanış, milliyetçilik ilkesinin de etkisiyle Mısır'ın 1953'de Cumhuriyetin ilânı ile bağımsızlığını kazanmasında etkili olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

I-Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1-İrade Tasnifi

a-Dahiliye

b-Hariciye

c-Meclis-i Mahsus

2-Mısır İrâde Tasnifi

3-Yıldız Tasnifi

a-Yıldız Esas Evrâkı

b-Sadaret Husûsî Marûzâtı

4-Bâb- Âli Evrak Odası Tasnifi

a-Bâb-1 Âli Evrak Odası Varide-Sadıra (Gelen-Giden Hariciye Defteri)

b-Eyâlet-i Mümtaze Kalemî Mısır Evrâkı

5-Meclis-i Vükelâ Mazbataları

II-Gazeteler

Tercümân-ı Hakikat

III- Matbu Eserler, İncelemeler, Makaleler

Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, Sadeleştiren, Enver Koray, Ankara, 1985.

AKÇURA, Yusuf, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri**, Ankara, 1985.

AKDOĞAN, Veysel, **Sudan Mehdisi'nin İsyanına Dair Bazı Osmanlı Vesikaları (1881-1885)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul ,1993.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, VI, İstanbul ,1993.

AKSÜT, Ali Kemâli, "Tarih Boyunca Türk-İngiliz Münasebetleri", **Resimli Tarih Mecmuası**, VI/72, İstanbul, 1955.

—————, **Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati**, İstanbul, 1944.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "İsmail Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, .V/II, İstanbul, 1993.

—————, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi 1831-1841, I.Kısım**, Ankara , 1988.

- ARMAOĞLU, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, 1997.
- Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti, **Mısır Meselesi**, İstanbul 1334.
- BAYUR, Hilmi Kâmil, **Sadrızam Kamil Paşa - Siyasi Hayatı**, Ankara, 1954.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, .I/1, Ankara, 1991.
- BECKER, C.H., "Mısır", **İslam Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul, 1993.
- Belgelerle Mısır, Ermeni, Kürt, Doğu Rumeli Türkleri, Kâmil Paşa'nın Anıları**,
Yayına hazırlayan: Gül Çağalı-Güven, İstanbul, 1991.
- BİNARK, İsmet, **Mısır Tarihinin Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivinin Önemi**, Ankara, 1997.
- Cevdet Paşa , **Tezâkîr**, Yayına hazırlayan: Prof. Cavit Baysun, Ankara, 1991.
- , **Tarih-i Cevdet**, VI, İstanbul 1309
- Chatham House Study Group, **British Interest In The Mediterranean On Middle East**, London, 1958.
- ÇAYCI, Abdurrahman, **Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Ankara, 1995.
- ÇETİN, A.Alaaddin-YILDIZ, Ramazan, **Sultan II.Abdülhamid Han, Devlet ve Memleket Görüşlerim**, İstanbul, 1976.
- DAĞLI, Yücel- ÜÇER, Cumhure, **Tarih Çevirme Klavuzu**, Ankara, 1997.
- DERELİ, Hamit, **Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler**, İstanbul, 1951.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara, 1990.
- DIETRICH, "Muhammed Ahmed", **İslam Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul, 1993.
- ERASLAN, Cezmi, **II.Abdülhamid ve İslam Birliği**, İstanbul, 1992.
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, Ankara, 1953.
- ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968.
- ERTAN, Veli, **Afrika ve Avrupa'da İslâmiyet**, İstanbul, 1968.
- ES-SEYYİD MAHMUD, Seyyid Muhammed, **XVI. Asırda Mısır Eyaleti**,
(Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1986.
- From the Blunt Manuscript at the School of Oriental and African Studies, **The Defense Statement of Ahmad Urabı The Egyptian**, Cairo.
- GENÇOĞLU, Mustafa, **İngiliz Hakimiyetinde Mısır**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997.
- HALİDİ, Mustafa, Dr. Phil Ömer Ferruh, **İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve**

- Emperyalizm**, Çeviren: Osman Şekerci , İstanbul, 1968.
- HALAÇOĞLU**, Yusuf, **XIV-XVII.Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, 1995.
- HASLİP**, Joan, **Bilinmeyen Tarafları İle Abdülhamid**, Çeviren: Nusret Kuruoğlu, İstanbul 1964.
- HOCAOĞLU**, Mahmut, **Abdülhamid Han'ın Muhtıraları (Belgeler)**, İstanbul, 1978.
- HOLT**, P.M., **Political And Social Change İn Modern Egypt**. London, 1968.
- HOTİNLİ**, Rauf Ahmet, "Urâbî Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, I, İstanbul, 1993.
- HUREWITZ**, J.C., **Diplomacy in the Near and Middle East**, Vol.1, Newyork, 1958.
- İSKENDER**, Pelin, **Mehmed Esad Safvet Paşa (1816-1883/H-1230-1301)**
(Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 1999.
- İS-SANAFİRİ**, İbrahim Muhammed, **Osmanlı Mısır İlişkileri**, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1993.
- Kâmil Paşa**, **Kâmil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları**, İstanbul 1328.
- KARADAĞ**, Raif, **Şark Meselesi**, İstanbul 1971.
- KARAL**, Enver Ziya, "İngiltere'nin Akdeniz Hakimiyeti Üzerine Osmanlı Vesikaları", **Tarih Vesikaları Dergisi**, I/2, Ankara, Ağustos 1941.
- , **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)**, İstanbul 1938.
- , **Osmanlı Tarihi**, V-VIII, Ankara, 1995.
- KOLOĞLU**, Orhan, **Takvimî Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981**, Ankara, (Tarihsiz).
- KORKUT**, Hasan, **İngiltere'nin Mısır'ı İşgali (1882)** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- KRAMERS**, J.H., "Şerif Paşa" **İslam Ansiklopedisi**, XI, İstanbul, 1993.
- , "Mısır", **İslâm Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul, 1993.
- KURAN**, Ercüment, "Said Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, X, İstanbul, 1993.
- , **Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti, (1827-1847)** İstanbul, 1957.
- KURAT**, Akdes Nimet, **Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1552-1952)**, Ankara, 1952.
- , **Osmanlı Devleti ve Rusya**, Ankara, 1970.
- , **Rusya Tarihi**, Ankara, 1993.

- KURAT, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Ankara, 1988.
- KURŞUN, Zekeriya, **Küçük Mehmed Said Paşa (Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914** (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1991.
- , **Yol Ayrımında Türk, Arap İlişkileri**, İstanbul, 1992.
- , **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti**, Ankara, 1998.
- , **Şekîb Arslan'ın Bazı Mektupları ve İttihadçılar İle İlişkileri, Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof.Dr.Münir Aktepe'ye Armağan)**, sayı15, İstanbul 1997.
- KUTLUOĞLU, M.Hanefi, "Mehmet Ali Paşa'nın Suriye Seferi", **Tarih Enstitüsü Dergisi, (Prof.Dr.M.Münir Aktepe'ye Armağan)**, (Ayrı Basım), İstanbul, 1998.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara, 1982.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri, II, (1838-1850)**, İstanbul, 1976.
- , **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul, 1991.
- LEWIS, Bernard, **Modern Osmanlı Devleti'nin Doğuşu**, Çeviren;Metin Kıratlı, Ankara, 1993.
- Mahmud Celâleddin, **Mir'at-ı Hakikat**, İstanbul 1326.
- MANSFIELD, Peter, **Mısır İhtilali ve Nasır**, Çeviren: Ergün Tunalı, İstanbul, 1967.
- Mehmed Arif, **Başımıza Gelenler**, İstanbul, 1328.
- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmâni, Osmanlı Ünlüleri, II**, Yayına Hazırlayan; Nuri Akbayır, İstanbul, 1996..
- MERAM, Ali Kemal, **Belgelerle Türk –İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul, 1969.
- Mustafa Nuri Paşa, **Neteyic-ül Vukuat, I**, İstanbul, 1327.
- Mufassal Osmanlı Tarihi, V**, İstanbul, 1962, s.2783-2784.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti**, Ankara, 1996.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 1995.
- Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, Hayat-ı Siyasiyye ve Hususiyesi**, İstanbul, 1327.
- ÖKE, Mim Kemal, "Şark Meselesi ve II.Abdülhamid'in Garp Politikaları 1876-1909", **Osmanlı Araştırmaları III**, İstanbul, 1982.

- ÖZER, Yusuf Ziya, **Mısır Tarihi**, Ankara, 1939.
- PAKALIN, Mahmut Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, IV, İstanbul, 1994.
- , **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İstanbul, 1971.
- PALMER, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu, Son üç yüz yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, İstanbul, 1997.
- POOLE, Stanley Lane, **Lord Staratford'un Canning'in Osmanlı Devleti Anıları**, Çeviren; Can Yücel, Ankara, 1959.
- ROSSIER, Edmond, **Avrupa'nın Siyasi Tarihi 1815-1919**, Tercüme eden: Ali Kemal Aksüt, İstanbul, 1943.
- SABRY, M., "Nubar Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, IX, İstanbul, 1993.
- SAGAY, Reşat, **XIX. ve XX.Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler**, İstanbul, 1972.
- Said Paşa, **Said Paşa'nın Hatıratı**, I, İstanbul, 1328.
- , **Said Paşa'nın Kâmil Paşa Hatıratına Cevapları**, İstanbul, 1327.
- SCHACHT, J., "Muhammed Abdûh", **İslâm Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul, 1993.
- SHAW, J Stanford -Ezel Kural SHAW, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Osmanlı Devleti**, II, İstanbul, 1983.
- SOYSAL, İsmail, **Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, Ankara, 1964,
- Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, İstanbul, 1984.
- ŞEN, İsmail, **Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1995.
- Tahsin Paşa, **Yıldız Hatıraları**, İstanbul, 1998.
- TEKİNDAĞ, M.C.Şihabeddin, "Derviş paşa" **İslâm Ansiklopedisi**, III, İstanbul, 1993.
- The Earl of Cromer, **Modern Egypt**, London 1908.
- Times Dünya Tarihi Atlası**, Hazırlayan:Geoffrey Barracloughh, İstanbul, 1980.
- TUKİN, Cemal;**Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul, 947.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, 1, Ankara, (Tarihsiz).
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Mesail-i Mühimme-i Siyâsiyye**, II, Ankara 1957.
- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul 1995.

—————, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1973.

ULUBELEN, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Osmanlı Devleti, I.Kısım**, İstanbul, 1967.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "II.Abdülhamid Devrinde Kâmil Paşa", **Belleten**, XIX/74, Ankara, 1955.

—————, **Osmanlı Tarihi, II**, Ankara, 1994.

WALKER, J., "Süveys" **İslam Ansiklopedisi**, IX, İstanbul, 1993.

EK-1

**İngilizlerin Mısır Üzerindeki Emellerine Dair
Kaptanıderya Hüseyin Paşa'nın Padişaha Mektubu (Arz)***

Bonapartenin Mısır'dan firarı havadisine dair sadrazamları kullarından vürud eden tahrirat meali kapudan paşa kullarına tahrir ve fimabaid İskenderiyye ve havalisinde meddi enzârı basirete dikkat ve gafletten hazer ve mücanebet eylemeleri vesayasını donanma başbuğuna ve sair iktiza edenlere tekit eylemesi ihtar ve tastir olunmuş olduğuna binaen işbu kaime tahrirati çakerinin cevabı idugi malûm buyruldıka emrûferman hazreti veliyyülemir efendimizindir.

Devletlû saadetlû refetlû utûfetlû celiyyülhimem sultanım hazretleri

İşbu tahrir edeceğim madde gayetülgaye esrarı hafiyyeden olup bu maddeden ferdü kimesne agâh olmak ve lakırdısı cüz'î meydana çıkmak lâzım gelirse maazallah mazarratı gün gibi âşikar olduğundan ketm buyurulmasını evvelce tekid eylemişimdir. Allaha emanet.

Bir iki senedenberi Sdney Smith (Şarki Akdeniz İngiliz Filosu Amiralı) sevahili Arabistanda bulunduğu müddette Kıbrıs sükânından Tomas nam zimmî lisan aşına olduğundan mersumun yanında beraberce bulunup tercümanlık hizmetinde olmuştu. Kasımdan evvelce mezunen vilâyetine gitmiş olmakla Keith amiralin donanma ve askerle geleceği haberi vürûdunda yanında tercümanlık için lisan bilir bir âdemin bulunması lâzım olduğundan Kıbrısa buyuruldu gönderilüp mersum Tomas celbolunmuştu. Şimdi amirali mumaileyh yanında tercümandır. Mersum bir sadık âdem olup hattâ geçen sene Smith'in etrafta müdahalesinden ve irtikâbından şikâyet etmekte idi. Mersum geçen sene ve bu sene aralık aralık atıyye ve hediye ile mazharı ihsan kılınmakla umuru harbiye ve askeriyyeye dair amirali mumaileyh yanında cereyan eden sohbeti ve bazı mükâlemei hafiyeleri tarafıma ihbar eylesesini tavsiye eylediğime binaen tercümanı mersum yanıma geldikçe vâkıf olduğu hususatı ihbar eder. Bugünlerde tercümanı mersum gelip bir maddeye vakıf oldum size gayet esrar olarak ifade edeceğim. Lâkin eğer benim bu ifadem meydana çıkar ise beni deryaya atıp helâk ederler Deyu ketmini reca eyledikten sonra şöyle cevaba başladılar ki: bu akşam Keith

* Enver Ziya KARAL; "İngiltere'nin Akdeniz Hakimiyeti Üzerine Osmanlı Vesikaları", *Tarih Vesikaları Dergisi*, I/2, Ankara, Ağustos 1941. s.130-132.

amiral ve donanmanın riyalesi olan Richard amiral (Minorka) dan beş gemi ile gelen amiral ve serkâtibi ve Keith'in donanmada olan biraz maiyetleri velhasıl işbu güzide kimseler taam üzerinde birbirleriyle sohbetleri esnasında ben dahi meclislerinde idim. Sekir hallerinde böyle söyleştiklerini: İklimi Mısır Françelü yeniden aldığımızdan sonra böyle cesim iklimi Devleti Aliyye muhafaza edemez.

Bu aralıkta yine düşman gelip istilâ eder. Bizim askerimiz Mısır içinde kalmaludur. Mısırın sair memleketlerinde Osmanlı askerî dahi olsun amma İskenderiyede Osmanlı askerî olmaz. Yalnız bizim yedimizde kalacaktır ve memuriyetimiz dahi böyledir. İskenderiye ahali ehli islâm olup yalnız İngiltere askeriyle nasıl idare olunur denilirse Bahri Kulzemden gelen donanmamızda bulunan asker içinde Hind askerî vardır. Anlar dahi arap gibidir. Anlar vaz olunur. Ve İskenderiye müstakil bizim olmalıdır deyu söyleştiler. Amma bu lakırdıyı şimdi meydana çıkaracak değildir. İklimi mezkûr tamamıyla alındıktan sonra İskenderiyeyi canibi devletten isteyeceklerdir deyu haber vermekle İngilterelûnun zâhirde bize renk verdikleri de yoktur. Sizin askeriniz Mısırdaki olsun lâkin İngiltere askerî yalnız İskenderiyede kalsun bize sonra diyceklermiş. Septe boğazı İngiltere yedindedir ve Arabistan arazisinin dış deniz canibinde Kap dö Bonesperans dedikleri mahal ki Türkçe Ümit Burnu dedikleri yerdir. Evvelden Felemenk tasarruffunda iken olmahallî Keith amiral alup şimdi İngiltere yedindedir. Amiral Blânket maiyetiyle birtakım donanma ve kara askerî dahi bahri Luzzemden Süveyşe geldiklerinin haberi vürud etmekle mektubu manzurum oldu. Süveyş Denizi İngiltere yedindedir. Bu defa İskenderiyeyi dahi kendulere tahsis ettikleri vakitte Süveyşten İskenderiyeye bir hat çekilse arazii Arabistan bir ada gibi kalur ki gerek Septe ve gerek kap dö Bonesperans Burnu ve Süveyş ve İskenderiye ki dört tarafı İngiltere tasarruffunda olmuş olur. Şu mahaller mâlum olmak için haritadan bu kıt'ayı bir kağıda çıkarıp tarafı şeriflerine irsal eyledim. Ledennazar malûmu âlileri de olur. Süveyş denizi içinde donanması çoğalıyor ve Hinde yakın olmak hasebiyle bir taraftan askerini celbediyor ve İskenderiye ellerinde olmadığı gibi tüccar gemileri dış denizden altı aylık yerden dolaşmağa ne hacet şimdi de Ciddeye atlayan İngiliz gemileridir. Olvakitte Süveyşe inilip andan İskenderiyeye indirirler. Hind iskelesi süveyş olur. Dış deniz iskelesi İskenderiye olmuş olur. Keith amiral maiyetiyle bir takım donanma ve sair yüz elli pare yük gemileriyle ve bu kadar kara askeriyle geldi. Bir takım donanma ve kara askerî amiral Blânket maiyetle ve kara askeriyle

Süveyşe geldi. İtalya semtlerinde üç bin kadar askerleri varmış. Sicilyanın Fransa ile ittifakı hasebiyle ol askerî dahi götüreceklerdir. Biz birkaç tekne ile biraz askerin masarifini istiksar ediyoruz. Bunların bu kadar takım takım donanmaları ve birkaç mahalde kara askerî var ki masarifi kendulerinindir. Ne kadar masarifi kesire ile vücade geleceği mütalea buyrula. İttifak için bu masraf ve külfeti ihtiya ederlermi? Haber aldığımıza göre memuriyetleri ve maksutları böyle imiş Maltayı muhasara eyledikleri vakitte alıp Moskova vermeği taahhüt edip senet vermişlerdi. Zaptedildiği gibi vermeyip beyinlerinde seferi mucip olduğu malûmdur. Bu maddenin fûruatı mutalea olursa çok mana çıkar. Heman niyetleri ne olduğu şimdiden bilmeniz için ifham eyledim. Şu tahrirattan agâh olurlarsa bize muzır olacağı aşikâr olmakla lütfedip hiç ahade ifşa buyurmayup ketm ve ihfa buyurmanız müsted'adır. Bu bapda ferman menlehülemdir.

22/Zilhicce /315

Hüseyin

EK-2

İstanbul Antlaşması (29 Ekim 1888)*

1. Süveyş deniz Kanalı savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da tüm ticari ya da savaş gemilerine, belli bir bayrak takma zorunluluğu olmaksızın, daima bağımsız ve açık olacaktır. Netice itibarıyla anlaşan yüksek taraflar, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da kanalın serbest kullanımına hiçbir şekilde müdahale etmemeyi kabul ederler. Kanal hiçbir zaman blokaj hakkının kullanımına tabi olmayacaktır.
2. Tatlı su kanalının, deniz kanalı için zaruri olduğunu anlayan Anlaşan yüksek taraflar, Hidiv'in tatlı su kanalı ile ilgili *Universal Suez Canal Company* (Uluslararası Süveyş Kanal Şirketi)'ne bağlı bulunduğu taahütleri dikkate alırlar. İşletimi herhangi bir engelleme maruz kalmayacak kanal ve onun bölümlerinin güvenliğine hiçbir şekilde müdahale etmemeyi taahhüt ederler.
3. Keza anlaşan yüksek taraflar, deniz kanalının ve tatlı su kanalının, tesislerine, kurumlarına, binalarına ve işlerine saygı duymayı taahhüt ederler.
4. Deniz Kanalı, bu anlaşmanın 1.maddesinin şartlarına göre savaş zamanında serbest geçişe hatta savaş zamanında savaşmakta olan ülkelerin gemileri için açık kalmaya devam edecek ve anlaşan yüksek taraflar, kanalda ve onun giriş limanlarında ve bu limanların 3 mil çevresinde, Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olan güçlerden birisi dahi olsa, herhangi bir savaş hakkının, düşmanca faaliyetlerin ya da kanalda serbest seyri engelleyecek herhangi bir hareketin olmayacağını kabul eder. Savaş halindeki ülkelerin savaş gemileri çok ciddi bir şekilde gerekli olmadığı takdirde kanalda ya da onun giriş limanlarında erzak temin etmeyecek ya da depolamayacaktır. Yukarıda bahsedilen gemilerin kanaldan geçişleri, yürürlükteki yönetmeliğe göre mümkün olan en az gecikme ve hizmet gereklerinin haricinde bir fasıla olmaksızın gerçekleştirilecektir. Port Said'de ve Süveyş limanındaki kalış süreleri –herhangi bir problem haricinde– yirmi dört saati geçmeyecektir. Böyle bir durumda, mümkün olan en kısa zamanda buradan ayrılmaları gerekecektir. Savaş halindeki bir geminin giriş

* J.C. HUREWITZ; *Diplomacy in the Near and Middle East*, Newyork 1958, Vol.1, s.202-204.

limanlarından birinden hareketi ve düşman güce ait bir geminin hareketi arasında her zaman yirmi dört saatlik bir süre geçecektir.

5. Savaş zamanında savaşılan güçler kanal içinde ve onun giriş limanlarında birliklerini, mühimmatını ya da savaş malzemelerini gemiye bindirmeyecek ya da gemiden indirmeyecektir. Fakat kanalda kazai bir engel sözkonusu olduğunda, 1.000 adamı geçmeyen müfrezelerle –buna tekabül eden savaş malzemesi ile birlikte- insan bindirilip indirilebilir.
6. Ganimetler, her açıdan, savaşılan ülkelerin savaş gemileri ile aynı kurallara tabi tutulacaktır.
7. Güçler hiçbir savaş gemisini kanalda tutmayacaktır (Timsah ve Acı Nehirler dahil) bununla birlikte Port Said ve Süveys'in giriş limanlarına savaş gemilerini yerleştirebilirler. Bu gemilerin sayısı her güç için ikiye geçmeyecektir. Bu hak, savaş halindeki ülkeler tarafından kullanılmayacaktır.
8. Bu anlaşmaya imza atan güçlerin Mısır'daki vekillerine bunun uygulanmasını kontrol etme görevi verilecektir. Hükümetin, kanalı koruyabilmesi ve kanaldan serbest geçişi sağlayabilmek amacıyla gerekli tedbirleri alabilmesi amacıyla, sezdikleri tehlikeyi Hidiv Hükümetine bildireceklerdir. Her durumda Anlaşmanın tam olarak uygulanıp uygulanmadığını görmek için yılda bir kez toplanacaklardır. Bahsedilen toplantılar, Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti tarafından bu amaçla atanan özel bir komiserin başkanlığı altında yapılacaktır. Toplantıda Hidiv'in bir komiseri de bulunabilir ve Osmanlı Komiserinin bulunmadığı durumlarda toplantıya başkanlık edebilir. Özellikle kanalın her iki kıyısında herhangi bir işin ya da herhangi bir yığılımın dağıtımının durdurulmasını talep edeceklerdir, ki bununla hedeflenen ya da yaratılmak istenen etki, seyrüsefer özgürlüğünü ve tam güvenliğini engellemek olabilir.
9. Mısır Hükümeti, Fermanlardan doğan yetki sınırları içinde ve bu anlaşmada verilen koşullar altında, bu anlaşmanın ifası için gerekli tedbirleri alacaktır. Eğer Mısır Hükümetinin kendi tasarrufunda yeterli kaynağı olmazsa, Osmanlı İmparatorluğu Hükümetinden talepte bulunacak ve Osmanlı Hükümeti böyle bir talebe cevaben gerekli tedbirleri alacaktır, ayrıca 17 Mart 1885 tarihli Londra Deklarasyonuna imza atan güçlere bir duyuruda bulunacak ve gerektiği takdirde konuyla ilgili olarak onlarla biraraya gelecektir. Madde 4, 5, 7 ve 8'in

hükümleri, bu maddeye binaen alınacak tedbirler için bir engel teşkil etmeyecektir.

10. Benzer olarak Madde 4, 5, 7 ve 8'in hükümleri, Sultan'ın ve Hidiv'in, Emparyel Kral Hazretleri adına ve ferman sınırları içinde, Mısır'ın kendi kuvvetleri ile korunması ve kamu düzeninin sağlanması için gerekli görebilecekleri önlemler için de bir engel teşkil etmeyecektir. Sultan ya da Hidiv, bu maddenin verdiği muafiyetlerden istifade etme gerekliliği görürse, bu, Londra Deklarasyonuna imza atan güçlere, Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti tarafından tebliğ edilecektir. Keza, yukarıdaki dört maddenin hükümleri, hiçbir şekilde Osmanlı İmparatorluğu Hükümetinin, Kızıldeniz'in doğu kıyısında bulunan diğer mal varlıklarını kendi kuvvetleri ile koruyabilmeyi garanti etmek amacıyla gerekli görebileceği diğer tedbirleri alması için bir engel teşkil etmeyecektir.
11. Bu anlaşmanın madde 9 ve 10'da açıklanan durumlar için alınacak tedbirler kanalın serbest kullanımını engellemeyecektir. Aynı durumlarda, madde 8 hükümlerine aykırı daimi tahkimatların tesisi yasaklanmıştır.
12. Anlaşan yüksek taraflar, kanalın serbest kullanımı ile ilgili eşitlik ilkesinin tatbiki ile –ki bu ilke bu anlaşmanın temellerinden birini oluşturur- hiç birinin, akdedilebilecek herhangi uluslararası bir anlaşma altında kanala ait bölgesel ya da ticari bir avantajı ya da imtiyazı elde etmek için bir çaba göstermeyecekleri konusunda mutabıktırlar. Ayrıca, Bölgesel güç olarak Osmanlı Devleti'nin hakları mahfuzdur.
13. Bu anlaşmanın hükümleri ile açıkça ifade edilen yükümlülüklerin muafiyeti ile Sultanın, ve Hidivin fermanlarından doğan ayrıcalıklar hiçbir şekilde etkilenmez.
14. Anlaşan yüksek taraflar, bu anlaşmadan doğan taahhütlerin Uluslararası Süveyş Kanalı Şirketi (Universal Suez Canal Company)'nin imtiyaz şartları süreci ile sınırlandırılmayacaktır.
15. Bu anlaşmanın şartları Mısır'da yürürlükte olan sıhhi tedbirler için bir engel teşkil etmeyecektir.
16. Anlaşan yüksek taraflar, bu anlaşmanın, imzası bulunmayan diğer devletlerin katılımına açık tutulduğunu kabul ederler.

EK-3 Mısır'ın Osmanlı Hakimiyeti Dönemindeki Hududunu ve Bugünkü Milli Sınırlarını Gösterir Harita

